Notes du mont Royal
WWW.NOTESDUMONTROYAL.COM

Cette œuvre est hébergée sur «*Notes du mont Royal*» dans le cadre d'un exposé gratuit sur la littérature.

SOURCE DES IMAGES
Google Livres

RAMEIDOS

VALMICEIAE

LIBRI SEPTEM.

R

DE R

AUG

RAMAYANA

ID EST

CARMEN EPICUM

DE RAMAE REBUS GESTIS

POETAE ANTIQUISSIMI

VALMICIS

OPUS.

Válmíki.

TEXTUM CODD. MSS. COLLATIS RECENSUIT

INTERPRETATIONEM LATINAM ET ANNOTATIONES CRITICAS

ADIECIT

AUGUSTUS GUILELMUS A SCHLEGEL,

DR., PROF. P. O., EQUES ORDD. AQUILAE RUBRAE, SCTI VALADIM. ET VASAE,
SOC. ORD. ACAD. SCIENTT. BORUSS. SOC. HONOR. ACAD. PETROPOL. ET MONAC.
SOCIET. REG. SCIENTT. GOTTING., SOCIETT. ASIATT. CALCUTT. PARIS, LONDIN.

VOLUMINIS PRIMI PARS PRIOR.

BONNAE AD RHENUM

TYPIS REGIIS

SUMTIBUS EDITORIS.

MDCCCXXIX.

श्रीरामायणं

वाल्मीकीयं

प्रांजली वानरावत्र भ्रातरौ छत्रधारिणौ ।
सिंहासने स्वयं रामस्तस्याङ्के मैथिली धृता ॥

892.1 V24
I 2
1'

PRAEFATIO.

Prodit tandem in lucem primum Rameidos meae volumen, aliquanto quidem serius tum spe mea, tum eruditorum, qui has litteras curant, exspectatione. Cuius tamen morae neque me ipsum poenitet, et legitimam excusationem apud iudices aequos mihi paratam esse confido. Quum enim quinque abhinc annos Londini, quo me contuleram ad Rameidos codices, quotquot in bibliothecis publicis asservantur, accurate perlustrandos, propositum meum de Valmicis carmine edendo publice significarem, probe equidem noram, magnam molem volvendam me suscepisse. Destinatum mihi erat in animo, reliquos vitae annos, dummodo suppeterent, huic operi perficiendo impendere. Tunc autem, partem

297447

difficultatis haud exiguam nondum expertus, laboris magnitudinem ex ipsius potissimum carminis ambitu dimetiebar. Numero versuum Rameis Iliadem et Odysseam inter se coniunctas nisi superat, minimum aequat. Sed antiqua poesis Indorum epica, in quo genere carmen de Ramae fatis rebusque gestis primum locum obtinet, nativa quadam simplicitate sese commendat; narratio tenore aequabili defluit; ut quasi in amne sedato cuncta transluceant, et vel tironibus plerumque facilis ea sit intellectu.

Exstare copiam exemplarium, ad quae mihi pateret aditus, compertum habebam. In textu autem recensendo, de quo unice eram sollicitus, tantum abest, ut subsidiorum abundantia laborem augeat, ut magis operae criticae sit compendium. Consensus enim codicum, quantumvis multi sint, nullo negotio dispicitur; in locis corruptis vero, quanto maior est exemplarium numerus, tanto magis sperare licet, ex uno alterove medelam allatum iri, neque ad coniecturas fore confugiendum. Eiusmodi denique lectionum varietas, qua nec sententia, neque usus loquendi, neque metrum magnopere afficia-

tur, aut breviter annotari potest, aut interdum etiam silentio praetermitti, quotiescunque certi sumus, ea quae codex optimae fidei exhibet, proba esse atque genuina.

Est sane genus quoddam librorum Sanscritorum, in quibus vix quidquam variatur. Expertus hoc eram in Bhagavad-Gîtâ, cuius verba tam religiose sunt servata, ut in carmine mille quadringentorum versuum unum tantummodo distichon, ne ab omnibus quidem receptum, tanquam spurium mihi fuerit eiiciendum; unicum mendum (XVIII, 78.) coniectura tollendum, quam deinde duobus codicibus confirmatam vidi, etiamsi iam olim hunc errorem in textum irrepsisse inde pateat, quod commentator falsam lectionem ficto loquendi usu tueri conatur. Similiter in Manûs legibus pauca sunt et exigua, in quibus codices a se invicem discedant, uti apparet ex annotationibus, quas Vir Clarissimus HAUGHTONUS editioni suae praestantissimae adiecit. Accidit tamen, ut editor nonnullas correctiones meas lectionum suspectarum, in prioribus plagulis deprehensarum, quas cum illo communicaveram antequam eius opus publici iuris fieret, libris manuscriptis postmodo evo-

lutis scriptas legeret: quod vir, candidissimus idem ac doctissimus, non dissimulandum esse censuit. At enimvero summam hanc textus sinceritatem atque immunitatem tum a corruptelis tum ab interpolationibus ea tantum Indicae antiquitatis monumenta litteris mandata ad nostra tempora usque intactam servare potuerunt, quae iam olim commentariis perpetuis fuere instructa, id est, hunc in modum concinnatis, ut singula verba, nullo omisso, interpositis glossis, definitionibus ceterisque explicationibus, repetantur: quo facto textus et commentarius mutuum quasi vadimonium sibi sistunt. Quo genere commentariorum, quod sciam, carent carmina epica Brachmanorum antiquissima. Exstitere omnino Rameidos et Bharateidos commentatores, qui vel totum vel partem aliquam explicandi munus susciperent. Sed in ea, qualis plerumque est, narrationis perspicuitate, singulis versibus in stamina sua resolutis, novum commentationis subtemen intertexere, aut supervacaneum et molestum arbitrati sunt, aut timuerunt ne carmina, iam satis ampla per se, repetendo et interpretando geminata, imo multiplicata, in nimiam molem excrescerent.

Aliquam igitur certe lectionum varietatem exspectare debebam. At istud praeter opinionem cecidit, neque in operis ingressu quidquam eius me suspicatum fuisse fateor; quod postea comperi, hanc librorum discrepantiam esse continuam, ac totum carmen plus minusve pervadere. Ut paucis expediam: pro una Rameide, quam ubique eandem memorari putabam, ex illibatis adhuc bibliothecarum thesauris binae vel trinae adeo mihi prodiere Rameides, ut narrationis argumento singulisque sententiis sic satis inter se consentientes, ita verborum delectu et versuum structura, interdum etiam ordine numeroque dissimillimae.

Haud alienum erit a re, hoc loco pauca disserere de poesis epicae indole atque origine, quatenus utraque, accuratius perspecta, rationem criticam adiuvare potest. Video enim eodem ἐποποιΐας nomine a litterarum elegantiorum arbitris res utique diversissimas plerumque confundi. Scilicet mirum quantum differt narratio poetica ad delectationem unice ficta, conscio sibi fraudis poeta, vel a veritate historica, si qua subest, consulto deflexa, docte magnificeque deinde verbis or-

nata, a poesi ista prisca, simplici artificio composita, qua res mirabiles, pro veris acceptae, ex aevo heroico repetitae, metro adstrictae posteritati traduntur. Haec autem nasci solet, florere, atque adeo ad summum fastigium perduci ante doctiorem litterarum culturam, ea aetate qua unum id annalium atque memoriae sit genus. Quam veniam dari antiquitati pronuntiat historicus, ut miscendo humana divinis primordia gentium augustiora faciat, in eo praecipuum poesis epicae ornamentum spectatur, sed sponte subnatum, dum ministeriis deorum vulgo fides habetur. Hisce admirationis praestigiis adeo delectatae sunt simplices priscorum hominum mentes, ut, non contenti tacita et solitaria carminum lectione, etiamsi scribendi ars iam inventa usuque expedito propagata foret, in coetu frequenti ex ore vatum cum cantu recitantium fabulas excipere, sive ut poetae verbis utar, aure bibere mallent. Antiqua nimirum tanquam praesentia, incredibilia et naturae consuetudinem superantia tanquam vera, animis ac paene oculis obversabantur. Neque sola poeticae artis dulcedine id effectum est, sed sanctiore quadam aucto-

ritate accedente, propter arctissimam veteris memoriae cum laudibus maiorum, cum amore patriae, cum religionibus denique coniunctionem. Talium carminum vatem dudum veneramur Homerum, nuper cognovimus Valmicem et Viasum. Ex populari autem favore, quo antiquitus fruebantur carmina epica, et ex more publice eadem auscultandi, id porro consequi debuit, ut existeret ordo cantorum, qui versibus memoriter ediscendis recitandisque quaestum facerent, et hanc facultatem per omnem vitam excolerent. Cuius generis artifices, ut apud Graecos primum ἀοιδῶν, postea ῥαψῳδῶν, sic apud Indos Cusilavorum et Bharatorum nomine fuere designati.

Homeri carmina per diuturnum tempus secundum hunc morem viva voce tradita esse, antequam litteris mandarentur, nemo facile Graecae antiquitatis paulo peritior hodie inficiabitur, post invicta argumenta quibus Wolfius, nostrae aetatis Aristarchus, raram ingenii solertiam pari iudicii severitate temperans, totam hanc disputationem confecit. Quod idem in Valmicis carmine accidisse, non solum probabile fit, sed confiden-

ter affirmare ausim. Testimonia diserta in eiusmodi re frustra quaeruntur. Sed sicuti Odysseae conditor Demodoci et Phemii exemplo nos docet, quomodo ipse artem suam exercuerit, et quali vitae genere usus sit: similiter habemus in Rameidos exordio narrationem, unde colligere licet, quinam fuerit istorum temporum mos, in condendis tradendisque carminibus epicis. Nulla ibi scriptionis fit mentio. Valmices eremita Naradae, sapientis ad deorum sedes evecti, consilio celebrandum sibi sumit Ramam, utpote heroem cunctis virtutibus praeditum, cuius ipse vates aequalis fuisse fingitur. Divino spiritu afflatus carmen per tacitam meditationem ad finem perducit; cui per orbem terrarum divulgando deligit adolescentes regiae stirpis gemellos, apud se educatos, Ramae filios, sed patri ignotos. Hi carmen ex poetae ore acceptum cum modis suis edocti, universum memoria comprehendunt, ac primum in eremitarum coetu, deinde in aula regia canendo recitant. Quae ficta sunt quidem admirationis gratia, sed similia veris. Obiiciat aliquis, capita prima Rameidos, quibus ipse carminis auctor heroicis fabulis immiscetur, recentiore aetate esse ad-

dita, quod ultro concedo. At eo maior est vis argumenti inde ducti, quandoquidem patet, longo tempore post conditum carmen, quum serior aetas vatem tanquam virum sanctum ac plane divinum dudum venerabunda suspiceret, ultimaeque antiquitati assereret, morem istum carmina epica memoriter in publico recitandi nondum obsolevisse. Satis tamen antiquam esse fabulam de Cuso et Lavo, Valmicis discipulis, ipsa lingua Sanscrita arguit: abierunt enim nomina inter se iuncta in appellationem muneris, quo isti primi functi esse credebantur, ut rhapsodi vulgo Cusilavi dicerentur. Habet hoc vocabulum vetustissimus inter superstites Indorum lexicographos, Amara-Sinhas, paulisper quidem immutata significatione. Nec mirum, quum carmina heroica iam scripta legerentur, post artem scenicam inventam, rhapsodorum nomen in mimos et fabularum actores transiisse.

Aliter se habet res in Bharateide, in cuius exordio fabulosus poeta carmen a se compositum dictat Ganeso, deo ingeniosarum artium praesidi et scripturae inventori, qui versus ex ore Viasi profusos tam celeriter

excipit, ut promptissimo calamo vocis mobilitatem aequet ac paene praecurrat. Unde si quis probare conaretur, Bharateida statim ab initio litteris mandatam fuisse; nimis festinanter is temereque esset acturus. Hoc solum tuto pronuntiare licet, quandoquidem utriusque carminis exordium sine dubio morem eius seculi exprimit, quo unumquodque scriptum est, fabulam de poeta, versus suos non vulgari librario sed cuidam e coelicolis dictante, tum demum fingi potuisse, quum carmina epica iam vulgo litteris mandari coepta essent.

Non attinet, hac occasione disputare de antiquitate artis scribendi apud Indos, quam multis de caussis equidem summam esse statuo; etsi haud ignoro, Graecos plerosque, qui in exercitu Alexandri Magni vel post eum Indiam adierunt, inter ceteros Megasthenem quoque, populo alioquin cultissimo scripturae usum negasse. (STRAB. L. XV, C. I, §. 53.) Incredibile dictu est, quanta cum levitate isti manifesto falsa et ficta, vel saltem obiter observata aut male intellecta de India tradiderint. Refutantur omnes unius Nearchi testimonio, qui narraverat Indos in sindone tenui et probe subacta epistolas scribere solere.

(STRAB. L. XV, C. I, §. 67.) Sindonem etiam Aegyptii praeter papyrum adhibuerunt ad scribendum; sed fortasse intelligi debent Nearchi verba de charta e sindonum laciniis tundendo confecta; quali et hodie Indi utuntur.

Non sufficit tamen ad magna volumina condenda, quod rectissime monuit Wolfius, sola scripturae inventio: opus est materia habili et modico pretio parabili, cui non nimis operose, quidquid velis, inscribatur. Etenim quamdiu nihil exstat, quo litterae insculpi possint, praeter saxa quadrata, tabulas ligneas vel aeneas, laminasve plumbeas, ut librario opera fabrili sit fungendum, pauca tantummodo, quae ad publicam memoriam plane sint necessaria, scribi solent. Indis vero materiam quoque idoneam, qualem descripsi, ipsa natura ab ultima inde antiquitate suppeditasse videtur. Abundat enim ea regio diversis palmarum generibus, quarum folia aptissima sunt ad scripturam, quippe quae, simplici artificio praeparata, atramentum imbibant, aut in superficie laevigata litterarum ductibus stilo impressis signentur. Italos priscos ante chartarum inventionem palmarum foliis scriptitasse Varro tradidit; eodem-

que nos deducit fabula de Sibylla Cumaea: quanquam Italicarum palmarum folia exilia sunt, fragilia, neque cum Indicis comparanda. Apud Indos hic mos hodieque perdurat. Habemus codices palmifoliaceos, tum Bengalicos atramento distinctos, tum Telinganos stilo incisos, cui scripturae generi apta sunt praecipue folia Borassi flabelliformis, duriora ceteris et crassiora.

Fac autem in promptu esse materiam adeo abundantem, ut quantivis ambitus libris exarandis sufficiat, adeo commodam, ut vel currentem calamum minime moretur: aliae tamen caussae satis graves obstare potuerunt, quo minus carmina epica litteris mandarentur. Magnopere enim intererat rhapsodorum, ut ne cuiquam, nisi suo ipsorum ministerio, aditus pateret ad ea carmina, quibus ediscendis totius vitae studium impenderant: quae si quis rhapsodus dictando evulgasset, sine dubio a collegii sui hominibus proditoris loco habitus foret. Fortasse et superstitio accedebat, quasi sacrum aliquod arcanum scriptura lectioni promiscuae mancipatum profanaretur. Arctissimo scilicet vinculo carminum heroicorum argumenta cum religionibus erant con-

iuncta, quandoquidem Indi Ramam, a Valmice nostro celebratum, et Crishnum, in Bharateide primarias partes agentem, tanquam praesens Vishnûs numen specie humana indutum venerabantur. Hanc eandem ob caussam divina Brachmanorum oracula, *Vedos* dico, olim non nisi viva voce discipulis tradi solita fuisse inde suspicor, quod e variis eorum appellationibus binae (S'RUTAM et S'RUTIS) ab auditione sunt derivatae. Simile fuit Druidum institutum, de quo tam egregie huc facit C. Caesaris testimonium, ut eius verbis sententiam meam commode exprimere possim. *Magnum numerum versuum*, scribit is in commentariis de bello Gallico, *ediscere dicuntur* Druidum discipuli: *itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant, ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus publicis, privatisque rationibus, Graecis utantur litteris. Id mihi duabus de caussis instituisse videntur: quod neque in vulgum disciplinam efferri volunt, neque eos, qui discant, litteris confisos, minus memoriae studere: quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant.*

Id quod imperator solertissimus praedicat de vigore memoriae, quando alienis destituta adiumentis, sibi soli fidens, assiduo studio curaque excolitur, multis exemplis firmare facile foret. Etsi ad nostrum quidem sensum huius facultatis modum superat tanta verborum certo ordine recitandorum moles, dubitari tamen nequit, tum Homeridas, tum Cusilavos id re vera praestitisse, ut multa versuum millia fideliter retinerent. Adiuvabat cantoris memoriam tum concinna versuum structura, quae verba loco suo moveri haud facile pateretur, tum ipsarum rerum nexus, quas complectebatur perspicua et elegans narratio, qualem Homerus commendat, *λίην κατὰ κόσμον* disposita. Vanus igitur est timor, quem in disputatione de Homero virorum doctorum quorundam menti obversatum esse video, ne, si concedendum sit, carmen, de quo agitur, per aliquot secula discipulis a magistris per vices ore traditum esse, porro inde sequatur, nos non genuinum antiquitatis monumentum manibus tenere, sed foetum serioris aevi, quo demum illud calamo fuerit exceptum.

Supra dicta eo tantum valent, in scholis rhapsodorum vatumque penetralibus et fabulas heroicas et disciplinas sacras, modis inclusas, sine scriptura potuisse servari intemeratas, donec ars haec memorialis rite et cum bona fide exerceretur. Quid autem? et consulto mutari tradita potuerunt, vel plane nova fingi et sub antiquis nominibus venditari; cuiusmodi fraudes saepe numero factas esse scimus. Quatenus fides sit habenda famae veteri, qua opus aliquod certae aetati certoque auctori assignatur; quibus indiciis genuina ab adulteratis, antiqua ab additamentis recentioribus discerni debeant: hae sunt quaestiones altioris indaginis, quas, quantum ad Valmicem, alio loco tractaturus, nunc non attingo. Nihil aliud egi, quam ut demonstrarem, Rameida per aliquantum temporis recitando et memoriter ediscendo posteris traditam fuisse; inde paulatim ortam variationem et discrepantiam in singulis versibus, sed plerumque talem, qua nec summa operis, nec rerum narratarum ordo afficeretur. Vix enim fieri potest, quin vel fidissima rhapsodorum memoria, tanta mole obruta, interdum vacillet, ita ut pro iis, quae exci-

derint, alia quam simillima sint substituenda; neque mirabimur, sine sententiae et metri damno id factum esse, si cogitaverimus, quantam dictionum poeticarum copiam huius generis artifices usu continuo parare sibi debuerint.

Adde quod in rebus ornandis et amplificandis mirifice sibi placet epica poesis, quippe quae non eodem modo, quo lyrica et dramatica ad sequentia properat, sed contemplationi et admirationi indulgens otiose narrat, in singulis temporis momentis moratur, neque impetu rerum gestarum ipsa abripitur. Plane non similis est ea freti angusti, per quod, tempestate coorta, fluctus fluctum vehementius protrudit, sed potius immensi oceani instar, leni aura moti, quo facto unda unaquaeque, sensim assurgens, cursum suum explet, donec in aequore tranquillo evanescat. Unde vir inter Francogallos ingeniosissimus, uno procacitatis vitio notatus, Homerum vatem sublimem sed garrulum pronuntiavit. At sobrium et parcum est epos Homericum prae ea ubertate, qua in epithetis laudibusque cumulandis poetae Indici luxuriantur. Facile intelligitur, rhapsodos nulla

inventionis facultate praeditos, in eiusmodi ornatu per se satis abundante ultro etiam augendo ludere potuisse, praesertim in lingua tam copiosa, tam multiformi atque in omnes partes mobili, qualis est Sanscrita. Repetitiones, lectori fastidiosae, auditoribus fortasse non aeque displicuerant, aut omnino eos fefellerant, dum verba nimis turgida et interdum sesquipedalia, sed sonora, sed apte varieque composita, cum modulatae vocis intentione recitabantur. Hanc ipsam rhapsodorum a prisca et severa disciplina desciscentium licentiam latius subinde evagantem compescere cupientes viros graves, de sanctimonia tanti argumenti sollicitos, curasse arbitror, ut tandem litteris mandaretur Rameis. Quod quum in locis diversis et plurium ex ore rhapsodorum factitatum esset, fieri non potuit, quin ingens lectionum varietas oriretur: quae comparatis inter se exemplaribus animadversa, porro studium criticum, ut fit, elicuisse videtur.

Iam olim curam aliquam eruditam carmini rite ordinando purgandoque tum a corruptelis, tum a spuriis additamentis, adhibitam fuisse, manifesto apparet. Quonam tem-

pore, utrum publico Brachmanorum decreto, an privata industria et auctoritate, ad quamnam criticae artis normam, id quidem ignoramus. Commentatores enim, quos habemus, in interpretatione fere subsistunt; diligenter annotatam ab iis varietatem lectionis, vel ante se sublatam, vel etiamnum in exemplaribus obviam, frustra exspectes. Nusquam igitur laboris istius critici, quasi iam dudum peracti, rationem redditam, ne mentionem quidem iniectam deprehendere mihi contigit, nisi quod semel in commentario posteriore annotatum legi, Libri secundi Caput quoddam, inter nonagesimum quintum et sextum insertum, tanquam spurium fuisse reiectum. Praemittuntur nimirum haec verba:

पञ्चनवतिसर्गोत्तरमयं सर्गः क्षेपकः ।

Subiungitur deinde in fine:

इत्ययोध्याकाण्डेऽयं सर्गः प्रक्षिप्तः ।

Et re vera abest id caput a codicibus, qui priorem commentarium exhibent.

Quicquid sit, prodiere ac late per Indiam propagatae sunt binae Rameidos recensiones, valde inter se diversae, quarum alteram Commentatorum, alteram Bengalicam commode

appellare poterimus. Non ita tamen intelligenda est prior appellatio, quasi nulla exstent exemplaria eius recensionis sine commentariis: carent enim iis codices Telingani. Commentatorum editionem Varanasiae *(Benâres)*, in antiquissima eruditionis Indicae sede concinnatam crediderim. Hanc autem scholae Bengalicae non recepisse videntur: duo saltem libri litteris Bengalicis exarati, quos comparare potui, diversam ab illa recensionem alteram, et quidem textum solum, nullo commentario instructum, exhibent. Haec itaque Bengaliae ut propria iure vindicatur; dicitur etiam recensio GAUD'ANA; (cf. ED. SRIRAMAPUR. Vol. I, p. 212) a nomine urbis nunc deletae, olim eius regionis principe.

Multis gravibusque argumentis plane mihi persuasum est, commentatores priscam et genuinam carminis faciem fidelius servasse; Bengalicae recensionis auctores contra, relictis venerandae vetustatis vestigiis, multa pro arbitrio suo novasse, eo consilio ut iam obsolescentem poetae dictionem usui loquendi suae aetatis accommodarent.

Utriusque autem recensionis codices, prioris, etiamsi omissus sit commentarius, alte-

rius, etiamsi litteris Devanagaricis sint exarati, hisce fere notis distingui possunt. Commentatores singulis capitibus, quo ordine in unoquoque carminis libro invicem se excipiunt, numerum suum eumque nudum in fine apponunt; grammatici Bengali contra, numero omisso, nomina excogitarunt, ab argumento vel aliqua eius parte desumta, quibus capita designarent. Cuiusmodi titulos in Bhagavad-Gîtâ quoque habemus, minus aptos interdum, haud sane ab ipso poeta profectos, sicuti suo loco monui. Porro post Libri primi Caput secundum intruserunt novum caput, ab ipsis ANUCRAMAN'ICÂ, id est *Series rerum*, appellatum, quod centum quinquaginta distichis complectitur expositionem argumenti per septem carminis libros singulatim distributam, addito numero capitum ac distichorum, quot singulis libris continentur.

En, apertissimum grammaticorum commentum, quod si quem cognoscere iuvat, adeat editionem S'rîrâma-purensem. Quid, quaeso, vehementius repugnat, tum arti poeticae, tum indoli carminis epici, quam exilis ista rerum nominumque enumeratio, et, si Diis placet, capitum versuumque computa-

tio? Poetae nimirum summopere interest, allicere auditores incognitis rerum miraculis, eorumque animos incerto fatorum eventu tenere suspensos. Quod si eiusmodi index, prooemii loco praemissus, ita comparatus fuerit, ut, quomodo singula peracta sint, clare inde intelligatur, omnis carmini novitas aufertur; sin minus, vano et confuso verborum strepitu auditorum aures obtunduntur. Ubivis importunum id foret, hic vero plane tolerari nequit, quandoquidem indicis istius prolixitas interponitur inter declarationem argumenti, in primo capite ex Naradae persona prolatam, et eiusdem argumenti compendium in capite tertio nostro: quae utraque capita recensio Bengalica cum commentatoribus communia habet. Unde triplici earundem rerum repetitione tam inexsuperabile taedium lectoris mentem capiat necesse est, ut non mirarer, si quis, Graecae concinnitati assuetus, a lectione continuanda absterritus, librum abiiceret. At in ipsum poetam nulla prorsus hoc nomine culpa cadit: etenim in confesso est, quatuor priora capita, quibus tertio loco Bengalicum inseritur, ab aliena manu fuisse adiecta, et verum carminis ex-

ordium in capite nostro quinto post Prooemium rhapsodorum demum esse ponendum.

Commentatorum recensio, si non omnino immunis est vitii, quod in Bengalica reprehendimus, certe multo tolerabilius eo laborat. Abesse equidem mallem caput tertium nostrum, cui titulus est *Argumenti compendium*, ita ut septimum eius distichon protinus ab exordio capitis quarti exciperetur: sed contra utriusque recensionis consensum eiicere non ausus sum. Attamen breviore fastidio defungimur; non ultra triginta disticha procedit arida ista rerum nominumque, a singulo verbo pendentium, enumeratio. Diversi plane generis est argumentum carminis in primo capite. Effertur id Naradae sermone, cum vehementiore animi affectu, vaticinantium ritu, ita ut res raptim memoratae quodammodo ante oculos ponantur, atque ingentem auditori mirabundo moveant exspectationem. Nequaquam pudet comparare hanc narrationem cum episodiis quibusdam Iliadis et Odysseae, quae sine dubio vetustiorum carminum epicorum argumenta in compendium redacta nobis repraesentant. Cetera quoque, prooemii loco usque ad capitis

quinti exordium apposita, digna sunt poeta, Valmicis discipulo atque aemulo. Praecipue fabulae de fortuita metri inventione, de patris hominumque Deûmque adventu et colloquio cum Valmice, denique de rhapsodorum institutione, nescio quid priscae simplicitatis et sanctimoniae spirant, miraque dulcedine mentem deliniunt.

Quodnam consilium sequuti editores Bengali caput suum tertium composuerint, ea profecto haud difficilis neque ambigua est divinatio. Cavere voluerunt carmini sanctissimo ab interpolatorum temeritate, ne quippiam porro addere, vel demere inde, vel denique mutare liceret: capite isto nempe extemplo fraudis indice futuro. Quod si argumenti summam, accurate et singulatim declaratam, addito capitum distichorumque numero, ad calcem ultimi libri apposuissent, nihil sane foret, quod reprehenderes. Sed in exordio, importune quidem, neque tamen sine aliqua excusatione, collocarunt: ipsiusque carminis corpori ad speciem intexuerunt indicem suum rerum, librorum capitumque, ne scilicet is, a librariis ad finem properantibus omissus, brevi intercideret; metro etiam

incluserunt, invita mehercle Minerva, ne id ipsum, quod licentiae cohibendae gratia adstruxerant, adulterationi esset obnoxium. Hactenus non male; at in ceteris criticorum diligentiam desidero. Apponendi enim erant, ne in cassum caderet labor, singulis capitibus distichisque numeri sui, qui tamen nulli in Bengalicis Rameidos codicibus leguntur. Neque librariorum negligentiae hoc imputandum, sed ab initio non factitatum fuisse videtur: quandoquidem, ubi semel numerorum annotatio ab editoribus instituta fuerat, ex. gr. in Manûs legibus, in Bhagavad-Gîtâ, accurate ea servari solet. Quid? quod in illud ipsum computationum caput, quod abaci instar numerorum seriem exhibet, error calculi irrepsit. Numeris capitum, quae singulis libris contineri dicuntur, sibi invicem additis, quingentorum et sexaginta capitum summa conficitur; atqui tabularius iste, quisquis tandem fuit, sibi parum constans, Rameida universam sexcenta et viginti capita comprehendere affirmat:

सर्गाणां षट् शतानीह विंशतिश्चैव कीर्त्यते ।

(Cf. Ed. Sriramapur. L. I, cap. III, sl. 147.) Qui versus, ut ratio ad numeros praeceden-

tes quadraret, hunc in modum foret emendandus:

पञ्च शतानि सर्गाणां षष्टिश्चैवेह कीर्त्यते ।

Ac ne forte credas, editores Anglos corruptam unius exemplaris lectionem expressisse, duo Bengalici codices nostri in hoc versu nihil variant. Error itaque manifestus, quanquam medela in promptu erat, si non omnes, saltem complures codices invasit, et locum suum tanquam legitimum tueri potuit. Tam oscitanter, sive ipsi grammatici, sive librarii, versati sunt in re tali, cui propria laus e summa diligentia unice esset quaerenda.

Accuratius tamen subducta est ratio distichorum, e quorum numeris, ad singulorum librorum argumentum annotatis, viginti quatuor millium summa recte conficitur. Hunc eundem versuum numerum commentatores quoque in scholiis prae se ferunt, editionem suam perinde ac Bengali *complexum quater et vicies millenarium* (चतुर्विंशतिसाहस्री संहिता) appellantes. Ergo, si utrique verum dixere, aut hos, ne numerum excederent, inserto enumerationis capite, centum quinquaginta disticha in aliis carminis partibus sede sua

movisse, aut illos, ne citra subsisterent, utpote qui istud non agnoscunt, totidem disticha adiecisse oportet. Sed non nimis urgenda est tota illa computatio. Quis unquam, obsecro, persuaderi sibi patietur, poetam, tam immenso tamque magnifico operi intentum, aut nihil prius sategisse, quam ut numerum distichorum certum explendum sibi praefiniret; aut casu in eum incidisse? Porro, quum primum cura critica carmini ab additamentis serioris aevi purgando adhiberetur, versibus spuriis eiectis, sponte hunc eundem numerum denuo prodiisse? Quaesivere, puto, Grammatici numerum quadratum atque perfectum, qui nisi ad amussim cum carminis ambitu congrueret, saltem non multum inde aberraret. Id eo magis credibile fit, quod pariter Bharateidos quoque census, episodiis deductis, viginti quatuor millibus distichorum aestimatus est:

चतुर्विंशतिसाहस्रीं चक्रे भारतसंहितां ।
उपाख्यानैर्विना तावद्भारतं प्रोच्यते बुधैः ॥

Statim ibidem in exordio Bharateidos additur, poetam summarium carminis, *Anucra-*

man'icá dictum, in disticha paulo plus quinquaginta coarctasse:

ततोऽध्यर्धशतं भूयः संक्षेपं कृतवान् ऋषिः ।
अनुक्रमणिकाध्यायं वृत्तान्तानां सपर्वणां ॥

Ecquid vides, omnia ad similitudinem recensionum Rameidos esse accommodata? Nisi quod Bharateis, carminum cyclicorum more contexta, rivulis episodiorum eodem confluentibus, eam in molem excrevit, ut centum millia distichorum continere vulgo feratur:

एकं शतसहस्रं तु मनुष्येषु प्रतिष्ठितं ।

E commentatoribus, quos nacta est prior Rameidos recensio, tres nominatim mihi innotuere: CATACUS, MAHÊS'VARA-TÎRTHUS sive MAHÊS'A-TÎRTHUS, et RAGHUNÂTHA-VACHASPATES. Duorum posteriorum commentarii exstant in bibliothecis Londinensibus; alter inscriptus; *Rámáyan'a-tattva-Dípicá*, i. e. lucerna essentiae Ramayani; alter: *Rámáyan'a-Tilaca*, i. e. ornamentum frontale sive apex Ramayani. Tilaci auctor nomen suum non diserte expressit; tum in prooemio commentarii metrico, tum in titulo ad calcem capitum librorumque apposito, cuius formula solennis haec est:

इति रामाभिरामे श्रीरामीये रामायणतिलके etc.

lusisse videtur, et indulsisse sibi in ὁμωνυμίᾳ cum carminis heroe, siquidem *Râghunâthâ* i. e. Raghuidarum princeps, ipsius Ramae est appellatio. Cataci opus quo titulo designetur, ignoro; auctoris nomen quoque mutilum a principio, brevitatis gratia per solam terminationem indicari apparet; similiter Tirthus pro Mahesvara-Tirtho laudatur. Ramas scholiastes duobus illis aetate posterior fuit: refert enim subinde utriusque opinionem de locis difficilioribus. Catacum evolvere operae pretium foret, si eius copia nobis facta esset: criticae diligentiae nonnihil impendisse videtur distinguendis versibus spuriis a genuinis; interdum tamen desudasse eum video in explicatione contorta lectionis depravatae.

Commentaria multo plura in Rameida olim exstitisse docemur a Tirtho, qui in exordio modeste profitetur, se non tam inventorem esse quam exscriptorem, et sententias e variis commentariis petitas (नानाटीकास्थवाक्यानि) in compendium redegisse, ne multitudine voluminum lector obrueretur. In catalogo manu scripto librorum, quos Vir illustris COLEBROOKIUS bibliothecae publicae donavit, annotatur sub numero 140 commentarius litteris

Bengalicis exaratus in librum quintum Rameidos, sub numero 69 in tres libros posteriores, nomine *Manórama* sive *Manóhara*, nam utrumque ad idem redit: qui utrum ad Bengalicam recensionem an ad aliam quandam accommodatus sit, tunc erit examinandum, quum ad istam carminis partem tractandam devenero. Omnino mihi nondum vacavit excutere, quidnam bonae frugis inter multa futilia offerrent scholiastae. Ceteris posthabitis animum intendi ad lectionem recte constituendam, in qua mire inter se conspirant codices eodem commentario instructi; modica vel potius exigua varietas intercedit inter priorem et alterum scholiasten, dum in omnia diversa abeunt grammatici Bengali.

Ne praesidii quidquam taceam, quod mihi defuit: recensionem Rameidos *Australem*, i. e. in australibus Indiae regionibus concinnatam vel per eas propagatam, memorari video. In codice nostro C. ad libri II. caput CI, quod in editione Sriramapurensi numerum LXXIII prae se fert, annotatum legitur, non quidem ab ipso Tirtho, sed a scholiaste quodam:

तं तु राम इति सर्गो दाक्षिणात्यपाठे नास्ति ।

«Caput hoc, quod a verbis: *Illum autem*

„*Ramas* incipit, abest a recensione australi." Eiusdem mentionem iniiciunt alicubi editores Angli, (Vol. I, p. 212.) ut solent, sine ulla rei explicatione. Codices Telinganis litteris exaratos ipsa scriptura e peninsula Indica ad meridiem Orissae oriundos arguit: sed bini, a nobis collati, recensionem commentatorum presse sequuntur, ideoque istuc trahi nequeunt. Latet nos aliquid, quod aliquando, novis praesidiis adiutos melius nos perspecturos esse speramus.

Praeter duarum recensionum exemplaria usu edoctus sum exstare tertii cuiusdam generis codices, modo cum una, modo cum altera consentientes, interdum et propriam ipsis lectionem proferentes, versusque integros, qui nusquam praeterea legantur. Cuius generis codicum, eclecticos dicere possis nullique scholae addictos, exempla habemus alterum Parisiensem, et primum librum codicis Toddiani.

Praemittenda haec erant, ut in percensendis copiis meis litterariis, quonam unumquodque pertineret, clarius intelligeretur. Nunc vero codices, quos diligenter conferendos curavi, in classes suas distributos siglisque notatos, singulatim describam.

RAMEIS

E RECENSIONE COMMENTATORUM.

IN BIBLIOTHECA COLLEGII MERCATORUM IN INDIAM COMMEANTIUM.

Cum Tirthi commentario.

A. Ex libris Iohnsoni. Codex splendidus chartae Indicae inscriptus, forma maxima, foliis in transversum positis. Integram Rameida duobus voluminibus compactam continet. SAMVAT 1838 sqq. (A. Chr. 1782.)

B. Ex libris Colebrookii, cuius in Catalogo No. 135 notatur. Forma maiore, foliis in transversum positis. Charta Europaea. Nihil exstat praeter librum primum de pueritia Ramae. SAMVAT 1853. S'AKABDÊ 1718. (A. Chr. 1796 vel 1797. Obiter moneo, si quando intervallum 134 annorum inter aeram Vicramadityae et Salivahani in annum centesimum trigesimum quintum excurrat, id evenire, quia non eodem mense in utraque temporum computatione anni initium ponitur.)

C. Ex libris Colebrookii. Catal. N. 52. Forma praecedenti similis, charta Indica. Duobus voluminibus libri quinque continentur; sextus et septimus desiderantur, casu amissi: etenim ex annotatione clarissimi donatoris, primo volumini inscripta, apparet, codicem integrum ab eo emtum fuisse. Habet, tum in textu, tum in scholiis, haud pauca singularia, quorum in reliquis eiusdem ordinis codicibus ne vestigium quidem deprehenditur. Debentur ea sine dubio doctis indoctisque lectoribus exemplaris istius, ex quo descriptus est codex: hi, quicquid locorum convenientium meminerant, aut e diversa carminis recensione, aut undecunque tandem depromtum, pro more suo margini adscripserunt, unde id porro in textum migravit. Horum versuum igitur nulla erat habenda ratio, nisi accessisset aliorum librorum auctoritas.

Cum Tilaco.

D. Ex libris Colebrookii. Carmen integrum septem voluminibus continet, quae in catalogo non uno loco, neque eo ordine,

quo libri se invicem excipiunt, sed passim, sicuti casu in manus librarii inciderant, notata sunt hisce numeris: 133. 143. 14. 77. 51. 146. 19. SAMVAT 1853 — 1855. (A. Chr. 1797 — 99.)

IN BIBLIOTHECA SOCIETATIS REGIAE SCIENTIARUM.

E. Ex libris Guilelmi Jonesii. Cf. Catal. ad calcem operum eius adiectus, No. 2, Lit. a. Forma maiore, foliis in transversum positis. Est Rameis integra, quinque voluminibus compacta. Primis capitibus passim adspersae sunt ad marginem notae Jonesii. SAMVAT 1838. (A. Chr. 1782.)

F. Ex libris Jonesii. Catal. No. 2, Lit. c. Codex longe splendidissimus, forma maxima, in charta candidissima scriptus, litteris quadratis maioris moduli, amplis marginibus spatiosisque versuum intervallis. Quem codicem huc refero, quia, commentario duntaxat omisso, simpliciter descriptus est e praecedente. Nihil igitur novi a lectionibus erat sperandum, quo supellex critica nostra augeretur: hacte-

nus silentio eum praetermittere potuissem. Sed memorari debet propter unicam elegantiam, et quoniam documento est, quam singulari amore Vir illustris GUILELMUS JONES amplexus fuerit litteras Indicas. Magnifico habitu condecoratum intueri voluit immortale Valmicis opus, et voluptatem capere ex eius lectione, immunem istius morae atque molestiae, quam necessario affert confusa et identidem oculorum aciem fallens scriptura librorum, quales vulgo venduntur. Quanto plausu excepturum fuisse putatis virum summum, si hodieque superstes foret, hunc meum laborem, quo eadem voluptas, quam sibi haud mediocri sumtu parabat, omnibus harum litterarum studiosis ultro offertur, simul cum textu castigatissimo, de quo corrigendo ille, vix tirocinio grammaticae Sanscritae deposito, ne cogitare quidem poterat? Jonesii librarius, calligraphia insignis, antea munere eodem functus erat apud virum clarissimum CAROLUM WILKINS, qui ad eius exemplar typos suos Devanagaricos excudit; elegantissimos illos, sed in litteris nonnullis

nimium ab usu vulgari recedentes. Comprehendit codex priores quatuor carminis libros; initio libri quinti interruptus est labor dementia librarii, qui olim grammatica quadam facultate imbutus, temulentiae deinde deditus, neque amplius mentis suae compos, verba litterasque misere confundebat.

Codices supra memorati omnes chartacei sunt, et litteris Devanagaricis exarati.

IN BIBLIOTHECA FRANCIAE REGIS.

Sine commentario.

M. N. Ambo palmifoliacei, stilo Telingano incisi. Sine anno. Hos propter scripturam plerisque ignotam et lectu difficillimam delitescentes Parisiis in bibliotheca Regia, praetermissos ab ALEXANDRO HAMILTON, qui titulo Catalogi sui, a LANGLESIO editi, plenam librorum Sanscritorum sine scripturae discrimine enumerationem pollicitus, Devanagaricos et Bengalicos tantummodo pertractaverat: hos, inquam, primus in lucem protraxit et ad usum litterarium convertit LASSENIUS noster. Di-

dicimus inde, quod observare operae pretium est, recensionem commentatorum, hanc enim fideliter exprimunt librarii Telingani, tantum valere auctoritate, ut per meridiem Indiae quoque sit propagata. Quantum animadvertere potui, cum posterioris commentarii lectionibus saepius congruunt; interdum proferunt lectiones utroque praestantiores. Sunt in universum codices optimae notae, a docta manu profecti. M. accuratius collatus est; alter propter characterem nimis minutum et indistinctum, quem lector vel oculatissimus vix tuto in elementa sua resolvere possit, minus utilis nobis fuit.

RAMEIS

E RECENSIONE BENGALICA.

I. In Bibl. Soc. Reg. Scientt. Londin. Ex libris Jonesii. Cf. Catal. No. 2, Lit. b. Chartaceus, litteris Bengalicis. Septem voluminibus carmen integrum complectitur. SACA 1712. (A. Chr. 1790.)

K. Regius Parisiensis. Cf. Catal. Hamiltonianus, pag. 64, No. XX — XXII. Palmi-

foliaceus, litteris Bengalicis: tribus capsis carmen integrum complectitur. SACA 1610. (A. Chr. 1688.)

CODICES MIXTI GENERIS.

G. Est Reg. Paris., in Catal. Hamilton. p. 13, No. II. Chartaceus, forma maiore, foliis in transversum positis, litteris Devanagaricis quatuor librariorum inter se alternantium calamo exaratus. Ad calcem libri primi SAMVAT 1815. (A. Chr. 1759.)

T. Chartaceus, forma maxima, foliis in transversum positis, scriptura Devanagarica; ornatus picturis miniatis, tam magno numero, ut alternis fere vicibus folii partem aversam pictura occupet. Ad calcem libri primi SAMVAT 1763; (A. Chr. 1713.) ad ceterorum 1707 — 1710. (A. Chr. 1651 — 54.) Desideratur liber tertius et quintus. Codex rarissimus asservabatur olim in bibliotheca regis Udaya-purensis, *(Odey-pore)* principis nobilissimi in regione *Rája-putrorum*, i. e. τῶν μαχίμων, ἀνακτογενῶν, a quo dono acceptum in Europam attulit ex India redux IACOBUS TOD, tribunus

militum in exercitu Regis Magnae Britanniae, et per aliquot annos apud regem Udayapurensem legatus. Vir litterarum amantissimus, cui inter belli pacisque munia vacavit multa monumenta egregia disciplinae, artis et antiquitatis Asiaticae, libros manuscriptos, titulos lapidibus incisos, sigilla aenea, nummos, et s. p. colligere, huius codicis usum perliberaliter nobis concessit. Liber carminis primus, ut apparet tum ex anni nota, tum e dissimili scripturae et picturae charactere, adiectus est a recentiore manu ad iacturam voluminis casu amissi supplendam; exscriptus e codice mixti generis. Reliqui recensionem Bengalicam exhibent. Quod et ipsum notatu dignum erit, donec codices antiquiores nacti fuerimus, hanc recensionem Bengalicam ante duo ferme secula in tam remotum Indiae occidentalis tractum penetrasse.

Hi sunt codices, quos evolvendi facultas mihi data est. Collata fuere duodecim exemplaria libri primi, undecim secundi. Nullam curam vel investigationem neglexi, ut quam

amplissimo apparatu instructus ad opus susceptum accederem; nec taedium reformidassem longe plures codices comparandi, si in promtu fuissent. Sed vix puto e bibliothecis Europaeis tum publicis, tum privatis, diligentissime perlustratis multos mihi ignotos, prolatum iri. Enumerabo tamen, ne quidquam praeteream, codices, quorum notitia ad me pervenit, usus negatus fuit.

Primo loco monendus est lector, ne, ubicunque Ramayani manu scripti mentionem iniectam viderit, exspectet opus illud ipsum, quod nos edimus, complura carmina eiusdem argumenti atque tituli tum sermone Sanscrito, tum vernaculis Indiae hodiernae dialectis esse composita, inter quae celebritate facile praestat carmen mysticum, *Adhyâtma-Râmâyan'a* dictum. (Cf. *Colebrooke on Sanscrit and Pracrit poetry.* As. Res. *Vol.* X. *Ed. of London,* p. 425. *Dalrymple Oriental Repertory* T. 11, p. 555 — 8.) Idcirco Valmicis opus antiquissimum et nobilissimum, ceterorum fons communis, Ramayani Valmicеii cognomine distingui solet. Idem argumentum heroicum saepius ex epica forma in dramaticam translatum est: et primum quidem a

BHAVABHÛTE, qui ineunte seculo octavo post Christum natum floruit. Ex eiusmodi fabulae scenicae, MURARIS poetae nomine celebratae, prologo desumtum est praeconium herois, quod grammatici Bengali in fronte editionis suae, editores Angli loco tertio posuere.

Nisi memoria me fallit, nam liber P. Paulini a Scto. Bartholomaeo nunc non ad manum est, exstat exemplar Rameidos in bibliotheca Sacrae Congregationis de propaganda fide. An in Lusitania, Coimbrae vel Olisipone, aliquid lateat, ignoro; probabile fit, dum dominatio Lusitana per Indiam vigebat, sacerdotes eius gentis eo missos, ut ad sacra Christiana ethnicos converterent, libros Indicos in patriam remisisse: saltem quosdam ex illis linguae Sanscritae ediscendae operam dedisse, dubitari nequit.

In catalogo librorum quos IOANNES LEYDEN, medicinae Doctor, per diversas Asiae regiones conquisiverat, annotatum est Ramayani exemplar. Post mortem immaturam viri doctissimi et de litteris Orientalibus optime meriti, advecti sunt in Europam eius libri, emtique nuper a Collegio Mercatorum in Indiam commeantium; sed eo tempore quo

Lassenius noster Londini versabatur, nondum e cistis expromti erant, neque in bibliothecam curiae Indicae illati. Porro ROBERTUS CHAMBERS, eques, olim in Bengalia Praetor iuri dicundo inter cives et peregrinos, magnum numerum librorum Sanscritorum (sunt ad septingentos quinquaginta) collegerat: qui uberrimus doctrinae Brachmanicae thesaurus ab heredibus Viri illustris dudum venum oblatus, in Magna Britannia ista, omnium terrarum opulentissima, emtorem, quod sciam, nondum invenit. Habeo catalogum, indocti quidem librarii manu properatum, et prava pronuntiatione Bengalica more Anglico expressa adeo deformem, ut interdum vix divinare possis, quaenam vocabula Sanscrita sint intelligenda; bona fide tamen, ut apparet, confectum. Ibi annotatum video No. 344 Valmicis Ramayanum, No. 367 idem opus sine auctoris nomine, No. 361 Valmicis historiam veterum regum, quo titulo vel ipsum carmen epicum vel eius summarium designari videtur, quandoquidem nullum aliud eius opus novimus. An integra sint exemplaria, et cuiusnam generis, comperire non potui.

Fortasse miratus fuerit lector aliquis, me nihil auxilii petiisse e Museo Britannico, cuius tanta est fama apud philologos propter copiam librorum manuscriptorum. Eo quoque me converti; praeter *Vedorum* exemplar pretiosissimum, a nobili Helveto DE POLIER dono datum, et *Mahâ-Bhâratum* ex libris HALHEDI, inveni paucos numero neque magni momenti codices Sanscritos, plerosque in catalogis perperam notatos: sed nihil ad curam nostram.

Denique fragmentum lacerum ex posterioribus Rameidos libris ipse Oxonii indagavi: sed operae pretium est narrare, quomodo hoc evenerit. Certior factus eram indicio V. Cl. CAROLI WILKINS, eo transiisse codices Arabicos, Persicos et Sanscritos, quos medio fere seculo proxime praeterito IACOB. FRASERUS per Asiam conquisitos ad calcem vitae Nadiri a se conscriptae enumeravit; asseverabat vir doctissimus, se ante viginti annos ipsum Oxonii eos vidisse. Litteras misi ad ALEXANDRUM NICHOLS, professorem Oxoniensem; responsum eius relatum: codices istos ipsi plane ignotos esse; si unquam exstiterint, sine dubio dudum deperditos. Ita inveniendi spe paene praeclusus, nihilominus tamen profectus sum

ad celeberrimam eruditionis sedem. Humanissime me excepit V. Cl. ALEX. NICHOLS, quem litterae Orientales nuper sibi ereptum lugent, deduxit in bibliothecam Bodleianam, ipsius curae commissam, exhibuit unicum libellum, quo continebatur Pancha-Tantrum cum triginta duabus fabulis statuarum ad solium Vicramadityae adstantium, et tractatu quodam medico; affirmans, nihil praeterea codicum Sanscritorum ibi exstare. Quum, gravissimo testimonio Caroli Wilkins ego fretus, percunctando amplius instarem, venit ei in mentem bibliothecae Ratcliffianae. Excitavit collegam suum, istius custodem, qui libros Fraseri Arabicos et Persicos quidem probe norat; quantum ad Sanscritos, securae pocula Lethes ebibisse videbatur. Perquisitum est: protracta tandem e scrinio diu invisitato disiecta et lacera codicum membra, squalore obsita, foliis promiscue convolutis. Heu! quantam tunc vidi stragem! Nihil unquam confusius ex antro Sibyllae, palmarum foliis, quibus illa inscribere oracula sua solebat, tempestate subita abreptis, in cunctas coeli plagas dissipatum est. Non mihi vacabat omnia excutere, properabam enim domum reverti, autumno iam

ad brumam vergente. Segregavi tamen ex foeda illa colluvie fragmentum Ramayani, (fol. 228 — 303.) recollegi quoque paene integrum codicem carminis de Crishni ἐπιφανείᾳ, (*Srî-Bhâgavata-Purân'a*) et folia, quotquot reperire poteram, ordine suo reposui. Non me fefellerat scriptura vetustatis speciem prae se ferens: haud mediocriter miratus, legi ad calcem librorum annotatos annos SAMVAT 1461 — 1463, i. e. A. Chr. 1405 — 7. Antiquissimus inter omnes Regios Parisienses est codex eiusdem carminis (cf. Catal. Hamilt. p. 9, N. I.) scriptus sexaginta quinque annis post, SAMVAT 1528, A. Chr. 1472. Possidet ergo Academia Oxoniensis, adhuc divitiarum suarum ignara, exemplar unicum et rarissimum in litteris Sanscritis.

Postea comperi, codicem hunc Ratcliffianum antiquitate non aequari solum, sed longe superari uno ex libris Toddianis, cui titulus est *Gan'a-Ratna-Mahôdadhi*, (videtur esse tractatus arithmeticus) adscripta anni nota SAMVAT 1151, i. e. A. Chr. 1097. Plerique, quos in bibliothecis Europaeis noverim, sunt admodum recentes: pauci ad duo secula, paucissimi ad tria ascendunt. At frustra patroci-

nium inde quaerunt opinioni suae critici illi mediastini, ad dubitandum sine ratione obstinati, qui detrudendo ad tempus novissimum omnia disciplinarum artiumque apud Indos monumenta, quasi gens olim cultissima humanitatis prima elementa χθὲς καὶ πρώην accepisset, mirum quantum sapere sibi videntur; sed nihil ultra efficiunt, nisi ut prodant, ad prisci aevi indolem dignoscendam sensum ipsis plane occalluisse. Facile intelligitur codices, quibus vetustas summam auctoritatem conciliavit, in bibliothecis principum et collegiorum sacerdotalium asservatos, non vulgo venales prostare: praesertim quum docti inter Indos magni faciant libros minime speciosos, sed lectorum eruditorum manu ab erroribus librariorum purgatos. Adde quod multo fragiliores sunt, pluribusque casibus obnoxii codices chartacei et palmifoliacei, quam membranacei, quales ex antiquitate et medio aevo ad nos pervenerunt. Insidiantur istis praecipue formicae albae, quarum catervae innumerabiles sub torrido Indiae coelo magnos librorum cumulos paucis horis conficere posse dicuntur. Ab earum morsu ut codicibus caveatur, saepe folia colore flavo ex acerrimo

veneno, auripigmento, praeparato illita videmus.

Attamen defectus librorum vetustiorum quodammodo compensatur proventu exemplarium e diversis Indiae regionibus. Nam quae in locis immenso intervallo separatis eodem modo scripta sunt, ea translaticia esse, et e communi fonte intemerata fluxisse, credere par est. Et hac saltem ex parte, quanquam nullus inter codices nostros antiquitate valde insignis sit, satis bene mihi processit: siquidem recensionem Commentatorum e terris Gangeticis ortam in peninsula, Bengalicam in India occidentali fideliter repraesentatam inveni.

Restat ut rationes meas in textu constituendo, et quomodo subsidiis meis usus sim, breviter exponam.

Recensio Commentatorum et Bengalica nec simul ambae recipi poterant, neque commode inter se coalescere: alterutra erat eligenda. Illam praetuli; cur praeferendam censeam, supra obiter indicavi. Sane, si nullam aliam nossemus praeter Bengalicam, utique ei standum fuisset; et sine dubio magni aestimaturi eam fuissemus; nec fortasse suspicaturi, sin-

cerius quicquam ex ultimae antiquitatis penetralibus proferri posse. Non solum nihil novatum in argumenti summa, narrationis ordo religiose servatus: sed sententiae quoque singulis sententiis, versus versibus plerumque respondent; tam fida imagine expressum est exemplar, ut in utraque recensione res easdem, diverso duntaxat modo enuntiatas, bis legere tibi videaris. Longe maxima pars varietatis in dictione consistit. Sed in huius etiam colore veteres illi editores Bengali aemulati sunt priscam carminis epici simplicitatem: raro delapsi ad argutias, ad ornamenta nimis ambitiosa, et structuram verborum, quae grammaticam subtilitatem redoleat. At comparatione acuitur iudicium: singulatim collatis commentatorum lectionibus cum Bengalicis vix dubium fore puto criticis talium rerum sensu imbutis, utrae sint nativae vel posterioribus curis retractatae. Video, grammaticos scholae Bengalicae interdum scabritiem quandam sermonis tollere voluisse, vocabula obsoleta, structuram minus apte cohaerentem, denique licentias epicas, exempli gratia omissum augmentum in praeterito imperfecto,

vel formam य pro त्वा in absolutivis verborum simplicium: quarum licentiarum usus legitimus ex Manûs codice probatur. Perspicuitati quoque prospexerunt, quod adeo verum est, ut haud raro in locis difficilioribus lectiones Bengalicae scholiorum vice ad interpretandum valde utiliter adhiberi possint. Fateor tamen saepe me non assequi, quid mutando lucrari sibi visi sint; et nihil aliud subesse arbitror, praeter novandi libidinem, et importunam grammaticorum semipoetarum sedulitatem.

Quibus omnibus diligenter observatis atque perpensis, editioni meae Commentatorum recensionem pro fundamento substruere decrevi. Ubi variant inter se prior et alter, liberam mihi eligendi facultatem sumpsi; in locis corruptis vel quocunque tandem modo turbatis, tum a Bengalis, tum a codicibus mixti generis auxilium circumspexi. Etenim quae ab his proferuntur, etiamsi a Commentatorum recensione absunt, idcirco non protinus sunt aspernanda, sed suo merito unumquodque aestimandum. Sine dubio Bengali recensionem istam ante oculos habuere: quis vero negare audeat, eos nonnulla ex

aliis veteris memoriae monumentis haurire potuisse?

Haud ambiguis indiciis perspectum habeo, doctos Brachmanos, qui ordinando Valmicis carmini studia sua dicarunt, non tantum de poeticae artis perfectione sollicitos, quantum de doctrina sacra, theologicis magis quam criticis rationibus inductos nonnulla ex iis, quae ante se tradita fuerant, reiecisse, alia recepisse. Multo brevius episodium de Rishyasringa (LIB. I, CAP. IX.) exhibent commentatores quam Bengali, quibuscum in narratione uberiore conspirant codices nostri eclectici. Scilicet metuerunt homines religiosi, ne fabula paulo lascivior parum consentanea esset gravitati argumenti; offendit eos praecipue, quod pater Rishyasringae, vir sanctissimus et vaticinandi dote praeditus, fraudem puellarum non sensisse narrabatur. Omiserunt ergo descriptionem iocorum et illecebrarum, quibus saltatrices anachoretarum habitu indutae adolescentem feminei sexus ignarum irretiunt; omiserunt etiam adventum senis, eiusque colloquium cum filio: quo pacto prorsus ieiuna evasit narratio. Equidem poetam tanta venustate spoliari non

sum passus; transtuli episodium plenissimum ex Bengalica recensione, assumtis quibusdam versibus e Codice Devanagarico Parisiensi et Toddiano.

Ut alio exemplo utar: Bharata ad avum maternum dimisso, multa de eius institutione addunt Bengali, quorum ne vestigium quidem apud commentatores deprehenditur. (Cf. ED. SR. L. I, CAP. LXIII, sl. 36 — 42, CAP. LXIV, sl. 1 — 17.) Nimirum auctor horum versuum proponere voluit exemplar institutionis, qualis adolescentem regium deceat; voluit inculcare ante omnia, debere regum filios a nutu Brachmanorum pendere. Sed praepostera haec sunt, fastidiosa et alieno loco intrusa: multo ante de Bharatae fratrumque eius educatione traditum fuerat; nunc is iam uxorem duxit, et ad alia maioris momenti properat poeta.

Narratur, in sacrificio equino inter multa millia hospitum Brachmanis insignem honorem fuisse habitum. Addunt Bengali, reges famulorum munere functos iis adstitisse, mensisque eorum dapes imposuisse:

राजानोऽभ्यागतास्तत्र स्वयमेव स्वलंकृताः ।
भृत्यवत् प्रणता यज्ञे द्विजान् वै पर्यवेशयन् ॥

Quis, quaeso, hic non agnoscit superbiam sacerdotum, qui honores nimios, ab regibus insolentius efflagitatos, antiquissimo exemplo sancire conati sunt?

Lubrico vestigio insistit V. Cl. HEERENIUS, *prof. Gottingensis,* in libro suo de commerciis veterum populorum, (OPP. HIST. Vol. XII, pag. 129.) dum putat, ex mentione sectatorum Buddhae secundo libro Rameidos iniecta de tempore, quo totum carmen sit conditum, quicquam legitime concludi posse.

यथा हि चोरःस तथा हि बुद्धस्
तथागतं नास्तिकमत्र विद्धि ।
तस्माद्धि यः शङ्क्यतमः प्रजानां
न नास्तिकेनाभिमुखो बुधः स्यात् ॥

(Cf. ED. SR. Vol. III, pag. 452.) Sunt versus spurii; reiecti a Bengalis in sola commentatorum recensione leguntur. Buddhas quidem mille fere annis ante Christum natum vixit: sed post multa demum secula, odio internecivo inter Brachmanos et Buddhae sectatores orto, his denique ex India pulsis, fingi potuit iniquissima criminatio, eos animi immortalitatem, poenasque et praemia in vita futura negare. Praeterea metrum, quo concinnati sunt

hi versus, de quo metro mox disseram, recentiorem aetatem arguit.

In exemplis supra laudatis alterius recensionis auctoritatem alteri opponere poteram: sed quoties ipsa res clamat, versus esse spurios interpolatosque, obelis confodiendos censeo, vel sexcentis codicibus refragantibus. Horum enim consensu id modo probatur, alte insedisse corruptelam et late grassatam esse. Mihi autem ea cura praecipua fuit, ut aut veram carminis faciem, aut digniorem saltem tum antiqua fama, tum poetae virtutibus in universi carminis tenore spectatis instaurarem.

Quod si ante me in textu castigando critici versati fuissent, quales fuerunt Alexandrini, nihil aliud mihi curandum putassem, quam ut vestigiis eorum, emendatis tantummodo librariorum erroribus, quam diligentissime insisterem. At longe aliter res se habet. Sunt sane solertissima Indorum ingenia, quippe quae nimis etiam in tradendis disciplinis subtilitati ambagibusque abstrusis indulgeant: sed obstitit apud eos critico acumini, ut fieri solet, superstitio. Scilicet nefas habuere homines religiosi, tanquam spuria eiicere, quae per

aliquod tempus, nulla fortasse idonea auctoritate, inter sanctissimi vatis effata recepta fuerant, qualiacunque tandem essent. Inde factum, ut corruptelae et interpolationes, sive ex negligentia et inscitia ortae, sive audaci fraude illatae, quum semel irrepsissent, facile locum suum tuerentur, et inveterascendo magis magisque gliscerent. In universum primi editores nec rhapsodorum vetustiorum additamenta satis severe rescidisse, neque in posterum sinceritati textus a simili licentia satis cavisse videntur: quod quidem, sicuti supra monui, vix aliter quam commentario perpetuo fieri poterat. Quicquid sit, nonnulli loci tam impedita confusione, tam cumulatis repetitionibus laborant, narratione interim nusquam progrediente, sed Maeandrio quasi flexu in se redeunte, ut intellexerim non critici solum sed διασκευαστοῦ munere mihi esse fungendum. Facillime evagari potuit addendi libido in descriptionibus stativis et laudibus rerum personarumque, cuiusmodi continentur capitibus primi libri proxime post prooemium positis; et ibi neutra recensio hac labe caret. Narratio per seriem rerum procedens confusioni minus erat obnoxia: inter-

dum tamen ea quoque praepostere in se recurrit. Sic ex. gr. in commentatorum recensione bis de sacrificii equini apparatu deliberatur; altera vice post annum, quo opus erat, iam in eodem consumtum. (Cf. Ed. Sr. L. I, Cap. VIII, sl. 11. sqq. et Cap. XI, sl. 15 sqq.) Hoc vitium sustulerunt Bengali, quadraginta versibus priore loco eiectis, quorum exemplum imitatus sum.

Ceterum non recessi a commentatorum recensione, nisi necessitate quadam urgente. Disticha integra ea tantum eieci, quae vana repetitio sententiae iam prolatae e lusu variandae dictionis subnata esse demonstrat. Singuli versus saepius fuerunt eiiciendi, sed ne id quidem sine certa lege factum est. De metrica ratione *s'lôci* sive distichi heroici et gnomici disserui in praefatione ad Bhagavad-Gitam. Cuius metri regulam mira cum brevitate, exemplo simul exhibito, complexus est *Câlidâsas* hisce versibus:

॥ अथानुष्टुप्छन्दः ॥

पञ्चमं लघु सर्वत्र सप्तमं द्विचतुर्थयोः ।
षष्ठं गुरु विजानीयादेतत् पद्यस्य लक्षणं ॥

॥ अपरानुष्टुब्यथा ॥
श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमं ।
द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥

Forma a metrico descripta est usitatissima: attamen in primi et tertii hemistichii postremis quatuor syllabis maior quaedam licentia concessa est poetis epicis et gnomicis, ut et alii pedes praeter antispastum vel primum epitritum ibi admittantur, excepto semper diiambo vel altero paeone. Quod autem ad sententiarum membra attinet, slocus plane similis est distichi elegiaci, quale poetae Latini seculi Augustei id elaborarunt. Nimirum in elegiis Graecorum sententia plerumque ultra finem distichi continuatur, ita quidem ut sensu postrema pentametri verba cum primis hexametri sequentis arctissime cohaereant; quin et venustatem quandam ex ista clausularum coniunctione cum exordiis quaesiverunt: Latini contra, principio exemplaria Graeca tam in distichorum nexu quam in ceteris imitati, deinde diverso iudicio aurium Romanarum obsequuti, aut singulo disticho integram sententiam incluserunt, aut si quando ampliore verborum ambitu opus esset, curarunt ut eius

incisa cum metri articulis convenirent. Haec eadem est sloci natura: sententiae simul cum distichis incipiunt, iisdem terminantur; complexus rarior duorum distichorum युग्मं, plurium कुलकं a grammaticis dicitur.

In multis Ramayani et Maha - Bharati capitibus codices imparem versuum numerum exhibent; librarii inaequalitatis celandae gratia slocos ex uno versu, vel e tribus conflatos excogitarunt. Enimvero hoc ipsi definitioni repugnat: diserte in fabula de huius metri inventione (RAM. L. I, CAP. II, sl. 43.) declaratur, sloci esse membra quatuor, syllabarum numero inter se aequalia, quae nos hemistichia nuncupamus; et similis divisio stropharum seu distichorum per membra quaterna in universa re metrica Indorum dominatur. Igitur ubique numerus impar indicio est versum unum aut excidisse, aut intrusum esse. Sed hoc multo saepius accidit quam istud. Inde porro legitimus ordo turbatur, slocorum compage soluta, et sententiis in bina disticha discerptis. Hisce indiciis nunquam fallentibus indagare oportet versum spurium, quo eiecto elegans illa symmetria quasi miraculo sua sponte redintegratur. Ubi nullus

reperiebatur versus suspectus, qui commode a narratione abesse posset, locum vacuum reliqui versui omisso, ut recto talo starent sloci sequentes. Eiusdem vitii plura exempla obvia sunt in episodio de Nalo, de quibus observationes meas cum eius editore FRANCISCO BOPP, professore Berolinensi, communicavi. Docte et religiose, sed fortasse nimis timide versatus is erat in pulcherrimo episodio recensendo: spero me viro clarissimo persuasisse, versum supervacuum, in quo culpa numeri imparis latet, ubique falce critica audacter esse resecandum.

Poenitet me nunc mei consilii, quod non statim ab initio, praeter versus istos accensos, eiecerim cuncta disticha diversis a sloco vulgari metris composita. Metra sunt duo: pariter ambo constant quatuor hemistichiis inter se aequalibus, alterum undenarum syllabarum, alterum duodenarum, hunc in modum:

⏓ — ⏑ — | — ⏑ ⏑ — | ⏑ — ⏓

⏑ — ⏑ — | — ⏑ ⏑ — | ⏑ — ⏑ ⏒

Cuius generis versus in primo et secundo Rameidos libro nusquam nisi ad finem capitum apposita inveniuntur, et huic loco unice sunt accommodata, quasi peroratio, lyricis numeris

assurgens, quo magis canorae cadant clausulae: sicuti musici in concentibus extremis omnium vocum instrumentorumque ictu fortiore aures percellere amant. Igitur disticha illa non ante divisionem per capita illatam addi potuerunt: hanc autem grammaticis deberi argumento est ipse recensionum dissensus, manifesto inde ortus, quod singuli editores in ea constituenda suo quisque iudicio usi sunt; praeterquam quod non credibile est, poetam artis suae peritum narrationem continuam in membra tam minuta dissecuisse. Porro discolor est dictio: magniloquentia affectatur, sed nimis turgida illa atque effusa, nec sententiarum pondere satis suffulta. Denique nihil fere novi affertur: amplificantur prius dicta, rarius aliquid ex capite sequente anticipatur. Si quis appendices hosce legendo transiliat, sentiet slocum ultimum cum primo capitis proximi apte coagmentatum, nec sine vi quadam inde avulsum. Eiusmodi versus exhibet utraque recensio, sed modo haec modo illa plures paucioresve numero, et lectio interdum magnopere variat.

Longe diversa est, quatenus explorare potui, ratio numerorum lyricorum in Bha-

rateide, quibus Bhagavad-Gitae episodium quasi claris luminibus hinc inde distinctum est, caput eius undecimum paene integrum conscriptum; nec non in exordio nobilissimum illud Dhritarashtri vaticinium. Intexti sunt ipsi carminis corpori, ut sine gravi nexus damno nihil eorum omitti queat. Stilus quoque praestantissimo poeta est dignus: maiestas cum brevitate coniuncta; vibrant sententiae, et nescio quid instinctus divinioris spirant. Metrum vero simile quidem, sed multo liberius, quemadmodum patebit cognoscere volentibus e schemate in praefatione mea ad Bhagavad-Gitam delineato. Nam in ceteris cuiusque hemistichii sedibus praeter ultimam, quae ditrochaeum postulat, varii pedes admittuntur. Contra in distichis lyricis Rameidos semper idem servatur ordo. Apparet autem, apud Indos arte poetica doctius exculta, et sero tandem in nugas difficiles degenerante, rem metricam severioribus subinde legibus fuisse adstrictam. Ideo metra monoschematica, in quibus pariter atque in strophis Graecorum melicis, singularum syllabarum quantitas certo ordine definitur, ad aetatem recentiorem referenda arbitror.

Ne quis, editione Sriramapurensi forte cum nostra comparata, quum illam multo auctiorem viderit, propter tot centenos versus eiectos nimiae temeritatis et piaculi in Valmicis manes admissi me reum agat, accuratissimam aestimationem proponam. Complectitur liber carminis primus secundum recensionem commentatorum disticha 2328. Ad calcem codicum Telinganorum annotantur 2230; quae summae differentia non tam e versibus omissis orta est, quam e diverso numerandi modo. Nempe admittunt librarii slocos ternorum versuum: ego versus ubique per paria iunxi, et versum compare viduum in fine capitis pro integro sloco annumeravi. Editio mea exhibet disticha 2316, ut vix ulla iactura facta esse videatur. At re vera aliquanto maior est numerus versuum, quos exulare iussi, siquidem nonnulli assumti sunt ex recensione Bengalica et codicibus mixti generis.

Grammatici Bengali in computationum capite primum librum distichis 2850 aestimant. (Cf. Ed. Sr. L. I. Cap. III, sl. 29.) Videtis, quantum intersit. Quod si tantundem in ceteris libris excedit commentatorum recensionem Bengalica, debet illa longe infra nume-

rum quater et vicies millenarium subsistere. Neque vituperandi sunt critici, qui primi textum commentatorum ordinarunt, quod promissis parum steterint: utpote qui nihil de numero versuum spoponderant, nec demiserant se ad computationem istam Bengalicam librorum, capitum ac distichorum. Exhibent sane codices in exordio capitis nostri quarti hoc distichon:

चतुर्विंशत्सहस्राणि श्लोकानामुक्तवान् ऋषिः ।
तथा सर्गशतान् पञ्च षट् काण्डानि तथोत्तरं ॥

Sed id aperte spurium est, male concinnatum, et ne ad grammatices quidem normam exactum. Confugit versificator in metri angustiis ad soloecismos: finxit novam formam विंशत् pro विंशतिः ad analogiam numerorum maiorum त्रिंशत् चत्वारिंशत्, plane ac si quis Latine *viginta* pro *viginti* diceret; usurpavit शत genere masculino, utrumque inauditum. Sine dubio facta fraus a librariis, ne sua exemplaria ab altera recensione pleniore carminis ambitu superari viderentur.

Mallem tacere de editione Sriramapurensi: sed aliquid dicendum est, ut lector intelligat, cur nostra immensum quantum distet ab illa.

Per annos 1806 — 1810 GUILELMUS CAREY et JOSUA MARSHMAN, iam per aliquot annos tunc in Bengalia commorati, a Societate Asiatica Calcuttensi eiusdemque urbis Academia linguarum Orientalium liberalissima remuneratione excitati, primum et secundum librum Ramayani cum interpretatione Anglica tribus voluminibus publici iuris fecere. Secundum volumen naufragio periit, pauca eius exemplaria in Europam allata sunt, quorum unum debeo liberalitati Viri illustris et mihi amicissimi, IACOBI MACKINTOSH. Egregiis praesidiis muniti fuerunt editores Angli: habuerunt codices utriusque recensionis; commentarios Tirthi, Ramae et Cataci, nisi hunc ex isto laudaverunt; fortasse et alia mihi ignota. Quibus copiis quam pravo iudicio, quamque oscitanter abusi sint verius quam usi, mihi vel invito, quum idem opus post eos suscepissem, cognoscere necesse fuit. Criticae artis ne nomen quidem fando accepisse homines dixeris. Affuerunt iis ad manum litterati Indi, vulgo *Pan'd'iti* dicti, qui textum apparavisse videntur. Sequuti sunt plerumque Bengalos; quando in mentem iis venit, transierunt ad commentatores; est quoque, ubi utriusque recensionis

lectiones cumularunt; nonnulla unde sumserint, ignoro. Nempe putarunt boni viri, quicquid versuum undecunque congeri potuisset, id Valmici acceptum esse referendum. Queruntur saepius editores Angli de repetitionibus, sed aiunt Panditos quippiam loco moveri vetuisse, quia versuum summa, paucis sublatis, non amplius foret quadratura ad numerum in computationum capite praescriptum. Ridiculum hercle! Non animadverterunt editores, semetipsos numerum excessisse, (habent enim in libro primo slocos 2907,) et salva ista lege sacratissima quinquaginta septem slocis spuriis aut supervacuis textum purgari potuisse. Calculum subduxi iuxta ipsorum numerationem, neglectis slocis ternorum versuum, qui passim intercurrunt. Modicus hic est error: at incredibile dictu, quanta cum licentia versati sint in libro secundo: insunt ei sloci quaternorum versuum, quinorum, senorum et amplius; unus aliquis in viginti novem, alius in triginta novem versus excurrit. Quid, obsecro, istuc est ineptiarum? Num sperarunt, tam stolido artificio quempiam falli posse? Scilicet conati sunt Panditi in ordinem cogere librum alienis additamentis in-

flatum, et extundere ad speciem quomodocunque numerum legitimum slocorum secundum recensionem Bengalicam; sed tamen id ipsum non omnino effecerunt. Audacter quidem ad calcem annotavere summam 4170, quae huic libro in computationum capite tribuitur (Cf. Ed. Sr. L. I, Cap. III, sl. 42, 43); re vera autem ex numeris margini adscriptis paulo plures, 4208 sloci, prodeunt. Quod si singuli versus ubique per paria copulentur, apparebit editores ducenis minimum distichis summam praefinitam excessisse.

Tironum tantum gratia moneo, interpretationem Anglicam sententiis perperam intellectis, textum mendis scatere. Nihil dico de malignitate editorum in rebus Indicis iudicandis: latrent sane, quantum libuerit, contra immortalem Valmicis umbram. Quamvis nulla ex parte non sit pessima editio Sriramapurensis, nihilominus sedulo eam evolvi, codicis vice, si forte unam alteramve lectionem offerret, meliorem quam ut sive ab editoribus, sive amanuensibus eorum excogitari potuerit.

Emendationibus quam religiosissime abstinui, nec, nisi in locis desperatis, quicquam

e coniectura in textum intuli. Sunt igitur emendationes paucae numero, eaeque levissimae, quippe quae plerumque unius litterulae mutatione absolvantur.

Quorum omnium accurate ratio reddetur in annotationibus criticis separatim edendis. Varia lectio Bengalica quidem propter perpetuum cum commentatoribus dissensum excerpi nequit: carmen integrum denuo foret describendum, ut, quid cuique respondeat, funditus perspiceretur. E codicibus alterius recensionis, cui ego me applicui, varietas, certe quae alicuius sit momenti, praesertim quid inter priorem et alterum commentarium intercedat, diligenter enotabitur; adscribentur versus e textu eiecti; indicabitur denique, unde depromserim ea, quae in commentatorum recensione non leguntur.

Codices supra memoratos partim exscripsit, partim exemplarium eiusdem ordinis collationem instituit, hunc in finem per annos tres continuos Londini et Parisiis commoratus, *Christianus Lassen*, Normannus Bergensis, Phil. Dr., olim discipulus meus, nunc fidissimus alborum socius. Iuvenis impiger, eximiae in studiis difficillimis perseverantiae,

qui duplici iam specimine harum rerum peritis doctrinam suam ingeniique acumen approbavit *), si quid mihi interim acciderit, quo minus Rameidos editionem ad finem perducere possim, continuandam suscipiet, quod eum pari cum fide atque industria facturum esse, spondere haud recuso.

Non silentio sunt praetereundi tot viri illustres, qui, tum mihi discipuloque aditu ad bibliothecarum thesauros faciliore concesso, tum notitiis utilibus mecum communicatis, denique ipso favore suo et bona opinione concepta, in opere arduo aggrediundo me adiuvarunt, et alacritatem meam interdum deficientem suscitarunt. Prae ceteris memorandi in Magna Britannia: CAROLUS WILKINS, Nestor ille studiorum Sanscritorum, bibliothecae in Curia Indica praepositus; HUMPHREDUS DAVY, *Bart.*, olim Praeses Soc. Reg. Scientt. Londinensis, et V. Cl. LEA, bibliothecae eiusdem societatis custos; IACOBUS TOD, Trib. mil.; H. T. COLEBROOKE, olim Senator in Concilio Indico

*) Essai sur le *Pali*, ou langue sacrée de la presqu'île au-delà du Gange par *E. Burnouf* et *Chr. Lassen.* Paris 1826. — *Christiani Lassenii*, Norvagi, Commentatio geographica atque historica de *Pentapotamia Indica.* Bonnae 1827.

et Praeses Soc. As. Calcuttensis, nunc soc. As. Londin. Rector; G. H. NOEHDEN, popularis noster, eidem Societati, dum inter vivos agebat a litteris, et antiquitatum Musei Britannici inspector; IOANNES MALCOLM, eques, Praefectus provinciae Bombaiae; IACOBUS MACKINTOSH, eques, olim Praetor iuri dicundo in eadem provincia; ALEXANDER JOHNSTON, eques, olim Praetor in insula Taprobane, G. C. HAUGHTON, olim linguae Sanscritae et Bengalicae in Acad. Hayleybur. Professor; in Gallia: ABEL REMUSAT, linguae Sinicae Prof., et Conservator Codd. Mss. Bibl. Reg. Parisiensis; inter nostrates par nobile fratrum, GUILELMUS et ALEXANDER DE HUMBOLDT. Qui viri, vix satis dignis laudibus praedicandi, ut publicam hanc grati animi significationem pro consueta sua erga me benevolentia accipere velint, enixe oro rogoque.

Quod autem per Germaniam litterae Indicae, novum eruditionis genus, haud infelici successu coli coeptae sunt, id totum debetur munificentiae REGIS Borussorum augustissimi, cuius auspiciis, humanitatis cultu cum armorum gloria coniuncto, disciplinae artesque elegantiores florent et laetiora in dies incrementa capiunt. Veneror patronum generosis-

simum, qui in hac Universitate Rhenana, cuius ipse est Conditor atque Stator, mihi post varia fata multosque labores exantlatos honestum otium fecit, quod studiis suavissimis et monumento nominis mei apud posteros condendo consecrare possem. Gratulor mihi quod, summo Numine favente, licuit tantum opus inchoare; gaudeo et glorior, quod mea quoque opera post tot secula confirmatur antiquum istud oraculum, in Rameidos exordio sub persona Patris hominumque Deûmque Valmicem alloquentis prolatum:

Dum stabunt montes, campis dum flumina current,
Usque tuum toto carmen celebrabitur orbe.

Scribebam in Univers. Fridericia Guilelmia
Calendis Martiis, *a.* 1829.

A. G. a SCHLEGEL.

अथ

रामायणे वाल्मीकीये

बालकाण्डं

RAMEIDOS

LIBER PRIMUS.

PROOEMIA
IN LAUDEM POETAE.

कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरं ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलं ॥

वाल्मीकेर्मुनिसिंहस्य कवितावनचारिणः ।
शृण्वन् रामकथानादं को न याति परां गतिं ॥

वाल्मीकिगिरिसंभूता रामसागरगामिनी ।
पुनाति भुवनं पुण्या रामायणमहानदी ॥

यः पिवन् सततं रामचरितामृतसागरं ।
अतृप्तस्तं मुनिं वन्दे प्राचेतसमकल्मषं ॥

नमस्तस्मै मुनीशाय श्रीयुताय तपस्विने ।
सर्वज्ञानाधिवासाय वाल्मीकये नमो नमः ॥

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

ARGUMENTUM CARMINIS

NARADAE SERMONE DECLARATUM.

॥ ओं ॥

तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरं ।
नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवः ॥ १ ॥
को न्वस्मिन् साम्प्रतं लोके गुणवान् कश्च वीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २ ॥
चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
विद्वान् कः को वदान्यश्च कश्चैकः प्रियदर्शनः ॥ ३ ॥
आत्मवान् को जितक्रोधो धृतिमान् कोऽनसूयकः ।
कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥ ४ ॥
क उदारः समर्थश्च त्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ।
कः प्रजानुग्रहरतः को निधिर्गुणसंपदां ॥ ५ ॥

समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कमेकं संश्रिता नरं ।
अनिलानलसूर्येन्दुशक्रोपेन्द्रसमश्च कः ॥ ६ ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।
देवर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवंविधं नरं ॥ ७ ॥
श्रुत्वा चैतत् त्रिकालज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः
श्रूयतामिति चामन्त्र्य प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥
बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥ ९ ॥
इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥ १० ॥
बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी श्रीमान् शत्रुनिबर्हणः ।
विपुलांशो महाबाहुः कम्बुग्रीवो महाहनुः ॥ ११ ॥
महोरस्को महेष्वासो गूढजत्रुररिंदमः ।
आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रमः ॥ १२ ॥
समः समविभक्ताङ्गः स्निग्धवर्णः प्रतापवान् ।
पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवान् शुभलक्षणः ॥ १३ ॥
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
मनस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वीर्यसमन्वितः ॥ १४ ॥
रक्षिता जीवलोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता ।
वेदवेदाङ्गविच्चैव धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥ १५ ॥

सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रतिभानवान् ।
सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ॥ १६ ॥
सर्वदानुगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः ।
रामः सर्वगुणोपेतः कौशल्यानन्दवर्धनः । ॥ १७ ॥
समुद्र इव गाम्भीर्ये स्थैर्ये च हिमवानिव ।
विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत् प्रियदर्शनः ॥ १७ ॥
कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ।
धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः ॥ १९ ॥
तमेवंगुणसंपन्नं रामं सत्यपराक्रमं ।
ज्येष्ठं श्रेष्ठगुणैर्युक्तं प्रियं दशरथः सुतं ॥ २० ॥
यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत् प्रीत्या महीपतिः ।
तस्याभिषेकसंभारान् दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी ॥ २१ ॥
पूर्वं दत्तवरा राज्ञा वरावेतावयाचत ।
विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनं ॥ २२ ॥
स सत्यवचनाद्राजा धर्मपाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियं ॥ २३ ॥
स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् ।
पितुर्वचननिर्देशात् कैकेय्याः प्रियकारणात् ॥ २४ ॥
तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ।
स्नेहाद्विनयसंपन्नः सौभ्रात्रमनुदर्शयन् ॥ २५ ॥

रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमाहिता ।
जनकस्य कुले जाता देवमायेव निर्मिता ॥ २६ ॥
सर्वलक्षणसंपन्ना नारीणामुत्तमा वधूः ।
सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा ॥ २७ ॥
पौरैरनुगतो दूरं पित्रा दशरथेन च ।
शृङ्गवेरपुरे सूतं गङ्गाकूले व्यसर्जयत् ॥ २८ ॥
गुहमासाद्य धर्मात्मा निषादाधिपतिं प्रियं ।
स ततार ततो गङ्गां वनं चैव विवेश ह ॥ २९ ॥
ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ।
चित्रकूटमनुप्राप्ता भरद्वाजस्य शासनात् ॥ ३० ॥
रम्यमावसथं तत्र कृत्वा रामः सलक्ष्मणः ।
उवास सीतया सार्द्धं वल्कलाजिनसंवृतः ॥ ३१ ॥
श्रीमद्भिस्तैस्त्रिभिः सार्द्धं चित्रकूटो रराज सः ।
अधिष्ठितो यथा मेरुः श्रीवैश्रवणशङ्करैः ॥ ३२ ॥
चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा ।
राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन् सुतं ॥ ३३ ॥
मृते तु तस्मिन् भरतो वशिष्ठप्रमुखैर्द्विजैः ।
प्रचोदितोऽपि राज्याय नैच्छद्राज्यं महाबलः ॥ ३४ ॥
स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ।
अयाचद्भ्रातरं राममार्यभावपुरस्कृतः ॥ ३५ ॥

त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् ।
न चैच्छत् पितुरादेशाद्राज्यं रामो महाबलः ॥ ३६ ॥
पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्वा पुनः पुनः ।
निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥ ३७ ॥
स काममनवाप्यैव गृहीत्वा रामपादुके ।
नन्दिग्रामे ऽकरोद्राज्यं रामागमनकाङ्क्षया ॥ ३८ ॥
आशङ्कमानश्च पुनः पौरजानपदागमं ।
रामो ऽपि हित्वा तं शैलं प्रययौ दण्डकं वनं ॥ ३९ ॥
विराधं राक्षसं हत्वा शरभङ्गं ददर्श ह ।
सुतीक्ष्णं चाप्यगस्त्यं च अगस्त्यभ्रातरं तथा ॥ ४० ॥
अगस्त्यवचनाच्चैव जग्राहैन्द्रं शरासनं ।
खड्गं च परमप्रीतस्तूणी चाक्षय्यशायकौ ॥ ४१ ॥
वसतस्तत्र रामस्य वने वनचरैः सह ।
ऋषयो ऽभ्यागमन् सर्वे वधायासुररक्षसां ॥ ४२ ॥
रामं कमलपत्राक्षं शरण्यं शरणैषिणः ।
महेन्द्रमिव दुर्धर्षं वाणखड्गधनुर्धरं ॥ ४३ ॥
तेन तत्र सह भ्रात्रा जनस्थाननिवासिनी ।
विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी काममोहिता ॥ ४४ ॥
ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान् सर्वराक्षसान् ।
खरं च दूषणं चैव रक्षस्त्रिशिर एव च ॥ ४५ ॥

निजघान रणे राम एकस्तान् सर्वराक्षसान् ।
तेषामनुबलं चैव सहस्राणि चतुर्दश ॥ ४६ ॥
ततो ज्ञातिबधं श्रुत्वा रक्षस्त्रैलोक्यविश्रुतं ।
नामतो रावणो नाम कामरूपी महाबलः ॥ ४७ ॥
राक्षसाधिपतिः शूरो रावणः क्रोधमूर्छितः ।
सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसं ॥ ४८ ॥
वार्यमाणोऽपि बहुशो मारीचेन स रावणः ।
न विरोधो बलवता क्षमो रावण तेन ते ॥ ४९ ॥
अनादृत्य तु तद्वाक्यं रावणः कालचोदितः ।
जगाम सहमारीचो रामाश्रमपदं तदा ॥ ५० ॥
तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ।
जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषं ॥ ५१ ॥
गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां भार्यां च मैथिलीं ।
राघवो शोकसंतप्तो विललापाकुलेन्द्रियः ॥ ५२ ॥
ततस्तेनैव शोकेन गृध्रं दग्ध्वा जटायुषं ।
मार्गमाणो वने सीतां राक्षसं संददर्श ह ॥ ५३ ॥
कबन्धं नाम रूपेण विकृतं घोरदर्शनं ।
तं हत्वा काष्ठैरदहत् सोऽभूद्दिव्यवपूस्तदा ॥ ५४ ॥
स चास्य कथयामास शवरीं श्रमणां तदा ।
शवरीं धर्मनिपुणामभिगच्छेति राघव ॥ ५५ ॥

तस्यैव वचनाद्रामो लक्ष्मणेन सहानघः ।
अभ्यगच्छन्महातेजाः शबरीं शत्रुसूदनः ॥ ५६ ॥
शबर्या पूजितः सम्यग्रामो दशरथात्मजः ।
पम्पातीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ॥ ५७ ॥
हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः ।
सुग्रीवाय च तत् सर्वं रामोऽशंसन्महाबलः ॥ ५८ ॥
सुग्रीवश्चापि तत् सर्वं श्रुत्वा रामस्य चेष्टितं ।
चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकं ॥ ५९ ॥
ततो वानरराजेन वैरानुकथनं महत् ।
रामायावेदितं सर्वं प्रणयाद्दुःखितेन ह ॥ ६० ॥
प्रतिज्ञातं च रामेण तदा बालिवधं प्रति ।
बालिनश्च बलं तत्र कथयामास वानरः ॥ ६१ ॥
राघवप्रत्ययार्थं तु दुन्दुभेः कायमुत्तमं ।
दर्शयामास सुग्रीवो महापर्वतसंनिभं ॥ ६२ ॥
उत्स्मायित्वा महाबाहुः प्रेक्ष्य चास्थि महाबलः ।
पादांगुष्ठेन चिक्षेप संपूर्णं दशयोजनं ॥ ६३ ॥
बिभेद सप्ततालांश्च शरेणानतपर्वणा ।
गिरिं रसातलं चैव जनयन् प्रत्ययं तदा ॥ ६४ ॥
ततः प्रीतमनास्तेन विश्वस्तः स महाकपिः ।
किष्किन्धां रामसहितो जगाम स्वां गुहां तदा ॥ ३५ ॥

ततोऽगर्जद्धरिवरः सुग्रीवो हेमपिङ्गलः ।
तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥ ६६ ॥
अवमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः ।
निजघान च तत्रैनं शरेणैकेन राघवः ॥ ६७ ॥
ततः सुग्रीववचनाद्धत्वा वालिनमाहवे ।
सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥ ६८ ॥
स च सर्वान् समानीय वानरान् वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजां ॥ ६९ ॥
ततो गृध्रस्य वचनात् संपातेर्हनुमान् बली ।
शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे लवणार्णवं ॥ ७० ॥
तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालितां ।
ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकागतां ॥ ७१ ॥
निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ।
गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं मर्दयामास तोरणं ॥ ७२ ॥
पञ्च सेनाग्रगान् हत्वा सप्त मन्त्रिसुतानपि ।
कुमारमक्षं निष्पिष्य ग्रहणं समुपागमत् ॥ ७३ ॥
अस्त्रेणोन्मुच्य चात्मानं ज्ञात्वा पैतामहान् वरान् ।
ममर्ष राक्षसान् वीरो यन्त्रिणस्तान् यदृच्छया ॥ ७४ ॥
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कां पुनर्दृष्ट्वा च मैथिलीं ।
रामाय प्रियमाख्यातुं पुनरायान्महाकपिः ॥ ७५ ॥

सो ऽभिगम्य महात्मानं कृत्वा रामं प्रदक्षिणं ।
न्यवेदयत् स सुप्रीतो दृष्टा सीता मयेति वै ॥ ७६ ॥
ततः सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः ।
समुद्रं क्षोभयामास शरैरादित्यसंनिभैः ॥ ७७ ॥
दर्शयामास चात्मानं समुद्रः सरितांपतिः
समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ॥ ७८ ॥
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे ।
अभ्यषिञ्चत् स लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणं ॥ ७९ ॥
रामः सीतामनुप्राप्य परां व्रीडामुपागमत् ।
तामुवाच ततो वीरः परुषं जनसंसदि ॥ ८० ॥
अमृष्यमाणा सा सीता विवेश ज्वलनं सती ।
ततो वायुः प्रादुरासीद्वागुवाचाशरीरिणी ॥ ८१ ॥
ततो ऽग्निवचनात् सीतां ज्ञात्वा विगतकल्मषां ।
अग्रहीदमलां रामो वचनाच्च गुरोस्तदा ॥ ८२ ॥
कर्मणा तेन महता देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
सदेवर्षिगणास्तुष्टा राघवं ते ऽभ्यपूजयन् ॥ ८३ ॥
तथा परमसंतुष्टैः पूजितः सर्वदैवतैः ।
कृतकृत्यस्तदा रामो विज्वरः प्रमुमोद ह ॥ ८४ ॥
देवताभ्यो वरं प्राप्य समुत्थाप्य च वानरान् ।
पुष्पकं च समारुह्य नन्दिग्रामं ययौ तदा ॥ ८५ ॥

नन्दिग्रामे जटां छित्वा भ्रातृभिः सह राघवः
अयोध्यां नगरीं प्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥ ८६ ॥
हृष्टः प्रमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः
निरामयो ह्यरोगश्च दुर्भिक्षापायवर्जितः ॥ ८७ ॥
न पुत्रमरणं केचित् पश्यन्ति स्म नराः क्वचित् ।
नार्यश्चाविधवा नित्यं पतिशुश्रूषणे रताः ॥ ८८ ॥
न चाग्निजं भयं किंचिन्नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।
न वातजं भयं किंचिन्न तस्करभयं तथा ॥ ८९ ॥
नगराणि च राष्ट्राणि धनधान्ययुतानि च ।
नित्यं प्रमुदिताः सर्वे यथा कृतयुगे तथा ॥ ९० ॥
अश्वमेधशतैरिष्ट्वा तथा बहुसुवर्णकैः ।
असंख्येयं धनं दत्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः ॥ ९१ ॥
राजवंशान् शतगुणान् स्थापयिष्यति राघवः ।
चातुर्वर्ण्यं च लोके ऽस्मिन् स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति ॥
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्यति ॥ ९३ ॥

इदं पवित्रमाख्यानं पुण्यं वेदैश्च संमितं ।
यः पठेद्रामचरितं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९४ ॥

एतदाख्यानमायुष्यं पठन् रामायणं नरः ।
सपुत्रपौत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ १५ ॥

पठन् द्विजो वागृषभत्वमीयात्
स्यात्क्षत्रियो भूमिपतित्वमीयात् ।
वणिग्जनः पण्यपतित्वमीयाच्-
छृण्वन् हि शूद्रो ऽपि महत्त्वमीयात् ॥ १६ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां बालकाण्डे नारदवाक्ये काव्यसंक्षेपो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

CAPUT II.

BRAHMANIS ADVENTUS.

नारदस्याथ तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।
वाल्मीकिः शिष्यसहितो विस्मयं परमं ययौ ॥ १ ॥
मनसैव च रामाय पूजां चक्रे महामुनिः ।
तं चापि शिष्यसहितो नारदं प्रत्यपूजयत् ॥ २ ॥

यथावत् पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्ततः ।
तमापृच्छ्याभ्यनुज्ञातो जगाम त्रिदशालयं ॥ ३ ॥
स मुहूर्त्तं गते तस्मिन् देवलोकं मुनिस्तदा ।
जगाम तमसातीरं जाह्नव्या अविदूरतः ॥ ४ ॥
तत् तु तीरं समासाद्य तमसाया मुनिस्तदा ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमं ॥ ५ ॥
अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय ।
रमणीयं प्रसन्नं च सज्जनानां मनो यथा ॥ ६ ॥
इदं तीर्थं समं सौम्यं सुजलं सूक्ष्मबालुकं ।
न्यस्यतां कलसस्तात दीयतां वल्कलं मम ॥ ७ ॥
इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमं ।
यथा कालात्ययो न स्यात् तथा साधु विधीयतां ॥ ८ ॥
स गुरोर्वचनाच्छीघ्रमागम्य पुनराश्रमात् ।
आनीय वल्कलं तस्मै गुरवे प्रत्यवेदयत् ॥ ९ ॥
स शिष्यहस्तादादाय परिधाय च वल्कलं ।
अवगाह्य जलं स्नात्वा जप्त्वा जप्यं च वाग्यतः ॥ १० ॥
तर्पयित्वा च विधिवत् तोयेन पितृदेवताः ।
निरीक्षमाणो व्यचरत् सर्वतो विपुलं वनं ॥ ११ ॥
ततः स तमसातीरे विचरतोरभीतवत् ।
ददर्श क्रौञ्चयोस्तत्र मिथुनं चारुदर्शनं ॥ १२ ॥

तस्मात् तु मिथुनादेकमागत्यानुपलक्षितः ।
जघान वैरनिलयो निषादो मुनिसंनिधौ ॥ १३ ॥
तं शोणितपरीताङ्गं चेष्टमानं महीतले ।
दृष्ट्वा क्रौञ्ची रुरोदार्ता करुणं खे परिभ्रमा ॥ १४ ॥
वियुक्ता पतिना तेन द्विजेन सहचारिणा ।
ताम्रशीर्षेण मत्तेन पत्रिणा सहितेन वै ॥ १५ ॥
तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितं ।
ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समजायत ॥ १६ ॥
ततः कारुण्यवेदित्वादधर्मो ऽयमिति द्विजः ।
निशम्य करुणं क्रौञ्चीं क्रन्दन्तीं तां जगाविदं ॥ १७ ॥
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितं ॥ १८ ॥
तस्यैवं ब्रुवतश्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः ।
शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥ १९ ॥
स मुहूर्तमनुध्यात्वा वाक्यं तत् परिमृश्य च ।
शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे भरद्वाजमिदं वचः ॥ २० ॥
पादबद्धो ऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः ।
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥ २१ ॥
शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमं ।
तथेति प्रतिजग्राह गुरोः प्रीतिं विदर्शयन् ॥ २२ ॥

सो ऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन् यथाविधि ।
तमेव चिन्तयन्नर्थमाश्रमाय न्यवर्तत ॥ २३ ॥
तमन्वयाद्विनीतात्मा भरद्वाजो महामुनिं ।
पूर्णं कलसमादाय शिष्यः परमसंमतः ॥ २४ ॥
स प्रविश्याश्रमपदं शिष्येण सह धर्मवित् ।
उपविश्याश्रमे तूष्णीं ध्यानमेवान्वपद्यत ॥ २५ ॥
आजगाम ततो ब्रह्मा लोककर्ता स्वयं प्रभुः ।
चतुर्मुखो महातेजा द्रष्टुं तमृषिसत्तमं ॥ २६ ॥
वाल्मीकिरथ तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय वाग्यतः ।
प्राञ्जलिः प्रयतो भूत्वा तस्थौ परमविस्मितः ॥ २७ ॥
प्रणम्य विधिवच्चैनं पृष्ट्वानामयमव्ययं ।
पूजयामास तं देवं पाद्यार्घ्यासनवन्दनैः ॥ २८ ॥
अथोपविश्य भगवान् आसने परमार्चिते ।
वाल्मीकये च ऋषये संदिदेशासनं ततः ॥ २९ ॥
उपविष्टे तदा तस्मिन् साक्षाल्लोकपितामहे ।
तद्गतेनैव मनसा वाल्मीकिर्ध्यानमास्थितः ॥ ३० ॥
शोचन्नेव मुहुः कौञ्चीं श्लोकमिमं पुनः पुनः ।
जगावन्तर्गतमना भूत्वा शोकपरायणः ॥ ३१ ॥
पापात्मना कृतं कष्टं व्याधेनानर्थबुद्धिना ।
यस्तादृशं चारुरवं क्रौञ्चं हन्यादकारणात् ॥ ३२ ॥

तमुवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन् मुनिपुंगवं ।
श्लोक एव त्वया बद्धो नात्र कार्या विचारणा ॥ ३३ ॥
स्वच्छन्दादेव ते ब्रह्मन् प्रवृत्तेयं सरस्वती ।
रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वमृषिसत्तम ॥ ३४ ॥
धर्मात्मनो गुणवतो लोके रामस्य धीमतः ।
वृत्तं कथय धीरस्य यथा ते नारदाच्छ्रुतं ॥ ३५ ॥
रहस्यं च प्रकाशं च यद्वृत्तं तस्य धीमतः ।
रामस्य सहसौमित्रे राक्षसानां च सर्वशः ॥ ३६ ॥
वैदेह्याश्चैव यद्वृत्तं प्रकाशं यदि वा रहः ।
तच्चाप्यवितथं सर्वं विदितं ते भविष्यति ॥ ३७ ॥
न ते वागनृता काव्ये मत्प्रसादाद्भविष्यति ।
कुरु रामकथां दिव्यां श्लोकबद्धां मनोरमां ॥ ३८ ॥
यावत् स्थास्यन्ति गिरयः सरितश्च महीतले ।
तावद्रामायणकथा लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ ३९ ॥
यावद्रामायणकथा त्वत्कृता प्रचरिष्यति ।
तावदूर्द्ध्वगतिश्चैव मल्लोकेषु निवत्स्यसि ॥ ४० ॥
इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत ।
ततः सशिष्यो वाल्मीकिर्विस्मयं परमं ययौ ॥ ४१ ॥
तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः ।
मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥ ४२ ॥

समान्तरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा ।
सो ऽनुव्याहरणाद्भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥ ४३ ॥
तस्य बुद्धिरियं जाता महर्षेर्भावितात्मनः ।
कृत्स्नं रामायणं श्लोकैरीदृशैः करवाण्यहं ॥ ४४ ॥

उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमैस्-
ततः स रामस्य चकार कीर्तिमान् ।
समान्तरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो
यशस्करं काव्यमुदारधीर्मुनिः ॥ ४५ ॥

इति बालकाण्डे ब्रह्मागमनं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

CAPUT III.

ARGUMENTI COMPENDIUM.

श्रुत्वा पूर्वं काव्यबीजं देवर्षेर्नारदादृषिः ।
लोकादन्विष्य भूयश्च विस्तरं चरितव्रतः ॥ १ ॥
उपस्पृश्योदकं सम्यङ्मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु काव्यस्यान्वेषते गतिं ॥ २ ॥

रामलक्ष्मणसीताभी राज्ञा दशरथेन च ।
सभार्येण सराष्ट्रेण सान्तःपुरजनेन च ॥ ३ ॥
आसितं भाषितं चैव मतं यच्चाप्यनुष्ठितं ।
तत् सर्वं धर्मवीर्येण यथावत् संप्रपश्यति ॥ ४ ॥
स्त्रीतृतीयेन च तदा यत् प्राप्तं चरता वने ।
सत्यसंधेन रामेण तत् सर्वमन्ववैक्षत ॥ ५ ॥
त्रिकालदर्शी तत् सर्वं तपोयोगबलेन तु ।
ददर्श तत्र प्रत्यक्षं पाणावामलकं यथा ॥ ६ ॥
दृष्ट्वा चानन्तरं सम्यक् चक्रे रामस्य चेष्टितं ।
समुद्रमिव रत्नाढ्यं सर्वश्रुतिमनोहरं ॥ ७ ॥
स यथा कथितं पूर्वं नारदेन महात्मना ।
रघुवंशस्य चरितं चकार भगवान् मुनिः ॥ ८ ॥
जन्म रामस्य सुमहद्वीर्यं सर्वानुकूलतां ।
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं सौम्यतां सत्यशीलतां ॥ ९ ॥
नानाचित्राः कथाश्चान्या विश्वामित्रसहायने ।
जानक्याश्च विवाहं च धनुषश्चापि भञ्जनं ॥ १० ॥
रामरामविवादं च गुणान् दाशरथेस्तदा ।
तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्टभावतां ॥ ११ ॥
विघातं चाभिषेकस्य रामस्य च विवासनं ।
राज्ञः शोकं विलापं च मोहं मरणमेव च ॥ १२ ॥

प्रकृतीनां विषादं च तथैव च विसर्जनं ।
निषादाधिपसंवादं सूतस्य च निवर्तनं ॥ १३ ॥
गङ्गायाश्चापि संतारं भरद्वाजस्य दर्शनं ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्चित्रकूटस्य दर्शनं ॥ १४ ॥
वास्तुकर्म निवेशं च भरतागमनं तथा ।
प्रसादनं च रामस्य पितुश्च सलिलक्रियां ॥ १५ ॥
पादुकास्वभिषेकं च नन्दिग्रामे निवासनं ।
दण्डकारण्यगमनं सुतीक्ष्णेन समागमं ॥ १६ ॥
अनसूयासमास्यां च अङ्गरागस्य चार्पणं ।
शरभङ्गाश्रमे वासं वासवस्य च दर्शनं ॥ १७ ॥
दर्शनं चाप्यगस्त्यस्य धनुषो ग्रहणं तथा ।
समागमं विराधेन वासं पञ्चवटे तथा ॥ १८ ॥
त्रासं शूर्पणखायाश्च विरूपकरणं तथा ।
बधं खरत्रिशिरसोरुत्थानं रावणस्य च ॥ १९ ॥
मरीचस्य बधं चैव वैदेह्या हरणं तथा ।
राघवस्य विलापं च गृध्रराजनिवर्हणं ॥ २० ॥
कबन्धग्रहणं चैव पम्पायाश्चापि दर्शनं ।
शबर्या दर्शनं चैव हनूमद्दर्शनं तथा ॥ २१ ॥
विलापं चैव पम्पायां राघवस्य महात्मनः ।
ऋष्यमूकस्य गमनं सुग्रीवेण समागमं ॥ २२ ॥

प्रत्ययोत्पादनं सख्यं बालिसुग्रीवविग्रहं ।
बालिप्रमथनं राज्ये सुग्रीवप्रतिपादनं ॥ २३ ॥
ताराविलापं समयं वर्षरात्रिनिवासनं ।
कोपं राघवसिंहस्य बलानामुपसंग्रहं ॥ २४ ॥
दिशः प्रस्थापनं चैव पृथिव्याश्च निवेदनं ।
अंगुलीयप्रदानं च ऋक्षस्य विलदर्शनं ॥ २५ ॥
प्रायोपवेशनं चापि संपातेश्चापि दर्शनं ।
पर्वतारोहणं चैव सागरस्य च लङ्घनं ॥ २६ ॥
समुद्रवचनाच्चैव मैनाकस्य च दर्शनं ।
सिंहिकायाश्च निधनं लङ्कानिलयदर्शनं ॥ २७ ॥
रात्रिप्रवेशं लङ्कायां चिन्तां हनुमतस्तथा ।
आपानभूमिगमनमवरोधस्य दर्शनं ॥ २८ ॥
अशोकवनिकायानं सीतायाश्चापि दर्शनं ।
संभाषणं च मैथिल्या अभिज्ञानस्य चार्पणं ॥ २९ ॥
मणिप्रदानं सीताया वृक्षभङ्गं तथैव च ।
राक्षसीविद्रवं चैव किङ्कराणां निवर्हणं ॥ ३० ॥
ग्रहणं वायुसूनोश्च लङ्कादाहाभिगर्जनं ।
प्रतिप्लवनमेवाथ मधूनां भक्षणं तथा ॥ ३१ ॥
राघवाश्वासनं चैव मणिनिर्यातनं तथा ।
संगमं च समुद्रेण नलसेतोश्च बन्धनं ॥ ३२ ॥

प्रतारं च समुद्रस्य रात्रौ लङ्कावरोधनं ।
विभीषणेन संसर्गं बधोपायनिवेदनं ॥ ३३ ॥
कुम्भकर्णस्य निधनं मेघनादनिवर्हणं ।
रावणस्य विनाशं च सीतावाप्तिं तथैव च ॥ ३४ ॥
विभीषणाभिषेकं च पुष्पकस्य च दर्शनं ।
ब्रह्मादिदेवागमनं सीतायाः प्रत्ययं प्रति ॥ ३५ ॥
पुष्पकारोहणं चैव भरद्वाजसमागमं ।
प्रेषणं वायुपुत्रस्य भरतेन समागमं ॥ ३६ ॥
रामाभिषेकाभ्युदयं सर्वसैन्यविसर्जनं ।
सीतायाश्च परित्यागं प्रकृतीनां च रञ्जनं ॥ ३७ ॥
अनागतं च यत् किंचिद्रामस्य वसुधातले ।
तच्चकारोत्तरे काव्ये वाल्मीकिर्भगवानृषिः ॥ ३८ ॥

इति बालकाण्डे काव्योपसंक्षेपो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

CAPUT IV.

RHAPSODORUM INSTITUTIO.

कृत्वा तु तन्महाप्राज्ञः काव्यं रामायणाह्वयं ।
चिन्तयामास को न्वेतल्लोके ऽस्मिन् प्रथयेदिति ॥ १ ॥
तस्य चिन्तयमानस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
अगृह्णीतां ततः पादौ मुनिवेशौ कुशीलवौ ॥ २ ॥
कुशीलवौ स धर्मात्मा राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ ददर्शाश्रमवासिनौ ॥ ३ ॥
स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा वेदेषु परिनिष्ठितौ ।
वेदोपग्रहणार्थाय तावग्राहयत प्रभुः ॥ ४ ॥
काव्यं रामायणं यत्र सीतायाश्चरितं महत् ।
पौलस्त्यबधसंयुक्तं श्रोतृश्रुतिसुखावहं ॥ ५ ॥
पाठे गेये च मधुरं प्रमाणैस्त्रिभिरन्वितं ।
जातिभिः सप्तभिर्बद्धं तन्त्रीलयसमन्वितं ॥ ६ ॥
शृङ्गारवीरबीभत्सरौद्रहास्यभयानकैः ।
करुणाद्भुतशान्तैश्च युक्तं काव्यरसैरपि ॥ ७ ॥
बहुमानाच्च वाल्मीकेः काव्यस्य च सुखादपि ।
वाग्विधेयं यदा ताभ्यां कृतं तच्चाप्यशेषतः ॥ ८ ॥

स तौ मूर्धन्युपाघ्राय वाल्मीकिर्भगवानृषिः ।
प्रोवाचेदं तदा वाक्यं प्रणतावग्रतः स्थितौ ॥ ९ ॥
गीयतामिदमाख्यानं भवद्भ्यामृषिसंसदि ।
राजर्षीणां पुण्यकृतां साधूनां च समागमे ॥ १० ॥
तौ तु गान्धर्वतत्त्वज्ञौ तालमूर्छ्छनकोविदौ ।
भ्रातरौ स्वरसंपन्नौ गन्धर्वाविव रूपिणौ ॥ ११ ॥
बिम्बादिवोद्धृतौ बिम्बौ रामदेहात् तथापरौ ।
यथोपदिष्टमृषिणा जगतुः सुसमाहितौ ॥ १२ ॥
तौ कदाचित् समेतानामृषीणां भावितात्मनां ।
आसीनानां समीपस्थाविदं काव्यमगायतां ॥ १३ ॥
श्रुत्वा तु मुनयः सर्वे वाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।
साधु साध्विति तावूचुः परं विस्मयमागताः ॥ १४ ॥
ते प्रीतमनसश्चैव मुनयो धर्मवत्सलाः ।
प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ गायमानौ कुशीलवौ ॥ १५ ॥
अहो गीतस्य माधुर्यं श्लोकानां च विशेषतः ।
चिरवृत्तमपि ह्येतत् प्रत्यक्षमिव दर्शितं ॥ १६ ॥
एवं प्रशस्यमानौ तौ तपःश्लाघ्यैर्महर्षिभिः ।
संरक्ततरमत्यर्थं मधुरं तावगायतां ॥ १७ ॥
प्रीतः कश्चिन्मुनिस्ताभ्यां पानीयकलसं ददौ ।
कश्चिद्वनफलं स्वादु वल्कलं कश्चिदीप्सितं ॥ १८ ॥

अन्यः कृष्णाजिनं प्रादाद्यज्ञसूत्रमथापरः ।
कश्चित् कमण्डलुं प्रादान्मौञ्जीमन्यो महामुनिः ॥ १९ ॥
ताभ्यां ददौ तदा हृष्टः कुठारमपरो मुनिः ।
जटाबन्धनमन्यस्तु काष्ठरज्जुं मुदान्वितः ॥ २० ॥
यज्ञभाण्डमृषिः कश्चित् काष्ठभारं तथापरः ।
औडुम्बरीवृषीमन्यः स्वस्ति केचित् तथावदन् ॥ २१ ॥
आयुष्यमपरे प्राहुर्मुदा तत्र महर्षयः ।
ददुश्चैव वरान् सर्वे मुनयः सत्यवादिनः ॥ २२ ॥
एवं पूर्वमिदं काव्यं मुनिभिः प्रतिपूजितं ।
जीवभूतं मनुष्याणां कवीनामुपजीवनं ॥ २३ ॥
प्रशस्यमानौ सर्वत्र एतावपि हि गायनौ ।
राजधानीषु राज्ञां च समाजेष्वभ्यगायतां ॥ २४ ॥
अथाश्वमेधे रामोऽपि तावुपश्रुत्य गायनौ ।
सत्कृत्यानाययामास पुरुषैराप्तकारिभिः ॥ २५ ॥
आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः ।
उपोपविष्टः सचिवैर्भ्रातृभिश्च समन्वितः ॥ २६ ॥
दृष्ट्वाथ रूपसंपन्नौ विनीतौ भ्रातरावुभौ ।
उवाच लक्ष्मणं रामः सर्वांश्चैव सभासदः ॥ २७ ॥
श्रूयतामेतदाख्यानमनयोर्देववर्चसोः ।
विचित्रार्थपदं सम्यग्गायतोर्मधुरस्वरं ॥ २८ ॥

तौ चापि मधुरं रक्तं स्वचित्तायत्तनिस्वनं ।
तन्त्रीलयवदत्यर्थं विश्रुतार्थमगायतां ॥ २९ ॥
ह्लादयत् सर्वगात्राणि मनांसि हृदयानि च ।
श्रोत्राशयसुखं गेयं तद्बभौ जनसंमदि ॥ ३० ॥

इमौ हि बालौ नृपलक्षणान्वितौ
कुशीलवौ चैव तपोवनाश्रयौ ।
ममेति वृत्तं किल गेयमद्भुतं
महर्षिवाल्मीकिकृतं प्रगास्यतः ॥ ३१ ॥

ततस्तु तौ राघवसंप्रचोदिताव्-
अगायतां काव्यमिदं यथाक्रमं ।
स चापि रामः सहितः सभासदैर्-
बभूव तत्रार्पितचेतनस्तदा ॥ ३२ ॥

इति बालकाण्डे कुशीलवयोरध्यापनं नाम चतुर्थः सर्गः
॥ ४ ॥

CAPUT V.

URBIS AYODHYAE DESCRIPTIO.

PROOEMIUM RHAPSODORUM.

सागरान्ता मही येषामासीद्वीर्यार्जिता किल ।
आमनोः पुण्यकीर्तीनां राज्ञाममिततेजसां ॥ १ ॥
सगरः पूर्वजो येषां सागरो येन खानितः ।
षष्टिपुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ॥ २ ॥
इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनां ।
महदुत्पन्नमाख्यानं रामायणमिति श्रुतं ॥ ३ ॥
तदिदं वर्तयिष्यावः सर्वं निखिलमादितः ।
धर्मकामार्थसंयुक्तं श्रोतव्यमनसूयता ॥ ४ ॥

कोशलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।
निविष्टः सरयूतीरे पशुधान्यधनर्द्धिमान् ॥ ५ ॥
अयोध्या नाम तत्रास्ति नगरी लोकविश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण पुरैव निर्मिता स्वयं ॥ ६ ॥
आयता दश च द्वे च योजनानि महापुरी ।
श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा नानासंस्थानशोभिता ॥ ७ ॥

सुविभक्तान्तरद्वारा सुविभक्तमहापथा ।
शोभिता राजमार्गेण जलसंसिक्तरेणुना ॥ ८ ॥
अविच्छिन्नान्तरगृहा समभूमौ निवेशिता ।
कपाटतोरणवती हर्म्यप्रासादसंकुला ॥ ९ ॥
दृढद्वारप्रतोलीका सुविभक्तान्तरायणा ।
दुर्गगम्भीरपरिखा नानायुधसमन्विता ॥ १० ॥
राजा दशरथो नाम महात्मा राष्ट्रवर्धनः ।
तां पुरीं पालयामास स्वपुरीं मघवानिव ॥ ११ ॥
उद्यानाम्रवनोपेतां सुमहाशालमेखलां ।
अष्टापदपदालेख्ये रम्यामालिखितामिव ॥ १२ ॥
सभोद्यानप्रपाभिश्च रुचिराभिरलंकृतां ।
देवतायतनैश्चैव विमानैरपि शोभितां ॥ १३ ॥
नित्योत्सवसमाजाढ्यां हृष्टपुष्टजनैर्युतां ।
आरोहमिव रत्नानां प्रतिष्ठानमिव श्रियः ॥ १४ ॥
वरान्नपानकलिलां शालितण्डुलभोजनां ।
धूपमाल्यहविर्गन्धैर्हृद्यैश्चाप्यधिवासितां ॥ १५ ॥
हस्त्यश्वरथसंपूर्णां नानायानसमाकुलां ।
नानापार्थिवदूतैश्च वणिग्भिश्चोपशोभितां ॥ १६ ॥
उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्नीशतसंकुलां ।
सर्वयन्त्रायुधवतीमुपेतां सर्वशिल्पिभिः ॥ १७ ॥

सूतमागधसंबाधां श्रीमतीमतुलप्रभां ।
वधूनाटकसंघैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीं ॥ १८ ॥
मृदङ्गवेणुवीणानां रम्यैः शब्दैर्निनादितां ।
ब्रह्मघोषस्वनवतीं धनुःस्वननिनादितां ॥ १९ ॥
लोकपालोपमैः शूरैः सर्वशास्त्रार्थपारगैः ।
गुप्तां योधशतैश्चापि नागैर्भोगवतीमिव ॥ २० ॥

वराग्निमद्भिर्गुणिभिः स्वलंकृतां
द्विजोत्तमैर्वेदविदां पुरोगमैः ।
सहस्रदैः सत्यतपोदयान्वितैर्-
महर्षिकल्पैर्यतिभिर्यतात्मभिः ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे अयोध्यावर्णना नाम पञ्चमः सर्गः
॥ ५ ॥

CAPUT VI.

REGIS PRAECONIUM.

पुर्यां तस्यामयोध्यायां वेदवित् सर्वसंग्रहः ।
दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः ॥ १ ॥
इक्ष्वाकूणामतिरथो यज्वा धर्मपरो वशी ।
महर्षिकल्पो राजर्षिस्तृषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २ ॥
बलवान् विजितामित्रो नीतिमान् विजितेन्द्रियः ।
धनैश्च संचयैश्चान्यैः शक्रवैश्रवणोपमः ॥ ३ ॥
आदिराजो मनुरिव प्रजानां परिरक्षिता ।
राजा दशरथो नाम बभूव राष्ट्रवर्धनः ॥ ४ ॥
तेन सत्याभिसंधेन त्रिवर्गमनुतिष्ठता ।
पालिता सा पुरी श्रेष्ठा इन्द्रेणेवामरावती ॥ ५ ॥
तस्मिन् पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुप्रजाः ।
नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः ॥ ६ ॥
नाल्पसंनिचयः कश्चिदासीत् तस्मिन् जनः पुरे ।
कुटुम्बी यो न सिद्धार्थो गवश्वधनधान्यवान् ॥ ७ ॥
तत्र कुप्रावृतो नासीद्दरिद्रो वा पुरोत्तमे ।
नामृष्टभुङ् न चादाता नासुगन्धो न चानृजुः ॥ ८ ॥

नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाविलेपनी ।
नाहृस्ताभरणोपेतो न चाप्यासीदनिष्कधृक् ॥ ९ ॥
न कदर्यः कश्चिदासीन्नानृती न शठो ऽपि वा ।
न मानी न च संरम्भी न नृशंसो न कत्थनः ॥ १० ॥
नामहात्मा न पिशुनो न परस्वोपजीवकः ।
न दीनो नापि चोद्विग्नो नातुरो न भयातुरः ॥ ११ ॥
सुव्रता धृतिमन्तश्च नरा आसंस्तथा स्त्रियः ।
नराः स्वदारनिरता नार्यश्चासन् पतिव्रताः ॥ १२ ॥
रूपचातुर्यमाधुर्यशीलाचारगुणान्विताः ।
नार्यश्चासन्नयोध्यायां मृष्टाभरणवाससः ॥ १३ ॥
स्वकर्मनिरताश्चासन् सर्वे तत्र द्विजातयः ।
यज्ञाध्ययननित्याश्च विरताश्च परिग्रहात् ॥ १४ ॥
नानाहिताग्निर्नायज्वा विप्रो नाप्यसहस्रदः ।
न नास्तिको नानृतवाङ् न कश्चिदबहुश्रुतः ॥ १५ ॥
क्षत्रं ब्रह्ममुखं चासीद्वैश्याः क्षत्रमनुव्रताः ।
शूद्राः स्वधर्मनिरतास्त्रीन् वर्णानुपचारिणः ॥ १६ ॥
वर्णश्रेष्ठान् पूजयन्ति पितॄन् देवातिथींस्तथा ।
न योनिसंकरश्चासीत् तत्र नाचारसंकरः ॥ १७ ॥
आसन् दीर्घायुषस्तत्र नराः सत्यपरायणाः ।
सहिताः पुत्रपौत्रैश्च नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे ॥ १८ ॥

एवमिक्ष्वाकुनाथेन पालिता साभवत् पुरी ।
यथा पुरस्तान्मनुना मानवेन्द्रेण भूरियं ॥ १९ ॥
योधानामग्निकल्पानां संयुगेष्वनिवर्तिनां ।
गुप्ता पुरी सहस्रैः सा सिंहैरिव गिरेर्गुहा ॥ २० ॥
काम्बोजदेशजैश्चापि हयैर्वनायुजैस्तथा ।
नदीजैर्वाह्लिकैश्चैव पूर्णा हरिहयोपमैः ॥ २१ ॥
विन्ध्यपर्वतजैश्चैव नागैर्हैमवतैस्तथा ।
सत्ववीर्यगुणोपेतैः शूरैरव्यालचेष्टितैः ॥ २२ ॥
ऐरावतकुलीनैश्च महापद्मकुलैस्तथा ।
अञ्जनादपि निष्पन्नैर्वामनादपि च द्विपैः ॥ २३ ॥
भद्रैर्मन्द्रैर्मृगैश्चैव मातङ्गैर्दन्तहस्तिभिः ।
नित्यमत्तैः समाकीर्णा नागैरचलसंनिभैः ॥ २४ ॥
आयोजनाद्धा भूयो वा सत्यनामा प्रकाशते ।
सा पुरी यत्र राजाभूत् पुरा दशरथोऽनघः ॥ २५ ॥

तां सत्यनाम्नीं दृढतोरणार्गलां
गृहैर्विचित्रैरुपशोभितां शिवां ।
पुरीमयोध्यां नृसहस्रसंकुलां
शशास वै शक्रसमो महीपतिः ॥ २६ ॥

इति बालकाण्डे राजवर्णना नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

CAPUT VII.

LAUDES MINISTRORUM REGIS.

ऋत्विजौ मन्त्रिणौ चैव तस्यास्तामृषिसत्तमौ ।
वशिष्ठो वामदेवश्च वेदवेदाङ्गपारगौ ॥ १ ॥
अष्टावन्ये बभूवुश्च तस्यामात्या महीपतेः ।
शुचयश्चानुरक्ताश्च राजकार्येषु नित्यशः ॥ २ ॥
धृष्टिर्जयन्तो विजयः सिद्धार्थो ऽप्यर्थसाधकः ।
अशोको धर्मपालश्च सुमन्त्रश्चाष्टमो ऽभवत् ॥ ३ ॥
विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुलीना नियतेन्द्रियाः ।
मन्त्रज्ञाश्चेङ्गितज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ॥ ४ ॥
ते गुणैरुपसंपन्नाः सर्वे सुविपुलौजसः ।
पर्युपासते राजानं वसवो वासवं यथा ॥ ५ ॥
परापवादविरता गुणाढ्या न च गर्विताः ।
आर्यवेशाः सुमनसो न च संदिग्धनिश्चयाः ॥ ६ ॥
कुशला व्यवहारेषु विरागाः सर्वसंमताः ।
वर्धयन्तश्च धर्मेण कोषमूलं महीपतेः ॥ ७ ॥

परस्परेणाविरुद्धाः प्रीतिमन्तः प्रियंवदाः ।
रक्षितारश्च वर्णानां नित्यं विषयवासिनां ॥ ८ ॥
नरेन्द्रवचनाशक्ताश्चेतस्तस्य परायणाः ।
मन्त्रसंवरणे शक्ताः शक्ताः सूक्ष्मासु बुद्धिषु ॥ ९ ॥
तेषामविदितं किंचित् स्वेषु नास्ति परेषु च ।
क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितं ॥ १० ॥
संधिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्या संपदान्विताः ।
हितार्थं च नरेन्द्रस्य जाग्रतो नयचक्षुषा ॥ ११ ॥
क्रोधात् कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं क्वचित् ।
अतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषाणां बलाबलं ॥ १२ ॥
पुत्रे ऽपि च प्राप्तदोषे धर्मतो दण्डपातिनः ।
अद्रोग्धारश्च धर्मेण शत्रोरप्यकृतागसः ॥ १३ ॥
नासीत् पुरे वा राष्ट्रे वा तस्करो नाशुचिर्नरः ।
न दुष्टः कश्चिदप्यासीत् परदाराभिमर्षकः ॥ १४ ॥
आसंस्तदानुग्रहिताः सर्वे वर्णाः स्वकर्मभिः ।
प्रशान्तं सर्वमेवासीद्राष्ट्रं पुरवरं च तत् ॥ १५ ॥
अमात्यैरीदृशैस्तैस्तु राजा दशरथो ऽन्वितः ।
धर्मतः पालयामास पृथिवीमनुरञ्जयन् ॥ १६ ॥
अवेक्षमाणश्चारेण महीं सूर्य इवांशुभिः ।
नाध्यगच्छद्विशिष्टं वा तुल्यं वा शत्रुमात्मनः ॥ १७ ॥

तैर्मन्त्रिभिर्मन्त्रहिते निविष्टैर्-
विद्वद्भिराप्तैः कुशलैः समर्थैः ।
स पार्थिवो दीप्तिमवाप युक्तस्-
तेजोमयैर्गोभिरिवोदितो ऽर्कः ॥ १८ ॥

इति बालकाण्डे ऽमात्यवर्णना नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥

CAPUT VIII.

SUMANTRAE SERMO.

तस्य त्वेवंप्रभावस्य धार्मिकस्य महात्मनः ।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥ १ ॥
तस्य चिन्तयतो बुद्धिरुत्पन्नेयं महामतेः ।
सुतार्थं वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहं ॥ २ ॥
सुनिश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्ये वसुधाधिपः ।
मन्त्रिभिः सह संमन्त्र्य तैः स्वामिहितकारिभिः ॥ ३ ॥
ततोऽब्रवीदिदं राजा सुमन्त्रं मन्त्रिसत्तमं ।
शीघ्रमानय मे सर्वान् वशिष्ठप्रमुखान् गुरून् ॥ ४ ॥
एवमुक्तो नृपतिना सुमन्त्रो वाक्यमब्रवीत् ।
नरेन्द्र श्रूयतां तावत् पुराणे यन्मया श्रुतं ॥ ५ ॥

सनत्कुमारो भगवान् पुरा कथितवान् कथां ।
भविष्यं विदुषां मध्ये तव पुत्रसमुद्भवं ॥ ६ ॥
अस्तीह काश्यपसुतो विभाण्डक इति श्रुतः ।
ऋष्यशृङ्ग इति ख्यातस्तस्य पुत्रो भविष्यति ॥ ७ ॥
स वने जातसंवृद्धो मुनिर्वनचरैः सह ।
नान्यं प्रज्ञास्यते कंचिन्मानवं पितृवर्जितं ॥ ८ ॥
तस्यानुषं ब्रह्मचर्यं भविष्यति महात्मनः ।
लोकेषु प्रथितं चोग्रं तपस्तस्य भविष्यति ॥ ९ ॥
तस्यैवं वर्तमानस्य कालः समभिवर्त्स्यति ।
अग्निं शुश्रूषमाणस्य पितरं च यशस्विनं ॥ १० ॥
एतस्मिन्नेव काले तु लोमपादः प्रतापवान् ।
अङ्गेषु प्रथितो राजा भविष्यति महाबलः ॥ ११ ॥
तस्य व्यतिक्रमाद्राज्ञो भविष्यति सुदारुणा ।
अनावृष्टिर्जनपदे त्वयाय बहुवार्षिकी ॥ १२ ॥
अनावृष्ट्या तया राजा स तदा परिकर्षितः ।
प्रद्यति ज्ञानिनो विप्रान् अनावृष्टिप्रतिक्रियां ॥ १३ ॥
भवन्तः श्रुतवन्तो वै लोकवृत्तान्तवेदिनः ।
समादिशन्तु नियमं प्रायश्चित्तं यथा भवेत् ॥ १४ ॥
लोमपादवचः श्रुत्वा ते वद्यन्ति द्विजोत्तमाः ।
विभाण्डकसुतं राजन् सर्वोपायैरिहानय ॥ १५ ॥

आनाय्य तु महीपाल ऋष्यशृङ्गमृषेः सुतं ।
प्रयच्छास्मै सुतां शान्तां विधिना सुसमाहितः ॥ १६ ॥
तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा चिन्तां प्रपत्स्यते ।
केनोपायेन वै शक्य इहानेतुं स वीर्यवान् ॥ १७ ॥
स निश्चयं स्वयं राजा यदा नाधिगमिष्यति ।
तदामात्यान् समाहूय प्रतिपत्स्यति निश्चयं ॥ १८ ॥
पुरोहितममात्यांश्च प्रेषयिष्यति यत्नतः ।
आनयध्वं महाभागमृष्यशृङ्गं सुसत्कृतं ॥ १९ ॥
ते तु राज्ञो वचः श्रुत्वा व्यथिता विनतानना: ।
न गच्छेम ऋषेर्भीता अनुनेष्यन्ति तं नृपं ॥ २० ॥
वक्ष्यन्ति चिन्तयित्वा च तस्योपायान् बहूंस्ततः ।
आनेष्यामो वयं तं च न च दोषो भविष्यति ॥ २१ ॥
इति तेषां वचः श्रुत्वा भूयः स पृथिवीपतिः ।
तृतीये ऽहनि निश्चित्य मन्त्रिभिर्मन्त्रनिश्चयं ॥ २२ ॥
वेश्याभिर्मुनिरूपाभिरानेष्यत ऋषेः सुतं ।
लोभयित्वाभ्युपायेन स्वां पुरीं पितुराश्रमात् ॥ २३ ॥
भविष्यति ततो वृष्टिस्तस्य राष्ट्रे महीपतेः ।
तस्याभ्यागमनादेव मुनिपुत्रस्य धीमतः ॥ २४ ॥
ततः स राजा विधिवत् शान्तां तस्मै प्रदास्यति ।
स्वकां दुहितरं भार्यां रूपौदार्यगुणान्वितां ॥ २५ ॥

एवं तस्य स जामाता भविष्यति महायशाः ।
लोमपादस्य राजर्षेर्ऋष्यशृङ्गः प्रतापवान् ॥ २६ ॥
राज्ञो दशरथस्यापि स पुत्रान् अभिकाङ्क्षितान् ।
विधास्यते महायज्ञे हविर्भुग्वाधरामिषु ॥ २७ ॥
सनत्कुमाराद्वचनमेतावद्व्याहृतं मया ।
ऋषिमध्ये कथयतो यथावदनुपूर्वशः ॥ २८ ॥
अथ हृष्टो दशरथः सुमन्त्रं प्रत्यभाषत ।
आनीतिर्ऋष्यशृङ्गस्य विस्तरेण त्वयोच्यतां ॥ २९ ॥

इति बालकाण्डे सुमन्त्रवाक्यं नाम अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

CAPUT IX.

EPISODIUM DE RISHYASRINGA.

इति पृष्टः सुमन्त्रस्तदाख्यातुमुपचक्रमे ।
आनीत ऋष्यशृङ्गो ऽसौ येनोपायेन मन्त्रिभिः ॥ १ ॥
लोमपादमुवाचेदं सहामात्यः पुरोहितः ।
उपायो निरपायो ऽयमस्माभिः परिचिन्तितः ॥ २ ॥

ऋष्यशृङ्गं वनचरं तपस्येकरसे रतं ।
अनभिज्ञं च नारीणां विषयाणां सुखस्य च ॥ ३ ॥
इन्द्रियार्थैरभिमतैर्नरचित्तप्रमाथिभिः ।
पुरमानाययिष्यामो लोभयित्वा वनादितः ॥ ४ ॥
नावः सुचित्राः कल्प्यन्तां नानाकृत्रिमवृक्षकाः ।
कृत्रिमाणि फलान्यत्र सुगन्धीनि बहून्यपि ॥ ५ ॥
तत्र कृत्रिमवृक्षाश्च नानापक्षिसमन्विताः ।
नानावस्त्रसमावृत्ताः सुगन्धपुष्पधारिणः ॥ ६ ॥
एवंविधासु नौकासु तिष्ठन्तु वरयोषितः ।
यौवनोन्मत्तनयनाः सर्वाः सर्वाङ्गशोभनाः ॥ ७ ॥
गीतवादित्रकुशला नृत्येषु कुशलास्तथा ।
उपायज्ञाः कलाज्ञाश्च वैशिके परिनिष्ठिताः ॥ ८ ॥
मुनिवेशपरिछन्नास्तत्र गछन्तु योषितः ।
रहस्युपेत्य ता एनमानयन्तु शुभव्रतं ॥ ९ ॥
श्रुत्वा तथेति तं राजा प्रत्युवाच पुरोहितं ।
मन्त्रिणश्च स धर्मात्मा तथा चक्रुश्च ते तदा ॥ १० ॥
सुसमृद्धास्तथा नौभिः प्रयाता यत्र वै मुनिः ।
वारमुख्याङ्गना गत्वा वनं प्रतिभयं महत् ॥ ११ ॥
आश्रमस्याविदूरस्था यत्नं कुर्वन्ति दर्शने ।
विभाण्डकभयोद्विग्ना लतागुल्मसमावृताः ॥ १२ ॥

चारयित्वा तु तमृषिमाश्रमादभिनिर्गतं ।
तस्य संदर्शने तस्थुर्ऋषिपुत्रान्तिके पुनः ॥ १३ ॥
चित्रं संक्रीडमानास्ताः क्रीडनैर्विविधैस्तदा ।
कन्दुकैश्चैव गायन्त्यः क्रीडन्त्यः प्लुतवल्गितैः ॥ १४ ॥
सौगन्धिकेन माल्येन चूर्णैश्च सुसुगन्धिभिः ।
मदविह्वलिताः काश्चित् प्रपतन्त्युत्पतन्ति च ॥ १५ ॥
धूयमानैश्च वसोभिः सूक्ष्मैरङ्गदभूषणैः ।
परस्परं विनिघ्नन्त्यः शोभन्ते ललितेन च ॥ १६ ॥
नूपुरशिञ्जितरवैः कोकिलाभिरुतेन च ।
गन्धर्वनगरप्रख्यं प्रगीतमिव तद्वनं ॥ १७ ॥
नयनभ्रूविकारैश्च हस्तैरम्बुजसंनिभैः ।
संज्ञाश्च ताः प्रकुर्वन्त्यः पुंसां हर्षविवर्धनाः ॥ १८ ॥
कामसंजननार्थाय ऋषिपुत्रस्य धीमतः ।
सर्वतः प्रकिरन्ति स्म ललमाना वराङ्गनाः ॥ १९ ॥
अभूतपूर्वं तद्दृष्ट्वा विस्मितः साध्वसं गतः ।
निश्चक्रामाश्रमात् तूर्णमृष्यशृङ्ग ऋषेः सुतः ॥ २० ॥
न तेन जन्मप्रभृति दृष्टपूर्वं तपस्विना ।
स्त्री वा पुमान् वा यच्चान्यत् सत्त्वं नगरराष्ट्रजं ॥ २१ ॥
दृष्ट्वैव च सुचार्वङ्गीस्तास्तदा तनुमध्यमाः ।
विचित्रवेशाभरणा गायन्तीर्मधुरस्वरं ॥ २२ ॥

स तं देशमुपागम्य जातकौतूहलो मुनिः ।
विभाण्डकसुतो जिष्णुस्तस्थौ विस्मितमानसः ॥ २३ ॥
ताश्च तं विस्मितं दृष्ट्वा जगुः कलपदान्तरं ।
गीतं मधुरभाषिण्यो जहसुश्चाप्यायतेक्षणाः ॥ २४ ॥
अब्रुवंश्चैनमभ्यासमागम्य मदविह्वलाः ।
को ऽसि कस्य सुतश्च त्वं त्वरावान् समुपागतः ॥ २५ ॥
एकश्च विजने ऽरण्ये कस्माच्चरसि शंस नः ।
ज्ञातुं त्वां वयमिच्छामस्तत्त्वमाचक्ष्व नः प्रभो ॥ २६ ॥
अदृष्टपूर्वास्ता दृष्ट्वा कामरूपधराः स्त्रियः ।
हार्दात् तस्य मतिर्जाता व्याख्यातुं पितरं स्वकं ॥ २७ ॥
पिता विभाण्डको नाम महर्षिः काश्यपो मम ।
तस्याहमौरसः पुत्र ऋष्यशृङ्ग इति श्रुतः ॥ २८ ॥
आश्रमो ऽयमिहास्माकं समीपे शुभदर्शनाः ।
करिष्ये ऽतिथिपूजां वः सर्वेषां विधिपूर्वकं ॥ २९ ॥
ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा सर्वासां मतिरास वै ।
तदाश्रमपदं द्रष्टुं प्रजग्मुः सहितास्ततः ॥ ३० ॥
गतानां तत्र वै पूजां चक्रे वैभाण्डकिस्तदा ।
इदमर्घ्यमिदं पाद्यमिदं मूलफलं च नः ॥ ३१ ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजां सर्वा एव समुत्सुकाः ।
ऊचुश्चैनं सुमधुरं ता हसन्त्य इदं वचः ॥ ३२ ॥

अस्माकमपि मुख्यानि फलानीमानि सन्ति वै ।
फलान्याश्रमजातानि यदि रोचन्ते ते द्विज ॥ ३३ ॥
प्रतिगृह्णाण भद्रं ते भक्षयस्व च मा चिरं ।
तीर्थोदकमिदं तावत् पीयतामिति सुव्रत ॥ ३४ ॥
अथास्मै प्रदडुः स्वादून् मोदकान् फलसंनिभान् ।
अन्यांश्च विविधान् भक्ष्यान् मधूनि मधुराणि च ॥ ३५ ॥
तान्यास्वाद्य स तपस्वी फलानीति स्म मन्यते ।
अनास्वादितपूर्वाणि वने नित्यं निवासिना ॥ ३६ ॥
ततस्तु तं समालिंग्य सर्वा हर्षसमुत्सुकाः ।
परिषस्वजिरे चैनं हसन्त्यो मदविह्वलाः ॥ ३७ ॥
श्रोत्रमूले चोपजेपुर्वदनैर्मधुगन्धिभिः ।
परिपस्पृशिरे चैनं पीनैरूरुसितैः सुखं ॥ ३८ ॥
मधूनि स सुगन्धीनि पीत्वा प्रमुदितोऽभवत् ।
सुकुमारैश्च तैरङ्गैस्ताभिः स्पृष्टो व्यमुह्यत ॥ ३९ ॥
आपृच्छ्य च तदा विप्रं व्रतचर्या निवेद्य च ।
ऋषेर्भीताश्च ता शीघ्रं गमनाय मतिं दधुः ॥ ४० ॥
स्वमाश्रमपदं तस्य व्यपदिश्याविदूरतः ।
गच्छन्ति स्मापदेशेन भीतास्तस्य पितुः स्त्रियः ॥ ४१ ॥
तासु प्रतिगतास्वेवमृष्यशृङ्गः समुत्सुकः ।
अस्वस्थहृदयस्तत्र दुःखार्तः परिवर्तते ॥ ४२ ॥

अथाजगाम भगवान् काश्यपः स्वं निवेशनं ।
ध्यायमानं च तं दृष्ट्वा ऋष्यशृङ्गं समुत्सुकं ॥ ४३ ॥
पप्रछ काश्यपः पुत्रं कस्मान्मां नाभिनन्दसि ।
चिन्तासागरमध्यस्थमद्य त्वां तात लक्षये ॥ ४४ ॥
न ह्रीदृशं तापसानां रूपं भवति कर्हिचित् ।
शीघ्रमाचक्ष्व मे पुत्र किमिदं वैकृतं कृतं ॥ ४५ ॥
एवमुक्तः काश्यपेन प्रोवाच पितरं तदा ।
भगवन्निह मे दृष्टाः पुरुषाः शुभलोचनाः ॥ ४६ ॥
सुकुमारैरुरसिजैः पीनैरत्यद्भुतोपमैः ।
परिपस्पृशिरे मां च गाढमालिंग्य सर्वशः ॥ ४७ ॥
गायन्ति सुकुमाराणि मनोज्ञानि मुहुर्मुहुः ।
क्रीडन्ति चाद्भुताकारैर्नयनभ्रूविचेष्टितैः ॥ ४८ ॥
अब्रवीद्भगवान् श्रुत्वा ऋष्यशृङ्गवचस्तदा ।
रक्षांसि तेन रूपेण तपसो नाशनाय वै ॥ ४९ ॥
. . . . ।
विश्रम्भस्ते न कर्तव्यस्तेषु पुत्र कथंचन ॥ ५० ॥
एवमुक्त्वा ऋष्यशृङ्गं समाश्वास्य च काश्यपः ।
उषित्वा रजनीमेकामरण्यं स जगाम ह ॥ ५१ ॥
अथापरेद्युस्तं देशमाजगाम पुनस्त्वरन् ।
मनोज्ञरूपास्ता यत्र दृष्टा वै चारुमध्यमाः ॥ ५२ ॥

ताश्च दृष्ट्वैव तं दूरादायान्तं काश्यपात्मजं ।
प्रत्युद्गम्याब्रुवन् वाक्यं प्रहसन्त्य इदं तदा ॥ ५३ ॥
एह्याश्रमपदं रम्यं पश्यास्माकमिति प्रभो ।
तत्र पूजामवाप्याग्र्यां पुनरभ्यागमिष्यसि ॥ ५४ ॥
श्रुत्वैतद्वचनं तासां स्त्रीणामतिमनोहरं ।
गमनाय मतिं चक्रे ताश्चैनं निन्युरङ्गनाः ॥ ५५ ॥
तत्र चानीयमाने तु विप्रे तस्मिन् महात्मनि ।
ववर्ष सहसा देवो जगत् प्रह्लादयंस्तदा ॥ ५६ ॥
विभाण्डकश्च विप्रर्षिराजगाम स्वमालयं ।
वन्यं मूलफलं प्राप्य भारार्तः सो ऽविशत् तदा ॥ ५७ ॥
शून्यमावसथं दृष्ट्वा पुत्रदर्शनलालसः ।
परिश्रान्तस्तथैवासावकृत्वा पादधावनं ॥ ५८ ॥
चुक्रोश ऋष्यशृङ्गेति सर्वतः प्रविलोकयन् ।
न चापश्यत् सुतं तत्र काश्यपो भगवानृषिः ॥ ५९ ॥
निष्क्रम्य च वनात् तस्माद्ग्रामं ददर्श काश्यपः ।
ग्रामांश्च परिपप्रच्छ गोकुलानि च सर्वशः ॥ ६० ॥
कस्यैष विषयः सौम्यो ग्रामाश्च बहुगोकुलाः ।
ऋषेर्वचनमाज्ञाय सर्वे ते गोषु जीविनः ॥ ६१ ॥
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा विनयेनाचचक्षिरे ।
अङ्गेषु प्रथितो राजा लोमपाद इति श्रुतः ॥ ६२ ॥

तेनाभिसृष्टा ब्रह्मर्षे ग्रामा क्षेत्रे सगोकुलाः ।
पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य विभाण्डकसुतस्य वै ॥ ६३ ॥
एवमुक्तस्तु स ऋषिर्दृष्ट्वा वै ध्यानचक्षुषा ।
भविष्यमेव तज्ज्ञात्वा प्रीतात्मा स न्यवर्तत ॥ ६४ ॥
ऋषिपुत्रो ऽपि धर्मात्मा नौयानवरमास्थितः ।
मेघनादेन महता कृत्वा सतिमिरं नभः ॥ ६५ ॥
महाजलौघवर्षेण राजधानीमुपाययौ ।
वर्षेणैवागतं विप्रं स हि मत्वा नराधिपः ॥ ६६ ॥
प्रत्युद्गम्यार्चयांचक्रे शिरसा च महीं ययौ ।
अर्घ्यं च प्रददौ तस्मै पुरस्कृत्य पुरोहितं ॥ ६७ ॥
सान्तःपुरजनश्चैनं प्रपेदे सान्त्वयन्निव ।
महार्हैश्चेप्सितैर्भोगैर्युयोजैनं प्रसादयन् ॥ ६८ ॥
स्वयं चोपचचारैनं मन्युर्मास्म भवेदिति ।
ददौ कन्यां तदा चास्मै भार्यां कमललोचनां ॥ ६९ ॥
एवं स न्यवसत् तत्र तेन राज्ञाभिपूजितः ।
ऋष्यशृङ्गो महातेजाः शान्तया सह भार्यया ॥ ७० ॥

इति बालकाण्डे ऋष्यशृङ्गोपाख्यानं नाम नवमः सर्गः
॥ ९ ॥

CAPUT X.

RISHYASRINGAE ARCESSITUS.

भूय एव च राजेन्द्र शृणु मे वचनं हितं ।
यथा स देवप्रवरः कथयामास धर्मवित् ॥ १ ॥
इक्ष्वाकूणां कुले जातो भविष्यति सुधार्म्मिकः ।
नाम्ना दशरथो राजा श्रीमान् सत्यप्रतिश्रवः ॥ २ ॥
सख्यं तस्याङ्गराजेन भविष्यति महात्मनः ।
कन्या चास्य महाभागा शान्ता नाम भविष्यति ॥ ३ ॥
अपुत्रस्त्वङ्गराजो वै लोमपाद इति श्रुतः ।
स राजानं दशरथं प्रार्थयिष्यति भूमिपः ॥ ४ ॥
अनपत्यो ऽस्मि मे कन्यां सखे दातुं त्वमर्हसि ।
शान्तां शान्तेन मनसा पुत्रार्थं वरवर्णिनीं ॥ ५ ॥
श्रुत्वा दशरथो वाक्यं प्रकृत्या करुणात्मकः ।
दास्यते तां तदा कन्यां शान्तामङ्गाधिपाय सः ॥ ६ ॥
प्रतिगृह्य च तां कन्यां स राजा विगतज्वरः ।
स्वपुरं यास्यति प्रीतः कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ ७ ॥
तां कन्यामृष्यशृङ्गाय प्रदास्यति स पार्थिवः ।
ऋष्यशृङ्गो ऽपि च प्रीतो लब्ध्वा भार्यां भविष्यति ॥ ८ ॥
तं च राजा दशरथो यष्टुकामः कृताञ्जलिः ।
ऋष्यशृङ्गं द्विजश्रेष्ठं वरयिष्यति धर्मवित् ॥ ९ ॥

यज्ञार्थं प्रसवार्थं च स्वर्गार्थं च नरेश्वरः ।
लप्स्यते स ततः काममृषिपुत्राद्विशांपतिः ॥ १० ॥
पुत्राश्चास्य भविष्यन्ति चत्वारो ऽमितविक्रमाः ।
वंशप्रतिष्ठानकराः सर्वलोकेषु विश्रुताः ॥ ११ ॥
एवं स देवर्षिवरो भविष्यमिदमुक्तवान् ।
सनत्कुमारो भगवान् पुरा मुनिसमागमे ॥ १२ ॥
स त्वं पुरुषशार्दूल समानय सुसत्कृतं ।
विभाण्डकसुतं गत्वा वरयित्वात्मनो गुरुं ॥ १३ ॥
इति श्रुत्वा दशरथः सुमन्त्रस्य सुमन्त्रितं ।
स वशिष्ठमुपागम्य ततो वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
सुमन्त्रो ऽयं वदत्येवमनुज्ञां दातुमर्हसि ।
वशिष्ठो ऽपि च तच्छ्रुत्वा तथेति प्रत्यपद्यत ॥ १५ ॥
सो ऽनुज्ञातो वशिष्ठेन राजा सुप्रीतमानसः ।
सान्तःपुरः सहामात्यः प्रययौ यत्र स द्विजः ॥ १६ ॥
वनानि सरितश्चैव व्यतिक्रम्य शनैः शनैः ।
लोमपादपुरीं प्राप्य प्रविवेश सुपूजितः ॥ १७ ॥
आसाद्य तं द्विजश्रेष्ठं लोमपादनिवेसने ।
ऋषिपुत्रं ददर्शासौ दीप्यमानमिवानलं ॥ १८ ॥
ततो राजा लोमपादः पूजां तस्य चकार ह ।
सखित्वात् तस्य भूपस्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १९ ॥

एवं सुसत्कृतस्तेन सहोषित्वा नरर्षभः ।
सप्ताष्टदिवसं यावद्राजानमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥
शान्ता तव सुता वीर सह भर्त्रा विशांपते ।
मदीयं नगरं यातु कार्यं हि महदुद्यतं ॥ २१ ॥
तथेति राजा संश्रुत्य गमनं तस्य धीमतः ।
लोमपादो ऽगमद्वक्तुमृषिपुत्राय धीमते ॥ २२ ॥
सख्यं संबन्धकं चैव सर्वं तत् प्रत्यवेदयत् ।
अयं राजा दशरथः सखा मे दयितो भृशं ॥ २३ ॥
अनेन मे ऽनपत्याय दत्तेयं वरवर्णिनी ।
याचते पुत्रकामाय शान्ता प्रियतमात्मजा ॥ २४ ॥
सो ऽयं ते श्वशुरो ब्रह्मन् यथैवाहं तथा नृपः ।
शरणं त्वामनुप्राप्तः पुत्रार्थी द्विजसत्तम ॥ २५ ॥
पुत्रकाममिमं तात त्वं याजयितुमर्हसि ।
तारयैनमितो गत्वा शान्तया सह भार्यया ॥ २६ ॥
ऋषिपुत्रो ऽपि तच्छ्रुत्वा तथेत्याह नृपं तदा ।
नृपेण चाभ्यनुज्ञातः प्रययौ सह भार्यया ॥ २७ ॥
तावन्योन्याञ्जलिं कृत्वा स्नेहात् संश्लिष्य चोरसा ।
ननन्दतुर्दशरथो लोमपादश्च वीर्यवान् ॥ २८ ॥
अथ राजा दशरथः पुरुषान् आप्तकारिणः ।
स्वपुरं प्रेषयामास प्रियाख्यानपुरःसरान् ॥ २९ ॥

क्रियतां मे पुरं शीघ्रं सर्वतः समलंकृतं ।
धूपितं सिक्तसंमृष्टं पताकाभिरलंकृतं ॥ ३० ॥
ततः प्रहृष्टाः पौरास्ते श्रुत्वा राजानमागतं ।
तथा चक्रुर्यथाज्ञप्तं पुरे यत्नमशेषतः ॥ ३१ ॥
ततः स्वलंकृतं राजा नगरं प्रविवेश ह ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैः पुरस्कृत्य द्विजर्षभं ॥ ३२ ॥
ततो मुमुदिरे पौरा दृष्ट्वा राजानमागतं ।
सहितमृषिपुत्रेण ज्वलितानलवर्चसा ॥ ३३ ॥
तमृष्यशृङ्गं स्वपुरं प्रवेश्य नृपतिस्तदा ।
कृतकृत्यमिवात्मानं मेने पूर्णमनोरथः ॥ ३४ ॥
अन्तःपुरजनश्चापि दृष्ट्वा शान्तामुपागतां ।
मुमुदे ऽपूजयच्चैनां सह भर्त्रा विलासिनीं ॥ ३५ ॥
संपूज्यमानः स्तुतिभिर्यथा राज्ञा विशेषतः ।
उवास तत्र सुसुखं कंचित् कालं द्विजर्षभः ॥ ३६ ॥
उपास्यमानः शुशुभे शान्तया दिव्यरूपया ।
अरुन्धतीसहायो वा वशिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ ३७ ॥

इति बालकाण्डे ऋष्यशृङ्गागमनं नाम दशमः सर्गः
॥ १० ॥

CAPUT XI.

CONSILIUM DE SACRIS FACIUNDIS.

अथ काले व्यतिक्रान्ते शिशिरे तदनन्तरं ।
वसन्तसमये प्राप्ते राजा यष्टुं मनो दधे ॥ १ ॥
ततः प्रसाद्य शिरसा तं विप्रं देववर्चसं ।
यज्ञाय वरयामास संतानार्थं कुलस्य वै ॥ २ ॥
तथेति च स राजानमुक्त्वा भूयो ऽभ्यभाषत ।
संभारयाशु नृपते संभारान् यज्ञसाधकान् ॥ ३ ॥
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सुमन्त्रमभितः स्थितं ।
शीघ्रमानय मे सूत गुरून् सर्वानशेषतः ॥ ४ ॥
स राजवचनाच्चापि सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
आनयामास तान् सर्वान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥ ५ ॥
सुयज्ञं वामदेवं च जाबालिमथ काश्यपं ।
पुरोहितं वशिष्ठं च ये चाप्यन्ये द्विजोत्तमाः ॥ ६ ॥
तान् आगतान् पूजयित्वा राजा दशरथस्तदा ।
इदं धर्मार्थसहितं वचनं श्लक्ष्णमब्रवीत् ॥ ७ ॥
मम तातप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखं ।
तदहं हयमेधेन यजेयमिति मे मतिः ॥ ८ ॥

तदर्थं यष्टुमिच्छामि हयपूर्वेण कर्मणा ।
ऋषिपुत्रप्रभावेण भवतां चापि तेजसा ॥ ९ ॥
ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ।
वशिष्ठप्रमुखाः सर्वे प्रशशंसुश्च तं नृपं ॥ १० ॥
सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रान् ईप्सितान् परमद्युतीन् ।
यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता ॥ ११ ॥
ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वैतद्द्विजभाषितं ।
सुमन्त्रप्रभृतींश्चैवमब्रवीन्मन्त्रिसत्तमान् ॥ १२ ॥
संभाराः संभ्रियन्तां मे गुरूणां वचनादिह ।
समर्थाधिष्ठितश्चाश्वः सोपाध्यायो विमुच्यतां ॥ १३ ॥
सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयतां ।
शान्तयश्चापि वर्तन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥ १४ ॥
शक्यः कर्तुमयं यज्ञो सर्वेणापि महीक्षिता ।
नापराधो भवेत् कष्टो यद्यस्मिन् क्रतुसत्तमे ॥ १५ ॥
छिद्रं हि मृगयन्तेऽत्र यज्ञघ्ना ब्रह्मराक्षसाः ।
विघ्ने तु तस्य यज्ञस्य कर्ता सद्यो विनश्यति ॥ १६ ॥
तद्यथा विधिपूर्वं मे क्रतुरेष समाप्यते ।
तथा विधानं क्रियतां समर्थाः करणेष्विति ॥ १७ ॥
तथेति च नृपस्याज्ञां मन्त्रिणः प्रतिगृह्य ते ।
यथाज्ञप्तमशेषेण चक्रुर्नृपतिशासनं ॥ १८ ॥

ततो द्विजास्ते राजानमामन्त्र्य प्रतिपूज्य च ।
अविघ्नमस्त्वित्युक्त्वा च प्रतिजग्मुर्यथागतं ॥ १९ ॥
ततः स गत्वा ताः पत्नीर्नरेन्द्रो हृदयंगमाः ।
उवाच दीक्षां विशत यक्ष्येऽहं सुतकारणात् ॥ २० ॥
तासां तेनातिकान्तेन वचनेन सुवर्चसां ।
मुखपद्मान्यशोभन्त पद्मानीव हिमात्यये ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे यज्ञकर्मचिन्ता नाम एकादशः सर्गः
॥ ११ ॥

CAPUT XII.

SACRIFICIUM INCHOATUM.

पुनः प्राप्ते वसन्ते तु पूर्णः संवत्सरोऽभवत् ।
प्रसवार्थं गतो यष्टुं हयमेधेन वीर्यवान् ॥ १ ॥
अभिवाद्य वशिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च ।
अब्रवीत् प्रसृतं वाक्यं प्रसवार्थं नराधिपः ॥ २ ॥
यज्ञो मे क्रियतां ब्रह्मन् यथाशास्त्रमनुष्ठितः ।
यथा न विघ्नः क्रियते यज्ञाङ्गेनेह केनचित् ॥ ३ ॥

भवान् स्निग्धः सुहृच्चैव गुरुश्च परमो मम ।
वोढव्यो भवता चैष भारो यज्ञार्थमुद्यतः ॥ ४ ॥
तथेति च स राजानमब्रवीद्द्विजसत्तमः ।
करिष्ये सर्वमेवैतद्भवतो यदभीप्सितं ॥ ५ ॥
ततो ऽब्रवीद्द्विजान् वृद्धान् यज्ञकर्मसु निष्ठितान् ।
स्थापत्य इह स्थाप्यन्तां वृद्धाः परमधार्मिकाः ॥ ६ ॥
कर्मान्तिका लेपकरा वर्द्धकाः खनका अपि ।
गणकाः शिल्पिनश्चान्ये तथैव नटनर्तकाः ॥ ७ ॥
ततो ऽब्रवीच्छास्त्रविदः पुरुषान् सुबहुश्रुतान् ।
यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात् ॥ ८ ॥
इष्टिं च बहुसाहस्रीं शीघ्रं चाह्वयत द्विजान् ।
उपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञां बहुगुणान्विताः ॥ ९ ॥
ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः ।
भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः ॥ १० ॥
वाजिवारणशालाश्च तथा शय्यागृहाणि च ।
भटानां महदावासा वैदेशिकनिवासिनां ॥ ११ ॥
तथा पौरजनस्यापि कर्तव्या बहुविस्तराः ।
आवासा बहुभक्ष्यान्नाः सर्वकामैरुपस्थिताः ॥ १२ ॥
तथा जानपदं चैव कर्तव्यं बहुभोजनं ।
दातव्यमन्नं विविधं सत्कृत्य न तु पीडया ॥ १३ ॥

सर्वे वर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ।
नापमानः प्रयोक्तव्यः कामक्रोधकृतः क्वचित् ॥ १४ ॥
यज्ञकर्मसु ये चाग्र्याः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा ।
तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमं ॥ १५ ॥
यथा सर्वं सुविहितं न किंचित् परिहीयते ।
तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतिस्निग्धेन चेतसा ॥ १६ ॥
ततः सर्वे समागम्य वशिष्ठमिदमब्रुवन् ।
यथोक्तं तत् करिष्यामो न किंचित् परिहास्यते ॥ १७ ॥
ततः सुमन्त्रमाहूय वशिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ।
निमन्त्रयस्व नृपतीन् पृथिव्यां ये च धार्मिकाः ॥ १८ ॥
ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यान् शूद्रांश्चैव सहस्रशः ।
समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान् ॥ १९ ॥
मिथिलाधिपतिं शूरं जनकं दृढविक्रमं ।
निष्ठितं सर्वशास्त्रेषु तथा वेदेषु निष्ठितं ॥ २० ॥
तमानय महाभागं स्वयमेव सुसत्कृतं ।
पूर्वं संबन्धकं ज्ञात्वा ततो वाक्यं ब्रवीमि ते ॥ २१ ॥
तथा काशीपतिं स्निग्धं सततं प्रियवादिनं ।
वयस्यं राजसिंहस्य तमानय यशस्विनं ॥ २२ ॥
तथा केकयराजानं वृद्धं परमधार्मिकं ।
श्वशुरं राजसिंहस्य सपुत्रं त्वमिहानय ॥ २३ ॥

अङ्गेश्वरं च राजानं लोमपादं सुसत्कृतं ।
सुव्रतं देवसंकाशं स्वयमेवानयस्व ह ॥ २४ ॥
प्राच्यांश्च सिन्धुसौवीरान् सौराष्ट्रेयांश्च पार्थिवान् ।
दाक्षिणात्यान् नरेन्द्रांश्च सर्वान् आनय मा चिरं ॥ २५ ॥
सन्ति स्निग्धाश्च ये ऽन्ये ऽपि राजानः पृथिवीतले ।
तान् इहानय वै क्षिप्रं सानुगान् सहबान्धवान् ॥ २६ ॥
वशिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
व्यादिशत् पुरुषांस्तत्र राज्ञामानयने बहून् ॥ २७ ॥
स्वयमेव हि धर्मात्मा प्रययौ मुनिशासनात् ।
सुमन्त्रः प्रयतो भूत्वा समानेतुं महीक्षितः ॥ २८ ॥
ततः कर्मान्तिकाः सर्वे वशिष्ठाय महर्षये ।
सर्वं निवेदयन्ति स्म यज्ञे यदुपकल्पितं ॥ २९ ॥
ततः प्रीतो द्विजश्रेष्ठस्तान् सर्वान् पुनरब्रवीत् ।
भवद्भिर्न यथा यज्ञे परिहीयेत किंचन ॥ ३० ॥
नावज्ञया प्रदातव्यं किंचिद्वा केनचित् क्वचित् ।
अवज्ञया हि यद्दत्तं दातुस्तद्दोषमावहेत् ॥ ३१ ॥
ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः ।
बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य ह ॥ ३२ ॥
ततो वशिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ।
उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात् ॥ ३३ ॥

मयापि सत्कृताः सर्वे यथार्हं पूजिताश्च ते ।
यथावत् संभृतं सर्वं पुरुषैः सुसमाहितैः ॥ ३४ ॥
निर्यातु च भवान् यष्टुं यज्ञायतनमन्तिकं ।
सर्वकामैरुपहृतैरुपेतं वै समन्ततः ॥ ३५ ॥
तदा वशिष्ठवचनादृष्यशृङ्गस्य चोभयोः ।
दिवसे शुभनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥ ३६ ॥
ततो वशिष्ठप्रमुखाः सर्व एव द्विजातयः ।
अश्वमेध्यं पुरस्कृत्य कर्माण्यारेभिरे तदा ॥ ३७ ॥

इति बालकाण्डे यज्ञारम्भो नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥

CAPUT XIII.

SACRIFICII EQUINI CONSUMMATIO.

अथ संवत्सरे पूर्णे प्राप्ते तस्मिंस्तुरंगमे ।
सरय्वा उत्तरे तीरे राज्ञो यज्ञो ऽभ्यवर्तत ॥ १ ॥
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य कर्म चक्रुर्द्विजर्षभाः ।
अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनः ॥ २ ॥
कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजका वेदपारगाः ।
यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥ ३ ॥

प्रवर्ग्यं शास्त्रतः कृत्वा तथैवोपसदं द्विजाः ।
चक्रुश्च विधिवत् सर्वं तथैवोद्वास्यकर्म ते ॥ ४ ॥
अभिष्टुत्य ततो हृष्टाः सर्वे चक्रुर्यथाविधि ।
प्रातःसवनपूर्वाणि कर्माणि मुनिपुंगवाः ॥ ५ ॥
ऐन्द्रश्च विधिवद्दत्तो राजा चाभिष्टुतोऽनघः ।
माध्यन्दिनं च सवनं प्रावर्तत यथाक्रमं ॥ ६ ॥
तृतीयं सवनं चैव राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ।
चक्रुस्ते शास्त्रतो दृष्ट्वा तथा ब्राह्मणपुंगवाः ॥ ७ ॥
आह्वयांचक्रिरे तत्र शक्रादीन् विबुधोत्तमान् ।
ऋष्यशृङ्गादयो मन्त्रैः शिक्षाक्षरसमन्वितैः ॥ ८ ॥
गीतिभिर्मधुरैः स्निग्धैर्मन्त्राह्वानैर्यथार्हतः ।
होतारो ददुरावाह्य हविर्भागान् दिवौकसां ॥ ९ ॥
नानाहुतमभूत् तत्र स्खलितं वापि किंचन ।
दृश्यते ब्रह्मवत् सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥ १० ॥
न तेष्वहःसु श्रान्तो वा क्षुधितो वापि दृश्यते ।
तिर्यक्ष्वपि कुतोऽन्येषु भूतेष्वपरितर्पितं ॥ ११ ॥
अनाथानां तथा स्त्रीणां बालवृद्धस्य चैव हि ।
बुभुक्षितानां दीनानां नातृप्तिरुपलभ्यते ॥ १२ ॥
तापसा भुञ्जते नित्यं भुञ्जते श्रमणा अपि ।
व्यश्रूयत च शब्दोऽयं दीयतां भुज्यतामिति ॥ १३ ॥

दीयतां दीयतामन्नं वसांसि विविधानि च ।
इति संचोदितास्तत्र तथा चक्रुरतन्द्रिताः ॥ १४ ॥
अन्नकूटाश्च दृश्यन्ते बहवः पर्वतोपमाः ।
दिवसे दिवसे कॢप्ता व्यञ्जनानां ह्रदास्तथा ॥ १५ ॥
नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा ।
अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन् यज्ञे महात्मनः ॥ १६ ॥
ब्राह्मणानां सहस्राणि तानि तत्र महामखे ।
पृथग्बुभुजिरे ऽन्नानि स्वादूनि विविधानि च ॥ १७ ॥
रुक्मपात्रीष्वनेकासु राजतीषु च सर्वशः ।
द्विजातयो ऽन्नपानानि तत्राभुञ्जत चासकृत् ॥ १८ ॥
स्वलंकृताश्च पुरुषा ब्राह्मणान् पर्यवेषयन् ।
सुप्रीतमनसः सर्वे सुमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ १९ ॥
अन्नं हि विधिवत् स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः ।
अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः ॥ २० ॥
कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान् बहून् अपि ।
प्राज्ञाः सुवाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषवः ॥ २१ ॥
दिवसे दिवसे तत्र संस्तरे कुशला द्विजाः ।
सर्वकर्माणि चक्रुस्ते यथाशास्त्रं प्रचोदिताः ॥ २२ ॥
नाषडङ्गविदत्रासीन्नाव्रतो नाबहुश्रुतः ।
सदस्यस्तस्य वै राज्ञो नावादकुशलो द्विजः ॥ २३ ॥

प्राप्ते यूपोच्छ्रये तस्मिन् षड् वैल्वाः खादिराश्च षट् ।
तावन्त एव पालाशास्तथैवौडुम्बरः पृथक् ॥ २४ ॥
श्लेष्मातकमयश्चैको देवदारुमयस्तथा ।
द्वावास्तां तत्र विहितौ बाहुभ्यामपरिग्रहौ ॥ २५ ॥
कारिताः सर्व एवैते शास्त्रज्ञैर्यज्ञकोविदैः ।
शोभार्थं तस्य यज्ञस्य काञ्चनाकृतयोऽभवन् ॥ २६ ॥
एकविंशति यूपास्ते एकविंशत्यरत्नयः ।
वसोभिरेकविंशद्भिरेकैकं समलंकृताः ॥ २७ ॥
विन्यस्ता विधिवत् सर्वे शिल्पिभिः सुदृढाः कृताः ।
अष्टाश्रयाः सर्व एव श्लक्ष्णरूपसमन्विताः ॥ २८ ॥
आच्छादितास्ते वसोभिः पुष्पैर्गन्धैश्च पूजिताः ।
सप्तर्षयो दीप्तिमन्तो विराजन्ते यथा दिवि ॥ २९ ॥
स चैत्यो राजसिंहस्य संचितः कुशलैः द्विजैः ।
गरुडो रुक्मपक्षो वै त्रिगुणोऽष्टादशात्मकः ॥ ३० ॥
नियुक्तास्तत्र पशवस्तास्ता उद्दिश्य देवताः ।
जलचराः स्थलचरा अन्तरीक्षचरास्तथा ॥ ३१ ॥
पतङ्गाः पक्षिणश्चैव तथा वनचराश्च ये ।
नानासरीसृपाश्चैव नानौषध्यः प्रकल्पिताः ॥ ३२ ॥
ऋषभाः सर्व एवेति नियुक्ताः शास्त्रतस्तथा ।
पशूनां त्रिशतं त्वासीद्यूपेषु नियतं तदा ॥ ३३ ॥

अश्वरत्नं च तत्रैव प्रोक्षितं वैश्वदेविकं ।
कौशल्या तं हयं तत्र परिगम्य प्रदक्षिणं ॥ ३४ ॥
सम्यगभ्यर्चयांचक्रे गन्धमाल्यविभूषणैः ।
विषाणैर्विशशासैनं त्रिभिः परमया मुदा ॥ ३५ ॥
पतत्रिणा तदा सार्द्धं सुस्थितेन च चेतसा ।
अवसद्रजनीमेकां कौशल्या पुत्रकाम्यया ॥ ३६ ॥
होताध्वर्युस्तथोद्गाता हयेन समयोजयन् ।
महिष्याः परिवृत्यर्थमुपोढामपरां तथा ॥ ३७ ॥
तमश्वमुपतिष्ठन्त्याः कौशल्यायास्तदा द्विजाः ।
ऋष्यशृङ्गादयः प्रीताः प्रायुञ्जन्त तदाशिषः ॥ ३८ ॥
पतत्रिणस्तस्य वपामुद्धृत्य नियतेन्द्रियः ।
ऋत्विक् परमसंपन्नः श्रपयामास शास्त्रतः ॥ ३९ ॥
धूमगन्धं वपायास्तु जिघ्रति स्म नराधिपः ।
यथाकालं यथान्यायं निर्णुदन् पापमात्मनः ॥ ४० ॥
हयस्य यानि चाङ्गानि कल्पितानि विभागशः ।
अग्नौ प्राश्यन्ति विधिवत् समस्ताः षोडशर्त्विजः ॥ ४१ ॥
प्लक्षशाखासु यज्ञानामन्येषां क्रियते हविः ।
अश्वमेधस्य चैकस्य वैतसो भाग इष्यते ॥ ४२ ॥
त्र्यहोऽश्वमेधः संख्यातः कल्पसूत्रेण ब्राह्मणैः ।
चतुष्टोममहस्तस्य प्रथमं परिकल्पितं ॥ ४३ ॥

उक्थ्यं द्वितीयं संख्यातमतिरात्रं तथोत्तरं ।
विचारास्तत्र बहवो विहिताः शास्त्रदर्शनात् ॥ ४४ ॥
ज्योतिष्टोमायुषी चैव अतिरात्रे विनिर्मिते ।
अभिजिद्विश्वजिच्चैवमप्तोर्यामो महाक्रतुः ॥ ४५ ॥
क्रतुं समाप्य तु तदा न्यायतः पुरुषर्षभः ।
ऋत्विग्भ्यः प्रददौ राजा धरां तां कुलवर्धनः ॥ ४६ ॥
प्राचीं होत्रे ददौ स्फीतां दिशं वाहुबलार्जितां ।
अध्वर्यवे प्रतीचीं तु ब्रह्मणे दक्षिणां दिशं ॥ ४७ ॥
उद्गात्रे च तथोदीचीं दक्षिणैषा विनिर्मिता ।
अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ॥ ४८ ॥
एवं दत्वा प्रहृष्टोऽभूत् श्रीमान् इक्ष्वाकुनन्दनः ।
ऋत्विजस्त्वब्रुवन् सर्वे राजानं गतकल्मषं ॥ ४९ ॥
भवान् एव महीं कृत्स्नामेको रक्षितुमर्हति ।
न भूम्या कार्यमस्माकं न हि शक्ताः स्म पालने ॥ ५० ॥
रताः स्वाध्यायकरणे वयं नित्यं हि भूमिप ।
निष्क्रयं किंचिदेवेह प्रयच्छतु भवान् इति ॥ ५१ ॥
गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः ।
दश कोटीः सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणं ॥ ५२ ॥
ऋत्विजस्तु ततः सर्वे प्रददुः सहिता वसु ।
ऋष्यशृङ्गाय मुनये वशिष्ठाय च धीमते ॥ ५३ ॥

दक्षिणाः परिगृह्याथ सुप्रीतमानसा द्विजाः ।
ऊचुर्दशरथं तत्र कामं ध्यायेति वै तदा ॥ ५४ ॥
ततोऽब्रवीदृष्यशृङ्गं राजा दशरथस्तदा ।
कुलस्य वर्धनं तत् तु कर्तुमर्हसि सुव्रत ॥ ५५ ॥
तथेति स च राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
भविष्यन्ति सुता राजंश्चत्वारस्ते कुलोद्वहाः ॥ ५६ ॥

इति बालकाण्डे अश्वमेधसमाप्तिर्नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

CAPUT XIV.

RATIO NECANDI RAVANAE EXCOGITATA.

मेधावी तु ततो ध्यात्वा स किंचिदिदमुत्तरं ।
लब्धसंज्ञस्ततस्तं तु वेदज्ञो नृपमब्रवीत् ॥ १ ॥
इष्टिं तेऽन्यां करिष्यामि पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
अथर्वशिरसि प्रोक्तैर्मन्त्रैः सिद्धां विधानतः ॥ २ ॥
ततः प्रचक्रमे कर्तुमिष्टिं कामसमृद्धये ।
तस्य राज्ञो हितान्वेषी विभाण्डकसुतो वशी ॥ ३ ॥

तत्र देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च मुनिभिः सह ।
भागप्रतिग्रहार्थं वै पूर्वमेव समागताः ॥ ४ ॥
ब्रह्मा सुरेश्वरः स्थाणुस्तथा नारायणः प्रभुः ।
इन्द्रश्च भगवान् साक्षान्मरुद्गणावृतस्तथा ॥ ५ ॥
अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
तत्र भागार्थिनो देवान् आगतान् सो ऽभ्ययाचत ॥ ६ ॥
अयं राजा दशरथः पुत्रार्थी तप्तवांस्तपः ।
इष्टवान् अश्वमेधेन भवतः श्रद्धयान्वितः ॥ ७ ॥
इष्टिं च पुत्रकामो ऽन्यां पुनः कर्तुं समुद्यतः ।
तदस्य पुत्रकामस्य प्रसादं कर्तुमर्हथ ॥ ८ ॥
अभियाचे स वः सर्वान् अस्यार्थे ऽहं कृताञ्जलिः ।
भवेयुरस्य चत्वारः पुत्रास्त्रैलोक्यविश्रुताः ॥ ९ ॥
ते तथेत्यब्रुवन् देवा ऋषिपुत्रं कृताञ्जलिं ।
माननीयो ऽसि नो विप्र राज्ञा चैव विशेषतः ॥ १० ॥
प्राप्स्यते परमं काममेतयेष्ट्या नराधिपः ।
इत्युक्तान्तर्हिता देवास्ततः शक्रपुरोगमाः ॥ ११ ॥

ताः समेत्य यथान्यायं तस्मिन् सदसि देवताः ।
अब्रुवँल्लोककर्तारं ब्रह्माणं वचनं ततः ॥ १२ ॥

त्वत्प्रदिष्टवरो ब्रह्मन् रावणो नाम राक्षसः ।
सर्वान् नो बाधते दर्पान्महर्षींश्च तपोरतान् ॥ १३ ॥
त्वया ह्यस्य वरो दत्तः प्रीतेन भगवन् पुरा ।
देवदानवयक्षाणामबध्यो ऽसीति कामतः ॥ १४ ॥
मानयन्तश्च ते वाक्यं सर्वमस्य सहामहे ।
स बाधयति लोकांस्त्रीन् विहिंसन् राक्षसेश्वरः ॥ १५ ॥
देवर्षियक्षगन्धर्वान् असुरान् मानवांश्च सः ।
अतिक्रामति दुर्धर्षो वरदानेन मोहितः ॥ १६ ॥
न तत्र सूर्यस्तपति न भयाद्वाति मारुतः ।
नाग्निर्ज्वलति वै तत्र यत्र तिष्ठति रावणः ॥ १७ ॥
चलोर्मिमाली तं दृष्ट्वा समुद्रो ऽपि न कम्पते ।
नष्टो वैश्रवणः स्थानात् तस्य वीर्येण पीडितः ॥ १८ ॥
तन्महन्नो भयं तस्माद्राक्षसाद्घोरदर्शनात् ।
बधार्थं तस्य भगवन्नुपायं कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥
एवमुक्तः सुरैः सर्वैश्चिन्तयित्वा ततो ऽब्रवीत् ।
हन्तायं विहितस्तस्य बधोपायो दुरात्मनः ॥ २० ॥
तेन गन्धर्वयक्षाणां देवदानवरक्षसां ।
अबध्यः स्यामिति प्रोक्तं तथेत्युक्तं च तन्मया ॥ २१ ॥
अवज्ञाय तु तद्रक्षो मानुषान् नान्वकीर्तयत् ।
तस्मात् स मानुषाद्बध्यो मृत्युर्नान्यो ऽस्य विद्यते ॥ २२ ॥

एतच्छ्रुत्वा प्रियं वाक्यं ब्रह्मणा समुदाहृतं ।
देवाः शक्रपुरोगास्ते हर्षिताः सर्वतोऽभवन् ॥ २३ ॥
एतस्मिन्नन्तरे विष्णुरुपयातो महाद्युतिः ।
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगत्पतिः ॥ २४ ॥
वैनतेयं समारुह्य भास्करस्तोयदं यथा ।
तप्तहाटककेयूरो वन्द्यमानः सुरोत्तमैः ॥ २५ ॥
तमब्रुवन् सुराः सर्वे समभिष्टुत्य संनताः ।
आर्तानामसि लोकानामार्तिहा मधुसूदन ॥ २६ ॥
याचामहेऽतस्त्वामार्ताः शरणं नो भवाच्युत ।
ब्रूत किं करवाणीति विष्णुस्तान् अब्रवीद्वचः ॥ २७ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा पुनरूचुरिदं सुराः ।
राजा दशरथो नाम तप्तवान् सुमहत् तपः ॥ २८ ॥
इष्टवांश्चाश्वमेधेन प्रजाकामः स चाप्रजाः ।
अस्मन्नियोगात् त्वं विष्णो तस्य पुत्रत्वमाप्नुहि ॥ २९ ॥
तस्य भार्यासु तिसृषु ह्रीश्रीकीर्त्युपमासु च ।
विष्णो पुत्रत्वमागच्छ कृत्वात्मानं चतुर्विधं ॥ ३० ॥
तत्र त्वं मानुषो भूत्वा प्रवृद्धं लोककण्टकं ।
अवध्यं दैवतैर्विष्णो समरे जहि रावणं ॥ ३१ ॥
स हि देवान् सगन्धर्वान् सिद्धांश्च ऋषिसत्तमान् ।
राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योत्सेकेन बाधते ॥ ३२ ॥

ऋषयश्च ततस्तेन गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
क्रीडन्तो नन्दनवने रौद्रेण विनिपातिताः ॥ ३३ ॥
त्वं गतिः परमा देव सर्वेषां नः परंतप ।
बधाय देवशत्रूणां नृणां लोके मनः कुरु ॥ ३४ ॥
स नियुक्तस्तथा देवैः साक्षान्नारायणः प्रभुः ।
तान् उवाच ततो देवान् इदं वचनमर्थवत् ॥ ३५ ॥
किं मया तत्र कर्तव्यं प्रादुर्भूतेन वः सुराः ।
कार्यं कुतो वापि भयं युष्माकमिदमीदृशं ॥ ३६ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा विष्णोरूचुरिदं सुराः ।
राक्षसान्नो भयं विष्णो रावणाल्लोकरावणात् ॥ ३७ ॥
मानुषीं तनुमास्थाय समुद्धर्तुं त्वमर्हसि ।
त्वत्तो हि नान्यस्तं पापं शक्तो हन्तुं दिवौकसां ॥ ३८ ॥
स दीर्घं तप्तवान् कालं तपोऽत्युग्रमरिंदम ।
तेनायं परितुष्टोऽस्य बभूव प्रपितामहः ॥ ३९ ॥
ततोऽस्मै प्रददौ तुष्टो वरदो भगवान् पुरा ।
अभयं सर्वभूतेभ्यो वर्जयित्वा तु मानुषान् ॥ ४० ॥
ततो दत्तवरस्यैवं तस्य नान्यत्र मानुषात् ।
बधाद्भयमतश्चैनं गत्वा मानुषतां जहि ॥ ४१ ॥
एवमुक्तस्तु देवेशो विष्णुस्त्रिदशपुंगवः ।
पितामहपुरोगांस्तान् सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ४२ ॥

अब्रवीत् त्रिदशान् सर्वान् समेतान् धर्मसंस्थितान् ।
भयं त्यजत भद्रं वो हितार्थं युधि रावणं ॥ ४३ ॥
सपुत्रपौत्रं सामात्यं समन्त्रिज्ञातिबान्धवं ।
हत्वा क्रूरं दुराधर्षं देवर्षीणां भयावहं ॥ ४४ ॥
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च ।
वत्स्यामि मानुषे लोके पालयन् पृथिवीमिमां ॥ ४५ ॥
ततो देवर्षिगन्धर्वाः सरुद्राः साप्सरोगणाः ।
स्तुतिभिर्दिव्यरूपाभिस्तुष्टुवुर्मधुसूदनं ॥ ४६ ॥

तमुद्धतं रावणमुग्रतेजसं
प्रवृद्धदर्पं त्रिदशेश्वरद्विषं ।
विरावणं साधुतपस्विकण्टकं
मनुष्यतामेत्य निहन्तुमर्हसि ॥ ४७ ॥

इति बालकाण्डे रावणवधोपायो नाम चतुर्दशः सर्गः
॥ १४ ॥

CAPUT XV.

NECTARIS APPARATUS.

एवं दत्वा वरं देवो देवानां विष्णुरात्मवान् ।
मानुषे चिन्तयामास जन्मभूमिमथात्मनः ॥ १ ॥
ततः पद्मपलाशाक्षः कृत्वात्मानं चतुर्विधं ।
पितरं रोचयामास तदा दशरथं नृपं ॥ २ ॥
स चाप्यपुत्रो नृपतिस्तस्मिन् काले महाद्युतिः ।
अयजत् पुत्रियामिष्टिं पुत्रेप्सुररिसूदनः ॥ ३ ॥
स कृत्वा निश्चयं विष्णुरामन्त्र्य च पितामहं ।
अन्तर्धानं गतो देवैः पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ ४ ॥
तत्रास्य यजमानस्य पावकादतुलप्रभं ।
प्रादुर्भूतं महद्भूतं महावीर्यं महाबलं ॥ ५ ॥
कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनं ।
स्निग्धहर्यक्षतनुजश्मश्रुप्रवरमूर्धजं ॥ ६ ॥
शुभलक्षणसंपन्नं दिव्याभरणभूषितं ।
शैलशृङ्गसमुत्सेधं दृप्तशार्दूलविक्रमं ॥ ७ ॥

दिव्याकरसमाकारं दीप्तानलसमाकरं ।
तप्तजाम्बूनदमयीं राजतान्तपरिच्छदां ॥ ८ ॥
दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पत्नीमिव प्रियां ।
प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव ॥ ९ ॥
समवेक्ष्याब्रवीद्वाक्यमिदं दशरथं नृपं ।
प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप ॥ १० ॥
सान्तःपुरस्तदा राजा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
भगवन् स्वागतं ते ऽस्तु किमहं करवाणि ते ॥ ११ ॥
अथो पुनरिदं वाक्यं प्राजापत्यो नरो ऽब्रवीत् ।
राजन्नर्चयता देवान् अद्य प्राप्तं त्वया फलं ॥ १२ ॥
इदं तु नृपशार्दूल पायसं देवनिर्मितं ।
प्रजाकरं गृहाण त्वं धन्यमारोग्यवर्धनं ॥ १३ ॥
भार्याणामनुरूपाणामश्नीतेति प्रयच्छ वै ।
तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान् यदर्थं यजसे नृप ॥ १४ ॥
बाढमित्येवं नृपतिः शिरसा प्रतिगृह्य तां ।
पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीं ॥ १५ ॥
अभिवाद्य च तद्भूतमद्भुतं प्रियदर्शनं ।
मुदा परमया युक्तश्चकाराभिप्रदक्षिणं ॥ १६ ॥
ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरं ।
संवर्तयित्वा तत् कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥ १७ ॥

ततो दशरथः प्राप्य पायसं देवनिर्मितं ।
बभूव परमप्रीतः प्राप्य वित्तमिवाधनः ॥ १८ ॥
ह्र्षरश्मिभिरुद्ग्योतं तस्यान्तःपुरमाबभौ ।
शारदस्याभिरामस्य चन्द्रस्येव नभोऽंशुभिः ॥ १९ ॥
सोऽन्तःपुरं प्रविश्यैव कौशल्यामिदमब्रवीत् ।
पायसं प्रतिगृह्णीष्व पुत्रीयं त्विदमात्मनः ॥ २० ॥
कौशल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा ।
अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥ २१ ॥
कैकेय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् ।
प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमं ॥ २२ ॥
अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महीपतिः ।
एवं तासां ददौ राजा भार्याणां पायसं पृथक् ॥ २३ ॥
ताश्चैव पायसं प्राप्य नरेन्द्रस्योत्तमाः स्त्रियः ।
संतानं मेनिरे सर्वाः प्रहर्षोदितचेतसः ॥ २४ ॥

ततो हविः प्राश्य तदुत्तमं स्त्रियः
स्वयं नृपेण प्रतिपादितं मुदा ।
हुताशनादित्यसमानतेजसः
क्रमेण गर्भान् उपलेभिरे शुभान् ॥ २५ ॥

ततः स राजा प्रतिवीक्ष्य ताः स्त्रियः
प्ररूढगर्भाः परितुष्टमानसः ।
बभूव हृष्टस्त्रिदिवे यथा हरिः
सुरेन्द्रसिद्धर्षिगणाभिपूजितः ॥ २६ ॥

इति बालकाण्डे पायसोत्पत्तिर्नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

CAPUT XVI.

SIMIORUM PROCREATIO.

पुत्रत्वं तु गते विष्णौ राज्ञस्तस्य महात्मनः ।
उवाच देवान् आहूय स्वयंभूर्भगवान् इदं ॥ १ ॥
सत्यसंधस्य वीरस्य सर्वेषां नो हितैषिणः ।
विष्णोः सहायान् समरे सृजध्वं कामरूपिणः ॥ २ ॥
मायाविदश्च शूरांश्च वायुवेगसमान् जवे ।
नयज्ञान् बुद्धिसंपन्नान् विष्णुतुल्यपराक्रमान् ॥ ३ ॥

असंहार्यान् उपायज्ञान् दिव्यसंहननान्वितान् ।
सर्वास्त्रगुणसंपन्नान् अमृतप्राशनान् इव ॥ ४ ॥
अप्सरःसु च मुख्यासु गन्धर्वीणां तनूषु च ।
यक्षपन्नगकन्यासु तथा विद्याधरीषु च ॥ ५ ॥
किन्नरीणां च गात्रेषु वानरीणां तनूषु च ।
सृजध्वं हरिरूपेण पुत्रांस्तुल्यपराक्रमान् ॥ ६ ॥
पूर्वमेव मया सृष्टो जाम्बुवान् ऋक्षपुंगवः ।
जृम्भमाणस्य सहसा मम वक्त्रादजायत ॥ ७ ॥
ते तथोक्ता भगवता तत् प्रतिश्रुत्य शासनं ।
जनयामासुरेवं ते पुत्रान् वानररूपिणः ॥ ८ ॥
देवा महर्षिगन्धर्वास्तार्क्ष्या यक्षा यशस्विनः ।
चारणाश्च सुतान् वीरान् ससृजुर्वनचारिणः ॥ ९ ॥
नागाः किंपुरुषाश्चैव सिद्धविद्याधरोरगाः ।
बहवो जनयामासुर्हृष्टास्तत्र सहस्रशः ॥ १० ॥
वानरेन्द्रं महेन्द्राभमिन्द्रो बालिनमात्मजं ।
सुग्रीवं जनयामास तपनस्तपतां वरः ॥ ११ ॥
बृहस्पतिस्त्वजनयत् तारं नाम महाकपिं ।
सर्ववानरमुख्यानां बुद्धिमन्तमनुत्तमं ॥ १२ ॥
धनदस्य सुतः श्रीमान् वानरो गन्धमादनः ।
विश्वकर्मा त्वजनयन्नलं नाम महाकपिं ॥ १३ ॥

पावकस्य सुतः श्रीमान् नीलोऽग्निसदृशप्रभः ।
तेजसा यशसा वीर्यादत्यरिच्यत पावकं ॥ १४ ॥
रूपद्रविणसंपन्नावश्विनौ रूपसंमतौ ।
मैन्दं च द्विविदं चैव जनयामासतुः स्वयं ॥ १५ ॥
वरुणो जनयामास सुषेणं नाम वानरं ।
शरभं जनयामास पर्जन्यस्तु महाबलः ॥ १६ ॥
मारुतस्यौरसः श्रीमान् हनुमान् नाम वानरः ।
वज्रसंहननोपेतो वैनतेयसमो जवे ॥ १७ ॥
ते सृष्टा बहुसाहस्रा दशग्रीववधेप्सुभिः ।
अप्रमेयबला देवैर्वानराः कामरूपिणः ॥ १८ ॥
ते गजाचलसंकाशाः सिंहसंहननौजसः ।
ऋक्षवानरगोपुच्छाः क्षिप्रमेवाभिजज्ञिरे ॥ १९ ॥
यस्य देवस्य यद्रूपं यद्बलं यः पराक्रमः ।
तस्य तस्यैव सदृशः स स पुत्रो व्यजायत ॥ २० ॥
गोलांगुलीषु चोत्पन्नाः केचिदुन्नतविक्रमाः ।
ऋक्षीषु च तथा जाता वानराः किन्नरीषु च ॥ २१ ॥
शिलाप्रहरणाः सर्वे सर्वे पादपयोधिनः ।
नखदंष्ट्रायुधाः सर्वे सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः ॥ २२ ॥
विचालयेयुः शैलेन्द्रान् भेदयेयुः स्थिरान् द्रुमान् ।
क्षोभयेयुश्च वेगेन समुद्रं सरितांपतिं ॥ २३ ॥

दारयेयुः क्षितिं पद्भ्यामाप्लवेयुर्महार्णवान् ।
नभस्तलं विशेयुश्च गृह्णीयुरपि तोयदान् ॥ २४ ॥
गृह्णीयुरपि मातङ्गान् मत्तान् प्रव्रजतो वने ।
नर्दमानाश्च नादेन पातयेयुर्विहंगमान् ॥ २५ ॥
ईदृशानां प्रसूतानि हरीणां कामरूपिणां ।
शतं शतसहस्राणि यूथपानां महात्मनां ॥ २६ ॥
ते प्रधाना प्रधानेषु यूथेषु हरियूथपाः ।
बभूवुर्यूथपश्रेष्ठा वीरांश्चाजनयन् हरीन् ॥ २७ ॥
ऋक्षराजं तु तत्रान्ये उपतस्थुर्वनौकसः ।
अतो नानाविधान् शैलान् काननानि च भेजिरे ॥ २८ ॥
सूर्यपुत्रं च सुग्रीवं शक्रपुत्रं च बालिनं ।
भ्रातरावुपतस्थुस्ते सर्व एव हरीश्वराः ॥ २९ ॥
ते तार्क्ष्यबलसंपन्नाः सर्वे युद्धविशारदाः ।
विचरन्तो ऽर्दयन् सर्वान् सिंहव्याघ्रमहोरगान् ॥ ३० ॥
तांश्च सर्वान् महाबाहुर्बली विपुलविक्रमः ।
जुगोप भुजवीर्येण ऋक्षगोपुच्छवानरान् ॥ ३१ ॥
तैरियं पृथिवी शूरैः सपर्वतवनार्णवा ।
कीर्णा विविधसंस्थानैर्नानाव्यञ्जनलक्षणैः ॥ ३२ ॥

तैर्मेघवृन्दाचलतुल्यकायैर्-
महाबलैर्वानरयूथपालैः ।
बभूव भूर्भीमशरीररूपैः
समावृता रामसहायहेतोः ॥ ३३ ॥

इति बालकाण्डे वानरोत्पत्तिर्नाम षोडशः सर्गः ॥१६॥

CAPUT XVII.

RISHYASRINGAE REDITUS.

समाप्ते तु क्रतौ तस्मिन् वाजिमेधे महात्मनः ।
हविर्भागान् अवाप्येष्टान् जग्मुर्देवा यथागतं ॥ १ ॥
ऋषयश्च महात्मानः प्रतिजग्मुः सुपूजिताः ।
राजानश्चैव ये तत्र क्रतावासन् समागताः ॥ २ ॥
तदानीं तान् अनुज्ञातुं सर्वान् एव प्रचक्रमे ।
प्रीतियुक्तेन मनसा राजा दशरथस्तदा ॥ ३ ॥
स्वं स्वं राष्ट्रं यथाकामं गच्छन्तु मनुजाधिपाः ।
प्रीतोऽहमस्मि भद्रं वः स्वस्ति प्राप्नुत मा चिरं ॥ ४ ॥

सर्वे भवन्तः पश्यन्तु कार्यं विषयरक्षणं ।
भ्रष्टो हि विषयाद्राजा मृतकल्पः प्रदृश्यते ॥ ५ ॥
तस्मात् स्वविषये रक्षा कर्तव्या भूतिमिच्छता ।
यज्ञैर्नावाप्यते स्वर्गो रक्षणात् प्राप्यते यथा ॥ ६ ॥
यथा हि पुरुषः कुर्यात् शरीरे यत्नमुत्तमं ।
वसनाद्यैरुपायैस्तु तथा राज्ये नराधिपः ॥ ७ ॥
अनागतविधानं च कर्तव्यं विषये नृपैः ।
आगमश्चापि कर्तव्यो यथा दोषो न जायते ॥ ८ ॥
एवं समादिशद्राज्ञो राजा श्रुत्वा च तन्नृपाः ।
अन्योन्यं संविदं कृत्वा प्रयाता सर्वतो दिशः ॥ ९ ॥
समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
संप्रहृष्टमना भूत्वा राजा दशरथस्तदा ॥ १० ॥
गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु सभृत्यबलवाहनः ।
प्रविवेश पुरीं श्रीमान् पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ ११ ॥
ततः कालस्य महत ऋष्यशृङ्गः सुपूजितः ।
प्रययौ शान्तया सार्धं ब्राह्मणैश्च कृतात्मभिः ॥ १२ ॥
अन्वीयमानो राज्ञा वै सानुयात्रेण धीमता ।
वशिष्ठेन च धीरेण तथा पौरजनेन च ॥ १३ ॥
यानेन महता शान्ता कम्बलावततेन च ।
गोभिः श्वेतैः प्रयुक्तेन प्रेष्यवर्गान्वितेन च ॥ १४ ॥

संगृह्य धनं सुबहु मणिरत्नमनाविकं ।
विविधैश्चाप्यलंकारैर्भूषिता श्रीरिवापरा ॥ १५ ॥
मुदा परमयोपेता प्रययौ वरवर्णिनी ।
भर्तारमनुसंरक्ता पौलोमीव पुरंदरं ॥ १६ ॥
उषित्वा सुखवासं सा सर्वकामैः सुपूजिता ।
मानिता ज्ञातिभिश्चापि तथा स्त्रीभिश्च सर्वशः ॥ १७ ॥
श्राविता वनवासं च भर्त्रा सा तु शुभानना ।
तमेव मन्यते साधु तथापि सुखिता सती ॥ १८ ॥
सान्तःपुरो नृपश्चापि सो ऽन्वगच्छन्महाव्रतं ।
ऋषिपुत्रं महाभागं शान्तां चैवात्मजां शुभां ॥ १९ ॥
ऋषिपुत्रस्य वचनात् ततो वासे प्रकल्पिते ।
सुखवासाः स्म गच्छन्ति सर्वकामैः सुपूजिताः ॥ २० ॥
ततो ऽभिगम्य राजानमृषिपुत्रः प्रतापवान् ।
समनुज्ञापयामास निवर्ततु भवान् इति ॥ २१ ॥
ऋषिपुत्रवचः श्रुत्वा राजा सान्तःपुरस्तदा ।
उच्चैः प्ररुदितस्तत्र वचनं चेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
कौशल्यां च सुमित्रां च कैकेयीं च यशस्विनीं ।
सर्वाः सुदृष्टां कुरुत शान्तां दुर्लभदर्शनां ॥ २३ ॥
तत आलिंग्य ताः सर्वाः शान्तां वाष्पाविलेक्षणाः ।
ऊचुः स्वस्त्ययनान्यस्य सभार्यस्य द्विजस्य ताः ॥ २४ ॥

वायुश्चाग्निश्च सोमश्च पृथिवी सरितो दिशः ।
वने रक्षन्तु सततं त्वां भर्तृव्रतचारिणीं ॥ २५ ॥
श्वशुरः पूजनीयस्ते स हि मान्यो विशेषतः ।
पूजाभिरनुकूलाभिरग्निशुश्रूषणादिभिः ॥ २६ ॥
भर्ता च पूजनीयस्ते सर्वावस्थास्वनिन्दिते ।
प्रियवादेन रहसि भर्ता स्त्रीणां हि दैवतं ॥ २७ ॥
प्रेषयिष्यति राजा तु कुशलार्थं तवानघे ।
ब्राह्मणान् नित्यशः पुत्रि मोत्सुका भूः कदाचन ॥ २८ ॥
एवं शान्तां समाश्वास्य मूर्ध्न्युपाघ्राय चासकृत् ।
न्यवर्तन्त ततः सर्वाः स्त्रियो राज्ञा प्रचोदिताः ॥ २९ ॥
प्रदक्षिणं द्विजश्रेष्ठं कृत्वा राजा स वीर्यवान् ।
व्यादिशत् सैनिकान् कांश्चिदृष्यशृङ्गाय धीमते ॥ ३० ॥
अभिवाद्य स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज धर्मेणाराधय प्रजाः ॥ ३१ ॥
एवमुक्त्वा स राजानं ययावृषिसुतस्तदा ।
तं यान्तमनुवव्राज स्थितो निश्चलचक्षुषा ॥ ३२ ॥
अदृश्यस्तु यदा विप्रस्तदा राजा न्यवर्तत ।
मनस्तस्मिन् समाधाय स्नेहभावसमन्वितः ॥ ३३ ॥
प्रविष्टः स्वपुरीं राजा नागरैश्चाभिनन्दितः ।
न्यवसत् तत्र मुदितः पुत्रजन्मप्रतीक्षकः ॥ ३४ ॥

ऋष्यशृङ्गो ऽपि तेजस्वी प्रययौ क्रमशस्तदा ।
लोमपादस्य नगरीं चम्पां चम्पकमालिनीं ॥ ३५ ॥
श्रुत्वैव लोमपादो ऽपि तमायान्तमृषिं तदा ।
सब्राह्मणः सहामात्यः प्रत्युद्गम्य तमब्रवीत् ॥ ३६ ॥
स्वागतं ते द्विजश्रेष्ठ दिष्ट्यासि कुशली प्रभो ।
इहागतो महाभाग सभार्यः सपरिच्छदः ॥ ३७ ॥
पिता ते कुशली ब्रह्मन् प्राहिणोन्नित्यशश्च सः ।
कुशलार्थं तव विभो सभार्यस्य विशेषतः ॥ ३८ ॥
स्वलंकृतं च नगरं कारयामास बुद्धिमान् ।
पूजार्थमृष्यशृङ्गस्य राजा हृष्टेन चेतसा ॥ ३९ ॥
ऋष्यशृङ्गः प्रहृष्टस्तु सह राज्ञा पुरोत्तमं ।
पुरोहितं पुरस्कृत्य पूजितः प्रविवेश ह ॥ ४० ॥
एवं स न्यवसत् तत्र द्विजपुत्रः प्रतापवान् ।
राज्ञा सान्तःपुरेणैव पूज्यमानो यथाक्रमं ॥ ४१ ॥

इति बालकाण्डे ऋष्यशृङ्गप्रतिगमनं नाम सप्तदशः सर्गः
॥ १७ ॥

CAPUT XVIII.

RISHYASRINGAE DISCESSUS IN SILVAM.

ऋष्यशृङ्गे तु संप्राप्ते राजा ब्राह्मणमब्रवीत् ।
ऋषेर्गच्छ समीपं त्वं निवेदय च सुव्रतं ॥ १ ॥
आगतं परमोदारमृष्यशृङ्गं दुरासदं ।
ऋषये सुव्रताय त्वं काश्यपायात्मसंभवं ॥ २ ॥
अभिवाद्यैव शिरसा मत्कृते द्विजसत्तमं ।
प्रसादय सुतार्थं मे समारब्धं यथात्मना ॥ ३ ॥
श्रुत्वैव राज्ञो वचनं तदा स द्विजसत्तमः ।
जगाम तत्र यत्रासौ वर्तते काश्यपात्मजः ॥ ४ ॥
प्रसाद्य च द्विजश्रेष्ठं शिरसाभिप्रणम्य च ।
अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं राज्ञा यदभिचोदितं ॥ ५ ॥
पुत्रस्ते समनुप्राप्तो यज्ञं कृत्वा महायशाः ।
राज्ञो दशरथस्यैष श्वशुरस्य महात्मनः ॥ ६ ॥
श्रुत्वा तु वचनं तस्य द्विजस्य सुमहायशाः ।
गमने मतिमाधत्त पुत्रस्यानयने तदा ॥ ७ ॥
स हि शिष्यवृतस्तत्र प्रयातो द्विजसत्तमः ।
संपूज्यमानो धर्मात्मा ग्रामैर्घोषैश्च सर्वशः ॥ ८ ॥

भक्ष्यभोज्यमुपादाय नरास्तं समुपागमन् ।
ऊचुः प्रणम्य शिरसा किं मुने करवामहे ॥ ९ ॥
तान् अब्रवीत् स विप्रेन्द्रः सर्वान् एव समागतान् ।
किमर्थं क्रियते पूजा श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १० ॥
तत ऊचुर्महात्मानं संबन्धी ते नराधिपः ।
तस्याज्ञा क्रियते ब्रह्मन् व्येतु ते मनसो ज्वरः ॥ ११ ॥
श्रुत्वा तेषां तु वचनं मनःप्रह्लादनं शुभं ।
प्रसादमकरोद्राज्ञः सहामात्यपुरस्य सः ॥ १२ ॥
विभाण्डकवचः श्रुत्वा किंकरा हृष्टमानसाः ।
त्वरिता जग्मुराख्यातुं राज्ञः प्रियनिवेदिनः ॥ १३ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां प्रत्युद्गम्य नराधिपः ।
पुरोहितेन सहितः प्रगृह्यार्घ्यं समाद्रवत् ॥ १४ ॥
दृष्ट्वा तु मुनिशार्दूलं प्रणम्य च पुनः पुनः ।
अब्रवीद्राजशार्दूलो विभाण्डकमिदं वचः ॥ १५ ॥
अद्य मे सफलं जन्म दर्शनात् तव सुव्रत ।
. . . . ॥ १६ ॥
तथेति च स राजानमुवाच द्विजसत्तमः ।
मा भूद्भयं ते राजेन्द्र प्रसन्नोऽस्मि तवानघ ॥ १७ ॥
ततः प्रहृष्टो नृपतिः पुरस्कृत्य द्विजोत्तमं ।
प्राविशन्नगरीं श्रीमान् अर्चितः सर्वमङ्गलैः ॥ १८ ॥

अभिवाद्य पुनश्चैव न्यायतः प्रतिपूज्य च ।
तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे समासाद्य द्विजोत्तमं ॥ १९ ॥
ततः शान्तां पुरस्कृत्य ताः स्त्रियः समलंकृतां ।
न्यवेदयन्त विप्राय स्नुषेयं तव मानद ॥ २० ॥
प्रतिगृह्य स तां शान्तां समालिंग्य च धर्मवित् ।
अङ्के निवेश्य च तदा विस्मयं परमं गतः ॥ २१ ॥
द्विजोत्सङ्गात् समुत्थाय साभिवाद्य तदा द्विजं ।
आविशत् प्राञ्जलिर्भूत्वा श्वशुरस्य समीपतः ॥ २२ ॥
प्रायश्चित्तं च कृतवान् पुत्रस्य द्विजसत्तमः ।
महर्षिभिः पूज्यमानः ससुतश्च वनं ययौ ॥ २३ ॥

इति बालकाण्डे ऋष्यशृङ्गवनगमनं नाम अष्टादशः सर्गः
॥ १८ ॥

CAPUT XIX.

DASARATHIDARUM NATALES.

ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः ।
ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ॥ १ ॥
नक्षत्रेऽदितिदैवत्ये स्वोच्चसंस्थेषु पञ्चसु ।
ग्रहेषु कर्कटे लग्ने वाक्पताविन्दुना सह ॥ २ ॥
प्रोद्यमाने जगन्नाथं सर्वलोकनमस्कृतं ।
कौशल्याजनयद्रामं दिव्यलक्षणसंयुतं ॥ ३ ॥
कौशल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
यथाधिपेन देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥ ४ ॥
भवाय स हि लोकानां रावणस्य बधाय च ।
विष्णोर्वीर्यार्धतो जज्ञे रामो राजीवलोचनः ॥ ५ ॥
भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः ।
साक्षाद्विष्णोश्चतुर्भागः सर्वैः समुदितो गुणैः ॥ ६ ॥
अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत् सुतौ ।
दृढभक्ती महोत्साहौ विष्णोरर्धसमन्वितौ ॥ ७ ॥
पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः ।
सार्पे जातौ तु सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ॥ ८ ॥

राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ।
गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥ ९ ॥
जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खात् पतत् ॥ १० ॥
उत्सवश्च महान् आसीदयोध्यायां जनाकुलः ।
रथ्याश्च जनसंबाधा नटनर्तकसंकुलाः ॥ ११ ॥
गायनैश्च विराविण्यो वादनैश्च तथापरैः ।
विरेजुर्विपुलास्तत्र सर्वरत्नसमन्विताः ॥ १२ ॥
प्रदेयांश्च ददौ राजा सूतमागधवन्दिनां ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ॥ १३ ॥
अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तथाकरोत् ।
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतं ॥ १४ ॥
सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरं तथा ।
वशिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवांस्तदा ॥ १५ ॥
तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
बभूव भूयो भूतानां स्वयंभूरिव संमतः ॥ १६ ॥
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः ।
सर्वे ज्ञानोपसंपन्नाः सर्वे समुदिता गुणैः ॥ १७ ॥
तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ।
इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ॥ १८ ॥

गजस्कन्धे ऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु संमतः ।
धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः ॥ १९ ॥
बाल्यात् प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ।
रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः ॥ २० ॥
सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ।
लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिःप्राण इवापरः ॥ २१ ॥
न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ।
मिष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ॥ २२ ॥
यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः ।
अथैनं पृष्ठतो ऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ॥ २३ ॥
भरतस्यापि शत्रुघ्नो रामस्येव हि लक्ष्मणः ।
प्राणैः प्रियतरो भ्राता तस्यापि स तथाभवत् ॥ २४ ॥
ते ख्यातयशसः सर्वे परस्परहिते रताः ।
तुष्टिमुत्पादयांचक्रुः पितुर्विनयपौरुषैः ॥ २५ ॥
स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथो नृपः ।
लोकपालैरिव बभौ वृतः साक्षात् प्रजापतिः ॥ २६ ॥

इति बालकाण्डे दशरथपुत्रजन्म नाम एकोनविंशः सर्गः
॥ १९ ॥

CAPUT XX.

VISVAMITRAE ADVENTUS.

अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ।
चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ १ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु विश्वामित्र इति श्रुतः ।
महर्षिरभ्यगाद्द्रष्टुमयोध्यायां नराधिपं ॥ २ ॥
तस्य यज्ञो हि रक्षोभिस्तदा विलुलुपे किल ।
मायावीर्यबलोन्मत्तैर्धर्मकामस्य धीमतः ॥ ३ ॥
रक्षार्थं तस्य यज्ञस्य द्रष्टुमैहत् स पार्थिवं ।
न हि शक्नोत्यविघ्नेन समाप्तुं स मुनिः क्रतुं ॥ ४ ॥
स राज्ञो दर्शनाकाङ्क्षी द्वाराध्यक्षान् उवाच ह ।
राज्ञ आवेदयध्वं मां संप्राप्तं गाधिनः सुतं ॥ ५ ॥
तस्य ते वचनं श्रुत्वा राज्ञो वेश्म प्रदुद्रुवुः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे तेन वाक्येन चोदिताः ॥ ६ ॥
ते गत्वा राजभवनं विश्वामित्रं महामुनिं ।
प्राप्तमावेदयामासुर्नृपाय प्रणताः स्थिताः ॥ ७ ॥
ततो राजा दशरथः सामात्यः सपुरोहितः ।
प्रत्युज्जगाम मुनिं द्रष्टुं ब्रह्माणमिव वासवः ॥ ८ ॥

स दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं शंसितव्रतं ।
प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ॥ ९ ॥
स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
कुशलानामयं प्रीतः पप्रच्छ वसुधाधिपं ॥ १० ॥
पुरे कोषे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च ।
कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत् सुधार्मिकः ॥ ११ ॥
अपि ते संनताः सर्वे सामन्ता रिपवो जिताः ।
दैवं च मानुषं चैव कर्म ते साध्वनुष्ठितं ॥ १२ ॥
वशिष्ठं च समागम्य प्रहसन् मुनिपुंगवः ।
यथार्हं चार्चयित्वैनं पप्रच्छानामयं तदा ॥ १३ ॥
ते सर्वे हृष्टमनसस्तस्य राज्ञो निवेशनं ।
विविशुः सत्कृतास्तेन निषेदुश्च यथार्हतः ॥ १४ ॥
अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिं ।
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥ १५ ॥
यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके ।
यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य वै ॥ १६ ॥
प्रणष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षमहोदयः ।
तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ॥ १७ ॥
कस्ते ऽभिलषितः कामः किं करोमि प्रशाधि मां ।
पात्रभूतो ऽसि मे ब्रह्मन् दिष्ट्या प्राप्तो ऽसि मानद ॥ १८ ॥

अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितं ।
यस्माद्विप्रेन्द्रमद्राक्षं सुप्रभाता निशा मम ॥ १९ ॥
पूर्वं राजर्षिशब्देन तपसा द्योतितप्रभः ।
ब्रह्मर्षित्वमनुप्राप्तः पूज्यो ऽसि बहुधा मया ॥ २० ॥
तदद्भुतमिदं विप्र पवित्रं परमं मम ।
शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव संदर्शनात् प्रभो ॥ २१ ॥
ब्रूहि यत् प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति ।
इच्छाम्यनुगृहीतो ऽहं त्वदर्थपरिवृद्धये ॥ २२ ॥
कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि सुव्रत ।
कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान् मम ॥ २३ ॥

इदमतिमधुरं निशम्य वाक्यं
श्रुतिसुखमात्मवता विनीतमुक्तं ।
प्रथितगुणयशा गुणैर् विशिष्टो
मुनिवृषभः परमं जगाम हर्षं ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रागमनं नाम विंशः सर्गः
॥ २० ॥

CAPUT XXI.

VISVAMITRAE SERMO.

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरं ।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥
सदृशं राजशार्दूल त्वय्येतद्वाक्यमीरितं ।
महावंशप्रसूतस्य वशिष्ठव्यपदेशिनः ॥ २ ॥
यस्तु मेऽभिमतः कामस्त्वत्तः प्राप्त इतीप्सितः ।
यदुद्दिश्यागतश्चास्मि कार्यं तच्छ्रूयतामिति ॥ ३ ॥
अहं नियममातिष्ठे विध्यर्थं पुरुषर्षभ ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥ ४ ॥
व्रते तु बहुशः स्तीर्णे समाप्त्यां राक्षसाधमौ ।
तौ मांसरुधिरौघेन वेदीं तामभ्यवर्षतां ॥ ५ ॥
अवधूते तथाभूते तस्मिन् नियमनिश्चये ।
कृतश्रामो निरुत्साहस्तस्माद्देशादपक्रमे ॥ ६ ॥
न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ।
तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र युज्यते ॥ ७ ॥
त्वत्प्रसादादविघ्नेन प्रापयेयं क्रियाफलं ।
पातुमर्हसि मामार्तं शरणार्थिनमागतं ॥ ८ ॥

स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक्रमं ।
काकपक्षधरं वीरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ॥ ९ ॥
शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने ॥ १० ॥
श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ।
त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ॥ ११ ॥
न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथंचन ।
न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ॥ १२ ॥
वीर्योत्सिक्तौ हि तौ पापौ कालपाशवशं गतौ ।
रामस्य नरशार्दूल न पर्याप्तौ महात्मनः ॥ १३ ॥
न च पुत्रगतं स्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव ।
अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ ॥ १४ ॥
अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमं ।
वशिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ॥ १५ ॥
यदि ते धर्मलाभं तु यशश्च परमं भुवि ।
स्थिरमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि ॥ १६ ॥
यदि मेऽप्यनुजानन्ति गुरवस्ते नराधिप ।
वशिष्ठप्रमुखाः सर्वे ततो रामं विसर्जय ॥ १७ ॥
दशरात्रेण मे यज्ञो भविता यत्र राक्षसौ ।
हन्तव्यौ तव पुत्रेण रामेणाद्भुतकर्मणा ॥ १८ ॥

नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव ।
तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः ॥ १९ ॥
इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ।
विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २० ॥
स तन्निशम्य राजेन्द्रो विश्वामित्रवचः शुभं ।
शोकेन महताविष्टश्चचाल च मुमोह च ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रवाक्यं नाम एकविंशः सर्गः
॥ २१ ॥

CAPUT XXII.

DASARATHAE SERMO.

तच्छ्रुत्वा व्यथितो राजा विश्वामित्रस्य भाषितं ।
मुहूर्तमिव निःसंज्ञः संज्ञावान् इदमब्रवीत् ॥ १ ॥
ऊनषोडशवर्षोऽयं रामो राजीवलोचनः ।
न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥ २ ॥
इयमक्षौहिणी सेना यस्याऽहं पतिरीश्वरः ।
अनया सहितो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ॥ ३ ॥

इमे शूराश्च विक्रान्ता भृत्या मे ऽस्त्रविशारदाः ।
योग्या रक्षोगणैर्योद्धुं न रामं नेतुमर्हसि ॥ ४ ॥
अहमेव धनुष्पाणिर्गोप्ता समरमूर्धनि ।
यावत् प्राणान् धरिष्यामि तावद्योत्स्ये निशाचरैः ॥ ५ ॥
निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता ।
अहं तत्र गमिष्यामि न रामं नेतुमर्हसि ॥ ६ ॥
बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलं ।
न चासौ रक्षसां योग्यः कूटयुद्धा हि राक्षसाः ॥ ७ ॥
विप्रयुक्तो हि रामेण मुहूर्तमपि नोत्सहे ।
जीवितुं मुनिशार्दूल न रामं नेतुमर्हसि ॥ ८ ॥
नववर्षसहस्राणि मम जातस्य सांप्रतं ।
वृद्धेनोत्पादिताः पुत्रा मया चैते कथंचन ॥ ९ ॥
चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः पारमिका मम ।
ज्येष्ठे धर्मप्रधाने च न रामं नेतुमर्हसि ॥ १० ॥
अवश्यं यदि नेतव्यो रामो वै स त्वया मुने ।
चतुरङ्गबलोपेतस्ततो यातु मया सह ॥ ११ ॥
किंवीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते ।
कथं प्रमाणाः के चैतान् रक्षन्ति मुनिपुंगव ॥ १२ ॥
कथं च प्रतिकर्तव्यं तेषां रामेण रक्षसां ।
मामकैर्वा बलैर्ब्रह्मन् मया वा कूटयोधिनां ॥ १३ ॥

सर्वं मे शंस भगवन् कथं तेषां मया रणे ।
स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः ॥ १४ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो ऽभ्यभाषत ।
पौलस्त्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः ॥ १५ ॥
स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशं ।
महाबलो महावीर्यो राक्षसैर्बहुभिर्वृतः ॥ १६ ॥
श्रूयते च महाराज रावणो राक्षसाधिपः ।
पुत्रः विश्रवसः क्रूरो भ्राता वैश्रवणस्य च ॥ १७ ॥
तेन संचोदितौ तौ तु राक्षसौ च महाबलौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥ १८ ॥
इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा ।
न हि शक्तो ऽस्मि संग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः ॥ १९ ॥
स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके ।
मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान् गुरुः ॥ २० ॥
देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः ।
न शक्ता रावणं सोढुं किं पुनर्मानवा युधि ॥ २१ ॥
स हि वीर्यवतां वीर्यमादत्त इति नः श्रुतं ।
तेन चाहं न शक्तो ऽस्मि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ॥ २२ ॥
कथमप्यमरप्रख्यं संग्रामाणामकोविदं ।
बालं मे तनयं ब्रह्मन् नैव दास्यामि पुत्रकं ॥ २३ ॥

अथ कालोपमौ युद्धे सुतौ सुन्दोपसुन्दयोः ।
यज्ञविघ्नकरौ तौ ते नैव दास्यामि पुत्रकं ॥ २४ ॥
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ।
तयोरन्यतरेणाहं योद्धा स्यां ससुहृद्गणः ॥ २५ ॥

इति बालकाण्डे दशरथवाक्यं नाम द्वाविंशः सर्गः
॥ २२ ॥

CAPUT XXIII.

VASISHTHAE SERMO.

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरं ।
समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिं ॥ १ ॥
पूर्वं करिष्य इत्युक्त्वा प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ।
राघवाणामयुक्तो ऽयं सत्यधर्मविपर्ययः ॥ २ ॥
यद्येतत् ते क्षमं राजन् गमिष्यामि यथागतं ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखी भव सुतैः सह ॥ ३ ॥
तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
चचाल वसुधा कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान् ॥ ४ ॥

अस्तद्रूपं तु विज्ञाय जगत् सर्वं महान् ऋषिः ।
नृपतिं सुव्रतो धीरो वशिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥
इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद्धर्म इवापरः ।
धृतिमान् सुव्रतः श्रीमान् न धर्मं हातुमर्हसि ॥ ६ ॥
त्रिषु लोकेषु विख्यातो धर्मात्मा इति राघव ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व नाधर्मं वोढुमर्हसि ॥ ७ ॥
संश्रुत्यैव करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघव ।
इष्टापूर्तवधो भूयात् तस्माद्रामं विसर्जय ॥ ८ ॥
कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राक्षसाः ।
गुप्तं कुशिकपुत्रेण प्रधर्षयितुमाहवे ॥ ९ ॥
एष विग्रहवान् धर्म एष वीर्यवतां वरः ।
एष बुद्ध्याधिको लोके तपसश्च परायणं ॥ १० ॥
दिव्यान्यस्त्राण्यशेषाणि वेदैष कुशिकात्मजः ।
देवाश्च न विदुर्यानि कुतोऽन्ये भुवि मानवाः ॥ ११ ॥
दत्तान्यस्मै कृशाश्वेन दिव्यान्यस्त्राण्यशेषतः ।
महीं पालयते पूर्वं प्रीतेनामिततेजसा ॥ १२ ॥
तेऽपि पुत्राः कृशाश्वस्य प्रजापतिसुतासुताः ।
नैकरूपा महावीर्या दीप्तिमन्तो जयावहाः ॥ १३ ॥
जया च विजया चैव दक्षकन्ये सुमध्यमे ।
ते सुवातेऽस्त्रशस्त्राणि शतं परमभास्वरं ॥ १४ ॥

पञ्चाशतं सुताँल्लेभे जया नाम परान् पुरा ।
बधायासुरसैन्यानामप्रमेयान् अरूपिणः ॥ १५ ॥
विजयाजनयच्चापि पुत्रान् पञ्चाशतं पुनः ।
संहारान् नाम दुर्धर्षान् दुराक्रमान् बलीयसः ॥ १६ ॥
तानि चास्त्राणि वेत्त्येष यथावत् कुशिकात्मजः ।
अपूर्वाणां च जनने शक्तो भूयश्च धर्मवित् ॥ १७ ॥
तानि दास्यत्यशेषेण रामायैष महामुनिः ।
यैरस्त्रैस्तानि रक्षांसि रामो जेष्यत्यसंशयं ॥ १८ ॥
अनुग्रहार्थं रामस्य प्रजानामपि चात्मनः ।
न रामगमने राजन् निचारयितुमर्हसि ॥ १९ ॥

इति बालकाण्डे वशिष्ठवाक्यं नाम त्रयोविंशः सर्गः
॥ २३ ॥

CAPUT XXIV.

DISCIPLINARUM TRADITIO.

तथा वशिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः स्वयं ।
प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणं ॥ १ ॥
कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च ।
पुरोधसा वशिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितं ॥ २ ॥
स्नेहान्मूर्धन्युपाघ्राय राजा दशरथः सुतं ।
ददौ कुशिकपुत्राय लक्ष्मणानुचरं तदा ॥ ३ ॥
ततो वायुः सुखस्पर्शो नीरजस्को ववौ शुचिः ।
विश्वामित्रगतं दृष्ट्वा रामं राजीवलोचनं ॥ ४ ॥
पपात पुष्पवृष्टिः खाद्गीतनृत्यश्च शुश्रुवे ।
शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषः प्रयाते रघुनन्दने ॥ ५ ॥
विश्वामित्रो ययावग्रे ततो रामो महायशाः ।
काकपक्षधरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वयात् ॥ ६ ॥
विश्वामित्रगतं रामं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ।
प्रहर्षमतुलं प्राप्ता दशग्रीववधैषिणः ॥ ७ ॥
विश्वामित्रं महात्मानं तावुभौ रामलक्ष्मणौ ।
तदानुजग्मतुर्वीरौ यथेन्द्रं देवमश्विनौ ॥ ८ ॥

बद्धगोधांगुलित्राणौ खड्गतूणधनुर्धरौ ।
तदानुजग्मतुः स्थाणुं कुमाराविव पावकी ॥ ९ ॥
अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १० ॥
वत्स राम जलं तावद्विधिवत् स्प्रष्टुमर्हसि ।
उपदेक्ष्यामि ते श्रेयो मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ ११ ॥
मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ।
न श्रमो न जरा वा ते भविता नाङ्गवैकृतं ॥ १२ ॥
न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैर्ऋताः ।
न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चनः ॥ १३ ॥
त्रिषु लोकेषु वै राम न भवेत् सदृशस्तव ।
बलामतिबलां चैव पठतस्तव राघव ॥ १४ ॥
न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये ।
नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ ॥ १५ ॥
एतद्विद्याद्वयं प्राप्य यशश्चाव्ययमाप्स्यसि ।
बला चातिबला चैव ज्ञानविज्ञानमातरौ ॥ १६ ॥
क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते न संशयः ।
सारतां त्रिषु लोकेषु गमिष्यसि च राघव ॥ १७ ॥
पितामहसुते ह्येते विद्ये तेजःसमन्विते ।
पात्रं त्वमसि काकुत्स्थ विद्ययोर्ग्रहणेऽनयोः ॥ १८ ॥

स्वभावजैर्गुणैर्दिव्यैः कामैरप्यतुलैर्युतः ।
भूयस्तव गुणोत्कर्षमेते विद्ये करिष्यतः ॥ १९ ॥
ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः ॥ २० ॥
विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भूरिविक्रमः ।
सहस्ररश्मिर्भगवान् शरदीव दिवाकरः ॥ २१ ॥
गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे ।
ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां सुसुखं त्रयः ॥ २२ ॥

इति बालकाण्डे विद्याप्रदानं नाम चतुर्विंशः सर्गः
॥ २४ ॥

CAPUT XXV.

COMMORATIO IN CUPIDINIS EREMO.

प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
अभ्यभाषत काकुत्स्थं शयानं पर्णसंस्तरे ॥ १ ॥
कौशल्या सुप्रजा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकं ॥ २ ॥
तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नरोत्तमौ ।
स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपं ॥ ३ ॥
कृताह्निकक्रियौ चापि विश्वामित्रं तपोनिधिं ।
अभिवादयितुं तत्र सहितावुपतस्थतुः ॥ ४ ॥
तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीं ।
ददृशाते ततस्तत्र सरय्वाः संगमे शुभे ॥ ५ ॥
तत्राश्रमपदं पुण्यमृषीणां भावितात्मनां ।
बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥ ६ ॥
तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमं ।
ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥ ७ ॥
कस्यायमाश्रमः पुण्यः को न्वस्मिन् वसते पुमान् ।
भगवन् श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥ ८ ॥

तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुंगवः ।
अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ ९ ॥
कन्दर्पो मूर्तिमान् आसीत् काम इत्युच्यते बुधैः ।
आविष्टुमभ्ययात् तूर्णं कृतोद्वाहमुमापतिं ॥ १० ॥
तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितं ।
धर्षयामास दुर्मेधा हुंकृतश्च महात्मना ॥ ११ ॥
अवध्यातस्य रौद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन ।
व्यशीर्यन्त शरीरात् स्वात् सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥ १२ ॥
अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद्देवेश्वरेण ह ।
अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति राघव ॥ १३ ॥
स चाङ्गविषयः श्रीमान् यत्राङ्गं स मुमोच ह ।
तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा ॥ १४ ॥
तपोदमरताः सर्वे पुराणा ब्रह्मवादिनः ।
निवसन्त्यत्र नियता तपोनिर्धूतकल्मषाः ॥ १५ ॥
इहाद्य रजनीमेकां वसाम शुभदर्शन ।
पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयं ॥ १६ ॥
अभिगच्छाम च स्नात्वा शुचयः पुण्यमाश्रमं ।
इह कामाश्रमे राम सुखं वत्स्यामहे निशां ॥ १७ ॥
तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ॥ १८ ॥

अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ।
रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियां ॥ १९ ॥
सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरम्य च ।
यथार्हमजपन् संध्यामृषयस्ते समाहिताः ॥ २० ॥
तत्रवासिभिरासीना मुनिभिः सुव्रतैः सह ।
न्यवसन् सुसुखं तत्र कामाश्रमपदे तदा ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे कामाश्रमनिवासो नाम पञ्चविंशः सर्गः
॥ २५ ॥

CAPUT XXVI.

ACCESSUS AD TADACAE SILVAM.

ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिंदमौ ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥ १ ॥
ते च सर्वे महात्मानो मुनयः शंसितव्रताः ।
उपस्थाप्य शुभां नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥ २ ॥
आरोहतु भवान् नावं राजपुत्रपुरस्कृतः ।
अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ ३ ॥

विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तान् ऋषीन् प्रतिपूज्य च ।
ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमां ॥ ४ ॥
मध्यमागम्य तस्यास्तु सह रामः कनीयसा ।
तत्र शुश्रुवतुः शब्दं तोयसंरम्भवर्धितं ॥ ५ ॥
अथ रामः सरिन्मध्ये पप्रछ मुनिपुंगवं ।
वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः ॥ ६ ॥
राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितं ।
कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयं ॥ ७ ॥
कैलासशिखरे राम मनसा निर्मितं सरः ।
ब्रह्मणा प्रागिदं यस्मात् तदभून्मानसं सरः ॥ ८ ॥
तस्मात् शुश्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते ।
सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ॥ ९ ॥
जाह्नवीमभिवृत्तायास्तस्याः शब्दो ऽयमीदृशः ।
तोयसंघर्षजो राम प्रणामं नियतः कुरु ॥ १० ॥
चक्रतुस्तौ नमस्ताभ्यां नदीभ्यामथ राघवौ ।
तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ ॥ ११ ॥
स वनं घोरसंकाशं दृष्ट्वा नृपवरात्मजः ।
अविप्रहतमैक्ष्वाकुः पप्रछ मुनिपुंगवं ॥ १२ ॥
कस्येदं मेघसंकाशं वनं घोरं प्रकाशते ।
दुर्गं पक्षिगणाकीर्णं झिल्लिकागणनादितं ॥ १३ ॥

भैरवैः श्वापदैः कीर्णं शकुनैर्दारुणारवैः ।
सिंहव्याघ्रवराहैश्च खड्गिकुञ्जरसेवितं ॥ १४ ॥
धवाश्वकर्णककुभैर्बिल्वतिन्दुकपाटलैः ।
द्रुमैः कण्टकिभिश्चैव कीर्णं किं न्विदमुच्यते ॥ १५ ॥
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ कस्यैतद्दारुणं वनं ॥ १६ ॥
एतौ जनपदौ स्फीतौ पूर्वमास्तां नरोत्तम ।
मलजाश्च करूषाश्च देवनिर्माणनिर्मितौ ॥ १७ ॥
सखायं नमुचिं हत्वा मलेन समभिप्लुतः ।
क्षुधा चैव सहस्राक्षो मित्रध्रुगभवत् किल ॥ १८ ॥
तमिह स्नापयामासुर्देवा सर्षिगणाः पुरा ।
कलसैः पुण्यसलिलैः पूर्णैर्मलविशोधनैः ॥ १९ ॥
सोऽस्मिन् देशे मलं त्यक्त्वा देवः करूषमेव च ।
मित्राभिद्रोहसंयुक्तं परं हर्षमवाप्तवान् ॥ २० ॥
निर्मलो निष्करूषश्च शुचिरिन्द्रो यदाभवत् ।
तदा देशस्य सुप्रीतो ददौ वरमनुत्तमं ॥ २१ ॥
इमौ जनपदौ स्फीतौ ख्यातिं लोके गमिष्यतः ।
मलजाश्च करूषाश्च ममाङ्गमलधारिणौ ॥ २२ ॥
एवमस्त्विति तं देवाः पाकशासनमब्रुवन् ।
देशस्य नामनिर्वृत्तिं श्रुत्वा तां वासवेरितां ॥ २३ ॥

एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिंदम ।
मलजाश्च करूषाश्च मुदिता ऋद्धिसंपदा ॥ २४ ॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य यक्षिणी कामरूपिणी ।
बलं नागसहस्रस्य धारयन्ती महाबला ॥ २५ ॥
ताडका नाम सुन्दस्य भार्या दैत्यपतेरभूत् ।
मारीचो राक्षसः पुत्रो यस्याः शक्रपराक्रमः ॥ २६ ॥
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव ।
मलजांश्च करूषांश्च ताडका दुष्टचारिणी ॥ २७ ॥
सेयं पन्थानमावृत्य वसत्यत्यर्धयोजनं ।
अत एव च गन्तव्यं ताडकाया वनं यतः ॥ २८ ॥
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहि तां दुष्टचारिणीं ।
मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥ २९ ॥
न हि कश्चिदिमं देशं शक्नोत्यागन्तुमीदृशं ।
यक्षिण्या घोरया राम उत्सादितमसह्यया ॥ ३० ॥
इति ते सत्यमाख्यातं यथेदं दारुणं वनं ।
यक्षिण्योत्सादितं पूर्वमद्यापि न निवर्तते ॥ ३१ ॥

इति बालकाण्डे ताडकावनप्रवेशो नाम षड्विंशः सर्गः
॥ २६ ॥

CAPUT XXVII.

Tadacae generatio.

अथ तस्याप्रमेयस्य मुनेर्वचनमद्भुतं ।
श्रुत्वा रामस्ततो भूयः परिपप्रच्छ संशयं ॥ १ ॥
अल्पवीर्या यदा यक्षाः श्रूयन्ते मुनिपुंगव ।
कथं नागसहस्रस्य धारयत्यबला बलं ॥ २ ॥
इत्युक्तं वचनं श्रुत्वा राघवस्यामितौजसः ।
विश्वामित्रो ऽब्रवीद्वाक्यं शृणु येन बलोत्कटा ॥ ३ ॥
पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुरिति विश्रुतः ।
अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत् तपः ॥ ४ ॥
पितामहश्च सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा ।
कन्यारत्नं ददौ राम ताडकां नाम नामतः ॥ ५ ॥
बलं नागसहस्रस्य ददौ चास्याः पितामहः ।
काङ्क्षतो ऽप्यस्य पुत्रं हि न यक्षस्य ददौ प्रभुः ॥ ६ ॥
तां तु बालां विवर्धन्तीं रूपयौवनशालिनीं ।
जम्भपुत्राय सुन्दाय ददौ भार्यां यशस्विनीं ॥ ७ ॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत ।
मारीचं नाम दुर्धर्षं यः शापाद्राक्षसो ऽभवत् ॥ ८ ॥

सुन्दे तु निहते तस्मिन्नगस्त्यमृषिसत्तमं ।
ताडका सह पुत्रेण प्रधर्षयितुमुद्यता ॥ ९ ॥
भक्ष्यार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साभ्यधावत ।
आपतन्तीं तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवान् ऋषिः ॥ १० ॥
राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः ।
अगस्त्यः परमामर्षस्ताडकामपि शप्तवान् ॥ ११ ॥
पुरुषादी महायक्षी विकृता विकृतानना ।
इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते ॥ १२ ॥
सैषा शापसमाविष्टा ताडका क्रोधमूर्छिता ।
देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याध्युषितं पुरा ॥ १३ ॥
एवं तां राम दुर्वृत्तां यक्षीं परमदारुणां ।
गोब्राह्मणहितार्थाय जहि घोरपराक्रमां ॥ १४ ॥
न ह्येनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् ।
निहन्तुं त्रिषु लोकेषु त्वामृते रघुनन्दन ॥ १५ ॥
न च ते स्त्रीबधकृते घृणा कार्या कथंचन ।
चातुर्वर्ण्यहितार्थं हि कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १६ ॥
नृशंसमनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणात् ।
पावनं वा सदोषं वा कर्तव्यं नात्र संशयः ॥ १७ ॥
राज्यभारनियुक्तानामेष धर्मः सनातनः ।
अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्यस्या न विद्यते ॥ १८ ॥

श्रूयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां नृप ।
पृथिवीं हन्तुमिछन्तीं मन्थरामभ्यसूदयत् ॥ १९ ॥
विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नी पतिव्रता ।
अनिन्द्रं लोकमिछन्ती काव्यमाता निषूदिता ॥ २० ॥
एतैरन्यैश्च बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः ।
अधर्मनिरता नार्यो हताः पुरुषसत्तम ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे ताडकोत्पत्तिर्नाम सप्तविंशः सर्गः
॥ २७ ॥

CAPUT XXVIII.

TADACAE CAEDES.

मुनेर्वचनमक्लीवं श्रुत्वा नरवरात्मजः ।
राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच दृढव्रतं ॥ १ ॥
अहं पित्रा समादिष्टो मात्रा चैव महामुने ।
विश्वामित्रस्य वचनं त्वया कार्यमिति प्रभो ॥ २ ॥
सो ऽहं पितृनियोगेन तव चानुपमद्युते ।
करिष्ये दुष्टचारिण्यास्ताडकाया बधं मुने ॥ ३ ॥

गोब्राह्मणहितार्थाय देशस्यास्य हिताय च ।
तवैतदप्रतीपेन वचनं कर्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥
एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिंदमः ।
ज्याघोषमकरोत् तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ॥ ५ ॥
तेन शब्देन वित्रस्ता मृगास्तद्वनवासिनः ।
ताडका चापि संभ्रान्ता ज्याशब्दं प्रति बोधिता ॥ ६ ॥
तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
श्रुत्वा चाभ्यद्रवत् क्रुद्धा यत्र शब्दो विनिःसृतः ॥ ७ ॥
तां दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धो विकृतां विकृताननां ।
प्रमाणेनातिवृद्धां च लक्ष्मणं सोऽभ्यभाषत ॥ ८ ॥
पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः ।
भिद्येरन् दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च ॥ ९ ॥
एनां पश्य दुराधर्षां मायाबलसमन्वितां ।
विनिवृत्तां करोम्यद्य हृतकर्णाग्रनासिकां ॥ १० ॥
न ह्येनामुत्सहे हन्तुं स्त्रीस्वभावेन रक्षितां ।
वीर्यं चास्या गतिं चैव हन्यामिति हि मे मतिः ॥ ११ ॥
एवं ब्रुवाणे रामे तु ताडका क्रोधमूर्छिता ।
उद्यम्य बाहू गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥ १२ ॥
विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुंकारेणाभिभर्त्स्य तां ।
स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत ॥ १३ ॥

उद्धून्वाना रजो घोरं ताडका राघवावुभौ ।
रजोमेघेन महता मुहूर्तं सा व्यमोहयत् ॥ १४ ॥
ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ ।
अवाकिरत् सुमहता ततश्चुक्रोध राघवः ॥ १५ ॥
शिलावर्षं महत् तस्याः शरवर्षेण राघवः ।
प्रतिवार्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ॥ १६ ॥
ततश्छिन्नभुजाग्रां तामभ्यासे परिगर्जतीं ।
सौमित्रिरकरोत् क्रोधाद्धृतकर्णाग्रनासिकां ॥ १७ ॥
कामरूपधरा सा तु कृत्वा रूपाण्यनेकशः ।
अन्तर्धानं गता यक्षी मोहयन्ती स्वमायया ॥ १८ ॥
ततस्तावश्मवर्षेण कीर्यमाणौ समन्ततः ।
दृष्ट्वा गाधिसुतः श्रीमान् इदं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥
अलं ते घृणया राम पापैषा दुष्टचारिणी ।
यज्ञविघ्नकरी यक्षी पुरा वर्धेत मायया ॥ २० ॥
बध्यतां तावदेवैषा पुरा सन्ध्या प्रवर्तते ।
रक्षांसि सन्ध्याकालेषु दुर्धर्षाणि भवन्ति हि ॥ २१ ॥
इत्युक्तस्तु तदा यक्षीमश्मवर्षाभिवर्षिणीं ।
दर्शयन् शब्दवेधित्वं तां रुरोध स सायकैः ॥ २२ ॥
सा रुद्धा बाणजालेन मायाबलसमन्विता ।
अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी ॥ २३ ॥

तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव ।
ताडकां विकृताकारां जिघांसन्तीं सुदारुणां ॥ २४ ॥
महाभ्रचयसंकाशां समुच्छ्रितभुजद्वयां ।
विव्याधोरसि बाणेन चन्द्रार्धाकारवर्चसा ॥ २५ ॥
सा तेन वज्रपातेन बाणेन भृशविह्वता ।
ववाम रुधिरं भूरि पपात च ममार च ॥ २६ ॥
तां हतां भीमसंकाशां दृष्ट्वा सुरपतिस्तदा ।
साधु साध्विति काकुत्स्थं सुराश्च समपूजयन् ॥ २७ ॥
उवाच स भृशं प्रीतः सहस्राक्षोऽम्बरे स्थितः ।
सह सर्वामरगणैर्विश्वामित्रमिदं वचः ॥ २८ ॥
मुने कौशिक पश्यास्मान् देवान् सेन्द्रान् उपस्थितान् ।
तोषितान् कर्मणानेन रामस्यामिततेजसः ॥ २९ ॥
अस्मन्नियोगादद्यं ते स्नेहं दर्शय राघवे ।
तपोयोगबलेनैनमाप्याययितुमर्हसि ॥ ३० ॥
प्रजापतिसुताश्चैव कृशाश्वाद्राजसत्तमात् ।
यान्यवाप्तानि तेऽस्त्राणि तान्यस्मै प्रतिपादय ॥ ३१ ॥
पात्रभूतो हि ते ब्रह्मंस्तवानुगमने रतः ।
कर्तव्यं सुमहत् कार्यमस्माकं राजसूनुना ॥ ३२ ॥
एवमुक्ता सुराः सर्वे जग्मुर्हृष्टा यथागतं ।
विश्वामित्रं पूजयन्तस्ततः संध्या प्रवर्तते ॥ ३३ ॥

ततो मुनिवरः प्रीतस्ताडकाबधतोषितः ।
रामं मूर्धन्युपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥
इहाद्य रजनीं राम वसाम शुभदर्शन ।
श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ॥ ३५ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ।
उवास रजनीं तत्र ताडकाया वने सुखं ॥ ३६ ॥
मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि ।
रमणीयं विबभ्राज यथा चैत्ररथं वनं ॥ ३७ ॥

निहत्य तां यक्षसुतां स रामः
प्रशस्यमानः सुरसिद्धसंघैः ।
उवास तस्मिन् मुनिना सहैव
प्रभातवेलां प्रतिबोध्यमानः ॥ ३८ ॥

इति बालकाण्डे ताडकाबधो नाम अष्टाविंशः सर्गः
॥ २८ ॥

CAPUT XXIX.

TELORUM TRADITIO.

अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुरस्वरं ॥ १ ॥
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राण्यशेषतः ॥ २ ॥
देवासुरगणान् वापि सगन्धर्वोरगान् भुवि ।
यैरमित्रान् प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि ॥ ३ ॥
प्रीतिदायं च दास्यामि सर्वाण्यस्त्राणि सर्वशः ।
यान्यहं वेद्मि काकुत्स्थ पात्रं ह्येषां मतोऽसि मे ॥ ४ ॥
दण्डचक्रं महद्दिव्यं तव दास्यामि राघव ।
धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च ॥ ५ ॥
विष्णुचक्रमथात्युग्रमैन्द्रं चक्रं च दुर्जयं ।
वज्रमस्त्रं नरश्रेष्ठ शैवं शूलवरं तथा ॥ ६ ॥
अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव ऐषीकमपि राघव ।
ददामि ते महाबाहो ब्राह्ममस्त्रमनुत्तमं ॥ ७ ॥
गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकीशिखरे शुभे ।
प्रदीप्ते नरशार्दूल प्रयच्छामि नृपात्मज ॥ ८ ॥

धर्मपाशं तथैवास्त्रं कालपाशं च दुर्जयं ।
वारुणं चापि ते पाशं ददामि परमार्चितं ॥ ९ ॥
शुष्कार्द्रे चाशनी राम गृहाणेमे मयोद्यते ।
पैनाकमपि चैवास्त्रमस्त्रं नारायणं तथा ॥ १० ॥
आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ।
वायव्यं मथनं नाम ददामि तव चानघ ॥ ११ ॥
अस्त्रं हयशिरो नाम क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ।
शक्ती च द्वे गृहाणेमे अमोघां विजयां तथा ॥ १२ ॥
कङ्कालमुशलं घोरं कापालमथ कङ्कणं ।
धारयन्त्यसुरा यानि ददाम्येतानि सर्वशः ॥ १३ ॥
वैद्याधरं महास्त्रं च नन्दनं नाम नामतः ।
असिरत्नं महाबाहो ददामि नृवरात्मज ॥ १४ ॥
गान्धर्वमस्त्रं दयितं मोहनं नाम नामतः ।
प्रस्वापनप्रशमने दद्मि सौर्यं च राघव ॥ १५ ॥
वर्षणं शोषणं चैव संतापनविलेपने ।
मदनं चैव दुर्धर्ष कन्दर्पदयितं तथा ॥ १६ ॥
रक्तामिषादं पैशाचं कौवेरं च ददामि ते ।
राक्षसं चारिसैन्यानां श्रीधृतिप्राणनाशनं ॥ १७ ॥
सत्यं चैवानृतं चास्त्रं महामायास्त्रमेव च ।
शौरं तेजःप्रभं नाम परतेजोऽपकर्षणं ॥ १८ ॥

सोमास्त्रं शिशिरं नाम त्वाष्ट्रं चापि सुदामनं ।
मारणं चास्त्रमजितं शीतेषुमपि मानवं ॥ १९ ॥
एवमादीनि चास्त्राणि ददामि दयितोऽसि मे ।
गृह्णाणैतानि मत्तस्त्वमस्त्राणि नृवरात्मज ॥ २० ॥
स्थितस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमं ॥ २१ ॥
सर्वसंग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभं ।
तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ॥ २२ ॥
जपतोऽथ मुनेस्तस्य मन्त्रग्राममशेषतः ।
उपतस्थुर्महास्त्राणि मूर्तिमन्ति नृपात्मजं ॥ २३ ॥
ऊचुश्च मुदिता रामं सर्वे प्राञ्जलयस्तदा ।
इमे स्म परमोदार किंकरास्तव राघव ॥ २४ ॥
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना ।
मानसा मे भविष्यध्वमिति तान् अभ्यचोदयत् ॥ २५ ॥
ततः प्रीतमना रामो विश्वामित्रं महामुनिं ।
अभिवाद्य महातेजा गमनायोपचक्रमे ॥ २६ ॥

इति बालकाण्डे अस्त्रग्रामप्रदानं नाम एकोनत्रिंशः सर्गः
॥ २९ ॥

CAPUT XXX.

SUBSIDIORUM TRADITIO.

प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥
गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन् दुराधर्षः सुरैरपि ।
अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारान् मुनिपुंगव ॥ २ ॥
एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महातपाः ।
संहारान् व्याजहाराथ धृतिमान् सुव्रतः शुचिः ॥ ३ ॥
सत्यवन्तं सत्यकीर्तिं धृष्टं रभसमेव च ।
प्रतिहारं तरं नाम पराङ्मुखमवाङ्मुखं ॥ ४ ॥
लक्ष्यालक्ष्याविमौ चैव दृढनाभसुनाभकौ ।
दशाक्षशतवक्त्रौ च दशशीर्षशतोदरौ ॥ ५ ॥
ज्योतिषं शकुनं चैव नैरास्यविमलावुभौ ।
योगन्धरविनिद्रौ च दैत्यप्रमथनौ तथा ॥ ६ ॥
करवीरं रतिं चैव धनधान्यं च राघव ।
जृम्भकं स्वर्णनाभं च संधानवरणावुभौ ॥ ७ ॥
कृशाश्वतनयान् राम भास्वरान् कामरूपिणः ।
प्रतीच्छ मम भद्रं ते पात्रभूतोऽसि राघव ॥ ८ ॥

वाढमित्येव काकुत्स्थो विश्वामित्रात् तपोधनात् ।
जग्राह तान् अपि तथा स्तम्भकान् रिपुजम्भकान् ॥ ९ ॥
दिव्यमूर्तिधरास्ते हि दिव्याभरणभूषिताः ।
केचिदङ्गारसदृशाः केचिद्धूमोपमास्तथा ॥ १० ॥
ऊचुः प्राञ्जलयो भूत्वा रामं मधुरभाषिणः ।
इमे स्म वशगा राम शाधि नस्त्वमिह स्थितान् ॥ ११ ॥
गम्यतामिति तान् आह यथेष्टं रघुनन्दनः ।
मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ॥ १२ ॥
अथ ते राममामन्त्र्य कृत्वा चापि प्रदक्षिणं ।
एवमस्त्विति चैवोक्ता प्रतिजग्मुर्यथागतं ॥ १३ ॥
तान् विसृज्य ततो रामो विश्वामित्रं महामुनिं ।
गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
किमेतन्मेघसंकाशं पर्वतस्याविदूरतः ।
वृक्षकण्डमितो भाति परं कौतूहलं हि मे ॥ १५ ॥
दर्शनीयं मृगाकीर्णं मनोहरमतीव च ।
नानाप्रकारैः शकुनैर्वल्गुनादैरलंकृतं ॥ १६ ॥
निःसृताः स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् ।
अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवर्तया ॥ १७ ॥
सर्वं मे शंस भगवन् कस्याश्रमपदं त्विदं ।
संप्राप्ता यत्र ते पापा ब्रह्मघ्ना दुष्टचारिणः ॥ १८ ॥

तव यज्ञस्य विघ्नाय दुरात्मानो महामुने ।
भगवंस्तस्य को देशः सा यत्र तव याज्ञिकी ॥ १९ ॥
रक्षितव्या क्रिया ब्रह्मन् मया बध्याश्च राक्षसाः ।
एतत् सर्वं मुनिश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ २० ॥

इति बालकाण्डे संहारप्रदानं नाम त्रिंशः सर्गः ॥ ३० ॥

CAPUT XXXI.

COMMORATIO IN EREMO CONSUMMATO.

अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वचनं परिपृच्छतः ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥ १ ॥
इह राम महाबाहो विष्णुर्देवनमस्कृतः ।
तपश्चरणयोगार्थमुवास स महातपाः ॥ २ ॥
एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ।
सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः ॥ ३ ॥
अभिभूय च देवेन्द्रं पुरा वैरोचनिर्बलिः ।
त्रैलोक्यराज्यं बुभुजे बलोत्सेकमदान्वितः ॥ ४ ॥

ततो बलौ तदा यज्ञं यजमाने भयार्दिताः ।
इन्द्रादयः सुरगणा विष्णुमूचुरिहाश्रमे ॥ ५ ॥
बलिर्वैरोचनिर्विष्णो यजते ऽसौ महाबलः ।
कामदः सर्वभूतानां महर्द्धिरसुराधिपः ॥ ६ ॥
ये चैनमभिवर्तन्ते याचितार इतस्ततः ।
यच्च यत्र यथावच्च सर्वं तेभ्यः प्रयच्छति ॥ ७ ॥
स त्वं सुरहितार्थाय मायायोगमुपाश्रितः ।
वामनत्वं गतो विष्णो कुरु कल्याणमुत्तमं ॥ ८ ॥
[* एतस्मिन्नन्तरे राम कश्यपो ऽग्निसमप्रभः ।
* अदित्या सहितो राम दीप्यमान इवौजसा ॥ ९ ॥
* देवीसहायो भगवान् दिव्यवर्षसहस्रकं ।
* व्रतं समाप्य वरदं तुष्टाव मधुसूदनं ॥ १० ॥
* तपोमयं तपोराशिं तपोमूर्त्तिं तपोधनं ।
* तपसा त्वां सुतप्तेन पश्यामि पुरुषोत्तमं ॥ ११ ॥
* शरीरे तव पश्यामि जगत् सर्वमिदं प्रभो ।
* त्वमनादिरनिर्देश्यस्त्वामहं शरणं गतः ॥ १२ ॥
* तमुवाच हरिः प्रीतः कश्यपं धूतकल्मषं ।
* वरं वरय भद्रं ते वरार्हो ऽसि मतो मम ॥ १३ ॥
* तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य मारीचः कश्यपो ऽब्रवीत् ।
* पुत्रत्वं गच्छ भगवन्नदित्या मम चानघ ॥ १४ ॥

*भ्राता भव यवीयांस्त्वं शक्रस्यासुरसूदन ।
*शोकार्तानां तु देवानां साहाय्यं कर्तुमर्हसि ॥ १५ ॥
*अथ विष्णुर्महातेजा अदित्यां समजायत ।
*छत्री भिक्षुकरूपेण कमण्डलुशिखोज्ज्वलः] ॥ १६ ॥
एवमुक्तः सुरैर्विष्णुर्वामनं रूपमास्थितः ।
वैरोचनिमुपागम्य त्रीन् ययाचात्मनः क्रमान् ॥ १७ ॥
लब्ध्वा च त्रीन् क्रमान् विष्णुः कृत्वा रूपमथाद्भुतं ।
त्रिभिः क्रमैस्तदा लोकान् आजहार त्रिविक्रमः ॥ १८ ॥
एकेन हि पदा कृत्स्नां पृथिवीं सोऽध्यतिष्ठत ।
द्वितीयेनाव्ययं व्योम द्यां तृतीयेन राघव ॥ १९ ॥
तं चासुरं बलिं कृत्वा पतालतलवासिनं ।
त्रैलोक्यराज्यमिन्द्राय ददावुद्धृत्य कण्टकं ॥ २० ॥
तेनैव पूर्वाध्युषित आश्रमः पुण्यकर्मणा ।
मयापि भक्त्या तस्यैष वामनस्य निषेव्यते ॥ २१ ॥
एनमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः ।
अत्र ते पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥ २२ ॥
अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमं ।
तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद्यथा मम ॥ २३ ॥
इत्युक्त्वा परमप्रीतो गृह्य रामं सलक्ष्मणं ।
प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ॥ २४ ॥

तं दृष्ट्वाभ्यागतं दूरात् सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
उत्पत्योत्पत्य सहसा विश्वामित्रमपूजयन् ॥ २५ ॥
प्रविष्टाय ददुश्चास्मै पाद्यार्घ्यासनसत्क्रियां ।
तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियां ॥ २६ ॥
मुहूर्तमथ विश्रान्तौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ ॥ २७ ॥
अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुंगव ।
सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्यात् सत्यमस्तु वचस्तव ॥ २८ ॥
एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महान् ऋषिः ।
प्रविवेश तदा दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥ २९ ॥
कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ ।
प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वां संध्यामुपास्य च ॥ ३० ॥
स्पृष्ट्वोदकं शुची जाप्यं समाप्य नियमेन च ।
हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामित्रमवन्दतां ॥ ३१ ॥

इति बालकाण्डे सिद्धाश्रमनिवासो नाम एकत्रिंशः सर्गः
॥ ३१ ॥

CAPUT XXXII.

VISVAMITRAE SACRIFICIUM.

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिंदमौ ।
कालयुक्तमिदं वाक्यमब्रूतां कौशिकं मुनिं ॥ १ ॥
भगवन् श्रोतुमिच्छावो यस्मिन् काले निशाचरौ ।
संरक्षणीयौ तौ ब्रूहि नातिवर्तेत तत् क्षणं ॥ २ ॥
एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया ।
सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ॥ ३ ॥
अद्य प्रभृति षड्रात्रं रक्षतं राघवौ युवां ।
दीक्षां गतो ह्येष मुनिर्मौनित्वं च गमिष्यति ॥ ४ ॥
तौ तु तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां भावितात्मनां ।
अनिद्रौ षडहोरात्रं तपोवनमरक्षतां ॥ ५ ॥
उपासांचक्रतुर्वीरौ यत्तौ परमधन्विनौ ।
ररक्षतुर्मुनिवरं विश्वामित्रमरिंदमौ ॥ ६ ॥
अथ काले गते तस्मिन् षष्ठे ऽहनि समागते ।
सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥ ७ ॥
अद्य पूर्वं महाघोरा राक्षसा न समागताः ।
अस्मिन् दिने महाघोरं रक्षसामावयोर्मृधं ॥ ८ ॥

रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया ।
प्रजज्वाल तदा वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ॥ ९ ॥
सदर्भचमसस्रुक्का ससमित्कुसुमोच्चया ।
मन्त्रवच्च यथान्यायं यज्ञोऽसौ संप्रवर्तते ॥ १० ॥
अथाकाशे महान् शब्दः प्रादुरासीद्भयानकः ।
आवार्य गगणं मेघो यथा प्रावृषि दृश्यते ॥ ११ ॥
तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावतां ।
मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचराश्च ये ॥ १२ ॥
आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघान् अवासृजन् ।
सहसाभिद्रुतान् रामस्तान् अपश्यत् ततो दिवि ॥ १३ ॥
स तान् आपततो दृष्ट्वा रुधिरौघप्रवर्षिणः ।
उवाच लक्ष्मणं वाक्यं रामो राजीवलोचनः ॥ १४ ॥
पश्य लक्ष्मण दुर्वृत्तान् राक्षसान् पिशिताशनान् ।
मानवास्त्रसमाधूतान् अनिलेन यथा घनान् ॥ १५ ॥
इत्युक्त्वा मानवास्त्रं च चापे संधाय वेगवान् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥ १६ ॥
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ।
संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे ॥ १७ ॥
विचेतनं विघूर्णन्तं शितेषुबलपीडितं ।
निरस्तं दृश्य मारीचं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ १८ ॥

पश्य लक्ष्मण शितेषु मानवं मन्त्रसंहितं ।
मोहयित्वा नयत्येनं न च प्राणैर्वियुज्यते ॥ १९ ॥
इमान् अपि बधिष्यामि निर्घृणान् दुष्टचारिणः ।
राक्षसान् पापकर्मस्थान् यज्ञघ्नान् रुधिराशनान् ॥ २० ॥
संगृह्यास्त्रं ततो रामो दीप्तमाग्नेयमुत्तमं ।
सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ॥ २१ ॥
शेषान् वायव्यमादाय निजघान महायशाः ।
राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् ॥ २२ ॥
स हत्वा राक्षसान् सर्वान् यज्ञघ्नान् रघुनन्दनः ।
ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा ॥ २३ ॥
अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ।
निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ २४ ॥
कृतार्थो ऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया ।
सिद्धाश्रमपदं चेदं भूयः सिद्धतरं कृतं ॥ २५ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रयज्ञो नाम द्वात्रिंशः सर्गः
॥ ३२ ॥

CAPUT XXXIII.

COMMORATIO IN RIPA SONI.

अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ ।
ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १ ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ ।
विश्वामित्रमृषींश्चान्यान् सहितावभिजग्मतुः ॥ २ ॥
अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकं ।
ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥ ३ ॥
इमौ स्म नरशार्दूल किंकरौ समुपस्थितौ ।
आज्ञापय यथेष्टं नौ शासनं करवाव किं ॥ ४ ॥
एवमुक्ते तयोर्वाक्ये सर्व एव महर्षयः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥ ५ ॥
मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति ।
यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयं ॥ ६ ॥
त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि ।
अद्भुतं च धनूरत्नं तत्र त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ७ ॥
तद्धि पूर्वं नरश्रेष्ठ दत्तं सदसि दैवतैः ।
अप्रमेयबलं घोरं मखे परमभास्वरं ॥ ८ ॥

नास्य देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
कर्तुमारोपणं शक्ता न कथं नु हि मानवाः ॥ ९ ॥
धनुषस्तस्य वीर्यं हि जिज्ञासन्तो महीक्षितः ।
न शेकुरारोपयितुं राजपुत्रा महाबलाः ॥ १० ॥
तद्धनुर्नरशार्दूल मैथिलस्य महात्मनः ।
तत्र द्रक्ष्यसि काकुत्स्थ यज्ञं च परमाद्भुतं ॥ ११ ॥
तद्धि यज्ञफलं तेन मैथिलेनोत्तमं धनुः ।
याचितं नरशार्दूल सुनाभं सर्वदैवतैः ॥ १२ ॥
आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेश्मनि राघव ।
अर्चितं विविधैर्गन्धैर्धूपैश्चागुरुगन्धिभिः ॥ १३ ॥
तथेत्युक्त्वा ततो रामः प्रयातुमुपचक्रमे ।
विश्वामित्रपुरोगैस्तैर्महर्षिभिरुदारधीः ॥ १४ ॥
विश्वामित्रोऽथ भगवान् आमन्त्र्य वनदेवताः ।
उवाचेदं ततो वाक्यं पियासुर्मिथिलां प्रति ॥ १५ ॥
स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि सिद्धः सिद्धाश्रमादहं ।
उत्तरे जाह्नवीतीरे हिमवन्तं शिलोच्चयं ॥ १६ ॥
प्रदक्षिणमुपावृत्य ततः सिद्धाश्रमं मुनिः ।
उत्तरां दिशमुद्दिश्य प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥ १७ ॥
तं व्रजन्तं मुनिवरमन्वीयुरनुसारिणः ।
शकटीशतमात्रं च प्रयाने ब्रह्मवादिनः ॥ १८ ॥

मृगपक्षिगणाश्चैव सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं विश्वामित्रं तपोधनं ॥ १९ ॥
ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे ।
वासं चक्रुर्मुनिगणाः शोणतीरे समागताः ॥ २० ॥
गते ऽस्तं दिनकरे स्नात्वा हुतहुताशनाः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य निषेदुरमितौजसः ॥ २१ ॥
रामो ऽपि सहसौमित्रिरभिवाद्य तपोधनान् ।
निषसादाभितस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ॥ २२ ॥
अथ रामो ऽञ्जलिं कृत्वा विश्वामित्रमृषिं तदा ।
पप्रच्छ नरशार्दूलः कौतूहलसमन्वितः ॥ २३ ॥
भगवन् को न्वयं देशः समृद्धजनशोभितः ।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥ २४ ॥
चोदितो रामवाक्येन तस्य देशस्य विस्तरं ।
विश्वामित्रो महातेजा व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ २५ ॥

इति बालकाण्डे शोणतीरनिवासो नाम त्रयस्त्रिंशः सर्गः
॥ ३३ ॥

CAPUT XXXIV.

BRAHMADATTIS NUPTIAE.

ब्रह्मयोनिर्महान् आसीत् कुशो नाम जनाधिपः ।
अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः ॥ १ ॥
स महात्मा कुलीनायां जायायां सुमहाबलान् ।
वैदर्भ्यां जनयामास चतुरः सदृशान् सुतान् ॥ २ ॥
कुशाम्बं कुशनाभं च अमूर्तरजसं वसुं ।
दीप्तियुक्तान् महोत्साहान् क्षत्रधर्मचिकीर्षया ॥ ३ ॥
तान् उवाच कुशः पुत्रान् धर्मिष्ठान् सत्यवादिनः ।
क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलं ॥ ४ ॥
कुशस्य वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसंमताः ।
निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ॥ ५ ॥
कुशाम्बस्तु महातेजा कौशाम्बीमकरोत् पुरीं ।
कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयं ॥ ६ ॥
अमूर्तरजसो नाम धर्मारण्यं महीपतेः ।
चक्रे पुरवरं राजा वसुर्नाम गिरिव्रजं ॥ ७ ॥
एषा वसुमती राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ॥ ८ ॥

सुमागधी नदी रम्या मगधान् विश्रुता ययौ ।
पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥ ९ ॥
सैषा हि मागधी नाम वसोस्तस्य महात्मनः ।
पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ॥ १० ॥
कुशनाभस्तु राजर्षिः कन्याशतमनुत्तमं ।
जनयामास धर्मात्मा घृताच्यां रघुनन्दन ॥ ११ ॥
रूपयौवनशालिन्यस्ताः कदाचित् स्वलंकृताः ।
उद्यानभूमिमागम्य प्रावृषीव शतह्रदाः ॥ १२॥
गायन्त्यो नृत्यमानाश्च वादयन्त्यश्च राघव ।
आमोदं परमं जग्मुर्वराभरणभूषिताः ॥ १३ ॥
अथ ताश्चारुसर्वाङ्गी रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
दृष्ट्वा सर्वात्मको वायुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥
अहं वः कामये सर्वा भार्या मम भविष्यथ ।
मानुष्यस्त्यज्यतां भावो दीर्घमायुरवाप्स्यथ ॥ १५ ॥
चलं हि यौवनं नित्यं मानुषेषु विशेषतः ।
अक्षयं यौवनं प्राप्ता अमर्यश्च भविष्यथ ॥ १६ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वायोरक्लिष्टकर्मणः ।
अपहास्य ततो वाक्यं कन्याशतमथाब्रवीत् ॥ १७ ॥
अन्तश्चरसि भूतानां सर्वेषां किल मारुत ।
प्रभावज्ञाः स्म ते सर्वाः किमस्मान् अवमन्यसे ॥ १८ ॥

कुशनाभसुताः सर्वाः समर्थाश्च सुरोत्तम ।
स्थानाच्च्यावयितुं देवं रक्षामस्तु कुलं वयं ॥ १९ ॥
मा भूत् स कालो दुर्मेधः पितरं सत्यवादिनं ।
नावमन्य स्वधर्मेण स्वयंवरमुपास्महे ॥ २० ॥
पिता वै प्रभुरस्माकं दैवतं परमं हि सः ।
यस्य नो दास्यति पिता स नो भर्ता भविष्यति ॥ २१ ॥
तासां तद्वचनं श्रुत्वा वायुः परमकोपनः ।
प्रविश्य सर्वगात्राणि बभञ्ज भगवान् प्रभुः ॥ २२ ॥
ताः कन्या वायुना भग्ना विविशुर्नृपतेर्गृहं ।
प्रापतन् भुवि संभ्रान्ताः सलज्जाः साश्रुलोचनाः ॥ २३ ॥
स च ता दयिता दीनाः कन्याः परमशोभनाः ।
दृष्ट्वा भग्नास्तदा राजा संभ्रान्त इदमब्रवीत् ॥ २४ ॥
किमिदं कथ्यतां पुत्र्यः को धर्ममवमन्यते ।
कुब्जाः केन कृताः सर्वाश्चेष्टन्त्यो नाभिभाषथ ॥ २५ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुशनाभस्य धीमतः ।
शिरोभिश्चरणौ स्पृष्ट्वा कन्याशतमभाषत ॥ २६ ॥
वायुः सर्वात्मको राजन् प्रधर्षयितुमिच्छति ।
अशुभं मार्गमास्थाय न धर्मं प्रत्यवेक्षते ॥ २७ ॥
सोऽस्माभिरुक्तः सर्वाभिर्वायुः कामवशं गतः ।
पितृमत्यः स्म भद्रं ते स्वच्छन्दे न वयं स्थिताः ॥ २८ ॥

पितरं नो वृणीष्व त्वं यदि नो दास्यते तव ।
न वयं स्वैरचारिण्यः प्रसीद भगवन्निति ॥ २९ ॥
तेन पापानुबन्धेन वचनं न प्रतीक्षता ।
एवं ब्रुवन्त्यः सर्वाः स्म वायुनाभिहता भृशं ॥ ३० ॥
तासां तु वचनं श्रुत्वा राजा परमधार्मिकः ।
प्रत्युवाच महातेजाः कन्याशतमनुत्तमं ॥ ३१ ॥
क्षान्तं क्षमावतां पुत्र्यः कर्तव्यं सुमहत् कृतं ।
ऐकमत्यमुपागम्य कुलं चावेक्षितं मम ॥ ३२ ॥
अलंकारो हि नारीणां क्षमा तु पुरुषस्य वै ।
दुष्करं तच्च वै क्षान्तं त्रिदशेषु विशेषतः ॥ ३३ ॥
क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा यज्ञश्च पुत्रिकाः ।
क्षमा यशः क्षमा धर्मः क्षमायां धिष्ठितं जगत् ॥ ३४ ॥
प्रदानसमयं चैव मन्येऽहं वोऽद्य सर्वशः ।
गम्यतामिष्टतः पुत्र्यश्चिन्तयिष्यामि वो हितं ॥ ३५ ॥
विसृज्य चैव ताः कन्यास्ततः स नृपसत्तमः ।
तासां प्रदानं धर्मज्ञो मन्त्रयामास मन्त्रिभिः ॥ ३६ ॥
यद्वायुना च ताः कन्यास्तत्र कुब्जीकृताः पुरा ।
कन्यकुब्जमिति ख्यातं ततः प्रभृति तत् पुरं ॥ ३७ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु चूली नाम महाद्युतिः ।
ऊर्द्ध्वरेताः शुभाचारो ब्राह्मं तप उपागमत् ॥ ३८ ॥

तपस्यन्तमृषिं तत्र गन्धर्वी पर्युपासत ।
सोमदा नाम भद्रं ते ऊर्मिलातनया तदा ॥ ३९ ॥
सा च तं प्रणता भूत्वा शुश्रूषणपरायणा ।
उवास काले धर्मिष्ठा तस्यास्तुष्टोऽभवद्गुरुः ॥ ४० ॥
स च तां कालयोगेन प्रोवाच रघुनन्दन ।
परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते किं करोमि तव प्रियं ॥ ४१ ॥
परितुष्टं मुनिं ज्ञात्वा गन्धर्वी मधुरस्वरा ।
उवाच परमप्रीता वाक्यज्ञा वाक्यकोविदं ॥ ४२ ॥
लक्ष्म्या समुदितो ब्राह्म्या ब्रह्मभूतो महातपाः ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तं पुत्रमिच्छामि धार्मिकं ॥ ४३ ॥
अपतिश्चास्मि भद्रं ते भार्या चास्मि न कस्यचित् ।
ब्राह्मणोपगतायास्त्वं दातुमर्हसि मे सुतं ॥ ४४ ॥
तस्याः प्रसन्नो ब्रह्मर्षिर्ददौ पुत्रमनुत्तमं ।
ब्रह्मदत्त इति ख्यातं मानसं चूलिनः सुतं ॥ ४५ ॥
स राजा ब्रह्मदत्तस्तु पुरीमध्यवसत् तदा ।
काम्पिल्यां परया लक्ष्म्या देवराजो यथा दिवं ॥ ४६ ॥
स बुद्धिं कृतवान् राजा कुशनाभः सुधार्मिकः ।
ब्रह्मदत्ताय काकुत्स्थ दातुं कन्याशतं तदा ॥ ४७ ॥
तमाहूय महातेजा ब्रह्मदत्तं महीपतिं ।
ददौ कन्याशतं तस्मै सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ ४८ ॥

यथाक्रमं तदा पाणिं जग्राह रघुनन्दन ।
ब्रह्मदत्तो महीपालस्तासां देवपतिर्यथा ॥ ४९ ॥
स्पृष्टमात्रे तदा पाणौ विकुब्जा विगतज्वराः ।
युक्तं परमया लक्ष्म्या बभौ कन्याशतं तदा ॥ ५० ॥
स दृष्ट्वा वायुना मुक्ताः कुशनाभो महीपतिः ।
बभूव परमप्रीतो हर्षं लेभे पुनः पुनः ॥ ५१ ॥
कृतोद्वाहं तु राजानं ब्रह्मदत्तं महीपतिः ।
सदारं प्रेषयामास स्वपुरं परमार्चितं ॥ ५२ ॥
यथान्यायं च गन्धर्वी स्नुषास्ताः प्रत्यनन्दत ।
स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च ता कन्याः कुशनाभं प्रशस्य च ॥ ५३ ॥

इति बालकाण्डे ब्रह्मदत्तविवाहो नाम चतुस्त्रिंशः सर्गः
॥ ३४ ॥

CAPUT XXXV.

STIRPIS VISVAMITRAE PRAECONIUM.

कृतोद्वाहे गते तस्मिन् ब्रह्मदत्ते नराधिपे ।
अपुत्रः कुशनाभोऽथ पौत्रीमिष्टिमकल्पयत् ॥ १ ॥
इष्ट्यां तु वर्तमानायां कुशनाभं महीपतिं ।
उवाच परमोदारो कुशो ब्रह्मसुतस्तदा ॥ २ ॥
पुत्रस्ते सदृशः पुत्र भविष्यति सुधार्मिकः ।
गाधिः प्राप्स्यसि येन त्वं कीर्तिं लोकेषु शाश्वतीं ॥ ३ ॥
एवमुक्त्वा कुशो राम कुशनाभं महीपतिं ।
जगामाकाशमाविश्य ब्रह्मलोकं सनातनं ॥ ४ ॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः ।
जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥ ५ ॥
स पिता मम धर्मात्मा गाधिः सत्यपराक्रमः ।
कुशवंशप्रसूतोऽस्मि गाधिजो रघुनन्दन ॥ ६ ॥
पूर्वजा भगिनी चापि मम राघव सुव्रता ।
नाम्ना सत्यवती नाम ऋचीके प्रतिपादिता ॥ ७ ॥
सशरीरा गता स्वर्गं भर्तारमनुवर्तिनी ।
कौशिकी परमोदारा सा प्रवृत्ता महानदी ॥ ८ ॥

दिव्या पुण्योदका रम्या हिमवन्तमुपाश्रिता ।
लोकस्य हितकामार्थं प्रवृत्ता भगिनी मम ॥ ९ ॥
ततोऽहं हिमवत्पार्श्वे वसामि नियतः सुखं ।
भगिन्यां स्नेहसंयुक्तः कौशिक्यां रघुनन्दन ॥ १० ॥
सा तु सत्यवती पुण्या सत्यधर्मे प्रतिष्ठिता ।
पतिव्रता महाभागा कौशिकी सरितां वरा ॥ ११ ॥
अहं हि नियमाद्राम हित्वा तां समुपागतः ।
सिद्धाश्रममनुप्राप्य सिद्धोऽस्मि तव तेजसा ॥ १२ ॥
एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता ।
देशस्य च महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ १३ ॥
गतोऽर्धरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम ।
निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद्विघ्नोऽध्वनीह नः ॥ १४ ॥
निष्पन्दास्तरवः सर्वे निलीना मृगपक्षिणः ।
नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन ॥ १५ ॥
शनैर्वियुज्यते संध्या नभो नेत्रैरिवावृतं ।
नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥ १६ ॥
उत्तिष्ठते च शीतांशुः शशी लोकतमोनुदः ।
ह्लादयन् प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया स्वया ॥ १७ ॥
नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः ।
यक्षराक्षससंघाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥ १८ ॥

एवमुक्त्वा महातेजा विरराम महामुनिः ।
साधु साध्विति ते सर्वे मुनयो ह्यभ्यपूजयन् ॥ १९ ॥
कौशिकानामयं वंशो महान् धर्मपरः सदा ।
ब्रह्मोपमा महात्मानः कुशवंश्या नरोत्तमाः ॥ २० ॥
विशेषेण भवान् एव विश्वामित्रो महायशाः ।
कौशिकी सरितां श्रेष्ठा कुलोद्द्योतकरी तव ॥ २१ ॥
इति तैर्मुनिशार्दूलैः प्रशस्तः कुशिकात्मजः ।
निद्रामुपागमच्छ्रीमान् अस्तं गत इवांशुमान् ॥ २२ ॥
रामो ऽपि सहसौमित्रिः किंचिदागतविस्मयः ।
प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते ॥ २३ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रवंशकीर्तनं नाम पञ्चत्रिंशः सर्गः ॥ ३५ ॥

CAPUT XXXVI.

NYMPHAE GANGAE ORIGO.

उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः ।
निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥
सुप्रभाता निशा राम पूर्वा संध्या प्रवर्तते ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय ॥ २ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियां ।
गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ ३ ॥
अयं शोणः शुभजलो ऽगाधः पुलिनमण्डितः ।
कतरेण पथा ब्रह्मन् संतरिष्यामहे वयं ॥ ४ ॥
एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदं ।
एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥ ५ ॥
ते गत्वा दूरमध्वानं गते ऽर्धदिवसे तदा ।
जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेवितां ॥ ६ ॥
तां दृष्ट्वा पुण्यसलिलां हंससारससेवितां ।
बभूवुर्मुनयः सर्वे मुदिताः सहराघवाः ॥ ७ ॥
तस्यास्तीरे तदा सर्वे चक्रुर्वासपरिग्रहं ।
ततः स्नात्वा यथान्यायं संतर्प्य पितृदेवताः ॥ ८ ॥

हुत्वा चैवाग्निहोत्राणि प्राश्य चामृतवद्धविः ।
विविशुर्जाह्नवीतीरे शुभा मुदितमानसाः ॥ ९ ॥
विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः ।
विष्ठितास्ते यथान्यायं राघवौ च यथार्हतः ॥ १० ॥
संप्रहृष्टमना रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ।
भगवन् श्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीं ॥ ११ ॥
चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः ।
वृद्धिं जन्म च गङ्गाया वक्तुमेवोपचक्रमे ॥ १२ ॥
शैलेन्द्रो हिमवान् नाम धातूनामाकरो महान् ।
तस्य कन्याद्वयं जातं रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ १३ ॥
या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा ।
नाम्ना मेना मनोज्ञा वै पत्नी हिमवतः प्रिया ॥ १४ ॥
तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
उमा नाम द्वितीयाभूत् कन्या तस्यैव राघव ॥ १५ ॥
अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवकार्यचिकीर्षया ।
शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीं ॥ १६ ॥
ददौ धर्मेण हिमवांस्तनयां लोकपावनीं ।
स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ १७ ॥
प्रतिगृह्य च गङ्गां ते त्रैलोक्यपथचारिणीं ।
यथागतं ययुर्देवाः कृतार्थेनान्तरात्मना ॥ १८ ॥

या चान्या शैलदुहिता कन्यासीद्रघुनन्दन ।
उग्रं सा व्रतमास्थाय तपस्तेपे तपोधना ॥ १९ ॥
उग्रेण तपसा युक्तां ददौ शैलवरः सुतां ।
रुद्रायाप्रतिरूपाय उमां लोकनमस्कृतां ॥ २० ॥
इत्येते शैलराजस्य सुते राम बभूवतुः ।
गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा देवीनां चाप्युमा वरा ॥ २१ ॥
सैषा सुरनदी रम्या शैलेन्द्रस्य सुता तदा ।
सुरलोकं समारूढा विपापा जलवाहिनी ॥ २२ ॥

इति बालकाण्डे गङ्गोत्पत्तिर्नाम षट्त्रिंशः सर्गः ॥ ३६ ॥

CAPUT XXXVII.

UMAE MAGNANIMITAS.

उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन्नुभौ राघवलक्ष्मणौ ।
प्रतिनन्द्य कथां वीरावूचतुर्मुनिपुङ्गवं ॥ १ ॥
धर्मयुक्तमिदं ब्रह्मन् कथितं परमं त्वया ।
दुहितुः शैलराजस्य ज्येष्ठाया वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

त्रीन् पथो हेतुना केन प्लावयेल्लोकपावनी ।
त्रिषु लोकेषु धर्मज्ञ कर्मभिः कैः समन्विता ॥ ३ ॥
तथा ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रस्तपोधनः ।
निखिलेन कथां सर्वामृषिमध्ये न्यवेदयत् ॥ ४ ॥
पुरा राम कृतोद्वाहः शितिकण्ठो महातपाः ।
उमा च स्पर्धया देवी मैथुनायोपचक्रतुः ॥ ५ ॥
तस्य संक्रीडमानस्य महादेवस्य धीमतः ।
शितिकण्ठस्य देव्याश्च दिव्यं वर्षशतं गतं ॥ ६ ॥
एवं मन्मथयुद्धे तु तयोर्नासीत् पराजयः ।
न चापि तनयो राम तस्यामासीत् परंतप ॥ ७ ॥
ततो देवाः समुद्विग्नाः पितामहपुरोगमाः ।
यदिहोत्पद्यते भूतं कस्तत् प्रतिसहिष्यते ॥ ८ ॥
ते ऽभिगम्य सुराः सर्वे प्रणिपत्य वृषध्वजं ।
शितिकण्ठं महात्मानमिदं वचनमब्रुवन् ॥ ९ ॥
देवदेव महाभाग सर्वभूतहिते रतः ।
सुराणां प्रणिपातेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ १० ॥
न लोका धारयिष्यन्ति तव तेजः सुरोत्तम ।
ब्राह्मेण तपसा युक्तो देव्या सह तपश्चर ॥ ११ ॥
त्रैलोक्यहितकामार्थं तेजस्तेजसि धारय ।
रक्ष सर्वान् इमान् लोकान् नालोकं कर्तुमर्हसि ॥ १२ ॥

देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकमहेश्वरः ।
बाढमित्यब्रवीत् सर्वान् पुनश्चेदमुवाच ह ॥ १३ ॥
धारयिष्याम्यहं तेजस्तेजस्येव सहोमया ।
त्रिदशाः पृथिवी चैव निर्वाणमधिगच्छतु ॥ १४ ॥
यदिदं क्षुभितं स्थानान्मम तेजो ह्यनुत्तमं ।
धारयिष्यति कस्तन्मे ब्रुवन्तु सुरसत्तमाः ॥ १५ ॥
एवमुक्तास्ततो देवाः प्रत्यूचुर्वृषभध्वजं ।
यत् तेजः क्षुभितं ह्यद्य तद्धरा धारयिष्यति ॥ १६ ॥
एवमुक्तः सुरपतिः प्रमुमोच महीतले ।
तेजसा पृथिवी येन व्याप्ता सगिरिकानना ॥ १७ ॥
ततो देवाः पुनरिदमूचुश्चापि हुताशनं ।
आविश त्वं महातेजो रौद्रं वायुसमन्वितः ॥ १८ ॥
. . . . ।
तदग्निना पुनर्व्याप्तं तज्जातः श्वेतपर्वतः ॥ १९ ॥
दिव्यं शरवणं चैव पावकादित्यसंनिभं ।
यत्र जातो महातेजाः कार्त्तिकेयोऽग्निसंभवः ॥ २० ॥
अथोमां च शिवं चैव देवा ऋषिगणास्तथा ।
पूजयामासुरत्यर्थं सुप्रीतमनसस्ततः ॥ २१ ॥
अथ शैलसुता राम त्रिदशान् अभिवीक्ष्य तान् ।
समन्युरशपत् सर्वान् क्रोधसंरक्तलोचना ॥ २२ ॥

यस्मान्निवारिता चाहं संगता पुत्रकाम्यया ।
अद्य प्रभृति युष्माकमप्रजाः सन्तु पत्नयः ॥ २३ ॥
एवमुक्त्वा सुरान् सर्वान् शशाप पृथिवीमपि ।
अवने नैकरूपा त्वं बहुभार्या भविष्यसि ॥ २४ ॥
न च पुत्रकृतां प्रीतिं मत्क्रोधकलुषीकृता ।
प्राप्स्यसि त्वं सुदुर्मेधो मम पुत्रमनिच्छती ॥ २५ ॥
तान् सर्वान् व्रीडितान् दृष्ट्वा सुरान् सुरपतिस्तदा ।
गमनायोपचक्राम दिशं वरुणपालितां ॥ २६ ॥
स गत्वा तप आतिष्ठत् पार्श्वे तस्योत्तरे गिरेः ।
हिमवत्प्रभवे शृङ्गे सह देव्या महेश्वरः ॥ २७ ॥
एष ते विस्तरो राम शैलपुत्र्या निवेदितः ।
गङ्गायाः प्रभवं चैव शृणु मे सहलक्ष्मण ॥ २८ ॥

इति बालकाण्डे उमामाहात्म्यं नाम सप्तत्रिंशः सर्गः
॥ ३७ ॥

CAPUT XXXVIII.

Carticeii generatio.

तपस्तप्यति देवेशे त्र्यम्बके विबुधास्ततः ।
सेनापतिमभीप्सन्तः पितामहमुपागमन् ॥ १ ॥
अब्रुवंश्च सुराः सर्वे भगवन्तं पितामहं ।
प्रणिपत्य शुभं वाक्यं सेन्द्राः साग्निपुरोगमाः ॥ २ ॥
यो नः सेनापतिर्देव दत्तो भगवता पुरा ।
स तपः परमास्थाय तप्यते स्म सहोमया ॥ ३ ॥
यदत्रानन्तरं कार्यं लोकानां हितकाम्यया ।
संविधत्स्व विधानज्ञ त्वं हि नः परमा गतिः ॥ ४ ॥
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
सान्त्वयन् मधुरैर्वाक्यैस्त्रिदशान् इदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
शैलपुत्र्या यदुक्तं तन्न प्रजास्यथ पत्निषु ।
तस्या वचनमक्लिष्टं सत्यमेव न संशयः ॥ ६ ॥
इयमाकाशगा गङ्गा यस्यां पुत्रं हुताशनः ।
जनयिष्यति देवानां सेनापतिमरिंदमं ॥ ७ ॥
ज्येष्ठा शैलेन्द्रदुहिता मानयिष्यति तं सुतं ।
उमायास्तद्बहुमतं भविष्यति न संशयः ॥ ८ ॥

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृतार्था रघुनन्दन ।
प्रणिपत्य सुराः सर्वे पितामहमपूजयन् ॥ ९ ॥
ते गत्वा पर्वतं राम कैलाशं धातुमण्डितं ।
अग्निं नियोजयामासुः पुत्रार्थं सर्वदेवताः ॥ १० ॥
देवकार्यमिदं देव समाधत्स्व हुताशन ।
शैलपुत्र्यां महातेजो गङ्गायां तेज उत्सृज ॥ ११ ॥
देवतानां प्रतिज्ञाय गङ्गामभ्येत्य पावकः ।
गर्भं धारय वै देवि देवतानामिदं प्रियं ॥ १२ ॥
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा दिव्यं रूपमधारयत् ।
. . . . ॥ १३ ॥
स तस्या महिमां दृष्ट्वा समन्तादवकीर्यत ।
समन्ततस्तु तां देवीमभ्यषिञ्चत पावकः ॥ १४ ॥
सर्वस्रोतांसि पूर्णानि गङ्गाया रघुनन्दन ।
तमुवाच ततो गङ्गा सर्वदेवपुरोहितं ॥ १५ ॥
अशक्ता धारणे देव तेजस्तव समुद्धतं ।
दह्यमानाग्निना तेन संप्रव्यथितचेतना ॥ १६ ॥
अथाब्रवीदिदं गङ्गां सर्वदेवहुताशनः ।
इह हैमवते पादे गर्भोऽयं संनिवेश्यतां ॥ १७ ॥
श्रुत्वा त्वग्निवचो गङ्गा तं गर्भमतिभास्वरं ।
उत्ससर्ज महत् तेजः स्रोतोभ्यो हि तदानघ ॥ १८ ॥

यदिदं निर्गतं तस्मात्तप्तजाम्बूनदप्रभं ।
काञ्चनं धरणीं प्राप्तं हिरण्यमभवत् तदा ॥ १९ ॥
ताम्रं कार्ष्णायसं चापि तैक्ष्ण्यादेवाभ्यजायत ।
मलं तस्याभवत् तत्र त्रपु सीसकमेव च ॥ २० ॥
निःक्षिप्तमात्रे गर्भे तु तेजोभिरभिरञ्जितं ।
सर्वं पर्वतसंनद्धं सौवर्णमभवद्वनं ॥ २१ ॥
जातरूपमिति ख्यातं तदा प्रभृति राघव ।
सौवर्णं प्रादुरभवद्वह्नितेजोभवं शुचि ॥ २२ ॥
तं कुमारं ततो जातं दृष्ट्वा सेन्द्रा मरुद्गणाः ।
क्षीरसंभावनार्थाय कृत्तिकाः संन्ययोजयन् ॥ २३ ॥
ताः क्षीरं जातमात्रस्य कृत्वा समयमुत्तमं ।
ददुः पुत्रोऽयमस्माकं सर्वासामिति निश्चिताः ॥ २४ ॥
ततस्तु देवताः सर्वाः कार्तिकेय इति ब्रुवन् ।
पुत्रस्त्रैलोक्यविख्यातो भविष्यति न संशयः ॥ २५ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा स्कन्नं गर्भपरिस्रवे ।
स्नापयन् परया लक्ष्म्या दीप्यमानं यथानलं ॥ २६ ॥
स्कन्द इत्यब्रुवन् देवाः स्कन्नं गर्भपरिस्रवे ।
कार्तिकेयं महाबाहुं काकुत्स्थ ज्वलनोपमं ॥ २७ ॥
प्रादुर्भूतं ततः क्षीरं कृत्तिकानामनुत्तमं ।
षण्णां षडाननो भूत्वा जग्राह स्तनजं पयः ॥ २८ ॥

गृहीत्वा क्षीरमेकाङ्गा सुकुमारवपूस्तदा ।
अजयत् स्वेन वीर्येण दैत्यसैन्यगणान् विभुः ॥ २९ ॥
सुरसेनागणपतिमभ्यषिञ्चन् महाद्युतिं ।
ततस्तममराः सर्वे समेत्याग्निपुरोगमाः ॥ ३० ॥
एष ते राम गङ्गायाः विस्तरोऽभिहितो मया ।
कुमारसंभवश्चैव धन्यः पुण्यस्तथैव च ॥ ३१ ॥

इति बालकाण्डे कुमारोत्पत्तिर्नाम अष्टात्रिंशः सर्गः
॥ ३८ ॥

CAPUT XXXIX.

SAGARIDARUM PROCREATIO.

तां तथा कौशिको रामे निवेद्य मधुरां कथां ।
पुनरेवापरं वाक्यं काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
अयोध्याधिपतिर्वीर पूर्वमासीन्नराधिपः ।
सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजाः ॥ २ ॥
विदर्भराजदुहिता केशिनी नाम नामतः ।
ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥ ३ ॥

अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
द्वितीया सगरस्यासीत् पत्नी सुमतिसंज्ञिता ॥ ४ ॥
ताभ्यां सह महाराजः पत्नीभ्यां तप्तवांस्तपः ।
हिमवन्तं समाश्रित्य भृगुप्रस्रवणे गिरौ ॥ ५ ॥
अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः ।
सगराय वरं प्रादाद्भृगुः सत्यवतां वरः ॥ ६ ॥
अपत्यलाभः सुमहान् भविष्यति तवानघ ।
कीर्तिं चाप्रतिमां लोके प्राप्स्यसे पुरुषर्षभ ॥ ७ ॥
एका जनयिता तात पुत्रं वंशकरं तव ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि अपरा जनयिष्यति ॥ ८ ॥
भाषमाणं नरव्याघ्रं राजपुत्र्यौ प्रसाद्य तं ।
ऊचतुः परमप्रीते कृताञ्जलिपुटे तदा ॥ ९ ॥
एकः कस्याः सुतो ब्रह्मन् का बह्वून् जनयिष्यति ।
श्रोतुमिछावहे सम्यक् सत्यमस्तु वचस्तव ॥ १० ॥
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा भृगुः परमधार्मिकः ।
उवाच मधुरां वाणीं स्वछन्दोऽत्र विधीयतां ॥ ११ ॥
एको वंशकरो वास्तु बहवो वा महाबलाः ।
कीर्तिमन्तो महोत्साहाः का वां कं वरमिछति ॥ १२ ॥
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा केशिनी रघुनन्दन ।
पुत्रं वंशकरं राम जग्राह नृपसंनिधौ ॥ १३ ॥

षष्टिं पुत्रसहस्राणि सुपर्णभगिनी तदा ।
महोत्साहान् कीर्तिमतो जग्राह सुमतिः सुतान् ॥ १४ ॥
प्रदक्षिणामृषिं कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य तं ।
जगाम स्वपुरं राजा सभार्यो रघुनन्दन ॥ १५ ॥
अथ काले गते तस्य ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत ।
असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजं ॥ १६ ॥
सुमतिस्तु नरव्याघ्र गर्भं तुम्बं व्यजायत ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि तुम्बभेदाद्विनिःसृताः ॥ १७ ॥
घृतपूर्णेषु कुम्भेषु धात्र्यस्तान् समवर्धयन् ।
ते च कालेन महता यौवनं प्रतिपेदिरे ॥ १८ ॥
समानवयसः सर्वे तुल्यवीर्यपराक्रमाः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्याभवंस्तदा ॥ १९ ॥
स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठ सगरस्यात्मसंभवः ।
स राज्यस्थोऽभवत् तेषामसमञ्जः परंतपः ॥ २० ॥
बालान् गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन ।
प्रक्षिप्य प्राहसन्नित्यं मज्जतस्तान् समीक्ष्य वै ॥ २१ ॥
एवं पापसमाचारः सज्जनप्रतिबाधकः ।
पौराणामहिते युक्तः पित्रा निर्वासितः पुरात् ॥ २२ ॥
तस्य पुत्रोऽंशुमान् नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ।
संमतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ॥ २३ ॥

ततः कालेन महता मतिः समभिजायत ।
सगरस्याश्वमेधेन यजेयमिति राघव ॥ ३४ ॥
स कृत्वा निश्चयं राजा सोपाध्यायगणास्तदा ।
यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ३५ ॥

इति बालकाण्डे सगरपुत्रजन्म नाम एकोनचत्वारिंशः
सर्गः ॥ ३९ ॥

CAPUT XL.

TERRA EFFOSSA.

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा कथान्ते रघुनन्दनः ।
उवाच परमप्रीतो मुनिं दीप्तमिवानलं ॥ १ ॥
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते विस्तरेण कथामिमां ।
पूर्वजो मे कथं ब्रह्मन् यज्ञं वै समुपाहरत् ॥ २ ॥
विश्वामित्रस्तु काकुत्स्थमुवाच प्रहसन्निव ।
श्रूयतां विस्तरो राम सगरस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
शङ्करश्वशुरः श्रीमान् हिमवान् अचलोत्तमः ।
विन्ध्यश्च स्पर्धयान्योन्यं यत्र देशे निरीक्षतः ॥ ४ ॥

तयोर्मध्ये प्रवृत्तो ऽभूत् स यज्ञः पुरुषोत्तम ।
स हि देशो महापुण्यः प्रशस्तो यज्ञकर्मणि ॥ ५ ॥
तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ।
अंशुमान् अकरोत् तात सगरस्य मते स्थितः ॥ ६ ॥
तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ।
राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् ॥ ७ ॥
ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्वे महात्मनः ।
उपाध्यायगणाः सर्वे यजमानमथाब्रुवन् ॥ ८ ॥
अयं पर्वणि वेगेन यज्ञियाश्वो ऽपनीयते ।
हत्वा तमश्वहर्तारं तमेवाश्वं त्वमानय ॥ ९ ॥
यज्ञछिद्रं भवत्येतत् सर्वेषामशिवाय नः ।
तत् तथा क्रियतां राजन् यथाछिद्रः क्रतुर्भवेत् ॥ १० ॥
उपाध्यायवचः श्रुत्वा तस्मिन् सदसि पार्थिवः ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि समाहूयेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥
गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ।
मन्त्रपूतैर्महाभागैरास्थितो हि महाक्रतुः ॥ १२ ॥
यो ऽसौ रसातलगतो यदिवान्तर्जले स्थितः ।
तं हत्वानयताश्वं मे पुत्रका भद्रमस्तु वः ॥ १३ ॥
समुद्रमालिनीं कृत्स्नां पृथिवीमनुगछत ।
प्रोत्खनध्वं प्रयत्नेन यावत् तुरगदर्शनं ॥ १४ ॥

एकैकं योजनं भूमेर्निर्भिन्दन्तो ऽनुगच्छत ।
अस्माकमश्वहर्तारं मार्गमाणा ममाज्ञया ॥ १५ ॥
दीक्षितः पौत्रसहितः सोपाध्यायगणस्त्वहं ।
इह स्थास्यामि भद्रं वो यावत् तुरगदर्शनं ॥ १६ ॥
ते सर्वे हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः ।
जग्मुर्महीतलं राम पितृवचनयन्त्रिताः ॥ १७ ॥
योजनायामविस्तारमेकैको धरणीतलं ।
बिभिदुः पुरुषव्याघ्रा वज्रस्पर्शसमैर्भुजैः ॥ १८ ॥
शूलैरशनिकल्पैश्च हलैश्चापि सुदारुणैः ।
भिद्यमाना वसुमती ननाद तैरार्तेव सा ॥ १९ ॥
नागानां बध्यमानानामसुराणां च राघव ।
राक्षसानां च दुर्धर्षः सत्वानां निनदो ऽभवत् ॥ २० ॥
योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन ।
बिभिदुर्धरणीं क्रुद्धाः सर्वे यावद्रसातलं ॥ २१ ॥
एवं पर्वतसंबाधं जम्बुद्वीपं नृपात्मजाः ।
खनन्तो नृपशार्दूल सर्वतः परिचक्रमुः ॥ २२ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सासुराः सहपन्नगाः ।
संभ्रान्तमनसः सर्वे पितामहमुपागमन् ॥ २३ ॥
ते प्रसाद्य महात्मानं विषण्णवदनास्तदा ।
ऊचुः परमसंत्रस्ताः पितामहमिदं वचः ॥ २४ ॥

भगवन् पृथिवी सर्वा खन्यते सगरात्मजैः ।
खनद्भिश्चैव तैर्ब्रह्मन् महासत्त्ववधः कृतः ॥ २५ ॥
अयं यज्ञहरोऽस्माकमनेनाश्वोऽपनीयते ।
इति ते सर्वभूतानि निघ्नन्ति सगरात्मजाः ॥ २६ ॥

इति बालकाण्डे पृथिवीविदारणं नाम चत्वारिंशः सर्गः
॥ ४० ॥

CAPUT XLI.

CAPILI CONSPECTUS.

देवतानां वचः श्रुत्वा भगवान् वै पितामहः ।
प्रत्युवाच सुसंत्रस्तान् कृतान्तबलमोहितान् ॥ १ ॥
यस्येयं वसुधा कृत्स्ना वासुदेवस्य धीमतः ।
महिषी माधवस्येष्टा स एष भगवान् प्रभुः ॥ २ ॥
कापिलं रूपमास्थाय धारयत्यनिशं धरां ।
तस्य कोपाग्निना दग्धा भविष्यन्ति नृपात्मजाः ॥ ३ ॥
पृथिव्याश्चापि निर्भेदो दृष्ट एव सनातनः ।
सगरस्य च पुत्राणां विनाशो दीर्घदर्शिना ॥ ४ ॥

पितामहवचः श्रुत्वा त्रयस्त्रिंशदरिंदम ।
देवाः परमसंहृष्टाः पुनर्जग्मुर्यथागतं ॥ ५ ॥
सगरस्य च पुत्राणां प्रादुरासीन्महौजसां ।
पृथिव्यां भिद्यमानायां निर्घातसमनिस्वनः ॥ ६ ॥
ततो भित्वा महीं कृत्स्नां कृत्वा चापि प्रदक्षिणं ।
उपेत्य सागराः सर्वे पितरं वाक्यमब्रुवन् ॥ ७ ॥
परिक्रान्ता मही सर्वा सत्ववन्तश्च सूदिताः ।
देवदानवरक्षांसि पिशाचोरगपन्नगाः ॥ ८ ॥
न च पश्यामहे ऽश्वं ते अश्वहर्तारमेव च ।
किं करिष्यामो भद्रं ते बुद्धिरत्र विचार्यतां ॥ ९ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां राजसत्तमः ।
समन्युरब्रवीद्वाक्यं सगरो रघुनन्दन ॥ १० ॥
भूयः खनत भद्रं वो निर्भिद्य वसुधातलं ।
अश्वहर्तारमासाद्य कृतार्थाश्च निवर्तत ॥ ११ ॥
पितुर्वचनमास्थाय सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि रसातलमभिद्रवन् ॥ १२ ॥
खन्यमाने ततस्तस्मिन् ददृशुः पर्वतोपमं ।
दिशागजं विरूपाक्षं धारयन्तं महीतलं ॥ १३ ॥
सपर्वतवनां कृत्स्नां पृथिवीं रघुनन्दन ।
शिरसा धारयामास विरूपाक्षो महागजः ॥ १४ ॥

यदा पर्वणि काकुत्स्थ विश्रामार्थं महागजः ।
खेदाच्चालयते शीर्षं भूमिकम्पस्तदा भवेत् ॥ १५ ॥
तं ते प्रदक्षिणं कृत्वा दिशापालं महागजं ।
मानयन्तो हि ते राम जग्मुर्भित्त्वा रसातलं ॥ १६ ॥
ततः पूर्वां दिशं हित्वा दक्षिणां बिभिदुः पुनः ।
दक्षिणस्यामपि दिशि ददृशुस्ते गजोत्तमं ॥ १७ ॥
महापद्मं महानागं तिष्ठन्तं पर्वतोपमं ।
शिरसा धारयन्तं गां ते दृष्ट्वा विस्मयं गताः ॥ १८ ॥
ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा सगरस्य महात्मनः ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि पश्चिमां बिभिदुर्दिशं ॥ १९ ॥
पश्चिमायामपि दिशि महान्तमचलोपमं ।
दिशागजं सौमनसं ददृशुस्ते महाबलाः ॥ २० ॥
ते तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चापि निरामयं ।
खनन्तः समुपाक्रान्ता दिशं सोमवतीं तदा ॥ २१ ॥
उत्तरस्यां रघुश्रेष्ठ ददृशुर्हिमपाण्डुरं ।
भद्रं भद्रेण वपुषा धारयन्तं महीमिमां ॥ २२ ॥
समालभ्य ततः सर्वे कृत्वा चैनं प्रदक्षिणं ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि बिभिदुर्वसुधातलं ॥ २३ ॥
ततः प्रागुत्तरां गत्वा सागराः प्रथितां दिशं ।
रोषादभ्यखनन् सर्वे पृथिवीं सगरात्मजाः ॥ २४ ॥

ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा महाबलाः ।
ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनं ॥ २५ ॥
हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः ।
प्रहर्षमतुलं प्राप्ताः सर्वे ते रघुनन्दन ॥ २६ ॥
ते तं हयहरं मत्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः ।
अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन् ॥ २७ ॥
अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञियं हृतवान् असि ।
दुर्मेधस्त्वं हि संप्राप्तान् विद्धि नः सगरात्मजान् ॥ २८ ॥
श्रुत्वा तद्वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन ।
रोषेण महताविष्टो हुंकारमकरोत् तदा ॥ २९ ॥
ततस्तेनाप्रमेयेण कपिलेन महात्मना ।
भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः ॥ ३० ॥

इति बालकाण्डे कपिलदर्शनं नाम एकचत्वारिंशः सर्गः
॥ ४१ ॥

CAPUT XLII.

PROCURATIO SACRIFICII A SAGARO SUSCEPTI.

पुत्रांश्चिरगतान् ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन ।
नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १ ॥
शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्यो ऽसि तेजसा ।
पितॄणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वो ऽपहारितः ॥ २ ॥
अन्तर्भौमानि सत्वानि वीर्यवन्ति महान्ति च ।
तेषां त्वं प्रतिघातार्थं सासिं गृह्णीष्व कार्मुकं ॥ ३ ॥
अभिवाद्याभिवाद्यांस्त्वं हत्वा विघ्नकरान् अपि ।
सिद्धार्थः संनिवर्तस्व मम यज्ञस्य पारगः ॥ ४ ॥
एवमुक्तो ऽंशुमान् सम्यक् सगरेण महात्मना ।
धनुरादाय खड्गं च जगाम लघुविक्रमः ॥ ५ ॥
स खातं पितृभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः ।
प्रापद्यत नरश्रेष्ठ तेन राज्ञाभिचोदितः ॥ ६ ॥
देवदानवरक्षोभिः पिशाचपतगोरगैः ।
पूज्यमानं महातेजा दिशागजमपश्यत ॥ ७ ॥
स तं प्रदक्षिणं कृत्वा पृष्ट्वा चैव निरामयं ।
पितॄंस्तान् परिपप्रच्छ वाजिहर्तारमेव च ॥ ८ ॥
दिशागजस्तु तच्छ्रुत्वा प्रत्युवाच महामतिं ।
आसमञ्ज कृतार्थस्त्वं सहाश्वः शीघ्रमेष्यसि ॥ ९ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वान् एव दिशागजान् ।
यथाक्रमं यथान्यायं प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ १० ॥
तैश्च सर्वैर्दिशापालैर्वाक्यज्ञैर्वाक्यकोविदः ।
पूजितः सहयश्चैव गन्तासीत्यभिचोदितः ॥ ११ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा जगाम लघुविक्रमः ।
भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥ १२ ॥
स दुःखवशमापन्नस्त्वसमञ्जसुतस्तदा ।
चुक्रोश परमार्तस्तु बधात् तेषां सुदुःखितः ॥ १३ ॥
यज्ञियं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः ।
ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः ॥ १४ ॥
स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियां ।
सलिलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयं ॥ १५ ॥
विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत् खगाधिपं ।
पितॄणां मातुलं राम सुपर्णमचलोपमं ॥ १६ ॥
स चैनमब्रवीद्वाक्यं वैनतेयो महाबलः ।
मा शुचः पुरुषव्याघ्र बधोऽयं लोकसंमतः ॥ १७ ॥
कपिलेनाप्रमेयेण दग्धा हीमे महाबलाः ।
सलिलं नार्हसे प्राज्ञ दातुमेषां हि लौकिकं ॥ १८ ॥
गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ ।
भस्मराशीकृतान् एतान् प्लावयेल्लोकपावनी ॥ १९ ॥

तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया ।
षष्टिं पुत्रसहस्राणि स्वर्गलोकं नयिष्यति ॥ २० ॥
गङ्गामानय भद्रं ते देवलोकान्महीतलं ।
क्रियतां यदि शक्नोषि गङ्गाया अवतारणं ॥ २१ ॥
गृहाश्वं तं समादाय पुनरेव यथागतं ।
यज्ञं पैतामहं वीर संवर्तयितुमर्हसि ॥ २२ ॥
सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोऽंशुमान् अतिवीर्यवान् ।
त्वरितं हयमादाय पुनरायान्महायशाः ॥ २३ ॥
स राजानं समासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन ।
न्यवेदयद्यथावृत्तं सुपर्णवचनं तथा ॥ २४ ॥
तच्छ्रुत्वा घोरसंकाशं वाक्यमंशुमतो नृपः ।
यज्ञं निवर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ॥ २५ ॥
स्वपुरं त्वगमच्छ्रीमान् इष्टयज्ञो महामतिः ।
गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ २६ ॥
अगत्वा निश्चयं राजा कालेन महता महान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २७ ॥

इति बालकाण्डे सगरयज्ञसमाप्तिर्नाम द्विचत्वारिंशः सर्गः
॥ ४२ ॥

CAPUT XLIII.

MUNUS BHAGIRATHI CONCESSUM.

कालधर्मं गते राम सगरे प्रकृतीजनाः ।
राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकं ॥ १ ॥
स राजा सुमहान् आसीदंशुमान् रघुनन्दन ।
तस्य पुत्रः समभवद्दिलीप इति विश्रुतः ॥ २ ॥
तस्मै राज्यं समादिश्य अंशुमान् रघुनन्दन ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदारुणं ॥ ३ ॥
गङ्गावतरणं पुण्यं चिकीर्षुरमरद्युतिः ।
अनवाप्यैव तं कामं स वै नृपतिसत्तमः ॥ ४ ॥
द्वात्रिंशतं सहस्राणि वर्षाणां सुमहायशाः ।
तपोवनं गतो राजा स्वर्गं लेभे तपोधनः ॥ ५ ॥
दिलीपस्तु महातेजाः श्रुत्वा पैतामहं बधं ।
दुःखोपहतया बुद्ध्या निश्चयं नाध्यगच्छत ॥ ६ ॥
कथं गङ्गावतरणं कथं तेषां जलक्रिया ।
तारयेयं कथं चैतान् इति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ७ ॥
तस्य चिन्तयतो नित्यं धर्मेण विदितात्मनः ।
पुत्रो भगीरथो नाम जज्ञे परमधार्मिकः ॥ ८ ॥

दिलीपस्तु महातेजा यज्ञैर्बहुभिरिष्टवान् ।
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ ९ ॥
अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति ।
व्याधिना नरशार्दूल कालधर्ममुपेयिवान् ॥ १० ॥
इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा ।
राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः ॥ ११ ॥
भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन ।
अनपत्यो महातेजाः प्रजाकामः स चाप्रजाः ॥ १२ ॥
मन्त्रिष्वाधाय तद्राज्यं गङ्गावतरणे रतः ।
स तपो दीर्घमातिष्ठद्गोकर्णे रघुनन्दन ॥ १३ ॥
ऊर्द्धबाहुः पञ्चतपा मासाहारो जितेन्द्रियः ।
जलशायी च हेमन्ते वर्षास्वभ्रावकाशिकः ॥ १४ ॥
तस्य वर्षसहस्राणि घोरे तपसि तिष्ठतः ।
सुप्रीतो भगवान् ब्रह्मा प्रजानां प्रभुरीश्वरः ॥ १५ ॥
ततः सुरगणैः सार्द्धमुपागम्य पितामहः ।
भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥
भगीरथ महाभाग प्रीतस्तेऽहं जनेश्वर ।
तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥ १७ ॥
तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहं ।
भगीरथो महाबाहुः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ॥ १८ ॥

यदि मे भगवान् प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलं ।
सगरस्यात्मजाः सर्वे मत्तः सलिलमाप्नुयुः ॥ १९ ॥
गङ्गायाः सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनां ।
स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे ते प्रपितामहाः ॥ २० ॥
देया च संततिर्देव नावसीदेत् कुलं च नः ।
इक्ष्वाकूणां कुले देव एष मेऽस्तु वरः परः ॥ २१ ॥
उक्तवाक्यं च राजानं सर्वलोकपितामहः ।
प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षरां ॥ २२ ॥
मनोरथो महान् एष भगीरथ महारथ ।
एवं भवतु भद्रं ते इक्ष्वाकुकुलवर्धन ॥ २३ ॥
इयं हैमवती ज्येष्ठा गङ्गा हिमवतः सुता ।
तां वै धारयितुं राजन् शिवो देवः प्रसाद्यतां ॥ २४ ॥
गङ्गायाः पतनं वीर पृथिवी न सहिष्यते ।
तस्या धारयितारं च नान्यं पश्यामि शूलिनः ॥ २५ ॥
तमेवमुक्त्वा राजानं गङ्गामाभाष्य लोककृत् ।
जगाम त्रिदिवं देवैः सर्वैः सहमरुद्गणैः ॥ २६ ॥

इति बालकाण्डे भगीरथवरप्रदानं नाम त्रिचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४३ ॥

CAPUT XLIV.

NYMPHAE GANGAE DESCENSUS.

प्रजापतौ गते तस्मिन् सोऽङ्गुष्ठाग्रनिपीडितं ।
कृत्वा महीतलं राजा संवत्सरमुपासत ॥ १ ॥
ऊर्द्ध्वबाहुर्निरालम्बो वायुभक्षो निराश्रयः ।
अचलः स्थाणुवत् स्थित्वा रात्रिं दिवमतन्द्रितः ॥ २ ॥
अथ संवत्सरे पूर्णे सर्व्वलोकनमस्कृतः ।
उमापतिः पशुपतिर्भगीरथमभाषत ॥ ३ ॥
प्रीतस्तेऽहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियं ।
शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहं ॥ ४ ॥
ततो हिमवतः शृङ्गमभिरुह्य महेश्वरः ।
निपतेत्यब्रवीद्गङ्गामाभाष्याकाशगां नदीं ॥ ५ ॥
ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्व्वलोकनमस्कृता ।
उमापतेर्व्वचः श्रुत्वा गङ्गा क्रोधसमन्विता ॥ ६ ॥
तदा सातिमहद्रूपं कृत्वा वेगं च दुःसहं ।
आकाशादपतद्गङ्गा शिवे शिवशिरस्युत ॥ ७ ॥
अचिन्तयच्च सा देवी गङ्गा परमदुर्धरा ।
विशाम्यहं हि पातालं स्रोतसा गृह्य शङ्करं ॥ ८ ॥

तस्याऽवलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धस्तु भगवान् हरः ।
तिरोभावयितुं बुद्धिं चक्रे त्रिनयनस्तदा ॥ ९ ॥
सा तस्मिन् पतिता पुण्या पुण्ये रुद्रस्य मूर्धनि ।
हिमवत्प्रतिमे राम जटामण्डलगह्वरे ॥ १० ॥
सा कथंचिन्महीं गन्तुं नाशक्नोद्यत्नमास्थिता ।
नैव सा निर्गमं लेभे जटामण्डलमोहिता ॥ ११ ॥
तत्रैवाबिभ्रमद्देवी संवत्सरगणान् बहून् ।
तामपश्यत् पुनस्तत्र तपः परममास्थितः ॥ १२ ॥
स तेन तोषितश्चाभूदत्यर्थं रघुनन्दन ।
विससर्ज ततो गङ्गां हरो विन्दुसरः प्रति ॥ १३ ॥
तस्यां विसृज्यमानायां सप्त स्रोतांसि जज्ञिरे ।
ह्लादिनी पावनी चैव नलिनी च तथापरा ॥ १४ ॥
तिस्रः प्राचीं दिशं जग्मुर्गङ्गाः शिवजलाः शुभाः ।
सुचक्षुश्चैव सीता च सिन्धुश्चैव महानदी ॥ १५ ॥
तिस्रश्चैता दिशं जग्मुः प्रतीचीं तु शुभोदकाः ।
सप्तमी चान्वगात् तासां भगीरथमथो नृपं ॥ १६ ॥
गगनाच्छङ्करशिरस्ततो धरणिमागता ।
व्यसर्पत जलं तत्र तीव्रशब्दपुरस्कृतं ॥ १७ ॥
मत्स्यकच्छपसंघैश्च शिशुमारगणैस्तथा ।
पतद्भिः पतितैश्चैव व्यरोचत वसुंधरा ॥ १८ ॥

ततो देवर्षिगन्धर्वा यक्षसिद्धगणास्तथा ।
व्यलोकयन्त ते तत्र गगनाद्गां गतां नदीं ॥ १९ ॥
विमानैर्नगराकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा ।
पारिप्लवगताश्चापि देवतास्तत्र विष्ठिताः ॥ २० ॥
तदद्भुतमिदं लोके गङ्गावतारमुत्तमं ।
दिदृक्षवो देवगणाः समीयुरमितौजसः ॥ २१ ॥
संपतद्भिः सुरगणैस्तेषां चाभरणौजसा ।
शतादित्यमिवाभाति गगनं गततोयदं ॥ २२ ॥
शिशुमारोरगगणैर्मीनैरपि च चञ्चलैः ।
विद्युद्भिरिव विक्षिप्तैराकाशमभवद्वृतं ॥ २३ ॥
पाण्डुरैः सलिलोत्पीडैः कीर्यमाणैः सहस्रधा ।
शारदाभ्रैरिवाकीर्णं गगनं हंससंप्लवैः ॥ २४ ॥
क्वचिद्द्रुततरं याति कुटिलं क्वचिदागतं ।
विततं क्वचिदुद्धूतं क्वचिद्याति शनैः शनैः ॥ २५ ॥
सलिलेनैव सलिलं क्वचिदभ्याहतं पुनः ।
मुहुरूर्द्ध्वपथं गत्वा पपात वसुधां ततः ॥ २६ ॥
तच्छङ्करशिरोभ्रष्टं भ्रष्टं भूमितले पुनः ।
व्यरोचत तदा तोयं निर्मलं गतकल्मषं ॥ २७ ॥
तत्र देवर्षिगन्धर्वा वसुधातलवासिनः ।
भवाङ्गपतितं तोयं पवित्रमिति पस्पृशुः ॥ २८ ॥

शापात् प्रपतिता ये च गगनाद्वसुधातलं ।
पूतात्मानः पुनस्तेन सलिलेन दिवं गताः ॥ २९ ॥
मुमुदे मुदितो लोकस्तेन तोयेन भास्वता ।
कृताभिषेको गङ्गायां बभूव गतकल्मषः ॥ ३० ॥
भगीरथो हि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
प्रायादग्रे महातेजास्तं गङ्गा पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ३१ ॥
देवाः सर्षिगणाः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्नरमहोरगाः ॥ ३२ ॥
सर्वाश्चाप्सरसो राम भगीरथरथानुगाः ।
गङ्गामन्वगमन् प्रीताः सर्वे जलचराश्च ये ॥ ३३ ॥
यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी ।
जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ ३४ ॥
ततो हि यजमानस्य जह्नोरद्भुतकर्मणः ।
गङ्गा संप्लावयामास यज्ञवाटं महात्मनः ॥ ३५ ॥
तस्याऽवलेपनं ज्ञात्वा क्रुद्धो जह्नुश्च राघव ।
अपिवत् तु जलं सर्वं गङ्गायाः परमाद्भुतं ॥ ३६ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च सुविस्मिताः ।
पूजयन्ति महात्मानं जह्नुं पुरुषसत्तमं ॥ ३७ ॥
गङ्गां चापि नयन्ति स्म दुहितृत्वे महात्मनः ।
ततस्तुष्टो महातेजाः श्रोत्राभ्यामसृजत् पुनः ॥ ३८ ॥

तस्माज्जह्नुसुता गङ्गा प्रोच्यते जाह्नवीति च ।
जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा ॥ ३९ ॥
सागरं चापि संप्राप्ता सा सरित्प्रवरा तदा ।
रसातलमुपागच्छत् सिद्ध्यर्थं तस्य कर्मणः ॥ ४० ॥
स गत्वा सागरं राजा गङ्गयानुगतस्तदा ।
प्रविवेश तलं भूमेः खातं यत् सगरात्मजैः ॥ ४१ ॥
उपानीय ततो गङ्गां रसातलतलं प्रभुः ।
तर्पयामास तान् सर्वान् भस्मभूतान् पितामहान् ॥ ४२ ॥
अथ गङ्गाम्भसा तत्र प्लाविताः सगरात्मजाः ।
दिव्यमूर्तिधरा भूत्वा जग्मुः स्वर्गं मुदान्विताः ॥ ४३ ॥
तान् दृष्ट्वा प्लावितान् सर्वान् पितॄंस्तेन महात्मना ।
भगीरथमुवाचेदं ब्रह्मा सुरगणैः सह ॥ ४४ ॥
तारिता नरशार्दूल दिवं याताश्च देववत् ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ॥ ४५ ॥
सागरस्य जलं लोके यावत् स्थास्यति पार्थिव ।
सगरस्यात्मजाः सर्वे दिवि स्थास्यन्ति देववत् ॥ ४६ ॥
इयं च दुहिता ज्येष्ठा तव गङ्गा भविष्यति ।
त्वत्कृतेन च नाम्ना वै लोके स्थास्यति विश्रुता ॥ ४७ ॥
गङ्गा त्रिपथगा नाम दिव्या भागीरथीति च ।
त्रीन् पथो भावयन्तीति ततस्त्रिपथगा स्मृता ॥ ४८ ॥

पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप ।
कुरुष्व सलिलं राजन् प्रतिज्ञामपवर्जय ॥ ४९ ॥
पूर्वकेण हि ते राजन् तेनातियशसा तदा ।
धर्मिणां प्रवरेणापि नैष प्राप्तो मनोरथः ॥ ५० ॥
तथैवांशुमता वत्स लोकेऽप्रतिमतेजसा ।
गङ्गां प्रार्थयता नेतुं प्रतिज्ञा नापवर्जिता ॥ ५१ ॥
राजर्षिणा गुणवता महर्षिसमतेजसा ।
अतुलतपसा चैव क्षत्रधर्मे स्थितेन च ॥ ५२ ॥
दिलीपेन महाभाग तव पित्रातितेजसा ।
पुनर्न शकिता नेतुं गङ्गा प्रार्थयतानघ ॥ ५३ ॥
सा तु त्वया समाक्रान्ता प्रतिज्ञा पुरुषर्षभ ।
प्राप्तोऽसि परमं लोके यशस्त्रिदशसंमतं ॥ ५४ ॥
तच्च गङ्गावतरणं त्वया कृतमरिंदम ।
अनेन च भवान् प्राप्तो धर्मस्यायतनं महत् ॥ ५५ ॥
प्लावयस्व त्वमात्मानं नरोत्तम सदोचिते ।
सलिले पुरुषव्याघ्र शुचिः पुण्यफलो भव ॥ ५६ ॥
पितामहानां सर्वेषां कुरुष्व सलिलक्रियां ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि स्वर्लोकं गम्यतां नृप ॥ ५७ ॥
इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मा भगीरथमरिंदमं ।
जगाम सहितो देवैर्ब्रह्मलोकमनामयं ॥ ५८ ॥

भगीरथोऽपि राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमं ।
यथाक्रमं यथान्यायं सागराणां महायशाः ॥ ५९ ॥
कृतोदकः शुची राजा स्वपुरं पुनरागमत् ।
समृद्धार्थो नरश्रेष्ठः स्वराज्यं प्रशशास ह ॥ ६० ॥
प्रमुमोद च लोकस्तं नृपमासाद्य राघव ।
नष्टशोकः समृद्धार्थो बभूव विगतज्वरः ॥ ६१ ॥
एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते संध्याकालोऽतिवर्तते ॥ ६२ ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं पावनमेव च ।
इदमाख्यानमाख्यातं गङ्गावतरणं मया ॥ ६३ ॥

इति बालकाण्डे गङ्गावतरणं नाम चतुश्चत्वारिंशः सर्गः
॥ ४४ ॥

CAPUT XLV.

AMBROSIAE ORIGO.

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विस्मयं परमं गत्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १ ॥
अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् कथितं परमं त्वया ।
गङ्गावतरणं पुण्यं सागरस्यापि पूरणं ॥ २ ॥
क्षणभूतेव नौ रात्रिः संवृत्तेयं परंतप ।
इमां चिन्तयतोः सर्वां निखिलेन कथां तव ॥ ३ ॥
तस्य सा शर्वरी सर्वा मम सौमित्रिणा सह ।
जगाम चिन्तयानस्य विश्वामित्रकथां शुभां ॥ ४ ॥
ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं तपोधनं ।
उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निकमरिंदमः ॥ ५ ॥
गता भगवती रात्रिः श्रोतव्यं परमं श्रुतं ।
तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीं ॥ ६ ॥
नौरेषा हि सुविस्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणां ।
भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ॥ ७ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
संतारं कारयामास ऋषिसंघस्य कौशिकः ॥ ८ ॥

उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणान् तदा ।
गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीं ॥ ९ ॥
ततो मुनिवरस्तूर्णं जगाम सहराघवः ।
विशालां नगरीं रम्यां दिव्यां स्वर्गोपमां तदा ॥ १० ॥
अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं महामुनिं ।
पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीं ॥ ११ ॥
कतमो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने ।
श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते परं कौतूहलं हि मे ॥ १२ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुंगवः ।
आख्यातुं तत् समारेभे विशालायाः पुरातनं ॥ १३ ॥
श्रूयतां राम शक्रस्य कथां कथयतः शुभां ।
अस्मिन् देशे हि यद्वृत्तं शृणु तत्त्वेन राघव ॥ १४ ॥
आसन् कृतयुगे राम दितेः पुत्रा महाबलाः ।
अदितेश्च महाभागा वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १५ ॥
भ्रातरः स्पर्धिनः पुत्राः कश्यपस्य महात्मनः ।
मातृष्वसेयाः सापत्न्यात् परस्परजिगीषवः ॥ १६ ॥
तेषां किल समेतानां बुद्धिरासीन्महौजसां ।
अजराश्चामराश्चैव कथं स्यामेति राघव ॥ १७ ॥
तेषां चिन्तयतां तत्र बुद्धिरासीद्विपश्चितां ।
क्षीरोदमथनं कृत्वा रसं प्राप्स्याम तत्र वै ॥ १८ ॥

ततो निश्चित्य मथनं योक्त्रं कृत्वा च वासुकिं ।
मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुरमितौजसः ॥ १९ ॥
अथ वर्षसहस्रेण योक्त्रसर्पशिरांसि च ।
वमन्त्यतिविषं तत्र ददंशुर्दशनैःशिलाः ॥ २० ॥
उत्पपाताग्निसंकाशं हालाहलमहाविषं ।
तेन दग्धं जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषं ॥ २१ ॥
अथ देवा महादेवं शङ्करं शरणार्थिनः ।
जग्मुः पशुपतिं रुद्रं त्राहि त्राहीति तुष्टुवुः ॥ २२ ॥
प्रादुरासीत् ततोऽत्रैव शङ्खचक्रगदाधरः ।
उवाचैनं स्मितं कृत्वा रुद्रं शूलधरं हरिः ॥ २३ ॥
दैवतैर्मथ्यमाने तु यत् पूर्वं समुपस्थितं ।
तत् त्वदीयं सुरश्रेष्ठ सुराणामग्रजो हि यत् ॥ २४ ॥
अग्रपूजामिह स्थित्वा गृहाणेदं विषं प्रभो ।
इत्युक्त्वा च सुरश्रेष्ठस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २५ ॥
देवतानां भयं दृष्ट्वा श्रुत्वा वाक्यं तु शार्ङ्गिणः ।
हालाहलं विषं घोरं संजग्राहामृतोपमं ॥ २६ ॥
देवान् विसृज्य देवेशो जगाम भगवान् हरः ।
ततो देवासुराः सर्वे ममन्थू रघुनन्दन ॥ २७ ॥
प्रविवेशाथ पातालं मन्थानः पर्वतोत्तमः ।
ततो देवाः सगन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनं ॥ २८ ॥

त्वं गतिः सर्वभूतानां विशेषेण दिवौकसां ।
पालयास्मान् महाबाहो गिरिमुद्धर्तुमर्हसि ॥ २९ ॥
इति श्रुत्वा हृषीकेशः कामठं रूपमास्थितः ।
पर्वतं पृष्ठतः कृत्वा शिश्ये तत्रोदधौ हरिः ॥ ३० ॥
पर्वताग्रं तु लोकात्मा हस्तेनाक्रम्य केशवः ।
देवानां मध्यतः स्थित्वा ममन्थ पुरुषोत्तमः ॥ ३१ ॥
अथ वर्षसहस्रेण आयुर्वेदमयः पुमान् ।
उदतिष्ठत् सुधर्मात्मा सदण्डः सकमण्डलुः ॥ ३२ ॥
अप्सु निर्मथनादेव रसात् तस्माद्वरस्त्रियः ।
उत्पेतुर्मनुजश्रेष्ठ तस्मादप्सरसोऽभवन् ॥ ३३ ॥
षष्टिः कोट्योऽभवंस्तासामप्सराणां सुवर्चसां ।
असंख्येयास्तु काकुत्स्थ यास्तासां परिचारिकाः ॥ ३४ ॥
न ताः स्म प्रतिगृह्णन्ति सर्वे ते देवदानवाः ।
अप्रतिग्रहणात् ताश्च ततः साधारणीकृताः ॥ ३५ ॥
वरुणस्य ततः कन्या वारुणी रघुनन्दन ।
उत्पपात रसात् तस्मान्मार्गमाणा प्रतिग्रहं ॥ ३६ ॥
दितेः पुत्रा न तां राम जगृहुर्वरुणात्मजां ।
अदितेस्तु सुता वीर जगृहुस्तामनिन्दितां ॥ ३७ ॥
सुराप्रतिग्रहाद्देवाः सुरा इत्यभिविश्रुताः ।
अप्रतिग्रहणात् तस्या दैतेयाश्चासुरास्तथा ॥ ३८ ॥

उच्चैःश्रवाश्च तत्राश्वो मणिरत्नं च कौस्तुभं ।
उदतिष्ठन्नरश्रेष्ठ सोमदेवस्तथैव च ॥ ३९ ॥
[*ततो दीर्घेण कालेन चोत्पन्ना कमलालया ।
*अतीव रूपसंपन्ना प्रथमे वयसि स्थिता ॥ ४० ॥
*सर्वाभरणपूर्णाङ्गी सर्वलक्षणलक्षिता ।
*मुकुटाङ्गदचित्राङ्गी नीलकुञ्चितमूर्धजा ॥ ४१ ॥
*तप्तहाटकसंकाशा मुक्ताभरणभूषिता ।
*चतुर्भुजा महादेवी पद्महस्ता वरानना ॥ ४२ ॥
*सा च देवी तथोत्पन्ना पद्मा श्रीर्लोकपूजिता ।
*सा पद्मा पद्मनाभस्य ययौ वक्षःस्थलं हरेः] ॥ ४३ ॥
सुरासुराश्च गन्धर्वाः क्षोभयामासुरम्बुधिं ।
तस्मादेतत् समुद्भूतं तथैवामृतमुत्तमं ॥ ४४ ॥
अथ तस्य कृते राम महान् आसीत् कुलक्षयः ।
अदितेस्तु तदा पुत्रा दितिपुत्रान् अयोधयन् ॥ ४५ ॥
एकतोऽभ्यगमन् सर्वे असुरा राक्षसैः सह ।
युद्धमासीन्महाघोरं वीर त्रैलोक्यमोहनं ॥ ४६ ॥
यदा क्षयं गतं सर्वं तदा विष्णुर्महाबलः ।
अमृतं सोऽहरत् तूर्णं मायामास्थाय मोहिनीं ॥ ४७ ॥
ये गताऽभिमुखं विष्णुमक्षयं पुरुषोत्तमं ।
संपिष्टास्ते तदा युद्धे विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ४८ ॥

अदितेरात्मजा वीरा दितेः पुत्रान् निजघ्निरे ।
तस्मिन् घोरे महायुद्धे दैतेयादित्ययोर्भृशं ॥ ४९ ॥
निहत्य दितिपुत्रांस्तु राज्यं प्राप्य पुरंदरः ।
शशास मुदितो लोकान् सर्षिसंघान् सचारणान् ॥५०॥

इति बालकाण्डे अमृतोत्पत्तिर्नाम पञ्चचत्वारिंशः सर्गः
॥ ४५ ॥

CAPUT XLVI.
FOETUS DITIDIS DIFFISSUS.

हतेषु तेषु पुत्रेषु दितिः परमदुःखिता ।
मारीचं कश्यपं राम भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
हतपुत्रास्मि भगवंस्तव पुत्रैर्महाबलैः ।
शक्रहन्तारमिच्छामि पुत्रं दीर्घतपोऽर्जितं ॥ २ ॥
साहं तपश्चरिष्यामि गर्भमाधातुमर्हसि ।
तत्र मे शक्रहन्तारं त्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा मारीचः कश्यपस्तदा ।
प्रत्युवाच महातेजा दितिं परमदुःखितां ॥ ४ ॥
एवं भवतु भद्रं ते शुचिर्भव तपोधने ।
जनयिष्यसि पुत्रं त्वं शक्रहन्तारमाहवे ॥ ५ ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु शुचिर्यदि भविष्यसि ।
पुत्रं त्रैलोक्यहर्तारं मत्तो वै जनयिष्यसि ॥ ६ ॥
एवमुक्त्वा महातेजाः पाणिना स ममार्ज तां ।
तामालिंग्य ततः स्वस्ति इत्युक्त्वा तपसे ययौ ॥ ७ ॥
गते तस्मिन् नरश्रेष्ठ दितिः परमहर्षिता ।
कुशप्लवनमासाद्य तपस्तेपे सुदारुणं ॥ ८ ॥
चरन्त्यास्तु तपस्तस्याः परां संततिमास्थितः ।
परिचर्यां स्वयं शक्रश्चकारोपेत्य तत्परः ॥ ९ ॥
अग्निं कुशान् काष्ठमपः फलमूलं तथैव च ।
न्यवेदयत् सहस्राक्षो यच्चान्यदपि काङ्क्षितं ॥ १० ॥
गात्रसंवाहनैश्चैव श्रमापनयनैस्तथा ।
शक्रः सर्वेषु कालेषु दितिं परिचचार ह ॥ ११ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु दशोने रघुनन्दन ।
दितिः परमसंहृष्टा सहस्राक्षमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥
तपश्चरन्त्या वर्षाणि दश वीर्यवतां वर ।
अवशिष्टानि भद्रं ते भ्रातरं द्रक्ष्यसे ततः ॥ १३ ॥
तमहं त्वत्कृते पुत्र समाधास्ये जयोत्सुकं ।
त्रैलोक्यविजयं पुत्रं सह भोक्ष्यसि विज्वरः ॥ १४ ॥
याचितेन सुरश्रेष्ठ तव पित्रा महात्मना ।
वरो वर्षसहस्रान्ते दत्तो मम सुतं प्रति ॥ १५ ॥

एवमुक्त्वा दितिस्तत्र प्राप्ते मध्यं दिनेश्वरे ।
निद्रयापहृता देवी पादौ कृत्वाथ शीर्षतः ॥ १६ ॥
दृष्ट्वा तामशुचिं शक्रः पादयोः कृतमूर्धजां ।
शिरःस्थाने कृतौ पादौ जहास च मुमोद च ॥ १७ ॥
तस्याः शरीरविवरं प्रविवेश पुरंदरः ।
गर्भं च सप्तधा राम चिच्छेद परमात्मवान् ॥ १८ ॥
भिद्यमानस्ततो गर्भो वज्रेण शतपर्वणा ।
रुरोद सुस्वरं राम ततो दितिरबुध्यत ॥ १९ ॥
मा रुदो मा रुदश्चेति गर्भं शक्रोऽभ्यभाषत ।
बिभेद च महातेजा रुदन्तमपि वासवः ॥ २० ॥
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति तं दितिरब्रवीत् ।
निष्पपात ततः शक्रो मातुर्वचनगौरवात् ॥ २१ ॥
प्राञ्जलिर्वज्रसहितो दितिं शक्रोऽभ्यभाषत ।
अशुचिर्देवि सुप्तासि पादयोः कृतमूर्धजा ॥ २२ ॥
तदन्तरमहं लब्ध्वा शक्रहन्तारमाहवे ।
अच्छिदं सप्तधा देवि तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ २३ ॥

इति बालकाण्डे दितिगर्भच्छेदो नाम षट्चत्वारिंशः सर्गः
॥ ४६ ॥

CAPUT XLVII.

CONGRESSUS CUM SUMATE.

सप्तधा तु कृते गर्भे दितिः परमधार्मिका ।
सहस्राक्षं दुराधर्षं वाक्यं सानुनयाब्रवीत् ॥ १ ॥
ममापराधाद्गर्भोऽयं सप्तधा शकलीकृतः ।
नापराधो हि देवेश तवात्र बलिसूदन ॥ २ ॥
प्रियं तु कृतमिच्छामि मम गर्भविपर्यये ।
मरुतां सप्त सप्तानां स्थानपाला भवन्तु ते ॥ ३ ॥
वातस्कन्धा इमे पुत्र चरन्तु दिवि पुत्रकाः ।
मारुता इति विख्याता दिव्यरूपा ममात्मजाः ॥ ४ ॥
ब्रह्मलोकं चरत्वेक इन्द्रलोकं तथापरः ।
दिवि वायुरिति ख्यातस्तृतीयोऽपि महायशाः ॥ ५ ॥
चत्वारस्तु सुरश्रेष्ठ दिशो वै तव शासनात् ।
संचरिष्यन्ति भद्रं ते देवभूता ममात्मजाः ॥ ६ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं दितिं बलिनिषूदनः ॥ ७ ॥
त्वत्कृतेनैव नाम्ना हि भविष्यन्ति तवात्मजाः ।
ख्याता मरुत इत्येते दिव्यरूपा ममाज्ञया ॥ ८ ॥

अमृतप्राशिनः पुत्रा इमे ते सहिता मया ।
विचरिष्यन्ति लोकांस्त्रीन् निर्भया विगतज्वराः ॥ ९ ॥
एवं तौ निश्चयं कृत्वा मातापुत्रौ तपोवने ।
जग्मतुस्त्रिदिवं राम कृतार्थाविति नः श्रुतं ॥ १० ॥
एष देशः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः पुरा ।
दितिं यत्र तपःसिद्धामेवं परिचचार सः ॥ ११ ॥
इक्ष्वाकोरत्र राजर्षेः पुत्रः परमधार्मिकः ।
अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः ॥ १२ ॥
तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ।
विशालस्य सुतो राजा हेमचन्द्रो महाबलः ॥ १३ ॥
सुचन्द्र इति विख्यातो हेमचन्द्रादनन्तरः ।
सुचन्द्रतनयो राम धूम्राश्व इति विश्रुतः ॥ १४ ॥
धूम्राश्वतनयश्चापि सृञ्जयः समपद्यत ।
सृञ्जयस्य सुतः श्रीमान् सहदेवः प्रतापवान् ॥ १५ ॥
कुशाश्वः सहदेवस्य पुत्रः परमधार्मिकः ।
कुशाश्वस्य महातेजाः सोमदत्तः प्रतापवान् ॥ १६ ॥
तस्य पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमां ।
आवसत्यमरप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥ १७ ॥
इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः ।
दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥ १८ ॥

इहाद्य रजनीमेकां सुखं स्वप्स्यामहे वयं ।
श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि ॥ १९ ॥
सुमतिस्तु ततः श्रुत्वा विश्वामित्रमुपागतं ।
प्रत्युद्गम्य महात्मानं पूजयामास पार्थिवः ॥ २० ॥
पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः ।
प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ २१ ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुने ।
संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मम ॥ २२ ॥

इति बालकाण्डे सुमतिसमागमो नाम सप्तचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४७ ॥

CAPUT XLVIII.

EXSECRATIO INDRAE ET AHALYAE.

पृष्ट्वा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे ।
कथान्ते सुमतिर्वाक्यं व्याजहार महामुनिं ॥ १ ॥
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ २ ॥
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ ३ ॥
यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ ४ ॥
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरं ।
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ ५ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा यथावृत्तं न्यवेदयत् ।
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां बधं तथा ॥ ६ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राजा परमविस्मितः ।
अतिथी पूजयामास पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ ७ ॥
ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ ।
उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां प्रति ॥ ८ ॥

तां दृष्ट्वा दूरतः सर्वे जनकस्य पुरीं शुभां ।
मुनयो हृष्टमनसः शशंसुः साधु साध्विति ॥ ९ ॥
मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः ।
पुराणं निर्जनं पुण्यं पप्रछ मुनिपुंगवं ॥ १० ॥
श्रीमदाश्रमसंकाशं किंत्विदं मुनिवर्जितं ।
श्रोतुमिछामि भगवन् कस्यायं पूर्व आश्रमः ॥ ११ ॥
तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १२ ॥
हन्त ते कथयिष्यामि शृणु तत्वेन राघव ।
यस्यैतदाश्रमपदं शप्तं कोपान्महात्मना ॥ १३ ॥
गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महामुनेः ।
आश्रमो दिव्यसंकाशः सुरैरपि सुपूजितः ॥ १४ ॥
स चात्र तप आतिष्ठदहल्यासहितो मुनिः ।
संवत्सरसहस्राणि बहूनि रघुनन्दन ॥ १५ ॥
कदाचिद्दिवसे राम ततो दूरगते मुनौ ।
तदस्या आश्रमे दृष्ट्वा रम्यं रूपं पुरंदरः ॥ १६ ॥
तस्यान्तरं विदित्वा च कामार्थस्त्रिदिवेश्वरः ।
मुनिवेशधरो भूत्वा सोऽहल्यामिदमब्रवीत् ॥ १७ ॥
ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते ।
संगमं त्वहमिछामि त्वया सह सुमध्यमे ॥ १८ ॥

मुनिवेशं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन ।
मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥ १९ ॥
अथाब्रवीत् सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना ।
कृतार्थास्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥ २० ॥
आत्मानं मां च देवेश सर्वथा रक्ष गौतमात् ।
इन्द्रस्तु प्रहसन् वाक्यमहल्यामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥
सुश्रोणि परितुष्टोऽस्मि गमिष्यामि यथागतं ।
एवं संगम्य तु तया निश्चक्रामोटजात् ततः ॥ २२ ॥
स संभ्रमात् त्वरन् राम शङ्कितो गौतमं प्रति ।
गौतमं संददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिं ॥ २३ ॥
देवदानवदुर्धर्षं तपोबलसमन्वितं ।
तीर्थोदकपरिक्लिन्नं दीप्यमानमिवानलं ॥ २४ ॥
गृहीतसमिधं तत्र सकुशं मुनिपुंगवं ।
दृष्ट्वा सुरपतिस्त्रस्तो विषण्णवदनोऽभवत् ॥ २५ ॥
अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेशधरं मुनिः ।
दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद्वचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥
मम रूपं समास्थाय कृतवान् असि दुर्मते ।
अकर्तव्यमिदं यस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥ २७ ॥
गौतमेनैवमुक्तस्य सरोषेण महात्मना ।
पेततुर्वृषणौ भूमौ सहस्राक्षस्य तत्क्षणात् ॥ २८ ॥

व्यथितःस तदा चासीद्धतौजा विफलीकृतः ।
धर्षितस्तपसोग्रेण कश्मलं चैनमाविशत् ॥ २९ ॥
तथा शप्त्वा स वै शक्रं भार्यामपि च शप्तवान् ।
इह वर्षसहस्राणि बहूनि निवसिष्यसि ॥ ३० ॥
वातभक्षा निराहारा तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमे ऽस्मिन् निवत्स्यसि ॥ ३१ ॥
यदा त्विदं वनं घोरं रामो दशरथात्मजः ।
आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥ ३२ ॥
तस्यातिथ्येन दुर्वृत्ते लोभमोहविवर्जिता ।
मत्सकाशे मुदा युक्ता स्वं वपुर्धारयिष्यसि ॥ ३३ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीं ।
हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे सुदुश्चरं ॥ ३४ ॥

इति बालकाण्डे शक्राहल्याशापो नाम अष्टचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४८ ॥

CAPUT XLIX.

AHALYAE LIBERATIO A DIRIS.

अफलस्तु ततः शक्रो देवान् अग्निपुरोगमान् ।
अब्रवीत् त्रस्तनयनः सर्षिसंघान् सचारणान् ॥ १ ॥
कुर्वता तपसो विघ्नं गौतमस्य महात्मनः ।
क्रोधमुत्पाद्य हि मया सुरकार्यमिदं कृतं ॥ २ ॥
अफलोऽस्मि कृतस्तेन क्रोधात् सा च निराकृता ।
शापमोक्षेण महता तपोऽस्यापहृतं मया ॥ ३ ॥
तन्मां सुरवराः सर्वे सर्षिसंघाः सचारणाः ।
सुरकार्यार्थमफलं सफलं कर्तुमर्हथ ॥ ४ ॥
शतक्रतोर्वचः श्रुत्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ।
पितृदेवान् उपेत्याहुः सर्वे सह मरुद्गणैः ॥ ५ ॥
पुरो विचार्य मोहेन ऋषिपत्नीं शतक्रतुः ।
धर्षयित्वा मुनेः शापात् तत्रैव विफलः कृतः ॥ ६ ॥
इदानीं कुप्यते देवान् देवराजः पुरंदरः ।
अयं मेषः सवृषणः शक्रो ह्यवृषणः कृतः ॥ ७ ॥
मेषस्य वृषणौ गृह्य शक्रायाशु प्रयच्छत ।
अफलस्तु कृतो मेषः परां तुष्टिं प्रदास्यति ॥ ८ ॥

भवतां हर्षणार्थाय ये च दास्यन्ति मानवाः ।
अक्षयं हि फलं तेषां यूयं दास्यथ पुष्कलं ॥ ९ ॥
अग्नेस्तु वचनं श्रुत्वा पितृदेवाः समागताः ।
उत्पाट्य मेषवृषणौ सहस्राक्षे न्यवेशयन् ॥ १० ॥
तदा प्रभृति काकुत्स्थ पितृदेवाः समागताः ।
अफलान् भुञ्जते मेषान् फलैस्तेषामयोजयन् ॥ ११ ॥
इन्द्रस्तु मेषवृषणस्तदा प्रभृति राघव ।
गौतमस्य प्रभावेण तपसा च महात्मनः ॥ १२ ॥
तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः ।
तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीं ॥ १३ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सहलक्ष्मणः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य आश्रमं प्रविवेश ह ॥ १४ ॥
ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभां ।
लोकैरपि समागम्य दुर्निरीक्ष्यां सुरासुरैः ॥ १५ ॥
प्रयत्नान्निर्मितां धात्रा दिव्यां मायामयीमिव ।
धूमेनापि परीताङ्गीं दीप्तामग्निशिखामिव ॥ १६ ॥
तुषारेणावृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ।
मध्ये ऽम्भसो दुराधर्षां दीप्तां सूर्यप्रभामिव ॥ १७ ॥
सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ।
त्रयाणामपि लोकानां यावद्रामस्य दर्शनं ॥ १८ ॥

राघवौ तु तदा तस्याः पादौ जगृहतुर्मुदा ।
स्मरन्ती गौतमवचः प्रतिजग्राह सा हि तौ ॥ १९ ॥
पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं चकार सुसमाहिता ।
प्रतिजग्राह काकुत्स्थो विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २० ॥
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद्देवदुन्दुभिनिस्वनैः ।
गन्धर्वाप्सरसां चैव महान् आसीत् समुत्सवः ॥ २१ ॥
साधु साध्विति देवास्तामहल्यां समपूजयन् ।
तपोबलविशुद्धाङ्गीं गौतमस्य वशानुगां ॥ २२ ॥
गौतमश्च महातेजा दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा ।
स्वमाश्रमपदं राममागतं प्रत्यपूजयत् ॥ २३ ॥
समेत्य भार्यया चैव पूतयाहल्यया तदा ।
तत्रैव सहितो भूयस्तपस्तेपे महातपाः ॥ २४ ॥
रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः ।
सकाशाद्विधिवत् प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥ २५ ॥

इति वालकाण्डे अहल्याशापोद्धारो नाम एकोनपञ्चाशः
सर्गः ॥ ४९ ॥

CAPUT L.

CONGRESSUS CUM JANACO.

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥ १ ॥
रामस्तु मुनिशार्दूलमुवाच सहलक्ष्मणः ।
साध्वी यज्ञसमृद्धिर्हि जनकस्य महात्मनः ॥ २ ॥
बहूनीह सहस्राणि नानादेशनिवासिनां ।
ब्राह्मणानां महाभाग वेदाध्ययनशालिनां ॥ ३ ॥
ऋषिवाटाश्च दृश्यन्ते शकटीशतसंकुलाः ।
देशो विधीयतां ब्रह्मन् यत्र वत्स्यामहे वयं ॥ ४ ॥
रामस्य वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
निवेशमकरोद्देशे विविक्ते सलिलायुते ॥ ५ ॥
विश्वामित्रमनुप्राप्तं श्रुत्वा नृपवरस्तदा ।
शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितं ॥ ६ ॥
ऋत्विग्भिः सहितश्चान्यैरादायार्घ्यं त्वरान्वितः ।
प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ॥ ७ ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजां जनकान्मुनिसत्तमः ।
पप्रच्छ कुशलं राज्ञो यज्ञसामृद्ध्यमेव च ॥ ८ ॥

स तांश्चाथ मुनीन् पृष्ट्वा सोपाध्यायपुरोधसः ।
यथार्हमृषिभिः सर्वैः समागच्छत् प्रहृष्टवत् ॥ ९ ॥
अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ।
आसने भगवान् आस्तां सहैभिर्मुनिपुंगवैः ॥ १० ॥
जनकस्य वचः श्रुत्वा निषसाद महामुनिः ।
पुरोधा ऋत्विजश्चैव राजा च सह मन्त्रिभिः ॥ ११ ॥
आसनेषु यथान्यायमुपविष्टान् समन्ततः ।
दृष्ट्वा स नृपतिस्तत्र विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ १२ ॥
अद्य यज्ञसमृद्धिर्मे सफला दैवतैः कृता ।
अद्य यज्ञफलं प्राप्तं भगवद्दर्शनान्मया ॥ १३ ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
यज्ञोपसदनं ब्रह्मन् प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह ॥ १४ ॥
द्वादशाहं तु ब्रह्मर्षे शेषमाहुर्मनस्विनः ।
ततो भागार्थिनो देवान् द्रष्टुमर्हसि कौशिक ॥ १५ ॥
इत्युक्त्वा मुनिशार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ।
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रयतो नृपः ॥ १६ ॥
इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
गजसिंहगती वीरौ शार्दूलवृषभोपमौ ॥ १७ ॥
पद्मपत्रविशालाक्षौ खड्गतूणीधनुर्धरौ ।
अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ॥ १८ ॥

यदृच्छयैव गां प्राप्तौ देवलोकादिवामरौ ।
कथं पद्भ्यामिह प्राप्तौ किमर्थं कस्य वा मुने ॥ १९ ॥
भूषयन्ताविमं देशं चन्द्रसूर्याविवाम्बरं ।
परस्परस्य सदृशौ प्रमाणेङ्गितचेष्टितैः ॥ २० ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ।
न्यवेदयदमेयात्मा पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥ २१ ॥
सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां बधं तथा ।
तत्रागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनं ॥ २२ ॥
अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमं ।
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तदा ॥ २३ ॥
एतत् सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने ।
निवेद्य विरराामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे जनकसमागमो नाम पञ्चाशः सर्गः
॥ ५० ॥

CAPUT LI.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

1. SATANANDI SERMO.

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रस्य धीमतः ।
हृष्टरोमा महातेजाः शतानन्दो महातपाः ॥ १ ॥
गौतमस्य सुतो ज्येष्ठस्तपसा द्योतितप्रभः ।
रामसंदर्शनादेव परं विस्मयमागतः ॥ २ ॥
एतौ निषण्णौ संप्रेक्ष्य शतानन्दो नृपात्मजौ ।
सुखासीनं मुनिश्रेष्ठं विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥
अपि ते मुनिशार्दूल मम माता यशस्विनी ।
दर्शिता राजपुत्राय तपो दीर्घमुपागता ॥ ४ ॥
अपि रामे महाभागा मम माता यशस्विनी ।
वन्यैरुपाहरत् पूजां पूजार्हे सर्वदेहिनां ॥ ५ ॥
अपि रामाय कथितं यद्वृत्तं तत् पुरातनं ।
मम मातुर्महातेजो देवेन दुरनुष्ठितं ॥ ६ ॥
अपि कौशिक भद्रं ते गुरुणा मम संगता ।
मम माता मुनिश्रेष्ठ रामसंदर्शनादितः ॥ ७ ॥

अपि प्रीतेन मनसा गुरुर्मे कुशिकात्मज ।
पूतां दीर्घेण तपसा मातरं मेऽभ्यनन्दत ॥ ८ ॥
अपि मे गुरुणा रामः पूजितः कुशिकात्मज ।
इहागतो महातेजाः पूजां प्राप्य महात्मनः ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रो महामुनिः ।
प्रत्युवाच शतानन्दं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदं ॥ १० ॥
नातिक्रान्तं मुनिश्रेष्ठ यत् कर्तव्यं कृतं मया ।
संगता मुनिना पत्नी भार्गवेणेव रेणुका ॥ ११ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितं ॥ १३ ॥
अचिन्त्यकर्मा तपसा ब्रह्मर्षिरमितप्रभः ।
विश्वामित्रो महाबाहो वेत्स्येनं परमां गतिं ॥ १४ ॥
नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन ।
गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत् तपः ॥ १५ ॥
श्रूयतां चाभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः ।
यथाबलं यथावृत्तं तन्मे निगदतः शृणु ॥ १६ ॥
राजासीदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिंदमः ।
धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥ १७ ॥

प्रजापतिसुतस्त्वासीत् कुशो नाम महीपतिः ।
कुशस्य पुत्रो बलवान् कुशनाभः सुधार्मिकः ॥ १८ ॥
कुशनाभसुतस्त्वासीद्गाधिरित्येव विश्रुतः ।
गाधेः पुत्रो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥ १९ ॥
विश्वामित्रो महातेजाः पालयामास मेदिनीं ।
बहुवर्षसहस्राणि राजा राज्यमकारयत् ॥ २० ॥
कदाचित् तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीं ।
अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीं ॥ २१ ॥
नगराणि च राष्ट्राणि सरितश्च महागिरीन् ।
आश्रमान् क्रमशो राजा विचरन्नाजगाम ह ॥ २२ ॥
वशिष्ठस्याश्रमपदं नानापुष्पलताद्रुमं ।
नानामृगगणाकीर्णं सिद्धचारणसेवितं ॥ २३ ॥
देवदानवगन्धर्वैः किन्नरैरुपशोभितं ।
प्रशान्तहरिणाकीर्णं द्विजसंघनिषेवितं ॥ २४ ॥
तपश्चरणसंसिद्धैरग्निकल्पैर्महात्मभिः ।
सततं संकुलं श्रीमद्ब्रह्मकल्पैर्महाव्रतैः ॥ २५ ॥
अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्च शीर्णपर्णाशनैस्तथा ।
फलमूलाशनैर्दान्तैर्जितक्रोधैर्जितेन्द्रियैः ॥ २६ ॥
ऋषिभिर्बालखिल्यैश्च जापहोमपरायणैः ।
अन्यैर्वैखानसैश्चैव समन्तादुपशोभितं ॥ २७ ॥

वशिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरं ।
ददर्श जपतां श्रेष्ठो विश्वामित्रो महामनाः ॥ २८ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने शतानन्दवाक्यं
नाम एकपञ्चाशः सर्गः ॥ ५१ ॥

CAPUT LII.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

1. VISVAMITRAS AD EPULAS INVITATUS.

तं दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः ।
प्रणतो प्रणयाद्वीरो वशिष्ठं जपतां वरं ॥ १ ॥
स्वागतं तव चेत्युक्तो वशिष्ठेन महात्मना ।
आसनं चास्य भगवान् वशिष्ठो व्यादिदेश ह ॥ २ ॥
उपविष्टाय च तदा विश्वामित्राय धीमते ।
यथान्यायं मुनिवरः फलमूलमुपाहरत् ॥ ३ ॥

प्रतिगृह्य तु तां पूजां वशिष्ठाद्राजसत्तमः
विश्वामित्रो महातेजाः कुशलं पर्यपृच्छत ॥ ४ ॥
तपोऽग्निहोत्रशिष्येषु वनस्पतिगणे तथा ।
सर्वत्र कुशलं प्राह वशिष्ठो राजसत्तमं ॥ ५ ॥
सुखोपविष्टं राजानं विश्वामित्रं महातपाः ।
पप्रच्छ जपतां श्रेष्ठो वशिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ॥ ६ ॥
कच्चित् ते कुशलं राजन् कच्चिद्धर्मेण रञ्जयन् ।
प्रजाः पालयसे वीर राजवृत्तेन धार्मिकः ॥ ७ ॥
कच्चित् ते संभृता भृत्याः कच्चित् तिष्ठन्ति शासने ।
कच्चित् ते विजिताः सर्वे रिपवो रिपुसूदन ॥ ८ ॥
कच्चिद्बलेषु कोशेषु मित्रेषु च परन्तप ।
कुशलं ते नरव्याघ्र पुत्रपौत्रे तथानघ ॥ ९ ॥
सर्वत्र कुशलं राजा तमतः प्रत्युदाहरत् ।
विश्वामित्रो महातेजा वशिष्ठं विनयान्वितः ॥ १० ॥
कृत्वोभौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथास्तदा ।
मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परं ॥ ११ ॥
ततो वशिष्ठो भगवान् कथान्ते रघुनन्दन ।
विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ॥ १२ ॥
आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल ।
तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे ॥ १३ ॥

सत्क्रियां हि भवान् एतां प्रतीच्छतु मयोद्यतां ।
राजंस्त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १४ ॥
एवमुक्तो वशिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः ।
कृतमित्यब्रवीद्राजा पूजावाक्येन मे त्वया ॥ १५ ॥
फलमूलेन भगवन् विद्यते यत् तवाश्रमे ।
पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ॥ १६ ॥
सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः ।
गमिष्यामि नमस्ते ऽस्तु मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥ १७ ॥
एवं ब्रुवन्तं राजानं वशिष्ठः पुनरेव हि ।
न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनः पुनरुदारधीः ॥ १८ ॥
बाढमित्येव गाधेयो वशिष्ठं प्रत्युवाच ह ।
यथा प्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिपुंगव ॥ १९ ॥
एवमुक्तस्तथा तेन वशिष्ठो जपतां वरः ।
आजुहाव ततो धेनुं कल्माषीं धूतकल्मषां ॥ २० ॥
एह्येहि शबले क्षिप्रं शृणु चैव वचो मम ।
. . . . ॥ २१ ॥
सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितो ऽस्म्यहं ।
भोजनेन महार्हेण सत्कारं तद्विधत्स्व मे ॥ २२ ॥
यस्य यस्य यथाकामं षड्रसेष्वभिपूजितं ।
तत् सर्वं कामधुग्दिव्ये अभिवर्ष कृते मम ॥ २३ ॥

रसेनान्नेन पेयेन लेह्यचोष्येण संयुतं ।
अन्नानां निचयं सर्वं सृजस्व शबले त्वर ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने विश्वामित्रनिमन्त्रणं
नाम द्विपञ्चाशः सर्गः ॥ ५२ ॥

CAPUT LIII.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

3. COLLOQUIUM VASISTHAE CUM VISVAMITRA.

एवमुक्ता वशिष्ठेन शबला शत्रुसूदन ।
विदधे कामधुक् कामान् यस्य यस्येप्सितान् यथा ॥ १ ॥
इक्षून् मधूनि लाजांश्च मैरेयांश्च वराशवान् ।
पानानि च महार्हाणि भक्ष्यांश्चोच्चावचान् अपि ॥ २ ॥
उष्णाढ्यस्यौदनस्यात्र राशयः पर्वतोपमाः ।
मिष्टान्यन्नानि सूपाश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ ३ ॥
नानास्वादुरसानां च खाण्डवानां तथैव च ।
भाजनानि सुपूर्णानि गौडानि च सहस्रशः ॥ ४ ॥

सर्वमासीत् सुसंतुष्टं हृष्टपुष्टजनायुतं ।
विश्वामित्रबलं राम वशिष्ठेन सुतर्पितं ॥ ५ ॥
विश्वामित्रो हि राजर्षिर्हृष्टपुष्टस्तदाभवत् ।
सामात्यो मन्त्रिसहितः सभृत्यबलवाहनः ॥ ६ ॥
युक्तः परेण हर्षेण वशिष्ठमिदमब्रवीत् ।
पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन् पूजार्हेण सुसत्कृतः ॥ ७ ॥
श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ।
गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम ॥ ८ ॥
रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नभागी च पार्थिवः ।
तस्मान्मे शबलां देहि ममैषा धर्मतो द्विज ॥ ९ ॥
एवमुक्तस्तु भगवान् वशिष्ठो मुनिपुंगवः ।
विश्वामित्रेण धर्मात्मा प्रत्युवाच महीपतिं ॥ १० ॥
नाहं शतसहस्रेण नापि कोटिशतैर्गवां ।
राजन् दास्यामि शबलां राशिभी रजतस्य वा ॥ ११ ॥
न परित्यागमर्हेयं मत्सकाशादरिंदम ।
शाश्वती शबला मह्यं कीर्तिरात्मवतो यथा ॥ १२ ॥
अस्यां हव्यं च कव्यं च प्राणयात्रा तथैव च ।
आयत्तमग्निहोत्रं च बलिर्होमस्तथैव च ॥ १३ ॥
स्वाहाकारवषट्कारौ विद्याश्च विविधास्तथा ।
आयत्तमत्र राजर्षे सर्वमेतन्न संशयः ॥ १४ ॥

सर्वस्वमेतत् सत्येन मम तुष्टिकरी तथा ।
कारणैर्बहुभी राजन् न दास्ये शबलां तव ॥ १५ ॥
वशिष्ठेनैवमुक्तस्तु विश्वामित्रोऽब्रवीत् तदा ।
संरब्धतरमत्यर्थं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ १६ ॥
हिरण्यकक्षग्रैवेयान् सुवर्णाङ्कुशभूषितान् ।
ददामि कुञ्जराणां ते सहस्राणि चतुर्दश ॥ १७ ॥
हैरण्यानां रथानां च श्वेताश्वानां चतुर्युजां ।
ददामि ते शतान्यष्टौ किङ्किणीकविभूषितान् ॥ १८ ॥
हयानां देशजातानां कुलजानां महौजसां ।
सहस्रमेकं दश च ददामि तव सुव्रत ॥ १९ ॥
नानावर्णविभक्तानां वयःस्थानां तथैव च ।
ददाम्येकां गवां कोटिं शबला दीयतां मम ॥ २० ॥
यावदिच्छसि रत्नानि हिरण्यं वा द्विजोत्तम ।
तावद्ददामि ते सर्वं दीयतां शबला मम ॥ २१ ॥
एवमुक्तस्तु भगवान् विश्वामित्रेण धीमता ।
न दास्यामीति शबलां प्राह राजन् कथंचन ॥ २२ ॥
एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनं ।
एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितं ॥ २३ ॥
दर्शश्च पौर्णमासश्च यज्ञाश्चैवाप्तदक्षिणाः ।
एतदेव हि मे राजन् विविधाश्च क्रियास्तथा ॥ २४ ॥

अदोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन् न संशयः ।
बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीं ॥ २५ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने वशिष्ठविश्वामित्रसंवादो नाम त्रिपञ्चाशः सर्गः ॥ ५३ ॥

CAPUT LIV.
Episodium de Visvamitra.

---

4. PUGNA VISVAMITRAE CUM SACIS EORUMQUE SOCIIS.

कामधेनुं वशिष्ठोऽसौ यदा न त्यजते मुनिः ।
तदास्य शबलां राजा विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥ १ ॥
नीयमाना तु शबला राम राज्ञा महात्मना ।
दुःखिता चिन्तयामास रुदती शोककर्शिता ॥ २ ॥
परित्यक्ता वशिष्ठेन किमहं सुमहात्मना ।
याहं राजभटैर्दीना ह्रियेय भृशदुःखिता ॥ ३ ॥
किं मयापकृतं तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
यन्मामनागसं दृष्ट्वा भक्तां त्यजति धार्मिकः ॥ ४ ॥
इति सा चिन्तयित्वा तु निःश्वस्य च पुनः पुनः ।
जगाम वेगेन तदा वशिष्ठं परमौजसा ॥ ५ ॥

विधूय तांस्तदा भृत्यान् शतशः शत्रुसूदन ।
जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥ ६ ॥
शबला सा रुदती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् ।
वशिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणी ॥ ७ ॥
भगवन् किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत ।
यस्माद्राजभटा मां हि नयन्ति त्वत्सकाशतः ॥ ८ ॥
एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत् ।
शोकसंतप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखितां ॥ ९ ॥
न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया ।
एष त्वां नयते राजा बलोन्मत्तो महाबलः ॥ १० ॥
न हि तुल्यं बलं मन्ये मम राज्ञा विशेषतः ।
बली राजा क्षत्रियश्च पृथिव्याः पतिरेव च ॥ ११ ॥
इयमक्षौहिणी पूर्णा गजवाजिरथाकुला ।
पत्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः ॥ १२ ॥
एवमुक्ता वशिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत् ।
वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिमतुलप्रभं ॥ १३ ॥
न बलं क्षत्रियस्याहुर्ब्राह्मणा बलवत्तराः ।
ब्रह्मन् ब्रह्मबलं दिव्यं क्षात्राच्च बलवत्तरं ॥ १४ ॥
अप्रमेयं बलं तुभ्यं न त्वया बलवत्तरः ।
विश्वामित्रो महावीर्यस्तेजस्तव दुरासदं ॥ १५ ॥

निर्युङ्क्ष्व मां महातेजस्त्वद्ब्रह्मबलसंभृतां ।
तस्य दर्पं बलं यत् तन्नाशयामि दुरात्मनः ॥ १६ ॥
इत्युक्तस्तु तया राम वशिष्ठः स महायशाः ।
सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलार्दनं ॥ १७ ॥
तस्या हम्भारवोत्सृष्टाः पह्लवाः शतशो नृप ।
नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ १८ ॥
स राजा परमक्रुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
पह्लवान् नाशयामास शस्त्रैरुच्चावचैरपि ॥ १९ ॥
विश्वामित्रार्दितान् दृष्ट्वा पह्लवान् शतशस्तदा ।
भूय एवासृजद्घोरान् शकान् यवनमिश्रितान् ॥ २० ॥
तैरासीत् संवृता भूमिः शकैर्यवनमिश्रितैः ।
प्रभावद्भिर्महावीर्यैर्हेमकिञ्जल्कसंनिभैः ॥ २१ ॥
तीक्ष्णासिपट्टिशधरैर्हेमवर्णाम्बरावृतैः ।
निर्दग्धं तत् बलं सर्वं प्रदीप्तैरिव पावकैः ॥ २२ ॥
ततोऽस्त्राणि महातेजा विश्वामित्रो मुमोच ह ।
तैस्ते यवनकाम्बोजा बर्बराश्चाकुलीकृताः ॥ २३ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने विश्वामित्रशकादि
युद्धं नाम चतुःपञ्चाशः सर्गः ॥ ५४ ॥

CAPUT LV.

Episodium de Visvamitra.

---

5. VASISHTHAE EREMUS INCENDIO CONSUMTUS.

ततस्तान् आकुलान् दृष्ट्वा विश्वामित्रास्त्रमोहितान् ।
वशिष्ठश्चोदयामास कामधुक् सृज योगतः ॥ १ ॥
तस्या हुम्भारवजाताः काम्बोजा रविसंनिभाः ।
ऊधसश्चाथ संभूता बर्बराः शस्त्रपाणयः ॥ २ ॥
योनिदेशाच्च यवनाः शकृद्देशाच्छकाः स्मृताः ।
रोमकूपेषु म्लेछाश्च हारीताः सकिरातकाः ॥ ३ ॥
तैस्तन्निषूदितं सर्वं विश्वामित्रस्य तत्क्षणात् ।
सपदातिगजं साश्वं सरथं रघुनन्दन ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं वशिष्ठेन महात्मना ।
विश्वामित्रसुतानां तु शतं नानाविधायुधं ॥ ५ ॥
अभ्यधावत् सुसंक्रुद्धं वशिष्ठं जपतां वरं ।
हुङ्कारेणैव तान् सर्वान् निर्ददाह महान् ऋषिः ॥ ६ ॥

ते साश्वरथपदाता वशिष्ठेन महात्मना ।
भस्मीकृता मुहूर्तेन विश्वामित्रसुतास्तथा ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा विनाशितान् सर्वान् बलं च सुमहायशाः ।
सव्रीडं चिन्तयाविष्टो विश्वामित्रोऽभवत् तदा ॥ ८ ॥
समुद्र इव निर्वेगो भग्नदंष्ट्र इवोरगः ।
उपरक्त इवादित्यः सद्यः निष्प्रभतां गतः ॥ ९ ॥
हतपुत्रबलो दीनो लूनपक्ष इव द्विजः ।
गतसर्वबलोत्साहो निर्वेदं समपद्यत ॥ १० ॥
स पुत्रमेकं राज्याय पालयेति नियुज्य च ।
पृथिवीं क्षत्रधर्मेण वनमेवाभ्यपद्यत ॥ ११ ॥
स गत्वा हिमवत्पार्श्वे किन्नरोरगसेविते ।
महादेवप्रसादार्थं तपस्तेपे महातपाः ॥ १२ ॥
केनचित् त्वथ कालेन देवेशो वृषभध्वजः ।
दर्शयामास वरदो विश्वामित्रं महाबलं ॥ १३ ॥
किमर्थं तप्यसे राजन् ब्रूहि यत् ते विवक्षितं ।
वरदोऽस्मि वरो यस्ते काङ्क्षितः सोऽभिधीयतां ॥ १४ ॥
एवमुक्तस्तु देवेन विश्वामित्रो महातपाः ।
प्रणिपत्य महादेवमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥
यदि तुष्टो महादेव धनुर्वेदो ममानघ ।
साङ्गोपाङ्गोपनिषदः सरहस्यः प्रदीयतां ॥ १६ ॥

यानि देवेषु चास्त्राणि दानवेषु तथर्षिषु ।
गन्धर्वयक्षरक्षःसु प्रतिभान्तु ममानघ ॥ १७ ॥
तव प्रसादाद्भवतु देवदेव ममेप्सितं ।
एवमस्त्विति देवेशो वाक्यमुक्त्वा दिवं ययौ ॥ १८ ॥
प्राप्य चास्त्राणि देवेशाद्विश्वामित्रो महाबलः ।
हर्षेण महता युक्तो दर्पपूर्णो ऽभवत् तदा ॥ १९ ॥
विवर्धमानो वीर्येण समुद्र इव पर्वणि ।
हतमेव तदा मेने वशिष्ठमृषिसत्तमं ॥ २० ॥
ततो गत्वाश्रमपदं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः ।
यैस्तत् तपोवनं नाम निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥ २१ ॥
उदीर्यमाणमस्त्रं तद्विश्वामित्रस्य धीमतः ।
दृष्ट्वा विप्रद्रुता भीता मुनयः शतशो दिशः ॥ २२ ॥
वशिष्ठस्य च ये शिष्या ये च वै मृगपक्षिणः ।
विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रशः ॥ २३ ॥
वशिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः ।
मुहूर्तमिव निःशब्दमासीदीरिणसंनिभं ॥ २४ ॥
वदतो वै वशिष्ठस्य मा भैरिति मुहुर्मुहुः ।
नाशयाम्यद्य गाधेयं नीहारमिव भास्करः ॥ २५ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा वशिष्ठो जपतां वरः ।
विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥

आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवान् असि ।
दुराचारो हि यन्मूढस्तस्मात् त्वं न भविष्यसि ॥ २७ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने वशिष्ठाश्रमदाहो
नाम पञ्चपञ्चाशः सर्गः ॥ ५५ ॥

CAPUT LVI.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

6. VISVAMITRAE PROPOSITUM.

एवमुक्तो वशिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः ।
आग्नेयमस्त्रमुद्दिश्य तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १ ॥
ब्रह्मदण्डं समुद्यम्य कालदण्डमिवापरं ।
वशिष्ठो भगवान् क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
क्षत्रबन्धो स्थितो ह्येष यद्बलं तद्धि दर्शय ।
नाशयाम्यद्य ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज ॥ ३ ॥

क्व च ते क्षत्रियबलं क्व च ब्रह्मबलं महत् ।
पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांशन ॥ ४ ॥
तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयमुद्यतं ।
ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेर्वेग इवाम्भसा ॥ ५ ॥
वारुणं चैव रौद्रं च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा ।
ऐषीकं चापि चिक्षेप कुपितो गाधिनन्दनः ॥ ६ ॥
मानवं मोहनं चैव गान्धर्वं स्वापनं तथा ।
जृम्भनं मादनं चैव संतापनविलापने ॥ ७ ॥
शोषणं दारुणं चैव वज्रमस्त्रं सुदुर्जयं ।
ब्रह्मपाशं कालपाशं वारुणं पाशमेव च ॥ ८ ॥
पैनाकमस्त्रं दयितं शुष्कार्द्रे अशनी तथा ।
दण्डास्त्रमथ पैशाचं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च ॥ ९ ॥
धर्मचक्रं कालचक्रं विष्णुचक्रं तथैव च ।
वायव्यं मथनं चैव अस्त्रं हयशिरस्तथा ॥ १० ॥
शक्तिद्वयं च चिक्षेप कङ्कालमुशलं तथा ।
वैद्याधरं महास्त्रं च कालास्त्रमथ दारुणं ॥ ११ ॥
त्रिशूलमस्त्रं घोरं च कापालमथ कङ्कणं ।
एतान्यस्त्राणि चिक्षेप सर्वाणि रघुनन्दन ॥ १२ ॥
वशिष्टे जपतां श्रेष्ठे तदद्भुतमिवाभवत् ।
तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः ॥ १३ ॥

तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान् गाधिनन्दनः ।
तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा देवाः साग्निपुरोगमाः ॥ १४ ॥
देवर्षयश्च संभ्रान्ता गन्धर्वाः समहोरगाः ।
त्रैलोक्यमासीत् संत्रस्तं ब्रह्मास्त्रे समुदीरिते ॥ १५ ॥
तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्राह्मेण तेजसा ।
वशिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव ॥ १६ ॥
ब्राह्मास्त्रं ग्रसमानस्य वशिष्ठस्य महात्मनः ।
त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत् सुदारुणं ॥ १७ ॥
रोमकूपेषु सर्वेषु वशिष्ठस्य महात्मनः ।
मरीच्य इव निष्पेतुरग्नेर्धूमाकुलार्चिषः ॥ १८ ॥
प्राज्वलद्ब्रह्मदण्डश्च वशिष्ठस्य करोद्यतः ।
सधूम इव कालाग्निर्यमदण्ड इवापरः ॥ १९ ॥
ततोऽस्तुवन् मुनिगणा वशिष्ठं जपतां वरं ।
अमोघं ते बलं ब्रह्मन् तेजो धारय तेजसा ॥ २० ॥
निगृहीतस्त्वया ब्रह्मन् विश्वामित्रो महाबलः ।
प्रसीद जपतां श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः ॥ २१ ॥
एवमुक्तो महातेजाः शमं चक्रे महातपाः ।
विश्वामित्रोऽपि निकृतो विनिःश्वस्येदमब्रवीत् ॥ २२ ॥
धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलं ।
एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥ २३ ॥

तदेतत् प्रसमीक्ष्याहं प्रसन्नेन्द्रियमानसः ।
तपो महत् समास्थास्ये यद्धि ब्रह्मत्वकारणं ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने विश्वामित्रप्रतिज्ञा
नाम षट्पञ्चाशः सर्गः ॥ ५६ ॥

CAPUT LVII.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

7. TRISANCÛS SERMO.

ततः संतप्तहृदयः स्मरन् निग्रहमात्मनः ।
विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना ॥ १ ॥
स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव ।
फलमूलाशनो दान्तश्चचार परमं तपः ॥ २ ॥
अथास्य जज्ञिरे पुत्राः सत्यधर्मपरायणाः
हविष्यन्दो मधुष्यन्दो दृढनेत्रो महारथः ॥ ३ ॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनं ॥ ४ ॥

जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ।
अनेन तपसा त्वं हि राजर्षिरिति विद्महे ॥ ५ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम सह दैवतैः ।
त्रिपिष्टपं ब्रह्मलोकं लोकानां परमेश्वरः ॥ ६ ॥
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ।
दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥
तपश्च सुमहत् तप्तं राजर्षिरिति मां विदुः ।
देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलं ॥ ८ ॥
एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ।
तपश्चचार काकुत्स्थ परमं परमात्मवान् ॥ ९ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
त्रिशंकुरिति विख्यात इक्ष्वाकुकुलवर्धनः ॥ १० ॥
तस्य बुद्धिः समुत्पन्ना यजेयमिति राघव ।
गच्छेयं स्वशरीरेण देवतानां परां गतिं ॥ ११ ॥
वशिष्ठं स समाहूय कथयामास चिन्तितं ।
अशक्यमिति चाप्युक्तो वशिष्ठेन महात्मना ॥ १२ ॥
प्रत्याख्यातो वशिष्ठेन स ययौ दक्षिणां दिशं ।
ततस्तत्कर्मसिद्ध्यर्थं पुत्रांस्तस्य गतो नृपः ॥ १३ ॥
त्रिशंकुस्तु महातेजाः शतं परमभास्वरं ।
वशिष्ठपुत्रान् ददृशे तप्यमानान् मनस्विनः ॥ १४ ॥

सोऽभिगम्य महात्मानः सर्वान् एव गुरोः सुतान् ।
अभिवाद्यानुपूर्वेण ह्रिया किंचिदवाङ्मुखः ॥ १५ ॥
अब्रवीत् स महाभागान् सर्वान् एव कृताञ्जलिः ।
शरणं वः प्रपन्नोऽहं शरण्यः शरणप्रदान् ॥ १६ ॥
प्रत्याख्यातो हि भद्रं वो वशिष्ठेन महात्मना ।
यष्टुकामो महायज्ञं तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १७ ॥
गुरुपुत्रान् अहं सर्वान् नमस्कृत्य प्रसादये ।
शिरसा प्रणतो याचे ब्राह्मणांस्तपसि स्थितान् ॥ १८ ॥
ते मां भवन्तः सिद्ध्यर्थं याजयन्तु समाहिताः ।
सशरीरो यथाहं वै देवलोकमवाप्नुयां ॥ १९ ॥
प्रत्याख्यातो वशिष्ठेन गतिमन्यां तपोधनाः ।
गुरुपुत्रानृते सर्वान् नाहं पश्यामि कंचन ॥ २० ॥
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः ।
तस्मादनन्तरं सर्वे भवन्तो दैवतं मम ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने त्रिशंकुवाक्यं नाम
सप्तपञ्चाशः सर्गः ॥ ५७ ॥

CAPUT LVIII.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

8. TRISANCUS EXSECRATIO.

त्रिशङ्कोर्वचनं श्रुत्वा ततः क्रोधसमन्वितं ।
ऋषिपुत्रशतं राम राजानमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
प्रत्याख्यातोऽसि दुर्बुद्धे गुरुणा सत्यवादिना ।
तं कथं समतिक्रम्य शाखान्तरमुपेयिवान् ॥ २ ॥
इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां पुरोधाः परमा गतिः ।
न चातिक्रमितुं शक्यं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३ ॥
अशक्यमिति चोवाच वशिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
तं वयं वै समाहर्तुं क्रतुं शक्ताः कथं तव ॥ ४ ॥
बालिशस्त्वं नरश्रेष्ठ गम्यतां स्वपुरं पुनः ।
याजने भगवान् शक्तस्त्रैलोक्यस्यापि पार्थिव ॥ ५ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधपर्याकुलाक्षरं ।
स राजा पुनरेवैतान् इदं वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥
प्रत्याख्यातो भगवता गुरुपुत्रैस्तथैव हि ।
अन्यां गतिं गमिष्यामि स्वस्ति वोऽस्तु तपोधनाः ॥ ७ ॥

ऋषिपुत्रास्तु तच्छ्रुत्वा वाक्यं घोराभिसंहितं ।
शेपुः परमसंक्रुद्धाश्चण्डालत्वं गमिष्यसि ॥ ८ ॥
इत्युक्ता ते महात्मानो विविशुः स्वं स्वमाश्रमं ।
अथ रात्र्यां व्यतीतायां राजा चण्डालतां गतः ॥ ९ ॥
नीलवस्त्रधरो नीलः परुषो ध्वस्तमूर्धजः ।
चित्यमाल्याङ्गरागश्च आयसाभरणोऽभवत् ॥ १० ॥
तं दृष्ट्वा मन्त्रिणः सर्वे त्यज्य चण्डालरूपिणं ।
प्राद्रवन् सहिता राम पौरा ये चानुयायिनः ॥ ११ ॥
एको हि राजा काकुत्स्थ जगाम परमात्मवान् ।
दह्यमानो दिवारात्रं विश्वामित्रं तपोधनं ॥ १२ ॥
विश्वामित्रस्तु तं दृष्ट्वा राजानं विफलीकृतं ।
चण्डालरूपिणं राम मुनिः कारुण्यमागतः ॥ १३ ॥
कारुण्यात् स महातेजा वाक्यं परमधार्मिकः ।
इदं जगाद भद्रं ते राजानं घोरदर्शनं ॥ १४ ॥
किमागमनकार्यं ते राजपुत्र महाबल ।
अयोध्याधिपते वीर शापाच्चण्डालतां गतः ॥ १५ ॥
अथ तद्वाक्यमाकर्ण्य राजा चण्डालदर्शनः ।
अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदं ॥ १६ ॥
प्रत्याख्यातोऽस्मि गुरुणा गुरुपुत्रैस्तथैव च ।
अनवाप्यैव तं कामं मया प्राप्तो विपर्ययः ॥ १७ ॥

सशरीरो दिवं यायामिति मे सौम्य दर्शनं ।
मया चेष्टं क्रतुशतं तच्च नावाप्यते फलं ॥ १८ ॥
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
कृच्छ्रेष्वपि गतः सौम्य क्षत्रधर्मेण ते शपे ॥ १९ ॥
यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं प्रजा धर्मेण पालिताः ।
गुरवश्च महात्मानः शीलवृत्तेन तोषिताः ॥ २० ॥
धर्मे प्रयतमानस्य यज्ञं चाहर्तुमिच्छतः ।
परितोषं न गच्छन्ति गुरवो मुनिपुंगव ॥ २१ ॥
दैवमेव परं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकं ।
दैवेनाक्रम्यते सर्वं दैवं हि परमा गतिः ॥ २२ ॥
तस्य मे परमार्त्तस्य प्रसादमभिकाङ्क्षतः ।
कर्तुमर्हसि भद्रं ते दैवोपहतकर्मणः ॥ २३ ॥
नान्यां गतिं प्रपश्यामि नान्यच्छरणमस्ति मे ।
दैवं पुरुषकारेण निवर्तयितुमर्हसि ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने त्रिशंकुशापो नाम
अष्टपञ्चाशः सर्गः ॥ ५८ ॥

CAPUT LIX.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

9. VASISHTHIDARUM EXSECRATIO.

उक्तवाक्यं तु राजानं कृपया कुशिकात्मजः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साक्षाच्चण्डालतां गतं ॥ १ ॥
इक्ष्वाको स्वागतं वत्स जानामि त्वां सुधार्मिकं ।
शरणं ते प्रदास्यामि मा भैषीर्नृपपुंगव ॥ २ ॥
अहमामन्त्रये सर्वान् महर्षीन् पुण्यकर्मणः ।
यज्ञसाह्यकरान् राजंस्ततो यक्ष्यसि निर्वृतः ॥ ३ ॥
गुरुशापकृतं रूपं यदिदं त्वयि वर्तते ।
अनेन सह रूपेण सशरीरो गमिष्यसि ॥ ४ ॥
हस्तप्राप्तमहं मन्ये स्वर्गं तव नराधिप ।
यस्त्वं कौशिकमागम्य शरण्यः शरणं गतः ॥ ५ ॥
एवमुक्त्वा महातेजाः पुत्रान् परमधार्मिकान् ।
व्यादिदेश महाप्राज्ञान् यज्ञसंभारकारणात् ॥ ६ ॥
सर्वान् शिष्यान् समाहूय वाक्यमेतदुवाच ह ।
सर्वान् ऋषीन् सवासिष्ठान् आनयध्वं ममाज्ञया ॥ ७ ॥

यश्च यद्वचनं ब्रूयान्मद्वाक्यबलचोदितः ।
तत् सर्वमखिलेनोक्तं ममाख्येयमनादृतं ॥ ८ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दिशो जग्मुस्तदाज्ञया ।
आजग्मुरथ देशेभ्यः सर्वेभ्यो ब्रह्मवादिनः ॥ ९ ॥
ते च शिष्याः समागम्य मुनिं ज्वलिततेजसं ।
अब्रुवन् वचनं सर्वं सर्वेषां ब्रह्मवादिनां ॥ १० ॥
श्रुत्वा ते वचनं सर्वे समायान्ति द्विजातयः ।
सर्वदेशेषु चागच्छन् वर्जयित्वा महोदयं ॥ ११ ॥
वाशिष्ठं तच्छतं सर्वं क्रोधपर्याकुलान्तरं ।
यदुवाच वचो घोरं शृणु त्वं मुनिपुंगव ॥ १२ ॥
क्षत्रियो याजको यस्य चण्डालस्य विशेषतः ।
कथं सदसि भोक्तारो हविस्तस्य सुरर्षयः ॥ १३ ॥
ब्राह्मणा वा महात्मानो भुक्त्वा चण्डालभोजनं ।
कथं स्वर्गं गमिष्यन्ति विश्वामित्रेण पालिताः ॥ १४ ॥
एतद्वचननैष्ठुर्यमूचुः संरक्तलोचनाः ।
वाशिष्ठा मुनिशार्दूल सर्वे सहमहोदयाः ॥ १५ ॥
इति तेषां वचः श्रुत्वा शिष्याणां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनः सरोषमिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥
यद्दूषयन्त्यदुष्टं मां तप उग्रं समास्थितं ।
भस्मीभूता दुरात्मानो भविष्यन्ति न संशयः ॥ १७ ॥

अद्य ते कालपाशेन नीता वैवस्वतक्षयं ।
सप्त ज्ञातिशतान्येव मृतपाः संभवन्तु ते ॥ १८ ॥
श्वमांसनियताहारा मुष्टिका नाम निर्घृणाः ।
विकृताश्च विरूपाश्च लोकान् अनुचरन्त्विमान् ॥ १९ ॥
महोदयश्च दुर्बुद्धिर्मामदूष्यं ह्यदूषयत् ।
दूषितः सर्वलोकेषु निषादत्वं गमिष्यति ॥ २० ॥
प्राणातिपातनिरतो निरनुक्रोशतां गतः ।
दीर्घकालं मम क्रोधाद्दुर्गतिं वर्तयिष्यति ॥ २१ ॥
एतावदुक्त्वा वचनं विश्वामित्रो महामुनिः ।
विरराम महातेजास्तस्मिन् मुनिसमागमे ॥ २२ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने वाशिष्ठशापो नाम
एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥

CAPUT LX.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

10. TRISANCUS IN COELUM SUBLATUS.

तपोबलहतान् कृत्वा वाशिष्ठान् समहोदयान् ।
ऋषिमध्ये महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥ १ ॥
अयमिक्ष्वाकुदायादस्त्रिशंकुरिति विश्रुतः ।
धर्मिष्ठश्च वदान्यश्च मां चैव शरणं गतः ॥ २ ॥
यथायं स्वशरीरेण देवलोकं गमिष्यति ।
तथा प्रवर्त्यतां यज्ञो भवद्भिश्च मया सह ॥ ३ ॥
विश्वामित्रवचः श्रुत्वा ततस्ते मुनिपुंगवाः ।
मिथः संमन्त्रयामासुर्विश्वामित्रभयार्दिताः ॥ ४ ॥
अयं कुशिकदायादो मुनिः परमकोपनः ।
यदाह वचनं सम्यगेतत् कार्यं न संशयः ॥ ५ ॥
अग्निकल्पो हि भगवान् शापं दास्यति रोषितः ।
तस्मात् प्रवर्त्यतां यज्ञो यथैवोक्तं महर्षिणा ॥ ६ ॥
क्रियतां च तथा यत्नः सशरीरो यथा दिवं ।
गच्छेदिक्ष्वाकुदायादो विश्वामित्रस्य तेजसा ॥ ७ ॥

ततः प्रववृते यज्ञः सर्वसंभारसंभृतः ।
याजकश्च महातेजा विश्वामित्रोऽभवत् क्रतौ ॥ ८ ॥
ऋत्विजश्चानुपूर्वेण मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ।
चक्रुः सर्वाणि कर्माणि यथाकल्पं यथाविधि ॥ ९ ॥
ततः कालेन महता विश्वामित्रो महातपाः ।
चकारावाहनं तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ॥ १० ॥
नाभ्यगमन् यदा तत्र भागार्थं सर्वदेवताः ।
ततः कोपसमाविष्टो विश्वामित्रो महामुनिः ॥ ११ ॥
स्रुवमुद्यम्य सक्रोधस्त्रिशंकुमिदमब्रवीत् ।
पश्य मे तपसो वीर्यं स्वार्जितस्य नरेश्वर ॥ १२ ॥
एष त्वां स्वशरीरेण नयामि स्वर्गमोजसा ।
दुष्प्रापं स्वशरीरेण स्वर्गं गच्छ नरेश्वर ॥ १३ ॥
स्वार्जितं किंचिदप्यस्ति मया हि तपसः फलं ।
राजंस्त्वं तेजसा तस्य सशरीरो दिवं व्रज ॥ १४ ॥
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन् सशरीरो नरेश्वरः ।
दिवं जगाम काकुत्स्थ मुनीनां पश्यतां तदा ॥ १५ ॥
स्वर्गलोकं गतं दृष्ट्वा त्रिशंकुं पाकशासनः ।
सह सर्वैः सुरगणैरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥
त्रिशङ्को गच्छ भूयस्त्वं नासि स्वर्गकृतालयः ।
गुरुशापहतो मूढ पत भूमिमवाक्शिराः ॥ १७ ॥

एवमुक्तो महेन्द्रेण त्रिशंकुरपतत् पुनः ।
विक्रोशमानस्त्राहीति विश्वामित्रं तपोधनं ॥ १८ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य क्रोशमानस्य कौशिकः ।
रोषमाहारयत् तीव्रं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १९ ॥
ततो ब्रह्मतपोयोगात् प्रजापतिरिवापरः ।
ससर्ज दक्षिणे भागे सप्तर्षीन् अपरान् पुनः ॥ २० ॥
दक्षिणां दिशमास्थाय ऋषिमध्ये महायशाः ।
नक्षत्रमालामपरामसृजत् क्रोधमूर्छितः ॥ २१ ॥
अन्यमिन्द्रं करिष्यामि लोको वा स्यादनिन्द्रकः ।
दैवतान्यपि स क्रोधात् स्रष्टुं समुपचक्रमे ॥ २२ ॥
ततः परमसंभ्रान्ताः सर्षिसङ्घाः सुरासुराः ।
विश्वामित्रं महात्मानमूचुः सानुनयं वचः ॥ २३ ॥
अयं राजा महाभाग गुरुशापपरिक्षतः ।
सशरीरो दिवं यातुं नार्हत्यकृतपावनः ॥ २४ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा देवानां मुनिपुंगवः ।
अब्रवीत् सुमहद्वाक्यं कौशिकः सर्वदेवताः ॥ २५ ॥
सशरीरस्य भद्रं वस्त्रिशङ्कोरस्य भूपतेः ।
आरोहणं प्रतिज्ञातं नानृतं कर्तुमुत्सहे ॥ २६ ॥
स्वर्गोऽस्तु सशरीरस्य त्रिशङ्कोरस्य शाश्वतः ।
नक्षत्राणि च सर्वाणि मामकानि ध्रुवाण्यथ ॥ २७ ॥

यावल्लोका धारिष्यन्ति तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ।
मत्कृतानि सुराः सर्वे तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ २८ ॥
एवमुक्ताः सुराः सर्वे प्रत्यूचुर्मुनिपुंगवं ।
एवं भवतु भद्रं ते तिष्ठन्त्वेतानि सर्वशः ॥ २९ ॥
गगने तान्यनेकानि वैश्वानरपथाद्बहिः ।
नक्षत्राणि मुनिश्रेष्ठ तेषु ज्योतिःषु जाज्वलन् ॥ ३० ॥
अवाक्शिरास्त्रिशंकुश्च तिष्ठत्वमरसंनिभः ।
अनुयास्यन्ति चैतानि ज्योतींषि नृपसत्तमं ॥ ३१ ॥
विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा सर्वदेवैरभिष्टुतः ।
ऋषिमध्ये महातेजा बाढमित्याह देवताः ॥ ३२ ॥
ततो देवा महात्मान ऋषयश्च तपोधनाः ।
जग्मुर्यथागतं सर्वे यज्ञस्यान्ते नरोत्तम ॥ ३३ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने त्रिशंकुस्वर्गारोहणं नाम षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥

CAPUT LXI.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

II. SUNASSEPHI MANCIPATIO.

विश्वामित्रो महातेजाः प्रस्थितान् वीक्ष्य तान् ऋषीन् ।
अब्रवीन्नरशार्दूल सर्वांस्तान् वनवासिनः ॥ १ ॥
महान् विघ्नः प्रवृत्तो ऽयं दक्षिणामास्थितो दिशं ।
दिशमन्यां प्रपत्स्यामस्तत्र तप्स्यामहे तपः ॥ २ ॥
पश्चिमस्यां विशालायां पुष्करारण्यमाश्रिताः ।
सुखं तपश्चरिष्यामः परं तद्धि तपोवनं ॥ ३ ॥
एवमुक्त्वा महातेजाः पुष्करेषु महामुनिः ।
तप उग्रं दुराधर्षं तेपे मूलफलाशनः ॥ ४ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु अयोध्याधिपतिर्महान् ।
अम्बरीष इति ख्यातो यष्टुं समुपचक्रमे ॥ ५ ॥
तस्य वै यजमानस्य पशुमिन्द्रो जहार ह ।
प्रणष्टे तु पशौ विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ ६ ॥
पशुरत्र हृतो राजन् प्रणष्टस्तव दुर्नयात् ।
अरक्षितारं राजानं घ्नन्ति दोषा नरेश्वर ॥ ७ ॥

प्रायश्चित्तं महद्ध्येतन्नरं वा पुरुषर्षभ ।
आनयस्व पशुं शीघ्रं यावत् कर्म प्रवर्तते ॥ ८ ॥
उपाध्यायवचः श्रुत्वा इक्ष्वाकुः सोऽमितप्रभः ।
अन्वियेष महाबुद्धिः पशुं गोभिः सहस्रशः ॥ ९ ॥
देशान् जनपदांस्तांस्तान् नगराणि वनानि च ।
आश्रमाणि च पुण्यानि मार्गमाणो महीपतिः ॥ १० ॥
स पुत्रसहितं तात सभार्यं रघुनन्दन ।
भृगुतुङ्गे समासीनमृचीकं संददर्श ह ॥ ११ ॥
अम्बरीषो महातेजाः प्रणम्याभिप्रसाद्य च ।
ब्रह्मर्षिं तपसा दीप्तं राजर्षिरिदमब्रवीत् ॥ १२ ॥
गवां शतसहस्रेण विक्रीणीषे सुतं यदि ।
पशोरर्थे महाभाग कृतकृत्योऽस्मि भार्गव ॥ १३ ॥
सर्वे परिगता देशा यज्ञियं न लभे पशुं ।
दातुमर्हसि मूल्येन सुतमेकमितो मम ॥ १४ ॥
एवमुक्तो महातेजा ऋचीकस्त्वब्रवीद्वचः ।
नाहं ज्येष्ठं नरश्रेष्ठ विक्रीणीयां कथंचन ॥ १५ ॥
ऋचीकवचनं श्रुत्वा तेषां माता महात्मनां ।
उवाच नरशार्दूलमम्बरीषमिदं वचः ॥ १६ ॥
अविक्रेयं सुतं ज्येष्ठं भगवान् आह भार्गवः ।
ममापि दयितं विद्धि कनिष्ठं शुनकं प्रभो ॥ १७ ॥

प्रायेण हि नरश्रेष्ठ ज्येष्ठाः पितृषु वल्लभाः ।
मातॄणां च कनीयांसस्तस्माद्रक्षे कनीयसं ॥ १८ ॥
उक्तवाक्ये मुनौ तस्मिन् मुनिपत्न्यां तथैव च ।
शुनःशेफः स्वयं राम मध्यमो वाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥
पिता ज्येष्ठमविक्रेयं माता चाह कनीयसं ।
विक्रीतं मध्यमं मन्ये राजपुत्र नयस्व मां ॥ २० ॥
गवां शतसहस्रेण शुनःशेफं ततो नृपः ।
गृहीत्वा परमप्रीतो जगाम रघुनन्दन ॥ २१ ॥
रथमारोप्य तं राम शुनःशेफं त्वरान्वितः ।
आजगाम ततो यज्ञं समापयितुमात्मनः ॥ २२ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने शुनःशेफविक्रयो
नाम एकषष्टितमः सर्गः ॥ ६१ ॥

CAPUT LXII.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

12. AMBARISHI SACRIFICIUM.

शुनःशेफं तमादाय स राजा श्रान्तवाहनः ।
व्यश्राम्यत् पुष्करे तीर्थे मध्याह्ने रघुनन्दन ॥ १ ॥
तस्य विश्राम्यतस्तत्र शुनःशेफो महाद्युतिः ।
पुष्करं ज्येष्ठमागम्य विश्वामित्रं ददर्श ह ॥ २ ॥
तप्यन्तमृषिभिः सार्द्धं मातुलं परमातुरः ।
विषण्णवदनो दीनस्तृष्णया च श्रमेण च ॥ ३ ॥
पपाताङ्के मुने राम वाक्यं चेदमुवाच ह ।
न मेऽस्ति माता न पिता ज्ञातयो बान्धवाः कुतः ॥ ४ ॥
त्रातुमर्हसि मां सौम्य धर्मेण मुनिपुंगव ।
त्राता त्वं हि नरश्रेष्ठ सर्वेषां त्वं हि भावनः ॥ ५ ॥
राजा च कृतकार्यः स्यादहं दीर्घायुरव्ययः ।
स्वर्गलोकमुपाश्नीयां तपस्तप्त्वा ह्यनुत्तमं ॥ ६ ॥
स मे नाथो ह्यनाथस्य भव भव्येन चेतसा ।
पितेव पुत्रं धर्मात्मंस्त्रातुमर्हसि किल्बिषात् ॥ ७ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रो महातपाः ।
शान्त्वयित्वा बहुविधं पुत्रान् इदमुवाच ह ॥ ८ ॥
यत्कृते पितरः पुत्रान् जनयन्ति शुभार्थिनः ।
परलोकहितार्थाय तस्य कालोऽयमागतः ॥ ९ ॥
अयं मुनिसुतो बालो मत्तः शरणमिच्छति ।
अस्य जीवितमात्रेण प्रियं कुरुत पुत्रकाः ॥ १० ॥
सर्वे सुकृतकर्माणः सर्वे धर्मपरायणाः ।
पशुभूता नरेन्द्रस्य तृप्तिमग्नेः प्रयच्छत ॥ ११ ॥
नाथवांश्च शुनःशेफो यज्ञश्चाविघ्नितो भवेत् ।
देवतास्तर्पिताश्च स्युर्मम चापि कृतं वचः ॥ १२ ॥
मुनेस्तु वचनं श्रुत्वा मधुच्छन्दादयः सुताः ।
साभिमानं नरश्रेष्ठ सलीलमिदमब्रुवन् ॥ १३ ॥
कथमात्मसुतान् हित्वा त्रायसेऽन्यसुतान् विभो ।
अकार्यमिव पश्यामः श्वमांसमिव भोजने ॥ १४ ॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा पुत्राणां मुनिपुंगवः ।
क्रोधसंरक्तनयनो व्याहर्तुमुपचक्रमे ॥ १५ ॥
निःसाध्वसमिदं प्रोक्तं धर्मादपि विगर्हितं ।
अतिक्रम्य तु मद्वाक्यं दारुणं रोमहर्षणं ॥ १६ ॥
श्वमांसभोजनाः सर्वे वाशिष्ठा इव जातिषु ।
पूर्णावर्षसहस्रं तु पृथिव्यामनुवत्स्यथ ॥ १७ ॥

कृत्वा शापसमायुक्तान् पुत्रान् मुनिवरस्तदा ।
शुनःशेफमुवाचार्त्तं कृत्वा रक्षां निरामयां ॥ १८ ॥
पवित्रपाशैराबद्धो रक्तमाल्यानुलेपनः ।
वैष्णवं यूपमासाद्य वाग्भिरग्निमुदाहर ॥ १९ ॥
इमे च गाथे द्वे दिव्ये गायेथा मुनिपुत्रक ।
अम्बरीषस्य यज्ञेऽस्मिंस्ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ २० ॥
शुनःशेफो गृहीत्वा ते द्वे गाथे सुसमाहितः ।
त्वरया राजसिंहं तमम्बरीषमुवाच ह ॥ २१ ॥
राजसिंह महाबुद्धे शीघ्रं गच्छामहे वयं ।
निवर्तयस्व राजेन्द्र दीक्षां च समुपाविश ॥ २२ ॥
तद्वाक्यमृषिपुत्रस्य श्रुत्वा हर्षसमन्वितः ।
जगाम नृपतिः शीघ्रं यज्ञवाटमतन्द्रितः ॥ २३ ॥
सदस्यानुमते राजा पवित्रकृतलक्षणं ।
पशुं रक्ताम्बरं कृत्वा यूपे तं समबन्धयत् ॥ २४ ॥
स बद्धो वाग्भिरग्र्याभिरभितुष्टाव वै सुरौ ।
इन्द्रमिन्द्रानुजं चैव यथावन्मुनिपुत्रकः ॥ २५ ॥
तस्मै प्रीतः सहस्राक्षो रहस्यस्तुतितोषितः ।
दीर्घमायुस्तदा प्रादाच्छुनःशेफाय वासवः ॥ २६ ॥
स च राजा नरश्रेष्ठ तस्य यज्ञस्य लब्धवान् ।
फलं बहुगुणं राम सहस्राक्षप्रसादजं ॥ २७ ॥

विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा भूयस्तेपे महत् तपः ।
पुष्करेष्वेव वर्षाणां सहस्रं नियतव्रतः ॥ २८ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने अम्बरीषयज्ञो नाम
द्विषष्टितमः सर्गः ॥ ६२ ॥

CAPUT LXIII.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

13. MENACAE HABITATIO TERRESTRIS.

पूर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिं ।
अभ्यागच्छन् सुराः सर्वे तपःफलं चिकीर्षवः ॥ १ ॥
तत्रैनमब्रवीत् ब्रह्मा पुनः सुरुचिरं वचः ।
ऋषिस्त्वमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥ २ ॥
तमेवमुक्त्वा देवेशस्त्रिदिवं पुनरभ्यगात् ।
विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा भूयस्तेपे महत् तपः ॥ ३ ॥
ततः कालेन महता मेनका परमाप्सराः ।
पुष्करेषु नरश्रेष्ठ स्नातुं समुपचक्रमे ॥ ४ ॥

तां ददर्श महातेजा मेनकां कुशिकात्मजः ।
रूपेणाप्रतिमां तत्र विद्युतं जलदे यथा ॥ ५ ॥
तां दृष्ट्वा चारुसर्वाङ्गीं मेनकां विजने वने ।
कन्दर्पवशगोऽभ्येत्य मुनिर्वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥
अप्सरः स्वागतं तेऽस्तु वस चेह ममाश्रमे ।
अनुगृह्णीष्व भद्रं ते मदनेन विमोहितं ॥ ७ ॥
इत्युक्ता सा वरारोहा तत्र वासमथाकरोत् ।
तपसो हि महाविघ्नो विश्वामित्रमुपागमत् ॥ ८ ॥
तस्यां वसन्त्यां वर्षाणि पञ्च पञ्च च राघव ।
विश्वामित्राश्रमे सौम्ये सुखेन व्यतिचक्रमुः ॥ ९ ॥
अथ काले गते तस्मिन् विश्वामित्रो महामुनिः ।
सव्रीड इव संवृत्तश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ १० ॥
बुद्धिर्मुनेः समुत्पन्ना सामर्षा रघुनन्दन ।
सर्वसुराणां कर्मैतत् तपोऽपहरणं महत् ॥ ११ ॥
अहोरात्रापदेशेन गताः सम्वत्सरा दश ।
काममोहाभिभूतस्य विघ्नोऽयं प्रत्युपस्थितः ॥ १२ ॥
स निःश्वसन् मुनिवरः पश्चात्तापेन दुःखितः ।
भीतामप्सरसं दृष्ट्वा वेपन्तीं प्राञ्जलिं स्थितां ॥ १३ ॥
मेनकां मधुरैर्वाक्यैर्विसृज्य कुशिकात्मजः ।
उत्तरं पर्वतं राम विश्वामित्रो जगाम ह ॥ १४ ॥

स कृत्वा नैष्ठिकीं बुद्धिं जेतुकामो महायशाः ।
कौशिकीतीरमासाद्य तपस्तेपे दुरासदं ॥ १५ ॥
तस्य वर्षसहस्राणि घोरं तप उपासतः ।
उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद्भयं ॥ १६ ॥
अमन्त्रयन् समागम्य सर्वे सर्षिगणाःसुराः ।
महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः ॥ १७ ॥
देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनं ॥ १८ ॥
महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः ।
महत्त्वमृषिमुख्यत्वं ददामि तव कौशिक ॥ १९ ॥
ब्रह्मणस्तद्वचः श्रुत्वा विश्वामित्रस्तपोधनः ।
न विषण्णो न संतुष्टः प्रत्युवाच पितामहं ॥ २० ॥
ब्रह्मर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ।
यदि मे भगवान् आह ततोऽहं विजितेन्द्रियः ॥ २१ ॥
तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत् त्वं जितेन्द्रियः ।
यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा स दिवं गतः ॥ २२ ॥
विश्वामित्रोऽपि तत्रैव तेपे घोरतरं तपः ।
ऊर्द्ध्वबाहुर्निरालम्ब एकपादप्रतिष्ठितः ॥ २३ ॥
वायुभक्षः स्थितः स्थान एकस्मिन् स्थाणुवत् स्थिरः ।
घर्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वभ्रावकाशकः ॥ २४ ॥

शिशिरे सलिले शायी रात्र्यहानि तपोधनः ।
एवं वर्षसहस्रं हि तपो घोरमुपागमत् ॥ २५ ॥
तस्मिन् संतप्यमाने तु विश्वामित्रे महामुनौ ।
संतापः सुमहान् आसीत् सुराणां वासवस्य च ॥ २६ ॥
संभ्रमं परमास्थाय ततः शक्रः सुराधिपः ।
चिन्तयित्वा तपोविघ्नमुपायं रघुनन्दन ॥ २७ ॥
आहूयाप्सरसं रम्भां मरुद्गणावृतः प्रभुः ।
उवाचात्महितं वाक्यमहितं कौशिकस्य च ॥ २८ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने मेनकानिर्वासो
नाम त्रिषष्टितमः सर्गः ॥ ६३ ॥

CAPUT LXIV.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

---

14. RAMBHAE EXSECRATIO.

सुरकार्यमिदं रम्भे कर्तव्यं सुमहत् त्वया ।
लोभनं कौशिकस्येह काममोहसमन्वितं ॥ १ ॥
तथोक्ता साप्सरा राम सहस्राक्षेण धीमता ।
व्रीडिता प्राञ्जलिर्वाक्यं प्रत्युवाच सुरेश्वरं ॥ २ ॥
अयं सुरपते घोरो विश्वामित्रो महामुनिः ।
क्रोधमुत्स्रक्ष्यते क्रूरं मयि देव न संशयः ॥ ३ ॥
ततो हि मे भयं देव प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
एवमुक्तस्तया राम सभयं भीतया तदा ॥ ४ ॥
तामुवाच सहस्राक्षो वेपमानां कृताञ्जलिं ।
मा भैषी रम्भे भद्रं ते कुरुष्व मम शासनं ॥ ५ ॥
कोकिलो हृदयग्राही माधवे रुचिरद्रुमे ।
अहं कन्दर्पसहितः स्थास्यामि तव पार्श्वतः ॥ ६ ॥
त्वं हि रूपं बहुगुणं कृत्वा परमभास्वरं ।
तमृषिं कौशिकं रम्भे भेदयस्व तपस्विनं ॥ ७ ॥

सा श्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा रूपमनुत्तमं ।
लोभयामास ललिता विश्वामित्रं शुचिस्मिता ॥ ८ ॥
कोकिलस्य तु शुश्राव वल्गु व्याहरतः स्वनं ।
संप्रहृष्टेन मनसा स चैनामन्ववैक्षत ॥ ९ ॥
अथ तस्य च शब्देन गीतेनाप्रतिमेन च ।
दर्शनेन च रम्भाया मुनिः संदेहमागतः ॥ १० ॥
सहस्राक्षस्य तत् सर्वं विज्ञाय मुनिपुंगवः ।
रम्भां क्रोधसमाविष्टः शशाप कुशिकात्मजः ॥ ११ ॥
यन्मां लोभयसे रम्भे कामक्रोधजयैषिणं ।
दश वर्षसहस्राणि शैली स्थास्यसि दुर्भगे ॥ १२ ॥
ब्राह्मणः सुमहातेजास्तपोबलसमन्वितः ।
उद्धरिष्यति रम्भे त्वां मत्क्रोधकलुषीकृतां ॥ १३ ॥
एवमुक्त्वा महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
अशक्नुवन् धारयितुं कोपं संतापमागतः ॥ १४ ॥
तस्य शापेन महता रम्भा शैली तदाभवत् ।
वचः श्रुत्वा तु कन्दर्पो महर्षेः स च निर्गतः ॥ १५ ॥
कोपेन च महातेजास्तपोऽपहरणे कृते ।
इन्द्रियैरजिते राम न लेभे शान्तिमात्मनः ॥ १६ ॥
बभूवास्य पुनश्चिन्ता . . . . . . ।
. . . . ॥ १७ ॥

नैव क्रोधं गमिष्यामि न च वक्ष्ये कथंचन ।
अथ वा नोच्छ्वसिष्यामि सम्वत्सरशतान्यपि ॥ १८ ॥
अहं हि शोषयिष्यामि आत्मानं विजितेन्द्रियः ।
तावद्यावद्धि मे प्राप्तं ब्राह्मण्यं तपसार्जितं ॥ १९ ॥
अनुच्छ्वसन्नभुञ्जानस्तिष्ठेयं शाश्वतीः समाः ।
न हि मे तप्यमानस्य क्षयं यास्यन्ति मूर्तयः ॥ २० ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने रम्भाशापो नाम
चतुःषष्टितमः सर्गः ॥ ६४ ॥

CAPUT LXV.

EPISODIUM DE VISVAMITRA.

15. VISVAMITRAS IN BRAHMANUM ORDINEM RECEPTUS.

अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः ।
पूर्वां दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणं ॥ १ ॥
मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमं ।
चकाराप्रतिमं लोके तपः परमदुष्करं ॥ २ ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु काष्ठभूतं महामुनिं ।
विघ्नैर्बहुभिराधूतं क्रोधो नान्तरमाविशत् ॥ ३ ॥
स कृत्वा निश्चयं राम तप आतिष्ठताव्ययं ।
तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ॥ ४ ॥
भोक्तुमारब्धवान् अन्नं तस्मिन् काले रघूत्तम ।
इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्धमन्नमयाचत ॥ ५ ॥
तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः ।
निःशेषिते ऽन्ने भगवान् अभुक्त्वैव महातपाः ॥ ६ ॥
न किंचिदवदद्विप्रं मौनव्रतमुपास्थितः ।
तथैव मौनमकरोदनुच्छ्वासं च राघव ॥ ७ ॥
तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत ।
त्रैलोक्यं येन संभ्रान्तमादीपितमिवाभवत् ॥ ८ ॥
ततो देवर्षिगन्धर्वाः पन्नगोरगराक्षसाः ।
कश्मलोपहताः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ ९ ॥
बहुभिः कारणैर्देव विश्वामित्रो महामुनिः ।
लोभितः क्रोधितश्चैव तपसा चाभिवर्धते ॥ १० ॥
न दीयते यदि त्वस्य मनसा यदभीप्सितं ।
विनाशयति त्रैलोक्यं तपसा सचराचरं ॥ ११ ॥
व्याकुलाश्च दिशः सर्वा न च किंचित् प्रकाशते ।
सागराः क्षुभिताः सर्वे विशीर्यन्ते च पर्वताः ॥ १२ ॥

प्रकम्पते च पृथिवी वायुर्वातीह संकुलः ।
ब्रह्मन् न प्रतिजानीमो नास्तिको जायते जनः ॥ १३ ॥
संमूढमिव त्रैलोक्यं संप्रक्षुभितमानसं ।
भास्करो निष्प्रभश्चैव महर्षेस्तस्य तेजसा ॥ १४ ॥
बुद्धिं न कुरुते यावन्नाशे देव महामुनिः ।
तावत् प्रसाद्यो भगवान् अग्निरूपो महाद्युतिः ॥ १५ ॥
कालाग्निना यथा पूर्वं त्रैलोक्यं दह्यतेऽखिलं ।
देवराज्यं चिकीर्षेत दीयतामस्य यन्मतं ॥ १६ ॥
ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् ॥ १७ ॥
ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ।
ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवान् असि कौशिक ॥ १८ ॥
दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन् ददामि समरुद्गणः ।
स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गच्छ सौम्य यथासुखं ॥ १९ ॥
पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां त्रिदिवौकसां ।
कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः ॥ २० ॥
ब्राह्मण्यं यदि मे प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैव च ।
ॐकारोऽथ वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु मां ॥ २१ ॥
क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि ।
ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः ॥ २२ ॥

ततः प्रसादितो देवैर्वशिष्ठो जपतां वरः ।
सख्यं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विति चाब्रवीत् ॥ २३ ॥
ब्रह्मर्षित्वं न संदेहः सर्वं संपत्स्यते तव ।
इत्युक्त्वा देवताश्चापि सर्वा जग्मुर्यथागतं ॥ २४ ॥
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा लब्ध्वा ब्राह्मण्यमुत्तमं ।
पूजयामास ब्रह्मर्षिं वशिष्ठं जपतां वरं ॥ २५ ॥
कृतकामो महीं सर्वां चचार तपसि स्थितः ।
एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना ॥ २६ ॥
एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवत् तपः ।
एष धर्मपरो नित्यं वीर्यस्यैष परायणं ॥ २७ ॥

एवमुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः ।
अपूजयच्छतानन्दं साधु साध्विति कौशिकः ॥ २८ ॥
शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसंनिधौ ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजं ॥ २९ ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुंगव ।
यज्ञं काकुत्स्थसहितः प्राप्तवान् असि धार्मिकः ॥ ३० ॥
पावितोऽहं त्वया ब्रह्मन् दर्शनेन महामुने ।
गुणा बहुविधाः प्राप्तास्तव संदर्शनान्मया ॥ ३१ ॥

विस्तरेण च वै ब्रह्मन् कीर्त्यमानं महत् तपः ।
श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना ॥ ३२ ॥
अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलं ।
अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज ॥ ३३ ॥
तृप्तिराश्चर्यभूतानां कथानां नास्ति मे विभो ।
कर्मकालो मुनिश्रेष्ठ लम्बते रविमण्डलं ॥ ३४ ॥
श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः ।
स्वागतं तपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३५ ॥
एवमुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभं ।
विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा ॥ ३६ ॥
एवमुक्ता मुनिश्रेष्ठं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
प्रदक्षिणं चकाराशु सोपाध्यायः सबान्धवः ॥ ३७ ॥
विश्वामित्रोऽपि धर्मात्मा सहरामः सलक्ष्मणः ।
स्ववाटमभिचक्राम पूज्यमानो महात्मभिः ॥ ३८ ॥

इति बालकाण्डे विश्वामित्रोपाख्याने विश्वामित्रब्रह्मत्वप्राप्तिर्नाम पञ्चषष्टितमः सर्गः ॥ ६५ ॥

CAPUT LXVI.

JANACI SERMO.

ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः ।
विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवं ॥ १ ॥
तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह ॥ २ ॥
भगवन् स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ ।
भवान् आज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवतां ह्यहं ॥ ३ ॥
एवमुक्तः स धर्मात्मा जनकेन महात्मना ।
प्रत्युवाच मुनिर्वीरं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ४ ॥
पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ ।
द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत् त्वयि तिष्ठति ॥ ५ ॥
एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ ।
दर्शनादस्य धनुषो यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥ ६ ॥
एवमुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिं ।
श्रूयतामस्य धनुषो यदर्थमिह तिष्ठति ॥ ७ ॥
देवरात इति ख्यातो निमेः षष्ठो महीपतिः ।
न्यासोऽयं तस्य भगवन् हस्ते दत्तो महात्मनः ॥ ८ ॥
दक्षयज्ञवधे पूर्वं धनुरायम्य वीर्यवान् ।
विध्वस्य त्रिदशान् रुद्रः सलीलमिदमब्रवीत् ॥ ९ ॥

यस्माद्भागार्थिनो भागान् नाकल्पयत मे सुराः ।
वराङ्गानि महार्हाणि धनुषा शातयामि वः ॥ १० ॥
ततो विमनसः सर्वे देवा वै मुनिपुंगव ।
प्रासादयन्त देवेशं तेषां प्रीतोऽभवद्भवः ॥ ११ ॥
प्रीतश्चापि ददौ तेषां तान्यङ्गानि महौजसां ।
धनुषा यानि यान्यासन् शातितानि महात्मना ॥ १२ ॥
तदेतद्देवदेवस्य धनूरत्नं महात्मनः ।
न्यासभूतं तदा न्यस्तमस्माकं पूर्वके विभो ॥ १३ ॥
अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता ततः ।
क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ॥ १४ ॥
भूतलादुत्थिता सा तु वर्धमाना ममात्मजा ।
वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा ॥ १५ ॥
भूतलादुत्थितां तां तु वर्धमानां ममात्मजां ।
वरयामासुरागत्य राजानो मुनिपुंगव ॥ १६ ॥
तेषां वरयतां कन्यां सर्वेषां पृथिवीक्षितां ।
वीर्यशुल्केति भगवन् न ददामि सुतामहं ॥ १७ ॥
ततः सर्वे नृपतयः समेत्य मुनिपुंगव ।
मिथिलामभ्युपागम्य वीर्यं जिज्ञासवस्तदा ॥ १८ ॥
तेषां जिज्ञासमानानां शैवं धनुरुपाहृतं ।
न शेकुर्ग्रहणे तस्य धनुषस्तोलनेऽपि वा ॥ १९ ॥

तेषां वीर्यवतां वीर्यमल्पं ज्ञात्वा महामुने ।
प्रत्याख्याता नृपतयस्तन्निबोध तपोधन ॥ २० ॥
ततस्तेनैव कोपेन राजानो सुमहाबलाः ।
व्यरुन्धन् मिथिलां सर्वे वीर्यसंदेहमागताः ॥ २१ ॥
आत्मानमवधूतं ते विज्ञाय नृपपुंगवाः ।
रोषेण महताविष्टाः पीडयन् मिथिलां पुरीं ॥ २२ ॥
ततः सम्वत्सरे पूर्णे क्षयं यातानि सर्वशः ।
साधनानि मुनिश्रेष्ठ ततोऽहं भृशदुःखितः ॥ २३ ॥
ततो देवगणान् सर्वांस्तपसाहं प्रसादयं ।
ददुश्च परमप्रीताश्चतुरङ्गबलं सुराः ॥ २४ ॥
ततो भग्ना नृपतयो हन्यमाना दिशो ययुः ।
अवीर्या वीर्यसंदिग्धाः सामात्याः पापकारिणः ॥ २५ ॥
तदेतन्मुनिशार्दूल धनुः परमभास्वरं ।
रामलक्ष्मणयोश्चापि दर्शयिष्यामि सुव्रत ॥ २६ ॥
यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने ।
सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहं ॥ २७ ॥

इति बालकाण्डे जनकवाक्यं नाम षट्षष्टितमः सर्गः
॥ ६६ ॥

CAPUT LXVII.

ARCUS DIFFRACTUS.

जनकस्य वचः श्रुत्वा विश्वामित्रो महामुनिः ।
धनुर्दर्शय रामाय इति होवाच पार्थिवं ॥ १ ॥
ततः स राजा जनकः सचिवान् व्यादिदेश ह ।
धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यविभूषितं ॥ २ ॥
जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन् पुरीं ।
तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया ॥ ३ ॥
नृणां शतानि पञ्चाशद्व्यायतानां महौजसां ।
मञ्जूषामष्टचक्रस्थां समूहुस्ते कथंचन ॥ ४ ॥
तामानीय तु मञ्जूषामायसीं यत्र तद्धनुः ।
सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ॥ ५ ॥
इदं धनुर्वरं राजन् पूजितं सर्वराजभिः ।
मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदीच्छसि ॥ ६ ॥
तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत ।
विश्वामित्रं महात्मानं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥ ७ ॥
इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् जनकैरभिपूजितं ।
राजभिश्च महावीर्यैरशक्यं पूरितुं तदा ॥ ८ ॥
नैतत् सुरगणाः सर्वे नासुरा न च राक्षसाः ।
गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्नरमहोरगाः ॥ ९ ॥

क्व गतिर्मानुषाणां च धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
आरोपणे समायोगे वेपने तोलनेऽपि वा ॥ १० ॥
तदेतद्धनुषां श्रेष्ठमानीतं मुनिपुंगव ।
दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ॥ ११ ॥
विश्वामित्रः स धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितं ।
वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥ १२ ॥
महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः ।
मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥ १३ ॥
इदं धनुर्वरं दिव्यं संस्पृशामीह पाणिना ।
यत्नवांश्च भविष्यामि तोलने पूरणेऽपि वा ॥ १४ ॥
बाढमित्यब्रवीद्राजा मुनिश्च समभाषत ।
लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ॥ १५ ॥
पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः ।
आरोपयत् स धर्मात्मा सलीलमिव तद्धनुः ॥ १६ ॥
आरोपयित्वा मौर्वीं च पूरयामास वीर्यवान् ।
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥ १७ ॥
तस्य शब्दो महान् आसीन्निर्घातसमनिस्वनः ।
भूमिकम्पश्च सुमहान् पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १८ ॥
निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः ।
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥ १९ ॥

प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन् राजा विगतसाध्वसः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुंगवं ॥ २० ॥
भगवन् दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः ।
अत्यद्भुतमचिन्त्यं च अतर्कितमिदं मया ॥ २१ ॥
जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता ।
सीता भर्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजं ॥ २२ ॥
मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक ।
सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥ २३ ॥
भवतोऽनुमते ब्रह्मन् शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः ।
मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ॥ २४ ॥
राजानं प्रसृतैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम ।
प्रदानं वीर्यशुल्कायाः कथयन्तु च सर्वशः ॥ २५ ॥
मुनिगुप्तौ च काकुत्स्थौ वेदयन्तु नृपाय वै ।
प्रीतियुक्तं तु राजानमानयन्तु सुशीघ्रगाः ॥ २६ ॥
कौशिकस्तु तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः ।
अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् ॥ २७ ॥

इति बालकाण्डे धनुर्भङ्गो नाम सप्तषष्टितमः सर्गः ॥ ६७ ॥

CAPUT LXVIII.

LEGATORUM JANACI ORATIO.

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
मार्गे त्रिरात्रमुषिता अयोध्यां प्राविशन् पुरीं ॥ १ ॥
ते राजवचनाद्दूता राजवेश्म प्रवेशिताः ।
ददृशुर्देवसंकाशं वृद्धं दशरथं नृपं ॥ २ ॥
बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वे दूता विगतसाध्वसाः ।
राजानं प्रसृतं वाक्यमब्रुवन् मधुराक्षरं ॥ ३ ॥
वैदेहो जनको राजा पृच्छति त्वां नराधिप ।
कुशलानामयं स्निग्धं सामात्यं सपुरोहितं ॥ ४ ॥
पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ।
राजानश्च कृतामर्षा निर्वीर्या विमुखीकृताः ॥ ६ ॥
सेयं मम सुता राजन् विश्वामित्रपुरःसरैः ।
यदृच्छयागतैर्वीरैर्निर्जिता तव पुत्रकैः ॥ ७ ॥

तच्च रत्नं धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ।
रामेण हि महाबाहो महत्यां जनसंसदि ॥ ८ ॥
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ।
प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ९ ॥
सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरस्कृतः ।
शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवं ॥ १० ॥
प्रतिज्ञां मम राजेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि ।
पुत्रयोरुभयोरेव प्रीतिं त्वमुपलप्स्यसे ॥ ११ ॥
एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः ॥ १२ ॥
दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
वशिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणश्चैवमब्रवीत् ॥ १३ ॥
गुप्तः कौशिकपुत्रेण कौशल्यानन्दवर्धनः ।
लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥ १४ ॥
दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना ।
संप्रदानं सुतायाः स राघवे कर्तुमिच्छति ॥ १५ ॥
यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः ।
पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ १६ ॥
मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजा श्वो यात्रेति स मन्त्रिणः ॥ १७ ॥

मन्त्रिणस्तु नरेन्द्रस्य रात्रिं परमसत्कृताः ।
ऊषुः प्रमुदिताः सर्वे गुणैः सर्वैः समन्विताः ॥ १८ ॥

इति बालकाण्डे जनकदूतवाक्यं नाम अष्टषष्टितमः सर्गः
॥ ६८ ॥

CAPUT LXIX.

Colloquium Janaci cum Dasaratha.

ततो रात्र्यां व्यतीतायां सोपाध्यायः सबान्धवः ।
राजा दशरथो हृष्टः सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
अद्य सर्वे धनाध्यक्षा धनमादाय पुष्कलं ।
व्रजन्त्वग्रे सुविहिता नानारत्नसमन्विताः ॥ २ ॥
चतुरङ्गबलं चापि शीघ्रं निर्यातु सर्वशः ।
ममाज्ञासमकालं च यानयुग्यमनुत्तमं ॥ ३ ॥
वशिष्ठो वामदेवश्च जावालिरथ काश्यपः ।
मार्कण्डेयश्च दीर्घायुर्ऋषिः कात्यायनस्तदा ॥ ४ ॥
एते द्विजाः प्रयान्त्वग्रे स्यन्दनं योजयस्व मे ।
यथा कालात्ययो न स्याद्दूता हि त्वरयन्ति मां ॥ ५ ॥

वचनाच्च नरेन्द्रस्य सेना सा चतुरङ्गिणी ।
राजानमृषिभिः सार्धं व्रजन्तं पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ६ ॥
गत्वा चतुरहं मार्गे विदेहान् अभ्युपेयिवान् ।
राजा च जनकः श्रीमान् श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ॥ ७ ॥
ततो राजा समासाद्य वृद्धं दशरथं नृपं ।
उवाच वचनं श्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितं ॥ ८ ॥
स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
पुत्रयोरुभयोः प्रीतिमाप्स्यसे वीर्यनिर्जितां ॥ ९ ॥
दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वशिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः ॥ १० ॥
दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं कुलं ।
राघवैः सह संबन्धाद्वीर्यश्रेष्ठैर्महाबलैः ॥ ११ ॥
श्वः प्रभाते नरेन्द्र त्वं निर्वर्तयितुमर्हसि ।
यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहमृषिसंमतं ॥ १२ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिं ॥ १३ ॥
प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा ।
यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत् करिष्यामहे वयं ॥ १४ ॥
तद्धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ।
श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः ॥ १५ ॥

ततः सर्वे मुनिगणाः परस्परसमागमे ।
हर्षेण महता युक्तास्तां रात्रिमवसन् सुखं ॥ १६ ॥
अथ रामो महातेजा लक्ष्मणेन समं ययौ ।
कौशिकं च पुरस्कृत्य पितुः पादावुपास्पृशत् ॥ १७ ॥
राजा च राघवौ पुत्रौ निशाम्य परिहर्षितः ।
उवास परमप्रीतो जनकेनाभिपूजितः ॥ १८ ॥
जनकोऽपि महातेजाः क्रिया धर्मेण तत्त्ववित् ।
यज्ञस्य च सुताभ्यां च कृत्वा रात्रिमुवास ह ॥ १९ ॥

इति बालकाण्डे जनकदशरथसंवादो नाम एकोनसप्ततितमः सर्गः ॥ ६९ ॥

CAPUT LXX.

PUELLARUM PETITIO.

ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितं ॥ १ ॥
भ्राता मम महातेजा यवीयान् अतिधार्मिकः ।
कुशध्वज इति ख्यातः पुरीमध्यावसच्छुभां ॥ २ ॥
वार्य्याफलकपर्य्यन्तां पिबन्निक्षुमतीं नदीं ।
सांकाश्यां पुण्यसंकाशां विमानमिव पुष्पकं ॥ ३ ॥
तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे मतः ।
प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥ ४ ॥
एवमुक्ते तु वचने शतानन्दस्य संनिधौ ।
आगताः केचिदव्यग्रा जनकस्तान् समादिशत् ॥ ५ ॥
शासनात् तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिनः ।
समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥ ६ ॥
सांकाश्यां ते समागम्य ददृशुश्च कुशध्वजं ।
न्यवेदयन् यथावृत्तं जनकस्य च चिन्तितं ॥ ७ ॥
तद्वृत्तं नृपतिः श्रुत्वा दूतश्रेष्ठैर्महाजवैः ।
आज्ञया हि नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ॥ ८ ॥

सोऽभिवाद्य शतानन्दं जनकं चातिधार्मिकं ।
राजार्हं परमं दिव्यमासनमध्यरोहत ॥ ९ ॥
उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावतितेजसौ ।
प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनं ॥ १० ॥
गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमिक्ष्वाकुममितप्रभं ।
आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणं ॥ ११ ॥
औपकार्यं स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनं ।
ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत् ॥ १२ ॥
अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ।
स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितं ॥ १३ ॥
मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा ।
सबन्धुरागमत् तत्र जनको यत्र वर्तते ॥ १४ ॥
राजा च मन्त्रिसहितः सोपाध्यायः सबान्धवः ।
वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ १५ ॥
विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतं ।
वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वशिष्ठो भगवान् ऋषिः ॥ १६ ॥
विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
एष वक्ष्यति धर्मात्मा यथाधर्मं यथाक्रमं ॥ १७ ॥
तूष्णीं भूते दशरथे वशिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोधसं ॥ १८ ॥

अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।
तस्मान्मरीचिः संजज्ञे मरीचेः कश्यपः सुतः ॥ १९ ॥
विवस्वान् कश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ।
मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुश्च मनोः सुतः ॥ २० ॥
तमिक्ष्वाकुमयोध्यायां राजानं विद्धि पूर्वकं ।
इक्ष्वाकोस्तु सुतः श्रीमान् कुक्षिरित्येव विश्रुतः ॥ २१ ॥
कुक्षेरथात्मजः श्रीमान् विकुक्षिरुदपद्यत ।
विकुक्षेस्तु महातेजा बाणः पुत्रो व्यजायत ॥ २२ ॥
बाणस्य तु महातेजा अनरण्यः प्रतापवान् ।
अनरण्यात् पृथुर्जज्ञे त्रिशंकुस्तु पृथोरपि ॥ २३ ॥
त्रिशङ्कोरभवत् पुत्रो धुन्धुमारो महायशाः ।
धुन्धुमारान्महातेजा युवनाश्वो महारथः ॥ २४ ॥
युवनाश्वसुतश्चैव मान्धाता पृथिवीपतिः ।
मान्धातुस्तु सुतः श्रीमान् सुसंधिरुदपद्यत ॥ २५ ॥
सुसंधेरपि पुत्रौ द्वौ ध्रुवसंधिः प्रसेनजित् ।
यशस्वी ध्रुवसंधेस्तु भरतो नाम नामतः ॥ २६ ॥
भरतात् तु महातेजा असितो समजायत ।
* यस्यैते प्रतिराजान उदपद्यन्त शत्रवः ॥ २७ ॥
* हैहयास्तालजङ्घाश्च शूराश्च शशिविन्दवः ।
* तांश्च स प्रतियुध्यन् वै युद्धे राजा प्रवासितः ॥ २८ ॥

* हिमवन्तमुपागम्य भार्याभ्यां सहितस्तदा ।
* असितो ऽल्पबलो राजा कालधर्ममुपेयिवान् ॥ २९ ॥
* द्वे चास्य भार्ये गर्भिण्यौ बभूवतुरिति श्रुतं ।
* एका गर्भविनाशार्थं सपत्न्यै सा गरं ददौ ॥ ३० ॥
* ततः शैलवरे रम्ये बभूवाभिरतो मुनिः ।
* भार्गवश्च्यवनो नाम हिमवन्तमुपाश्रितः ॥ ३१ ॥
* तत्र चैका महाभागा भार्गवं देववर्चसं ।
* ववन्दे पद्मपत्राक्षी काङ्क्षन्ती सुतमुत्तमं ॥ ३२ ॥
* तमृषिं साभ्युपागम्य कालिन्दी चाभ्यवादयत् ।
* स तामभ्यवदद्विप्रः पुत्रेप्सुं पुत्रजन्मनि ॥ ३३ ॥
* तव कुक्षौ महाभागे अचिरात् संजनिष्यति ।
* गरेण सहितः श्रीमान् मा शुचः कमलेक्षणे ॥ ३४ ॥
* च्यवनं तु नमस्कृत्य राजपुत्री पतिव्रता ।
* पतिना रहिता तस्मात् पुत्रं देवी व्यजायत ॥ ३५ ॥
* सपत्न्या तु गरस्तस्यै दत्तो गर्भजिघांसया ।
* सह तेन गरेणैव जातः स सगरो ऽभवत् ॥ ३६ ॥
सगरस्यासमञ्जस्तु असमञ्जादथांशुमान् ।
दिलीपो ऽंशुमतः पुत्रो दिलीपस्य भगीरथः ॥ ३७ ॥
भगीरथात् ककुत्स्थश्च ककुत्स्थाच्च रघुस्तदा ।
रघोस्तु पुत्रस्तेजस्वी प्रवृद्धः पुरुषादकः ॥ ३८ ॥

कल्माषपादोऽप्यभवत् तस्माज्जातस्तु शङ्खणः ।
सुदर्शनः शङ्खणस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात् ॥ ३९ ॥
शीघ्रगस्त्वग्निवर्णस्य शीघ्रगस्य मरुः सुतः ।
मरोः प्रशुश्रुकस्त्वासीदम्बरीषः प्रशुश्रुकात् ॥ ४० ॥
अम्बरीषस्य पुत्रोऽभून्नहुषः पृथिवीपतिः ।
नहुषस्य ययातिस्तु नाभागस्तु ययातिजः ॥ ४१ ॥
नाभागस्य बभूवाज अजाद्दशरथोऽभवत् ।
अस्माद्दशरथाज्जातौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४२ ॥
आदिवंशविशुद्धानां राज्ञां परमधर्मिणां ।
इक्ष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनां ॥ ४३ ॥
रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप ।
सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशे दातुमर्हसि ॥ ४४ ॥

इति बालकाण्डे कन्यावरणं नाम सप्ततितमः सर्गः
॥ ७० ॥

CAPUT LXXI.

JANACI PROSAPIAE DECLARATIO.

एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
श्रोतुमर्हसि भद्रं ते कुलं नः परिकीर्तितं ॥ १ ॥
प्रदाने हि मुनिश्रेष्ठ कुलं निरवशेषतः ।
वक्तव्यं कुलजातेन तन्निबोध महामुने ॥ २ ॥
राजाभूत् त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेन कर्मणा ।
निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्यवतां वरः ॥ ३ ॥
तस्य पुत्रो मिथिर्नाम जनको मिथिपुत्रकः ।
प्रथमो जनको राजा जनकादप्युदावसुः ॥ ४ ॥
उदावसोस्तु धर्मात्मा जातो वै नन्दिवर्धनः ।
नन्दिवर्धसुतः शूरः सुकेतुर्नाम नामतः ॥ ५ ॥
सुकेतोरपि धर्मात्मा देवरातो महाबलः ।
देवरातस्य राजर्षेर्वृहद्रथ इति स्मृतः ॥ ६ ॥
वृहद्रथस्य शूरोऽभून्महावीरः प्रतापवान् ।
महावीरस्य धृतिमान् सुधृतिः सत्यविक्रमः ॥ ७ ॥
सुधृतेरपि धर्मात्मा धृष्टकेतुरभूत् सुतः ।
धृष्टकेतोश्च राजर्षेर्हर्यश्व इति विश्रुतः ॥ ८ ॥

हर्यश्वस्य मरुः पुत्रो मरोः पुत्रः प्रतीन्धकः ।
प्रतीन्धकस्य धर्मात्मा राजा कीर्तिरथः सुतः ॥ ९ ॥
पुत्रः कीर्तिरथस्यापि देवमीढ इति स्मृतः ।
देवमीढस्य विबुधो विबुधस्य महान्धकः ॥ १० ॥
महान्धकसुतो राजा कीर्तिरातो महाबलः ।
कीर्तिरातस्य राजर्षेर्महारोमा व्यजायत ॥ ११ ॥
महारोम्णास्तु धर्मात्मा स्वर्णरोमेति विश्रुतः ।
स्वर्णरोम्णास्तु राजर्षेर्ह्रस्वरोमा व्यजायत ॥ १२ ॥
तस्य पुत्रद्वयं जज्ञे धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
ज्येष्ठो ऽहमनुजो भ्राता मम वीरः कुशध्वजः ॥ १३ ॥
मां तु ज्येष्ठं पिता राज्ये सो ऽभिषिच्य नराधिपः ।
कुशध्वजं समावेश्य भारं मयि वनं गतः ॥ १४ ॥
वृद्धे पितरि स्वर्याते धर्मेण धुरमावहं ।
भ्रातरं देवसंकाशं स्नेहात् पश्यन् कुशध्वजं ॥ १५ ॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य सांकाश्यादागतः पुरात् ।
सुधन्वा वीर्यवान् राजा मिथिलामवरोधकः ॥ १६ ॥
स च मे प्रेषयामास शैवं धनुरनुत्तमं ।
सीता च कन्या पद्माक्षी मह्यं वै दीयतामिति ॥ १७ ॥
तस्या ऽप्रदानाद्ब्रह्मर्षे युद्धमासीन्मया सह ।
स हतो ऽभिमुखो राजा सुधन्वा तु मया रणे ॥ १८ ॥

निहत्य तं मुनिश्रेष्ठ सुधन्वानं नराधिपं ।
सांकाश्ये भ्रातरं शूरमभ्यसिञ्चं कुशध्वजं ॥ १९ ॥
कनीयान् एष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने ।
ददामि परमप्रीतो बध्वौ ते मुनिपुंगव ॥ २० ॥
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय वै ।
वीर्यशुल्कां मम सुतां सीतां सुरसुतोपमां ॥ २१ ॥
द्वितीयामूर्मिलां चैव त्रिर्वदामि न संशयः ।
ददामि परमप्रीतो बध्वौ ते मुनिपुंगव ॥ २२ ॥
रामलक्ष्मणयो राजन् गोदानं कारयस्व ह ।
पितृकार्यं च भद्रं ते ततो वैवाहिकं कुरु ॥ २३ ॥
मघा ह्यद्य महाबाहो तृतीये दिवसे प्रभो ।
फाल्गुण्यामुत्तरे राजन् तस्मिन् वैवाहिकं कुरु ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे जनककुलप्रख्यानं नाम एकसप्ततितमः
सर्गः ॥ ७१ ॥

CAPUT LXXII.

VACCARUM DONATIO.

उक्तवाक्ये तु जनके विश्वामित्रो महामुनिः ।
उवाच वचनं धीमान् वशिष्ठसहितस्तदा ॥ १ ॥
अचिन्त्यान्यप्रमेयानि कुलानि रघुनन्दन ।
इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥ २ ॥
सदृशो धर्मसंबन्धः सदृशो रूपसंपदा ।
सिताया ऊर्मिलायाश्च रामलक्ष्मणयोस्तथा ॥ ३ ॥
वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम ।
भ्राता यवीयान् धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ॥ ४ ॥
अस्य धर्मात्मनो राजन् रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्न्यर्थं वरयामहे ॥ ५ ॥
भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ।
वरये ते सुते राजंस्तयोरर्थे महात्मनोः ॥ ६ ॥
पुत्रा दशरथस्येमे रूपयौवनशालिनः ।
लोकपालसमाः सर्वे देवतुल्यपराक्रमाः ॥ ७ ॥
उभयोरपि राजेन्द्र संबन्धेनानुबध्यतां ।
इक्ष्वाकुकुलमव्यग्रं भवतः पुण्यकर्मणः ॥ ८ ॥

विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वशिष्ठस्य मते तदा ।
जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुंगवौ ॥ ९ ॥
कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां नो मुनिपुंगवौ ।
सदृशं कुलसंबन्धं यदाज्ञापयथः स्वयं ॥ १० ॥
एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वजसुते इमे ।
पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्नभरतावुभौ ॥ ११ ॥
एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने ।
पाणिं गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥ १२ ॥
उत्तरे दिवसे ब्रह्मन् फाल्गुणीभ्यां मनीषिणः ।
वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः ॥ १३ ॥
एवमुक्त्वा वचः सौम्यं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः ।
उभौ मुनिवरौ राजा जनको वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥
परो धर्मः कृतो मह्यं शिष्योऽस्मि भवतोः सदा ।
इमान्यासनमुख्यानि आस्येतां मुनिपुंगवौ ॥ १५ ॥
यथा दशरथस्येयं तथायोध्या पुरी मम ।
प्रभुत्वे नास्ति संदेहो यथार्हं कर्तुमर्हथ ॥ १६ ॥
तथा ब्रुवति वैदेहे जनके रघुनन्दनः ।
राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिं ॥ १७ ॥
युवामसंख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ ।
ऋषयो राजसंघाश्च भवद्भ्यामभिपूजिताः ॥ १८ ॥

स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामि स्वमालयं ।
श्राद्धकर्माणि विधिवद्विधास्य इति चाब्रवीत् ॥ १९ ॥
तमापृष्ट्वा नरपतिं राजा दशरथस्तदा ।
मुनीन्द्रौ तौ पुरस्कृत्य जगामाशु महायशाः ॥ २० ॥
स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमं ॥ २१ ॥
गवां शतसहस्रं हि ब्राह्मणेभ्यो नराधिपः ।
एकैकशो ददौ राजा पुत्रान् उद्दिश्य धर्मतः ॥ २२ ॥
सुवर्णशृङ्गसंपन्नाःसवत्साः कांस्यदोहनाः ।
गवां शतसहस्राणि चत्वारि पुरुषर्षभः ॥ २३ ॥
स सुतैः कृतगोदानैर्वृतस्तु नृपतिस्तदा ।
लोकपालैरिवाभाति वृतः सौम्यः प्रजापतिः ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे गोदानं नाम द्विसप्ततितमः सर्गः
॥ ७२ ॥

CAPUT LXXIII.

DASARATHAE FILIORUM NUPTIAE.

यस्मिंस्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमं ।
तस्मिंस्तु दिवसे वीरो युधाजित् समुपेयिवान् ॥ १ ॥
पुत्रः केकयराजस्य साक्षाद्भरतमातुलः ।
दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् ॥ २ ॥
केकयाधिपती राजन् स्नेहात् कुशलमब्रवीत् ।
येषां कुशलकामोऽसि तेषां संप्रत्यनामयं ॥ ३ ॥
स्वस्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपतिः ।
तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥ ४ ॥
श्रुत्वा त्वहमयोध्यायामिहस्थं त्वां सबान्धवं ।
त्वरयाभ्युपयातोऽहं द्रष्टुकामः स्वसुः सुतं ॥ ५ ॥
अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितं ।
दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजनार्हमपूजयत् ॥ ६ ॥
ततस्तामुषितो रात्रिं सह पुत्रैर्महीपतिः ।
पुरस्कृत्य वशिष्ठादीन् मुनीन् यज्ञमुपाययौ ॥ ७ ॥
युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः ।
भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गलः ॥ ८ ॥
पितुः समीपमाश्रित्य तस्थौ भ्रातृभिरावृतः ।
वशिष्ठो भगवान् एत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ॥ ९ ॥

राजा दशरथो राजन् कृतकौतुकमङ्गलैः ।
पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठ दातारमभिकाङ्क्षते ॥ १० ॥
दातृप्रतिग्रहीतृभ्यां सर्वार्थाः प्रभवन्ति हि ।
स्वधर्मं प्रतिपद्यस्व कृत्वा वैवाह्यमुत्तमं ॥ ११ ॥
इत्युक्तः परमोदारो वशिष्ठेन महात्मना ।
प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ॥ १२ ॥
कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञां संप्रतीक्षते ।
स्वगृहे को विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव ॥ १३ ॥
यज्ञभूमिमिमां प्राप्ताः कृतकौतुकमङ्गलाः ।
मम कन्याश्चतस्रो हि दीप्ता वह्नेरिवार्चिषः ॥ १४ ॥
सद्योऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः ।
अविघ्नं क्रियतां सर्वं किमर्थं हि विलम्ब्यते ॥ १५ ॥
तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा ।
प्रवेशयामास सुतान् सर्वान् ऋषिगणान् अपि ॥ १६ ॥
ततो राजा विदेहानां वशिष्ठमिदमब्रवीत् ।
कारयस्व ऋषे सर्वां क्रियां वैवाहिकीं प्रभो ॥ १७ ॥
तथेत्युक्त्वा तु जनकं वशिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकं ॥ १८ ॥
प्रपामध्ये तु विधिवद्वेदिं कृत्वा महातपाः ।
अलंचकार तां वेदिं गन्धपुष्पैः समन्ततः ॥ १९ ॥

सुवर्णपालिकाभिश्च छिद्रकुम्भैश्च सांकुरैः ।
अंकुराढ्यैः शरावैश्च धूपपात्रैः सधूपकैः ॥ २० ॥
शङ्खपात्रैः स्रुवैः स्रुग्भिः पात्रैरर्घ्यादिपूजितैः ।
लाजपूर्णैस्तथा पात्रैरक्षतैरपि संस्कृतैः ॥ २१ ॥
दर्भैः समैः समास्तीर्य विधिवन्मन्त्रपूर्वकं ।
जुहावाग्नौ महातेजा वशिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ २२ ॥
ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषितां ।
समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ॥ २३ ॥
अब्रवीज्जनको राजा कौशल्यानन्दवर्धनं ।
इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ॥ २४ ॥
प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ।
पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ॥ २५ ॥
इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा ।
साधु साध्विति देवानामृषीणां वदतां तदा ॥ २६ ॥
एवं दत्त्वा सुतां सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृतां ।
अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुतः ॥ २७ ॥
लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया ।
प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ २८ ॥
तमेवमुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत ।
गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन ॥ २९ ॥

शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीन्मिथिलेश्वरः ।
श्रुतकीर्तेर्महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥ ३० ॥
सर्वे भवन्तः सौम्याश्च सर्वे सुचरितव्रताः ।
पत्नीभिः सन्तु काकुत्स्था मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ ३१ ॥
जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन् पाणिभिरस्पृशन् ।
चत्वारस्ते चतसृणां वशिष्ठस्य मते स्थिताः ॥ ३२ ॥
अग्निं प्रदक्षिणं चक्रुर्वेदिं राजानमेव च ।
ऋषींश्चापि महात्मानः सहभार्या रघूद्वहाः ॥ ३३ ॥
पुष्पवृष्टिर्महत्यासीदन्तरीक्षात् सुभास्वरा ।
दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैर्गीतिवादित्रनिस्वनैः ॥ ३४ ॥
ननृतुश्चाप्सरःसंघा गन्धर्वाश्च जगुः कलं ।
विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमदृश्यत ॥ ३५ ॥
ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्घुष्टनिनादिते ।
त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः ॥ ३६ ॥
अथोपकार्यां जग्मुस्ते सभार्या रघुनन्दनाः ।
राजाप्यनुययौ पश्यन् सर्षिसंघः सबान्धवः ॥ ३७ ॥

इति बालकाण्डे दशरथपुत्रविवाहो नाम त्रिसप्ततितमः सर्गः ॥ ७३ ॥

CAPUT LXXIV.

Congressus cum Jamadagneio.

अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ।
आपृच्छ्य तौ नरव्याघ्रौ जगामोत्तरपर्वतं ॥ १ ॥
विश्वामित्रे गते तस्मिन् वैदेहं मिथिलाधिपं ।
आपृच्छ्य प्रययौ चापि राजा दशरथः पुरीं ॥ २ ॥
अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु ।
कम्बलादीनि वस्त्राणि क्षौमपट्टाम्बराणि च ॥ ३ ॥
हस्त्यश्वरथपादातं दिव्यरूपं स्वलंकृतं ।
ददौ कन्यापिता तासां दासीदासमनुत्तमं ॥ ४ ॥
हिरण्यस्य सुवर्णस्य मुक्तानां विद्रुमस्य च ।
ददौ राजा सुसंहृष्टः कन्याधनमभीप्सितं ॥ ५ ॥
दत्वा बहुविधं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवं ।
प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः ॥ ६ ॥
राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रैर्महात्मभिः ।
ऋषीन् सर्वान् पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः ॥ ७ ॥
गच्छन्तं तं नरव्याघ्रं सर्षिसंघं सराघवं ।
घोराः स्म पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति समन्ततः ॥ ८ ॥

भौमाश्चैव मृगाः सर्वे गच्छन्ति स्म प्रदक्षिणं ।
तान् दृष्ट्वा राजशार्दूलो वशिष्ठं पर्यपृच्छत ॥ ९ ॥
असौम्याः पक्षिणो घोरा मृगाश्चापि प्रदक्षिणाः ।
किमिदं हृदयोत्कम्पि मनो मम विषीदति ॥ १० ॥
राज्ञो दशरथस्यैतच्छ्रुत्वा वाक्यं महान् ऋषिः ।
उवाच मधुरां वाणीं श्रूयतामस्य यत् फलं ॥ ११ ॥
उपस्थितं भयं घोरं दिव्यपक्षिमुखाच्च्युतं ।
मृगाः प्रशमयन्त्येते संतापस्त्यज्यतामयं ॥ १२ ॥
तेषां संवदतां तत्र वायुःप्रादुर्बभूव ह ।
कम्पयन् मेदिनीं सर्वां पातयंश्च महाद्रुमान् ॥ १३ ॥
तमसा संवृतः सूर्यः सर्वे नाविदिषुर्दिशः ।
भस्मना चावृतं सर्वं संमूढमिव तद्बलं ॥ १४ ॥
वशिष्ठ ऋषयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ।
ससंज्ञा इव तत्रासन् सर्वमन्यद्विचेतनं ॥ १५ ॥
तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मछन्नेव सा चमूः ।
ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणं ॥ १६ ॥
भार्गवं जामदग्नेयं राजराजविमर्दनं ।
कैलासमिव दुर्धर्षं कालाग्निमिव दुःसहं ॥ १७ ॥
स्कन्धे चासज्य परशुं धनुर्विद्युद्गणोपमं ।
प्रगृह्य शस्त्रमुग्रं च त्रिपुरघ्नं यथा शिवं ॥ १८ ॥

तं दृष्ट्वा भीमसंकाशं ज्वलन्तमिव पावकं ।
वशिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ॥ १९ ॥
संगता मुनयः सर्वे संजजल्पुरथो मिथः ।
कच्चित् पितृबधामर्षी क्षत्रं नोत्सादयिष्यति ॥ २० ॥
पूर्वं क्षत्रबधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः ।
क्षत्रस्योत्सादनं भूयो न खिल्वस्य चिकीर्षितं ॥ २१ ॥
एवमुक्त्वार्घ्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनं ।
ऋषयो राम रामेति मधुरां वाचमब्रुवन् ॥ २२ ॥
प्रतिगृह्य तु तां पूजामप्रत्युक्त्वा च तान् ऋषीन् ।
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ॥ २३ ॥

इति बालकाण्डे जामदग्न्यसमागमो नाम चतुःसप्ततितमः सर्गः ॥ ७४ ॥

CAPUT LXXV.

JAMADAGNEII SERMO.

राम दाशरथे वीर वीर्यं ते श्रूयतेऽद्भुतं ।
धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतं ॥ १ ॥
तदद्भुतमचिन्त्यं च भेदनं धनुषस्त्वया ।
तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्यापरं शुभं ॥ २ ॥
तदिदं घोरसंकाशं जामदग्न्यं महद्धनुः ।
पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च ॥ ३ ॥
तदहं ते बलं दृष्ट्वा धनुषोऽप्यस्य पूरणे ।
द्वन्द्वयुद्धं प्रदास्यामि वीर श्लाघ्यमिदं तव ॥ ४ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजा दशरथस्तदा ।
विषण्णवदनो दीनः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥
क्षत्ररोषात् प्रशान्तस्त्वं ब्राह्मणश्च महातपाः ।
बालानां मम पुत्राणामभयं दातुमर्हसि ॥ ६ ॥
भार्गवाणां कुले जातः स्वाध्यायव्रतशालिनां ।
सहस्राक्षे प्रतिज्ञाय शस्त्रं प्रक्षिप्तवान् असि ॥ ७ ॥
स त्वं धर्मपरो भूत्वा कश्यपाय वसुंधरां ।
दत्त्वा वनमुपागम्य महेन्द्रकृतकेतनः ॥ ८ ॥

मम सर्वविनाशाय संप्राप्तस्त्वं महामुने ।
न ह्येकस्मिन् हते रामे सर्वे जीवामहे वयं ॥ ९ ॥
ब्रुवत्येवं दशरथे जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
अनादृत्य तु तद्वाक्यं राममेवाभ्यभाषत ॥ १० ॥
इमे द्वे धनुषी राम दिव्ये लोकाभिपूजिते ।
दृढे बलवती मुख्ये सुकृते विश्वकर्मणा ॥ ११ ॥
अनुसृष्टं सुरैरेकं त्र्यम्बकाय युयुत्सवे ।
त्रिपुरघ्नं नरश्रेष्ठ भग्नं काकुत्स्थ यत् त्वया ॥ १२ ॥
इदं द्वितीयं दुर्धर्षं विष्णोर्दत्तं सुरोत्तमैः ।
तदिदं वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयं ॥ १३ ॥
तदा तु देवताः सर्वाः पृछन्ति स्म पितामहं ।
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च बलाबलनिरीक्षया ॥ १४ ॥
अभिप्रायं तु विज्ञाय देवतानां पितामहः ।
विरोधं जनयामास तयोः सत्यवतां वरः ॥ १५ ॥
विरोधे तु महद्युद्धमभवद्रोमहर्षणं ।
शितिकण्ठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः ॥ १६ ॥
तदा तु जृम्भितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमं ।
हुंकारेण महादेवः स्तम्भितोऽथ त्रिलोचनः ॥ १७ ॥
देवैस्तदा समागम्य सर्षिसंघैः सचारणैः ।
याचितौ प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ ॥ १८ ॥

जृम्भितं तद्धनुर्दृष्ट्वा शैवं विष्णुपराक्रमैः ।
अधिकं मेनिरे विष्णुं देवाः सर्षिगणास्तथा ॥ १९ ॥
धनू रुद्रस्तु संक्रुद्धो विदेहेषु महायशाः ।
देवरातस्य राजर्षेर्ददौ हस्ते ससायकं ॥ २० ॥
इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरंजयं ।
ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः स न्यासमुत्तमं ॥ २१ ॥
ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः ।
पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः ॥ २२ ॥
न्यस्तशस्त्रे पितरि मे तपोबलसमन्विते ।
अर्जुनो विदधे मृत्युं प्राकृतीं बुद्धिमास्थितः ॥ २३ ॥
बधमप्रतिरूपं तु पितुः श्रुत्वा सुदारुणं ।
क्षत्रमुत्सादयं रोषाज्जातं जातमनेकशः ॥ २४ ॥
पृथिवीं चाखिलां प्राप्य कश्यपाय महात्मने ।
यज्ञस्यान्ते तदा राम दक्षिणां पुण्यकर्मणे ॥ २५ ॥
दत्वा महेन्द्रनिलयस्तपोबलसमन्वितः ।
स्थितोऽस्मि तस्मिंस्तप्यन् वै सुसुखं सुरसेविते ॥ २६ ॥
श्रुत्वा तु धनुषो भेदं विस्मितानां नभस्तले ।
भाषतां देवसंघानां ततोऽहं द्रुतमागतः ॥ २७ ॥
तदिदं वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत् ।
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमं ॥ २८ ॥

योजयस्व धनुःश्रेष्ठे शरं परपुरंजयं ।
यदि शक्नोषि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते तदा ॥ २१ ॥

इति बालकाण्डे जामदग्न्यवाक्यं नाम पञ्चसप्ततितमः सर्गः ॥ ७५ ॥

CAPUT LXXVI.

JAMADAGNEIUS SUPERUM SEDIBUS EXCLUSUS.

श्रुत्वा तु जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा ।
गौरवयन्त्रितकथः पितू रामामथाब्रवीत् ॥ १ ॥
श्रुतवान् अस्मि यत् कर्म कृतवान् असि भार्गव ।
अनुरुध्यामहे ब्रह्मन् पितुरानृण्यमास्थितं ॥ २ ॥
वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव ।
अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमं ॥ ३ ॥
इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य वरायुधं ।
शरं च प्रतिसंगृह्य हस्ताल्लघुपराक्रमः ॥ ४ ॥
आरोप्य स धनू रामः शरं सज्जं चकार ह ।
जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोऽब्रवीदिदं ॥ ५ ॥
ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ।
शक्तोऽपि न ते मुञ्चेयं त्वद्दं प्राणहरं शरं ॥ ६ ॥

इमां वा त्वद्गतिं राम तपोबलसमर्जितां ।
लोकान् अप्रतिमान् वापि हनिष्यामीति मे मतिः ॥ ७ ॥
न ह्ययं वैष्णवो दिव्यः शरः परपुरंजयः ।
मोघः पतति वीर्येण बलदर्पविनाशनः ॥ ८ ॥
वरायुधधरं रामं द्रष्टुं सर्षिगणाः सुराः ।
पितामहं पुरस्कृत्य समेतास्तत्र सर्वशः ॥ ९ ॥
गन्धर्वाप्सरसश्चैव सिद्धचारणकिन्नराः ।
यक्षराक्षसनागाश्च तद्द्रष्टुं महदद्भुतं ॥ १० ॥
जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे ।
निर्वीर्यो जामदग्न्यो ऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥ ११ ॥
तेजो ऽभिहतवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृतः ।
रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥ १२ ॥
कश्यपाय मया दत्ता यदा पूर्वं वसुंधरा ।
विषये मे न वस्तव्यमिति मां कश्यपो ऽब्रवीत् ॥ १३ ॥
सो ऽहं गुरुवचः कुर्वन् पृथिव्यां न वसे निशां ।
मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ मा भूवमिति निश्चितं ॥ १४ ॥
तदिमां मद्गतिं वीर हन्तुं नार्हसि राघव ।
मनोजवं गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमं ॥ १५ ॥
लोकास्त्वप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया ।
जहि तान् शरमोक्षेण मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥ १६ ॥

अक्षयं मधुहन्तारं जानामि त्वां महेश्वरं ।
धनुषोऽस्य परामर्शात् स्वस्ति तेऽस्तु परंतप ॥ १७ ॥
एते सुरगणाः सर्वे निरीक्षन्ते समागताः ।
त्वामप्रतिमकर्माणमप्रतिद्वन्द्वमाहवे ॥ १८ ॥
न चेयं मम काकुत्स्थ व्रीडा भवितुमर्हति ।
त्वया त्रैलोक्यनाथेन यदहं विमुखीकृतः ॥ १९ ॥
शरमप्रतिमं राम मोक्तुमर्हसि सुव्रत ।
शरमोक्षे गमिष्यामि महेन्द्रं पर्वतोत्तमं ॥ २० ॥
तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान् ।
रामो दाशरथिः श्रीमांश्चिक्षेप शरमुत्तमं ॥ २१ ॥
स हतान् दृश्य रामेण स्वाँल्लोकांस्तपसार्जितान् ।
जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमं ॥ २२ ॥
ततो वितिमिराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधं ॥ २३ ॥
रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्यो प्रशस्य ह ।
ततः प्रदक्षिणं कृत्वा जगामात्मगतिं प्रभुः ॥ २४ ॥

इति बालकाण्डे जामदग्न्यलोकविरोधो नाम
षट्सप्ततितमः सर्गः ॥ ७६ ॥

CAPUT LXXVII.

BHARATAE DIMISSIO.

गते रामे प्रशान्तात्मा रामो दाशरथिर्धनुः ।
वरुणायाप्रमेयाय ददौ हस्ते ससायकं ॥ १ ॥
अभिवाद्य ततो रामो वशिष्ठप्रमुखान् ऋषीन् ।
पितरं विह्वलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥ २ ॥
जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी ।
अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥ ३ ॥
रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतं ।
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्न्युपाघ्राय राघवं ॥ ४ ॥
गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः ।
पुनर्जातं तदा मेने पुत्रमात्मानमेव च ॥ ५ ॥
चोदयित्वा पुनः सेनां जगाम स्वपुरीं प्रति ।
समुच्छ्रितध्वजवतीं तूर्योद्घुष्टनिनादितां ॥ ६ ॥
सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्करां ।
राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलपाणिभिः ॥ ७ ॥
संपूर्णां प्राविशद्राजा जनौघैः समलंकृतां ।
पौरैः प्रत्युद्गतो दूरं द्विजैश्च पुरवासिभिः ॥ ८ ॥

पुत्रैरनुगतः श्रीमान् श्रीमद्भिश्च महायशाः ।
प्रविवेश गृहं राजा हिमवत्सदृशं प्रियं ॥ ९ ॥
कौशल्या च सुमित्रा च कैकेयी च सुमध्यमा ।
वधूप्रतिग्रहे युक्ता याश्चान्या राजयोषितः ॥ १० ॥
ततः सीतां महाभागामूर्मिलां च यशस्विनीं ।
कुशध्वजसुते चोभे जगृहुर्नृपपत्नयः ॥ ११ ॥
मङ्गलालापनैर्होमैः शोभिताः क्षौमवाससः ।
देवतायतनान्याशु सर्वास्ताः प्रत्यपूजयन् ॥ १२ ॥
अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वा राजसुतास्तदा ।
रेमिरे मुदिताः काले भर्तृभिः सहिता रहः ॥ १३ ॥
कुमाराश्च महात्मानो वीर्येणाप्रतिमा भुवि ।
स्वं स्वं गृहमथासाद्य कुवेरभवनोपमं ॥ १४ ॥
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः ।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः ॥ १५ ॥
कस्यचित् त्वथ कालस्य राजा दशरथः सुतं ।
भरतं कैकयीपुत्रं समाहूयेदमब्रवीत् ॥ १६ ॥
अयं केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ।
त्वां नेतुमागतो वीरो युधाजिन्मातुलस्तव ॥ १७ ॥
श्रुत्वा दशरथस्यैतद्भरतः कैकयीसुतः ।
गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥ १८ ॥

आपृच्छ्य पितरं शूरो रामं चाक्लिष्टकारिणं ।
मातॄश्चापि नरश्रेष्ठः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥ १९ ॥
युधाजित् प्राप्य भरतं सशत्रुघ्नं प्रहर्षितः ।
स्वपुरं प्राविशद्वीरः पिता तस्य तुतोष ह ॥ २० ॥
गते तु भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
पितरं देवसंकाशं पूजयामासतुस्तदा ॥ २१ ॥
पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः ।
चकार रामो धर्मात्मा प्रियाणि च हितानि च ॥ २२ ॥
मातृभ्यो मातृकार्याणि कृत्वा परमयन्त्रितः ।
गुरूणां गुरुकार्याणि काले कालेऽन्ववैक्षत ॥ २३ ॥
एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तथा ।
रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ॥ २४ ॥
रामश्च सीतया सार्द्धं विजहार बहून् ऋतून् ।
मनस्वी तद्गतमनास्तस्या हृदि समर्पितः ॥ २५ ॥
प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ।
गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयो व्यवर्धत ॥ २६ ॥
तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ।
अन्तर्गतमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ॥ २७ ॥
तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥ २८ ॥

तया स राजर्षिसुतोऽभिकामया
समेयिवान् उत्तमराजकन्यया ।
अतीव रामः शुशुभे मुदान्वितो
विभुः श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥ २१ ॥

इत्यार्षे रामायणे वाल्मीकीये चतुर्विंशतिसाहस्र्यां संहितायां बालकाण्डे भरतप्रस्थापनं नाम सप्तसप्ततितमः सर्गः ॥ ७७ ॥

॥ इति समाप्तं श्रीमद्बालकाण्डं ॥

FINIS LIBRI PRIMI.

॥ शुभमस्तु सर्वजगतां ॥

अथ

रामायणे वाल्मीकीये

अयोध्याकाण्डं

RAMEIDOS

LIBER SECUNDUS.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

DECRETUM DE RAMA INAUGURANDO.

॥ ओं ॥

गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः ।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः ॥ १ ॥
स तत्र न्यवसद्भ्रात्रा सह सत्कारसत्कृतः ।
मातुलेनाश्वपतिना पुत्रस्नेहेन पालितः ॥ २ ॥
तत्रापि निवसन्तौ तौ तर्प्यमानौ च कामतः ।
भ्रातरौ स्मरतां वीरौ वृद्धं दशरथं नृपं ॥ ३ ॥
राजापि तौ महातेजाः सस्मार प्रोषितौ सुतौ ।
उभौ भरतशत्रुघ्नौ महेन्द्रवरुणोपमौ ॥ ४ ॥
सर्व एव तु तस्येष्टाश्चत्वारः पुरुषर्षभाः ।
स्वशरीराद्विनिर्वृत्ताश्चत्वार इव बाहवः ॥ ५ ॥
तेषामतियशा लोके रामो रतिकरः पितुः ।
स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥ ६ ॥
स हि रूपोपपन्नश्च वीर्यवान् अनसूयकः ।
भूमावनुपमः सूनुर्गुणैर्दशरथोपमः ॥ ७ ॥

स तु नित्यं प्रशान्तात्मा मृदुपूर्वं च भाषते ।
उच्यमानोऽपि परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥
शीलवृद्धैर्वयोवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैश्च सज्जनैः ।
कथयन्नास्त वै नित्यमस्त्रयोग्यान्तरेष्वपि ॥ ९ ॥
न चानृतकथो विद्वान् वृद्धानां प्रतिपूजकः ।
अनुरक्तः प्रजाभिश्च प्रजाश्चाप्यनुरञ्जयन् ॥ १० ॥
सानुक्रोशो जितक्रोधो ब्राह्मणप्रतिपूजकः ।
दीनानुकम्पी धर्मज्ञो नित्यं प्रग्रहवान् शुचिः ॥ ११ ॥
कुलोचितमतिः क्षात्रं स्वं धर्मं बहु मन्यते ।
मन्यते परया कीर्त्या महत् स्वर्गफलं ततः ॥ १२ ॥
नाश्रेयसि रतो नित्यं न विरुद्धकथारुचिः ।
उत्तरोत्तरयुक्तौ च वक्ता वाचस्पतिर्यथा ॥ १३ ॥
सम्यग्विद्याव्रतस्नातो यथावत् साङ्गवेदवित् ।
इष्वस्त्रे च पितुः श्रेष्ठो बभूव भरताग्रजः ॥ १४ ॥
कल्याणाभिजनः साधुरदीनः सत्यवागृजुः ।
वृद्धैरभिविनीतश्च द्विजैर्धर्मार्थदर्शिभिः ॥ १५ ॥
धर्मकामार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रतिभानवान् ।
लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः ॥ १६ ॥
निभृतः संवृताकारो गुप्तमन्त्रः सहायवान् ।
अमोघक्रोधहर्षश्च त्यागसंयमकालवित् ॥ १७ ॥

दृढभक्तिः स्थिरप्रज्ञो नासद्ग्राही न दुर्वचाः ।
निस्तन्द्रिरप्रमत्तश्च स्वदोषपरदोषवित् ॥ १८ ॥
परिग्रहानुग्रहणे यथान्यायं विचक्षणः ।
आयकर्मण्युपायज्ञः संदृष्टव्ययकर्मकृत् ॥ १९ ॥
आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनां ।
धनुर्वेदविदां श्रेष्ठो लोकेऽतिरथसंमतः ॥ २० ॥
अभियाता प्रहर्ता च सेनानयविशारदः ।
अप्रधृष्यश्च संग्रामे क्रुद्धैरपि सुरासुरैः ॥ २१ ॥
तथा सर्वप्रजाकान्तैः प्रीतिसंजननैः पितुः ।
गुणैर्विरुरुचे रामो दीप्तः सूर्य इवांशुभिः ॥ २२ ॥
अथ राज्ञो बभूवैवं वृद्धस्य चिरजीविनः ।
प्रीतिरेषा कथं रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥ २३ ॥
एषा ह्यस्य परा प्रीतिर्हृदि संपरिवर्तते ।
कदा नाम सुतं द्रक्ष्याम्यभिषिक्तमहं प्रियं ॥ २४ ॥
महीमहमिमां कृत्स्नामधितिष्ठन्तमात्मजं ।
अनेन वयसा दृष्ट्वा यथा स्वर्गमवाप्नुयां ॥ २५ ॥
तं समीक्ष्य तदा राजा युक्तं समुदितैर्गुणैः ।
निश्चित्य सचिवैः सार्द्धं यौवराज्यममन्यत ॥ २६ ॥
दिव्यन्तरिक्षे भूमौ च घोरमुत्पातजं भयं ।
संचचक्षेऽथ मेधावी शरीरे चात्मनो जरां ॥ २७ ॥

पूर्णचन्द्राननस्यास्य शोकापनुदमात्मनः ।
लोके रामस्य बुबुधे स प्रियत्वं महात्मनः ॥ २८ ॥
आत्मनश्च प्रजानां च श्रेयसे च प्रियेण च ।
प्राप्तकाले स धर्मात्मा भक्त्या त्वरितवान् नृपः ॥ २९ ॥
नानानगरवास्तव्यान् पृथग्जानपदान् अपि ।
आनाययामास तदा प्रधानान् पृथिवीपतीन् ॥ ३० ॥
तान् वेश्मनानाभरणैर्यथार्हं प्रतिपूजितान् ।
ददर्शालंकृतो राजा प्रजापतिरिव प्रजाः ॥ ३१ ॥
न तु केकयराजानं जनकं वा नराधिपः ।
त्वरयानाययामास पश्चात् तौ श्रोष्यतः प्रियं ॥ ३२ ॥
अथोपविष्टे नृपतौ तस्मिन् परपुरार्दने ।
ततः प्रविविशुः शेषा राजानो लोकसंमताः ॥ ३३ ॥
अथ राजवितीर्णेषु विविधेष्वासनेषु च ।
राजानमेवाभिमुखाः निषेदुर्नियता नृपाः ॥ ३४ ॥

स लब्धमानैर्विनयान्वितैर्नृपैः
पुरालयैर्जानपदैश्च मानवैः ।
उपोपविष्टैर्नृपतिर्वृतो बभौ
सहस्रचक्षुर्भगवान् इवामरैः ॥ ३५ ॥

इत्यायोध्याकाण्डे रामाभिषेकव्यवसायो नाम प्रथमः सर्गः
॥ १ ॥

CAPUT II.

CIVIUM SERMO.

ततः परिषदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः ।
हितमुद्धर्षणं चैव उवाच प्रथितं वचः ॥ १ ॥
दुन्दुभिस्वनकल्पेन गम्भीरेणानुनादिना ।
स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥ २ ॥
विदितं भवतामेतद्यथा मे राज्यमुत्तमं ।
पूर्वकैर्मम राजेन्द्रैः सुतवत् परिपालितं ॥ ३ ॥
मयाप्याचरितं पूर्वैः पन्थानमनुगच्छता ।
प्रजा नित्यमनिद्रेण यथाशक्त्यभिरक्षिताः ॥ ४ ॥
इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितं ।
पाण्डुरस्यातपत्रस्य छायायां जरितं मया ॥ ५ ॥
प्राप्य वर्षसहस्राणि बहून्यायूंषि जीवतः ।
जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ॥ ६ ॥
राजप्रभावजुष्टां च दुर्वहामजितेन्द्रियैः ।
परिश्रान्तोऽस्मि लोकस्य गुर्वीं धर्मधुरं वहन् ॥ ७ ॥
सोऽहं विश्राममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते ।
संनिकृष्टान् इमान् सर्वान् अनुमान्य द्विजर्षभान् ॥ ८ ॥

अनुज्ञातो हि मां सर्वैर्गुणैर्ज्येष्ठो ममात्मजः ।
पुरंदरसमो वीर्ये रामः परपुरंजयः ॥ ९ ॥
तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मभृतां वरं ।
यौवराज्ये नियोक्तास्मि प्रातः पुरुषपुंगवं ॥ १० ॥
अनुरूपः स वो नाथो लक्ष्मीवान् लक्षणान्वितः ।
त्रैलोक्यमपि नाथेन येन स्यान्नाथवत्तरं ॥ ११ ॥
अनेन श्रेयसा सद्यः संयोद्ये ऽहमिमां महीं ।
गतक्लेशो भविष्यामि सुते तस्मिन् निवेश्य वै ॥ १२ ॥
यदिदं मे ऽनुरूपार्थं मया साधु सुमन्त्रितं ।
भवन्तो मे ऽनुमन्यन्तां कथं वा करवाण्यहं ॥ १३ ॥
यद्यप्येषा मम प्रीतिर्हितमन्यद्विचिन्त्यतां ।
अन्या मध्यस्थचिन्ता तु विमर्दाभ्यधिकोदया ॥ १४ ॥
इति ब्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यनन्दन् नृपा नृपं ।
वृष्टिमन्तं महामेघं नर्दन्त इव बर्हिणः ॥ १५ ॥
स्निग्धो ऽनुनादः संजज्ञे ततो हर्षसमीरितः ।
जनौघोद्घुष्टसंनादो विमानं कम्पयन्निव ॥ १६ ॥
तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वशः ।
ब्राह्मणा बलमुख्याश्च पौरजानपदैः सह ॥ १७ ॥
समेत्य ते मन्त्रयितुं समतागतबुद्धयः ।
ऊचुः समन्ततः सर्वे वृद्धं दशरथं नृपं ॥ १८ ॥

अनेकवर्षसाहस्रो वृद्धस्त्वमसि पार्थिव ।
स रामं युवराजानमभिषेक्तुमिहार्हसि ॥ १९ ॥
इच्छामो हि महाबाहुं महावीर्यं महाबलं ।
गजेन महता यान्तं रामं छत्रावृताननं ॥ २० ॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा तेषां मनःप्रियं ।
अजानन्निव जिज्ञासुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥
श्रुत्वैतद्वचनं यन्मे राघवं पतिमिच्छथ ।
राजानः संशयोऽयं मे तदिदं ब्रूत तत्त्वतः ॥ २२ ॥
कथं नु मयि धर्मेण पृथिवीमनुशासति ।
भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति युवराजं ममात्मजं ॥ २३ ॥
ते तमूचुर्महात्मानः पौरजानपदैः सह ।
बहवो नृप कल्याणा गुणाः सन्ति सुतस्य ते ॥ २४ ॥
गुणान् गुणवतो देव देवकल्पस्य धीमतः ।
प्रियान् आनन्दनान् कृत्स्नान् प्रवक्ष्यामोऽद्य तान् शृणु
रामस्य पुरुषो लोके सत्यधर्मयशोगुणैः ।
समो न विद्यते कश्चिद्विशिष्टः कुत एव तु ॥ २६ ॥
धर्मज्ञः सत्यसंधश्च शीलवान् अनसूयकः ।
मृदुश्च स्थिरचित्तश्च कृतज्ञो विजितेन्द्रियः ॥ २७ ॥
बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ।
तेनास्येहातुला कीर्तिर्यशस्तेजश्च वर्धते ॥ २८ ॥

देवासुरमनुष्याणां संयुगेष्वपराजितः ।
दिव्यमानुषसंस्थेषु सर्वास्त्रेषु विशारदः ॥ २९ ॥
यदा व्रजति संग्रामं ग्रामार्थे नगरस्य वा ।
गत्वा सौमित्रिसहितो नाविजित्य निवर्तते ॥ ३० ॥
संग्रामात् पुनरागम्य कुञ्जरेण रथेन वा ।
पौरान् स्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति ॥ ३१ ॥
पुत्रेष्वग्निषु दारेषु प्रेष्यशिष्यगणेषु च ।
निखिलेनानुपूर्व्या च पिता पुत्रान् इवौरसान् ॥ ३२ ॥
व्यसनेषु मनुष्याणां भृशं भवति दुःखितः ।
उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्यति ॥ ३३ ॥
वत्सः श्रेयसि जातस्ते दिष्ट्यासौ तव राघव ।
दिष्ट्या पुत्रगुणैर्युक्तो मारीच इव कश्यपः ॥ ३४ ॥
बलमारोग्यमायुश्च रामस्य विदितात्मनः ।
आशंसते जनः सर्वो राष्ट्रे पुरवरे तथा ॥ ३५ ॥
आभ्यन्तरश्च बाह्यश्च पौरजानपदो जनः ।
स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायं प्रातः समाहिताः ॥ ३६ ॥
सर्वदेवान् नमस्यन्ति रामस्यार्थे मनस्विनः ।
तेषामायाचितं देव त्वत्प्रसादात् समृध्यतां ॥ ३७ ॥
राममिन्दीवरश्यामं सर्वशत्रुनिवर्हणं ।
पश्येम यौवराज्यस्थं तव राजोत्तमात्मजं ॥ ३८ ॥

तं देव देवोपममात्मजं ते ।
सर्वस्य लोकस्य हिते निविष्टं ।
हिताय नः क्षिप्रमुदारसत्त्वं ।
मुदाभिषेक्तुं वरदार्हसि त्वं ॥ ३१ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे प्रकृतिवाक्यं नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

CAPUT III.

DASARATHAE PRAECEPTA.

तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः ।
प्रतिगृह्याब्रवीद्राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः ॥ १ ॥
अहोऽस्मि परमप्रीतः प्रभावश्चातुलो मम ।
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ ॥ २ ॥
इति प्रत्यर्च्य तान् राजा ब्राह्मणान् इदमब्रवीत् ।
वशिष्ठं वामदेवं च तेषामेवोपशृण्वतां ॥ ३ ॥
चैत्रः श्रीमान् अयं मासः पुण्यः पुष्पितकाननः ।
यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्प्यतां ॥ ४ ॥

19

राज्ञस्तूपरते वाक्ये पौराणां हर्षसंभवः ।
सर्वशोऽभून्महान् शब्दः साधु साध्विति शंसतां ॥ ५ ॥
शनैस्तस्मिन् प्रशान्ते च जनघोषे नराधिपः ।
वशिष्ठं मुनिशार्दूलं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥
अभिषेकाय रामस्य यत् कर्म सपरिच्छदं ।
तदद्य भगवन् सर्वमाज्ञापयितुमर्हसि ॥ ७ ॥
तच्छ्रुत्वा भूमिपालस्य वशिष्ठो द्विजसत्तमः ।
आदिदेशाग्रतो राज्ञः स्थितान् युक्तान् कृताञ्जलीन्
सुवर्णादीनि रत्नानि बलीन् सर्वौषधीरपि ।
शुक्लमाल्यानि लाजांश्च पृथक् च मधुसर्पिषी ॥ ९ ॥
अहतानि च वासांसि रथं च शुभलक्षणं ।
चतुरङ्गबलं चैव गजं च शुभलक्षणं ॥ १० ॥
चामरव्यजने श्वेते ध्वजं छत्रं च पाण्डुरं ।
शतं च शातकुम्भानां कुम्भानामग्निवर्चसां ॥ ११ ॥
हिरण्यशृङ्गं वृषभं समग्रं व्याघ्रचर्म च ।
उपस्थापयत प्रातरग्न्यागारे महीपतेः ॥ १२ ॥
अन्तःपुरस्य द्वाराणि सर्वस्य नगरस्य च ।
चन्दनस्रग्भिरर्च्यन्तां धूपैश्च घ्राणहारिभिः ॥ १३ ॥
प्रशस्तमन्नं गुणवद्दधि क्षीरोपसेचनं ।
द्विजानां शतसाहस्रं यत् प्रकाममलंभवेत् ॥ १४ ॥

सत्कृत्य द्विजमुख्यानां श्वः प्रभाते प्रदीयतां ।
घृतं दधि लाजाश्च दक्षिणाश्चापि पुष्कलाः ॥ १५ ॥
सूर्येऽभ्युदितमात्रे श्वो भविता स्वस्तिवाचनं ।
ब्राह्मणाश्च निमन्त्र्यन्तां कल्प्यन्तामासनानि च ॥ १६ ॥
सर्वे च तालापचराः गणिकाश्च स्वलंकृताः ।
कक्ष्यां द्वितीयामासाद्य तिष्ठन्तु नृपवेश्मनः ॥ १७ ॥
देवायतनचैत्येषु सान्नभक्ष्याः सदक्षिणाः ।
उपस्थापयितव्याः स्युर्माल्ययोग्याः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥
दीर्घासिबद्धगोधाश्च संनद्धा मृष्टवाससः ।
महाराजाङ्गनं शूराः प्रविशन्तु महोदयं ॥ १९ ॥
एवं व्यादिश्य विप्रौ तौ क्रियास्तत्र विनिष्ठितान् ।
कृतमित्येव चाब्रूतामभिगम्य जगत्पतिं ॥ २० ॥
ततः सुमन्त्रमाहूय राजा वचनमब्रवीत् ।
रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति ॥ २१ ॥
स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात् ।
रामं तत्रानयांचक्रे रथेन रथिनां वरं ॥ २२ ॥
अथ तत्र समासीनास्तदा दशरथं नृपं ।
प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च भूमिपाः ॥ २३ ॥
म्लेच्छाश्चार्याश्च ये चान्ये वनशैलान्तवासिनः ।
उपासांचक्रिरे सर्वे तं देवा वासवं यथा ॥ २४ ॥

तेषां मध्ये स राजर्षिर्मरुतामिव वासवः ।
प्रासादस्थो रथस्थं तं ददर्शायान्तमात्मजं ॥ २५ ॥
गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विख्यातपौरुषं ।
दीर्घबाहुं महासत्त्वं मत्तमातङ्गगामिनं ॥ २६ ॥
चन्द्रकान्ताननं राममतीव प्रियदर्शनं ।
रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणं ॥ २७ ॥
घर्माभितप्ताः पर्जन्यं ह्लादयन्तमिव प्रजाः ।
न ततर्प समायान्तं पश्यमानो नराधिपः ॥ २८ ॥
अवतार्य सुमन्त्रस्तु राघवं स्यन्दनोत्तमात् ।
पितुः समीपं गच्छन्तं प्राञ्जलिः पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ २९ ॥
ततः कैलासशृङ्गाभं प्रासादं नरपुंगवः ।
आरुरोह नृपं द्रष्टुं सह सूतेन राघवः ॥ ३० ॥
स प्राञ्जलिरभिप्रेत्य प्रणतः पितुरन्तिके ।
नाम स्वं श्रावयन् रामो ववन्दे चरणौ पितुः ॥ ३१ ॥
तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं नृपः ।
गृह्याञ्जलौ समाकृष्य सस्वजे प्रियमात्मजं ॥ ३२ ॥
तस्मै चाभ्युद्यतं सम्यङ्मणिकाञ्चनभूषितं ।
दिदेश राजा रुचिरं रामाय परमासनं ॥ ३३ ॥
तदासनवरं प्राप्य व्यदीपयत राघवः ।
स्वयेव प्रभया मेरुमुदये विमलो रविः ॥ ३४ ॥

तेन विभ्राजता तत्र सा सभापि व्यरोचत ।
विमलग्रहनक्षत्रा शारदी द्यौरिवेन्दुना ॥ ३५ ॥
तं पश्यमानो नृपतिस्तुतोष प्रियमात्मजं ।
अलंकृतमिवात्मानमादर्शतलसंस्थितं ॥ ३६ ॥
स तं सस्मितमाभाष्य पुत्रं पुत्रवतां वरः ।
उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रमिव कश्यपः ॥ ३७ ॥
ज्येष्ठायामसि मे पत्न्यां सदृश्यां सदृशः सुतः ।
उत्पन्नस्त्वं गुणश्रेष्ठो मम रामात्मजः प्रियः ॥ ३८ ॥
त्वया यतः प्रजाश्चेमाः स्वगुणैरभिरञ्जिताः ।
तस्मात् त्वं पुष्ययोगेन यौवराज्यमवाप्नुहि ॥ ३९ ॥
कामतस्त्वं प्रकृत्यैव विनीतो गुणवान् असि ।
गुणवत्यपि तु स्नेहात् पुत्र वक्ष्यामि ते हितं ॥ ४० ॥
भूयो विनयमास्थाय भव नित्यं जितेन्द्रियः ।
कामक्रोधसमुत्थानि त्यजेथा व्यसनानि च ॥ ४१ ॥
परोक्षया वर्तमानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा ।
अमात्यप्रभृतीः सर्वाः प्रकृतीश्चानुरञ्जयन् ॥ ४२ ॥
कोष्ठागारायुधागारैः कृत्वा संनिचयान् बहून् ।
तुष्टानुरक्तप्रकृतिर्यः पालयति मेदिनीं ॥ ४३ ॥
तस्य नन्दन्ति मित्राणि लब्धामृतमिवामराः ।
तस्मात् पुत्र त्वमात्मानं नियम्यैव समाचर ॥ ४४ ॥

तच्छ्रुत्वा सुहृदस्तस्य रामस्य प्रियकाङ्क्षिणः ।
त्वरिताः शीघ्रमभ्येत्य कौशल्यायै न्यवेदयन् ॥ ४५ ॥
सा हिरण्यं च गाश्चैव रत्नानि विविधानि च ।
व्यादिदेश प्रियाख्येभ्यः कौशल्या प्रमदोत्तमा ॥ ४६ ॥
अथाभिवाद्य राजानं रथमारुह्य राघवः ।
ययौ स्वं द्युतिमद्वेश्म जनौघैः प्रतिपूजितः ॥ ४७ ॥
ते चापि पौरा नृपतेर्वचस्तत्
श्रुत्वा तदा लाभमिवेष्टमाप्य ।
नरेन्द्रमामन्त्र्य गृहाणि गत्वा
देवान् समानर्चुरतिप्रहृष्टाः ॥ ४८ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे दशरथानुशासनं नाम तृतीयः सर्गः
॥ ३ ॥

CAPUT IV.

Ramas ad imperium suscipiendum denuo sollicitatus.

गतेष्वथ नृपो भूयः पौरेषु सह मन्त्रिभिः ।
मन्त्रयित्वा ततश्चक्रे निश्चयज्ञः स निश्चयं ॥ १ ॥
श्व एव पुष्यो भविता श्वोऽभिषिच्येत मे सुतः ।
रामो राजीवपत्राक्षो यौवराज्य इति प्रभुः ॥ २ ॥
अथान्तर्गृहमाविश्य राजा दशरथस्तदा ।
सूतमाज्ञापयामास रामं पुनरिहानय ॥ ३ ॥
प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं सूतः पुनरुपाययौ ।
रामस्य भवनं शीघ्रं राममानयितुं पुनः ॥ ४ ॥
द्वाःस्थैरावेदितं तस्य रामायागमनं पुनः ।
श्रुत्वैव चापि रामस्तं प्राप्तं शङ्कान्वितोऽभवत् ॥ ५ ॥
प्रवेश्य चैनं त्वरितं रामो वचनमब्रवीत् ।
यदागमनकार्यं ते भूयस्तद्ब्रूह्यशेषतः ॥ ६ ॥
तमुवाच ततः सूतो राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
श्रुत्वा प्रमाणमत्र त्वं गमनायेतराय वा ॥ ७ ॥
इति सूतवचः श्रुत्वा रामोऽपि त्वरयान्वितः ।
प्रययौ राजभवनं पुनर्द्रष्टुं नरेश्वरं ॥ ८ ॥

तं श्रुत्वा समनुप्राप्तं रामं दशरथो नृपः ।
प्रवेशयामास गृहं विवक्षुः प्रियमुत्तमं ॥ ९ ॥
प्रविशन्नेव च श्रीमान् राघवो भवनं पितुः ।
ददर्श पितरं दूरात् प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥ १० ॥
प्रणमन्तं तमुत्थाप्य संपरिष्वज्य भूमिपः ।
प्रदिश्य चास्मै रुचिरमासनं पुनरब्रवीत् ॥ ११ ॥
राम वृद्धोऽस्मि दीर्घायुर्भुक्ता भोगा यथेप्सिताः ।
अन्नवद्भिः क्रतुशतैस्तथेष्टं भूरिदक्षिणैः ॥ १२ ॥
जातमिष्टमपत्यं मे त्वमप्यनुपमं भुवि ।
देवर्षिपितृविप्राणामनृणोऽस्मि तथात्मनः ॥ १३ ॥
न किंचिन्मम कर्तव्यं तवान्यत्राभिषेचनात् ।
अतो यत् त्वामहं ब्रूयां तन्मे त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १४ ॥
अद्य प्रकृतयः सर्वास्त्वामिच्छन्ति नराधिपं ।
अतस्त्वां युवराजानमभिषेक्ष्यामि पुत्रक ॥ १५ ॥
अपि चाद्याशुभान् स्वप्नान् राम पश्यामि दारुणान् ।
सनिर्घाता महोल्काश्च पतन्ति हि महास्वनाः ॥ १६ ॥
अवस्तब्धं च मे राम नक्षत्रं दारुणैर्ग्रहैः ।
आवेदयन्ति दैवज्ञाः सूर्याङ्गारकराहुभिः ॥ १७ ॥
प्रायेण हि निमित्तानामीदृशानां समुद्भवे ।
राजा वा मृत्युमाप्नोति घोरां वापदमृच्छति ॥ १८ ॥

तद्यावदेव मे चेतो न विमुह्यति राघव ।
तावदेवाभिषिच्यस्व चला हि प्राणिनां मतिः ॥ १९ ॥
अद्य चन्द्रोऽभ्युपगतः पुष्यात् पूर्वं पुनर्वसुं ।
श्वः पुष्ययोगं नियतं वक्ष्यन्ते दैवचिन्तकाः ॥ २० ॥
तत्र पुष्येऽभिषिच्यस्व मनस्त्वरयतीव मां
श्वस्त्वाहमभिषेक्ष्यामि यौवराज्ये परंतप ॥ २१ ॥
तस्मात् त्वद्य प्रभृति निशेयं नियतात्मना ।
सह वध्वोपवस्तव्या दर्भप्रस्तरशायिना ॥ २२ ॥
सुहृदश्चाप्रमत्तास्त्वां रक्षन्त्वद्य समन्ततः ।
भवन्ति बहुविघ्नानि कार्याण्येवंविधानि हि ॥ २३ ॥
विप्रोषितश्च भरतो यावदेव पुरादितः ।
तावदेवाभिषेकस्ते प्राप्तकालो मतो मम ॥ २४ ॥
कामं खलु सतां वृत्ते भ्राता ते भरतः स्थितः ।
ज्येष्ठानुवर्ती धर्मात्मा सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ॥ २५ ॥
किंतु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतिः ।
सतां च धर्मनित्यानां कृतशोभि हि राघव ॥ २६ ॥
इत्युक्तःसोऽभ्यनुज्ञातः श्वो भाविन्यभिषेचने ।
व्रजेति रामः पितरमभिवाद्याभ्ययाद्गृहं ॥ २७ ॥
प्रविश्य चात्मनो वेश्म राज्ञादिष्टेऽभिषेचने ।
तत्क्षणेन स निष्क्रम्य मातुरन्तःपुरं ययौ ॥ २८ ॥

तत्र तां प्रवणामेव मातरं क्षौमवासिनीं ।
वाग्यतां देवतागारे ददर्शायाचतीं श्रियं ॥ २९ ॥
प्रागेव चागता तत्र सुमित्रा लक्ष्मणस्तथा ।
सीता चानायिता श्रुत्वा प्रियं रामाभिषेचनं ॥ ३० ॥
तस्मिन् काले तु कौशल्या तस्थावामीलितेक्षणा ।
सुमित्रयान्वास्यमाना सीतया लक्ष्मणेन च ॥ ३१ ॥
श्रुत्वा पुष्येण पुत्रस्य यौवराज्याभिषेचनं ।
प्राणायामेन पुरुषं ध्यायमाना जनार्दनं ॥ ३२ ॥
तथा सनियमामेव सोऽभिगम्याभिवाद्य च ।
उवाच मातरं रामो हर्षयिष्यन्निदं वचः ॥ ३३ ॥
अम्ब पित्रा नियुक्तोऽस्मि प्रजापालनकर्मणि ।
भविता श्वोऽभिषेको मे यथा वै शासनं पितुः ॥ ३४ ॥
सीतयाप्युपवस्तव्या रजनीयं मया सह ।
एवमृत्विगुपाध्यायैः सह मामुक्तवान् पिता ॥ ३५ ॥
यानि यान्यत्र योग्यानि श्वो भाविन्यभिषेचने ।
तानि मे मङ्गलान्यद्य वैदेह्याश्चापि कारय ॥ ३६ ॥
एतच्छ्रुत्वा तु कौशल्या चिरकालाभिकाङ्क्षितं ।
हर्षवाष्पाकुलं वाक्यमिदं राममभाषत ॥ ३७ ॥
वत्स राम चिरं जीव हतास्ते परिपन्थिनः ।
ज्ञातीन् मे त्वं श्रिया युक्तः सुमित्रायाश्च नन्दय ॥ ३८ ॥

कल्याणे बत नक्षत्रे मयि जातोऽसि पुत्रक ।
येन त्वया दशरथो गुणैराराधितः पिता ॥ ३९ ॥
अमोघं बत मे क्षान्तं पुरुषे पुष्करेक्षणे ।
येयमिक्ष्वाकुराजश्रीः पुत्र त्वां संश्रयिष्यति ॥ ४० ॥
इत्येवमुक्तो मात्रेदं रामो भ्रातरमब्रवीत् ।
प्राञ्जलिं प्रह्वमासीनमभिवीक्ष्य स्मयन्निव ॥ ४१ ॥
लक्ष्मणेमां मया सार्द्धं प्रशाधि त्वं वसुंधरां ।
द्वितीयं मेऽन्तरात्मानं त्वामियं श्रीरुपस्थिता ॥ ४२ ॥
सौमित्रे भुङ्क्ष्व भोगांस्त्वमिष्टान् राज्यफलानि च ।
जीवितं चापि राज्यं च त्वदर्थमभिकामये ॥ ४३ ॥
इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामो मातरावभिवाद्य च ।
अभ्यनुज्ञाप्य सीतां च जगाम स्वं निवेशनं ॥ ४४ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे रामराज्योपनिमन्त्रणं नाम चतुर्थः सर्गः
॥ ४ ॥

CAPUT V.

RAMAE IEIUNIUM ORDINATUM.

संदिश्य रामं नृपतिः श्वो भाविन्यभिषेचने ।
पुरोहितं समाहूय वशिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
गच्छोपवासं काकुत्स्थं कारयाद्य तपोधन ।
श्रेयसे राज्यलाभाय सह बध्वा यतव्रतं ॥ २ ॥
तथेति च स राजानमुक्त्वा वेदविदां वरः ।
स्वयं वशिष्ठो भगवान् ययौ रामनिवेशनं ॥ ३ ॥
उपवासयितुं वीरं मन्त्रविन्मन्त्रकोविदं ।
ब्राह्मं रथवरं युक्तमास्थाय स दृढव्रतः ॥ ४ ॥
स रामभवनं गत्वा पाण्डुराभ्रघनप्रभं ।
तिस्रः कक्ष्या रथेनैव विवेश मुनिसत्तमः ॥ ५ ॥
तमागतमृषिं रामस्त्वरयन्निव संभ्रमात् ।
मानयिष्यन् स मानार्हं निश्चक्राम निवेशनात् ॥ ६ ॥
अभ्येत्य त्वरमानश्च रथाभ्यासं मनीषिणः ।
ततोऽवतारयामास परिगृह्य रथात् स्वयं ॥ ७ ॥
स चैनं प्रश्रितं दृष्ट्वा संभाष्याभिप्रसाद्य च ।
प्रियार्हं हर्षयन् राममित्युवाच पुरोहितः ॥ ८ ॥
प्रसन्नस्ते पिता राम यौवराज्यमवाप्स्यसि ।
उपवासं भवान् अद्य करोतु सह सीतया ॥ ९ ॥

प्रातस्त्वामभिषेक्ता हि यौवराज्ये नराधिपः ।
पिता दशरथः प्रीत्या ययातिं नहुषो यथा ॥ १० ॥
इत्युक्त्वा स तदा राममुपवासं यतव्रतं ।
मन्त्रवित् कारयामास वैदेह्या सहितं मुनिः ॥ ११ ॥
ततो यथावत्क्रमेण स राज्ञो गुरुरर्चितः ।
अभ्यनुज्ञाप्य काकुत्स्थं ययौ रामनिवेशनात् ॥ १२ ॥
सुहृद्भिस्ततो रामोऽपि सुखासीनः प्रियंवदैः ।
सभाजितो विवेशान्तस्तान् अनुज्ञाप्य सर्वशः ॥ १३ ॥
प्रहृष्टनरनारीकं रामवेश्म तदा बभौ ।
यथा मत्तद्विजगणं प्रफुल्लनलिनं सरः ॥ १४ ॥
स राजभवनप्रख्यात् तस्माद्रामनिवेशनात् ।
निःसृत्य ददृशे मार्गं वशिष्ठो जनसंवृतं ॥ १५ ॥
वृन्दवृन्दैरयोध्यायां राजमार्गाः समन्ततः ।
बभूवुरभिसंबाधाः कुतूहलजनैर्वृताः ॥ १६ ॥
जनवृन्दोर्मिसंघर्षहर्षस्वनवतस्तदा ।
बभूव राजमार्गस्य सागरस्येव निस्वनः ॥ १७ ॥
सिक्तसंमृष्टरथ्या हि तदहर्वनमालिनी ।
आसीदयोध्या नगरी समुच्छ्रितगृहध्वजा ॥ १८ ॥
तदा ह्ययोध्यानिलयः सस्त्रीबालयुवा जनः ।
रामाभिषेकमाकाङ्क्षन्नाकाङ्क्षदुदयं रवेः ॥ १९ ॥

प्रजालंकारभूतं च जनस्यानन्दवर्धनं ।
उत्सुको ऽभूज्जनो द्रष्टुमयोध्यायां महोत्सवं ॥ २० ॥
एवं तज्जनसंबाधं राजमार्गं पुरोहितः ।
व्यूहन्निव जनौघं तं शनै राजकुलं ययौ ॥ २१ ॥
सिताभ्रशिखरप्रख्यं प्रासादमधिरुह्य च ।
समियाय नरेन्द्रेण शक्रेणेव बृहस्पतिः ॥ २२ ॥
तमागतमभिप्रेक्ष्य हित्वा राजासनं नृपः ।
पप्रछ स च तस्मै तत् कृतमित्यभ्यवेदयत् ॥ २३ ॥
तेन चैव तदा तुल्यं सहासीनाः सभासदः ।
आसनेभ्यः समुत्तस्थुः पूजयन्तः पुरोहितं ॥ २४ ॥
गुरुणा त्वभ्यनुज्ञातो मनुजौघं विसर्ज्य च ।
विवेशान्तःपुरं राजा सिंहो गिरिगुहामिव ॥ २५ ॥
तदग्र्यवेशप्रमदाजनाकुलं
महेन्द्रवेश्मप्रतिमं निवेशनं ।
विदीपयंश्चारु विवेश पार्थिवः
शशीव तारागणसंकुलं नभः ॥ २६ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे रामोपवासविधानं नाम पञ्चमः सर्गः
॥ ५ ॥

CAPUT VI.

FESTIVUS URBIS ORNATUS.

गते पुरोहिते रामः स्नातो नियतमानसः ।
सह पत्न्या विशालाक्ष्या नारायणमुपागमत् ॥ १ ॥
प्रगृह्य शिरसा पात्रीं हविषो विधिवत् तदा ।
महते दैवतायाज्यं जुहाव ज्वलितेऽनले ॥ २ ॥
शेषं च हविषस्तस्य प्राश्याशास्यात्मनः प्रियं ।
ध्यायन् नारायणं देवं स्वास्तीर्णे कुशसंस्तरे ॥ ३ ॥
वाग्यतः सह वैदेह्या भूत्वा नियतमानसः ।
श्रीमत्यायतने विष्णोः शिश्ये नरवरात्मजः ॥ ४ ॥
एकयामावशिष्टायां रात्र्यां तु प्रतिबुध्य सः ।
अलंकारविधिं कृत्स्नं कारयामास वेश्मनः ॥ ५ ॥
तत्र शृण्वन् सुखा वाचः सूतमागधवन्दिनां ।
पूर्वां संध्यामुपासीनो जजाप सुसमाहितः ॥ ६ ॥
तुष्टाव प्रणतश्चैव शिरसा मधुसूदनं ।
विमलक्षौमसंवीतो वाचयामास स द्विजान् ॥ ७ ॥
तेषां पुण्याहघोषोऽथ गम्भीरमधुरस्तदा ।
अयोध्यां पूरयामास तूर्यघोषानुनादितः ॥ ८ ॥
कृतोपवासं तु तदा वैदेह्या सह राघवं ।
अयोध्यानिलयः श्रुत्वा सर्वः प्रमुमुदे जनः ॥ ९ ॥

ततः पौरजनः सर्वः श्रुत्वा रामाभिषेचनं ।
प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा चक्रे शोभयितुं पुरीं ॥ १० ॥
शुभ्राभ्रशिखराभेषु देवतायतनेषु च ।
चतुष्पथेषु रथ्यासु चैत्येष्वट्टालकेषु च ॥ ११ ॥
नानापण्यसमृद्धेषु वणिजामापणेषु च ।
कुटुम्बिनां समृद्धानां श्रीमत्सु भवनेषु च ॥ १२ ॥
सभासु चैव सर्वासु वृक्षेष्वालक्षितेषु च ।
ध्वजाः समुच्छ्रिताश्चित्राः पताकाश्चाभवंस्तथा ॥ १३ ॥
नटनर्तकसंघानां गायकानां च गायतां ।
मनःकर्णसुखा वाचः शुश्रुविरे ततस्ततः ॥ १४ ॥
रामाभिषेकयुक्ताश्च कथाश्चक्रुर्मिथो जनाः ।
बाला अपि क्रीडमाना गृहद्वारेषु संघशः ॥ १५ ॥
कृतपुष्पोपहारश्च धूपगन्धोपवासितः ।
राजमार्गः कृतः श्रीमान् पौरै रामाभिषेचने ॥ १६ ॥
प्रकाशीकरणार्थं च निशागमनशङ्कया ।
दीपवृक्षांस्तथा चक्रुरनुरथ्यासु सर्वशः ॥ १७ ॥
अलंकारं पुरस्यैवं कृत्वा तत्पुरवासिनः ।
आकाङ्क्षमाणा रामस्य यौवराज्याभिषेचनं ॥ १८ ॥
समेत्य संघशः सर्वे चत्वरेषु सभासु च ।
कथयन्तो मिथस्तत्र प्रशशंसुर्जनाधिपं ॥ १९ ॥

अहो महात्मा राजायमिक्ष्वाकुकुलवर्धनः ।
ज्ञात्वा यो वृद्धमात्मानं रामं राज्ये ऽभिषेक्ष्यति ॥ २० ॥
सर्वे ह्यनुगृहीताः स्म यन्नो रामो महीपतिः ।
चिराय भविता गोप्ता दृष्टलोकपरावरः ॥ २१ ॥
अनुद्धतमना विद्वान् धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः ।
यथा च भ्रातृषु स्निग्धस्तथास्मास्वपि राघवः ॥ २२ ॥
चिरं जीवतु धर्मात्मा राजा दशरथो ऽनघः ।
यत्प्रसादेनाभिषिक्तं रामं द्रक्ष्यामहे वयं ॥ २३ ॥
एवंविधं कथयतां पौराणां शुश्रुवुस्तदा ।
दिग्भ्यो ऽपि श्रुतवृत्तान्ताः प्राप्ता जानपदा जनाः ॥ २४ ॥
[स तु दिग्भ्यः पुरीं प्राप्तो द्रष्टुकामो ऽभिषेचनं ।
रामस्य पूरयामास पुरीं जानपदो जनः ॥ २५ ॥]
जनौघैस्तैर्विसर्पद्भिः शुश्रुवे तत्र निस्वनः ।
पर्वसूदीर्णवेगस्य सागरस्येव गर्जतः ॥ २६ ॥
ततस्तदिन्द्रक्षयसंनिभं पुरं
दिदृक्षुभिर्जानपदैरुपागतैः ।
समन्ततः सस्वनमाकुलं बभौ
समुद्रयादोभिरिवार्णवोदकं ॥ २७ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे पुरशोभाविधानं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

CAPUT VII.

MANTHARAE LAMENTATIO.

ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेय्या तु सहोषिता ।
प्रासादं चन्द्रसंकाशमारुरोह यदृच्छया ॥ १ ॥
सिक्तराजपथां कृत्स्नां प्रकीर्णकुसुमोत्करां ।
अयोध्यां मन्थरा तस्मात् प्रासादादन्ववैक्षत ॥ २ ॥
पताकाभिर्वरार्हाभिर्ध्वजैश्च समलंकृतां ।
वृतां छन्नपथैश्चापि स्वच्छन्दकपथैर्वृतां ॥ ३ ॥
सिक्तां चन्दनतोयैश्च शिरःस्नातजनैर्युतां ।
माल्यमोदकहस्तैश्च द्विजेन्द्रैरुपशोभितां ॥ ४ ॥
शुक्लदेवगृहद्वारां सर्ववादित्रनादितां ।
अयोध्यां मन्थरा दृष्ट्वा परं विस्मयमागता ॥ ५ ॥
सा हर्षोत्फुल्लनयनां पाण्डुरक्षौमवासिनीं ।
अविदूरे स्थितां दृष्ट्वा धात्रीं पप्रच्छ मन्थरा ॥ ६ ॥
उत्तमेनाभिसंयुक्ता हर्षेणार्थपरा सती ।
राममाता धनं किन्नु जनेभ्यः संप्रयच्छति ॥ ७ ॥
अतिमात्रं प्रहर्षोऽयं किं जनस्यास्य शंस मे ।
कारयिष्यति किं वापि संप्रहृष्टो महीपतिः ॥ ८ ॥

उदीर्यमाणा हर्षेण धात्री परमया मुदा ।
आचचक्षेऽथ कुब्जायै भूयसीं राघवे श्रियं ॥ ९ ॥
श्वः पुष्ययोगेन किल यौवराज्ये स्वमात्मजं ।
राजा दशरथो राममभिषेक्ता हि राघवं ॥ १० ॥
धात्र्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कुब्जा क्षिप्रममर्षिता ।
कैलासशिखराकारात् प्रासादादवरोहत ॥ ११ ॥
सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी ।
शयानामेत्य कैकेयीमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥
उत्तिष्ठ मूढे किं शेषे भयं त्वामभिवर्तते ।
उपप्लुतमघौघेन नात्मानमवबुध्यसे ॥ १३ ॥
अनिष्टे सुभगाकारे सौभाग्येन विकत्थसे ।
चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे ॥ १४ ॥
एवमुक्ता तु कैकेयी रुष्टया परुषं वचः ।
कुब्जया पापदर्शिन्या विषादमगमत् परं ॥ १५ ॥
कैकेयी त्वब्रवीत् कुब्जां कच्चित् क्षेमं न मन्थरे ।
विषण्णवदनां हि त्वां लक्षये भृशदुःखितां ॥ १६ ॥
मन्थरा तद्वचः श्रुत्वा कैकेय्याः पुनरब्रवीत् ।
संरम्भामर्षताम्राक्षी वाक्यं वाक्यविशारदा ॥ १७ ॥
भूयो विषादयिष्यन्ती कैकेयीं पापनिश्चया ।
रामाद्विभेदयिष्यन्ती किल तस्याहितैषिणी ॥ १८ ॥

अन्याय्यं हि महादेवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनं ।
रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १९ ॥
साऽस्म्यगाधे भये मग्ना दुःखशोकसमन्विता ।
दह्यमानानलेनेव त्वद्धितार्थमिहागता ॥ २० ॥
तव दुःखेन कैकेयि मम दुःखं भवेन्महत् ।
त्वद्वृद्धौ मम वृद्धिश्च भवेदेव न संशयः ॥ २१ ॥
नराधिपकुले जाता महिषी त्वं महीपतेः ।
उग्रत्वं राजधर्माणां कथं देवि न बुध्यसे ॥ २२ ॥
धर्मवादी शठो भर्ता श्लक्ष्णवादी च दारुणः ।
शुद्धभावे न जानीषे तेनैवमतिसंधिता ॥ २३ ॥
उपस्थितं प्रयुञ्जानस्त्वयि सान्त्वमनर्थकं ।
अर्थेनैवाद्य ते भर्ता कौशल्यां योजयिष्यति ॥ २४ ॥
अपवाह्य हि दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुषु ।
काल्ये स्थापयिता रामं राज्ये निहतकण्टके ॥ २५ ॥
शत्रुः पतिप्रवादेन मात्रेव हितकाम्यया ।
आशीविष इवाङ्केन बाले परिधृतस्त्वया ॥ २६ ॥
यथा हि कुर्यात् सर्पो वा शत्रुर्वाप्रत्युपेक्षितः ।
राज्ञा दशरथेनाद्य सपुत्रा त्वं तथा कृता ॥ २७ ॥
पापेनानृतसान्त्वेन बाले नित्यं सुखोचिता ।
रामं स्थापयता राज्ये सानुबन्धा हता ह्यसि ॥ २८ ॥

सा प्राप्तकालं कैकेयि क्षिप्रं कुरु हितं तव ।
त्रायस्व पुत्रमात्मानं मां च विस्मयदर्शिनि ॥ २९ ॥
मन्थराया वचः श्रुत्वा शयनात् सा शुभानना ।
उत्तस्थौ हर्षसंपूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ॥ ३० ॥
अतीव सा तु संतुष्टा कैकेयी विस्मयान्विता ।
एकमाभरणं तस्यै कुब्जायै प्रददौ शुभं ॥ ३१ ॥
दत्वा चाभरणं श्रीमत् प्रीतिदायं प्रहर्षिता ।
कैकेयी मन्थरां वाक्यमिदं तत्राब्रवीत् पुनः ॥ ३२ ॥
इदं हि मन्थरे मह्यमाख्यासि परमं प्रियं ।
तत्रेदं प्रीतिदायं ते किं वा भूयः करोमि ते ॥ ३३ ॥
रामे वा भरते वाहं विशेषं नोपलक्षये ।
तस्मात् तुष्टास्मि यद्राजा रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ ३४ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे मन्थरापरिदेवनं नाम सप्तमः सर्गः
॥ ७ ॥

CAPUT VIII.

MANTHARAE SERMO.

मन्थरा त्वभ्यसूयैनामुत्सृज्याभरणं च तत् ।
उवाचेदं ततो वाक्यं कोपदुःखसमन्विता ॥ १ ॥
हर्षं किमर्थमस्थाने कृतवत्यसि बालिशे ।
शोकसागरमध्यस्थं नात्मानमवबुध्यसे ॥ २ ॥
मनसा प्रहसामि त्वां देवि दुःखार्दिता सती ।
यच्छोचितव्ये हृष्टासि प्राप्येदं व्यसनं महत् ॥ ३ ॥
शोचामि दुर्मतित्वं ते का हि प्रज्ञा प्रहर्षयेत् ।
अरेः सपत्नीपुत्रस्य वृद्धिं मृत्योरिवागतां ॥ ४ ॥
भरतादेव रामस्य राज्यसाधारणाद्भयं ।
तद्विचिन्त्य विषण्णास्मि भयं भीताद्धि जायते ॥ ५ ॥
लक्ष्मणो हि महेष्वासो रामं सर्वात्मना गतः ।
शत्रुघ्नश्चापि भरतं काकुत्स्थं लक्ष्मणो यथा ॥ ६ ॥
प्रत्यासन्नक्रमेणापि भरतस्यैव भामिनि ।
राज्यक्रमो विप्रकृष्टस्तयोस्तावद्यवीयसोः ॥ ७ ॥

विदुषः क्षत्रचारित्रे प्राज्ञस्य प्राप्तकारिणः ।
भयात् प्रवेपे रामस्य चिन्तयन्ती तवात्मजं ॥ ८ ॥
सुभगा किल कौशल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते ।
यौवराज्येन महता श्वः पुष्येण द्विजोत्तमैः ॥ ९ ॥
प्राप्तां वसुमतीं प्रीतिं प्रतीतां हतविद्विषं ।
उपस्थास्यसि कौशल्यां दासीव त्वं कृताञ्जलिः ॥ १० ॥
एवं च त्वं सहास्माभिस्तस्याः प्रेष्या भविष्यसि ।
पुत्रश्च तव रामस्य प्रेष्यभावं गमिष्यति ॥ ११ ॥
हृष्टाः खलु भविष्यन्ति रामस्य परमाः स्त्रियः ।
अप्रहृष्टा भविष्यन्ति स्नुषास्ते भरतक्षये ॥ १२ ॥
तां दृष्ट्वा भृशमप्रीतां ब्रुवन्तीं मन्थरां ततः ।
रामस्यैव गुणान् देवी कैकेयी प्रशशंस ह ॥ १३ ॥
धर्मज्ञो गुरुभिर्दान्तः कृतज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।
रामो राजसुतो ज्येष्ठो यौवराज्यमतोऽर्हति ॥ १४ ॥
भ्रातॄन् भृत्यांश्च दीर्घायुः पितृवत् पालयिष्यति ।
संतप्यसे कथं कुब्जे श्रुत्वा रामाभिषेचनं ॥ १५ ॥
भरतश्चापि रामस्य ध्रुवं वर्षशतात् परं ।
पितृपैतामहं राज्यमवाप्स्यति नरर्षभः ॥ १६ ॥
सा त्वमभ्युदये प्राप्ते वर्तमाने च मन्थरे ।
भविष्यति च कल्याणि किमर्थं परितप्यसे ॥ १७ ॥

यथा मे भरतो मान्यस्तथा भूयोऽपि राघवः ।
कौशल्यातोऽतिरिक्तं च सोऽनुशुश्रूषते हि मां ॥ १८ ॥
राज्यं यदि हि रामस्य भरतस्यापि तत् तथा ।
मन्यते हि यथात्मानं तथा भ्रातॄंश्च राघवः ॥ १९ ॥
कैकेय्या वचनं श्रुत्वा मन्थरा भृशदुःखिता ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य कैकेयीं पुनरब्रवीत् ॥ २० ॥
अनर्थदर्शिनी मौर्ख्यादात्मानं नावबुध्यसे ।
शोकव्यसनविस्तीर्णे मज्जन्ती दुःखसागरे ॥ २१ ॥
भविता राघवो राजा राघवस्य च यः सुतः ।
राजवंशात् तु भरतः कैकेयि परिहास्यते ॥ २२ ॥
न हि राज्ञः सुताः सर्वे राज्ये तिष्ठन्ति भामिनि ।
स्थाप्यमानेषु सर्वेषु सुमहान् अनयो भवेत् ॥ २३ ॥
तस्माज्ज्येष्ठे हि कैकेयि राज्यतन्त्राणि पार्थिवाः ।
स्थापयन्त्यनवद्याङ्गि गुणवत्स्वितरेष्वपि ॥ २४ ॥
असावत्यन्तनिर्भग्नस्तव पुत्रो भविष्यति ।
अनाथवत् सुखेभ्यश्च राजवंशाच्च वत्सले ॥ २५ ॥
साहं त्वदर्थे संप्राप्ता त्वं तु मां नावबुध्यसे ।
सपत्निवृद्धौ या मे त्वं प्रदेयं दातुमिच्छसि ॥ २६ ॥
ध्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य राज्यमकण्टकं ।
देशान्तरं नाययिता लोकान्तरमथापि वा ॥ २७ ॥

बाल एव हि मातुल्यं भरतो नायितस्त्वया ।
संनिकर्षाच्च सौहार्दं जायते स्थावरेष्वपि ॥ २८ ॥
भरतस्याप्यनुवशाच्छत्रुघ्नोऽपि समं गतः ।
लक्ष्मणो हि यथा रामं तथायं भरतं गतः ॥ २९ ॥
श्रूयते हि द्रुमः कश्चिच्छेत्तव्यो वनजीविभिः ।
संनिकर्षादिषीकाभिर्मोचितः परमाद्भयात् ॥ ३० ॥
गोप्ता हि रामं सौमित्रिर्लक्ष्मणं चापि राघवः ।
अश्विनोरिव सौभ्रात्रं तयोर्लोकेषु विश्रुतं ॥ ३१ ॥
तस्मान्न लक्ष्मणे रामः पापं किंचित् करिष्यति ।
रामस्तु भरते पापं कुर्यादिति न संशयः ॥ ३२ ॥
तस्माद्राजगृहादेव वनं गच्छतु राघवः ।
एतद्धि रोचते मह्यं भृशं चापि हितं तव ॥ ३३ ॥
एवं चेज्ज्ञातिवर्गस्य श्रेयश्चापि भविष्यति ।
यदि चेद्भरतो धर्मात् पित्र्यं राज्यमवाप्स्यति ॥ ३४ ॥
स ते सुखोचितो बालो रामस्य सहजो रिपुः ।
समृद्धार्थस्य नष्टार्थो जीविष्यति कथं वशे ॥ ३५ ॥
अभिद्रुतमिवारण्ये सिंहेन गजयूथपं ।
प्रच्छाद्यमानं रामेण भरतं त्रातुमर्हसि ॥ ३६ ॥
दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया ।
राममाता सपत्नी ते कथं वैरं न पातयेत् ॥ ३७ ॥

यदा हि रामः पृथिवीमवाप्स्यति
ध्रुवं प्रणष्टो भरतो भविष्यति ।
अतो नु संचिन्तय राज्यमात्मजे
परस्य चैवाद्य विवासकारणं ॥ ३८ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे मन्थरावाक्यं नाम अष्टमः सर्गः
॥ ८ ॥

CAPUT IX.

Consilium Ramae in exilium pellendi.

एवमुक्ता तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना ।
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
अद्य राममितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहं ।
यौवराज्येन भरतं क्षिप्रमेवाभिषेचये ॥ २ ॥
इदं त्विदानीं संपश्य केनोपायेन मन्थरे ।
भरतः प्राप्नुयाद्राज्यं न तु रामः कथंचन ॥ ३ ॥
एवमुक्ता तु सा देव्या मन्थरा पापदर्शिनी ।
रामार्थमुपहिंसन्ती कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ ४ ॥

हन्तेदानीं प्रवक्ष्यामि कैकेयि श्रूयतां च मे ।
यथा ते भरतो राज्यं पुत्रः प्राप्स्यति केवलं ॥ ५ ॥
किं न स्मरसि कैकेयि स्मरन्ती वा निगूहसे ।
त्वदुच्यमानमात्मार्थं मत्तस्त्वं श्रोतुमिच्छसि ॥ ६ ॥
मयोच्यमानं यदि ते श्रोतुं छन्दो विलासिनि ।
श्रूयतामभिधास्यामि श्रुत्वा चापि विमृश्यतां ॥ ७ ॥
पुरा देवासुरे युद्धे सह राजर्षिभिः पतिः ।
अगच्छत् त्वामुपादाय देवराजस्य साह्यकृत् ॥ ८ ॥
दिशमास्थाय वै देवि दक्षिणां दण्डकान् प्रति ।
वैजयन्तमिति ख्यातं पुरं यत्र तिमिध्वजः ॥ ९ ॥
स शम्बर इति ख्यातः शतमायो महासुरः ।
ददौ शक्रस्य संग्रामं देवसंघैरनिन्दितः ॥ १० ॥
तस्मिन् महति संग्रामे पुरुषान् क्षतविक्षतान् ।
रात्रौ प्रसुप्तान् घ्नन्ति स्म तरसापास्य राक्षसाः ॥ ११ ॥
तत्राकरोन्महद्युद्धं राजा दशरथस्तदा ।
असुरैश्च महाबाहुः शस्त्रैश्च शकलीकृतः ॥ १२ ॥
अपवाह्य त्वया देवि संग्रामान्नष्टचेतनः ।
तत्रापि विक्षतः शस्त्रैः पतिस्ते रक्षितस्त्वया ॥ १३ ॥
तुष्टेन तेन दत्तौ ते द्वौ वरौ शुभदर्शने ।
स त्वयोक्तः पतिर्देवि यदेच्छेयं तदा वरौ ॥ १४ ॥

गृह्णीयामिति तत्रैव तथेत्युक्तं महात्मना ।
. . . . ॥ १५ ॥
अनभिज्ञा ह्यहं देवि त्वयैव कथितं पुरा ।
कथैषा तव तु स्नेहान्मनसा धार्यते मया ॥ १६ ॥
तौ वरौ याच भर्तारं भरतस्याभिषेचनं ।
प्रव्राजनं च रामस्य त्वं वर्षाणि चतुर्दश ॥ १७ ॥
क्रोधागारं प्रविश्याद्य क्रुद्धेवाश्वपतेः सुते ।
शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ मलिनवासिनी ॥ १८ ॥
मा स्मैनं प्रत्युदीक्षेथा मा चैनमभिभाषथाः ।
रुदन्ती पार्थिवं दृष्ट्वा जगत्यां शोकलालसा ॥ १९ ॥
दयिता त्वं सदा भर्तुरत्र मे नास्ति संशयः ।
त्वत्कृते हि महाराजो विशेदपि हुताशनं ॥ २० ॥
न त्वां क्रोधयितुं शक्तो न क्रुद्धां प्रत्युदीक्षितुं ।
तव प्रियार्थं राजा तु प्राणान् अपि परित्यजेत् ॥ २१ ॥
न ह्यतिक्रमितुं शक्तस्तव वाक्यं महीपतिः ।
मन्दस्वभावे बुध्यस्व सौभाग्यबलमात्मनः ॥ २२ ॥
मणिमुक्तासुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ।
दद्याद्दशरथो राजा मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥ २३ ॥
यौ तु देवासुरे युद्धे वरौ दशरथोऽददात् ।
तौ स्मारय महाभागे सोऽर्थो मा त्वामतिक्रमेत् ॥ २४ ॥

यदा तु ते वरं दद्यात् स्वयमुत्थाप्य राघवः ।
व्यवस्थाप्य महाराजं त्वमिमं वृणुया वरं ॥ २५ ॥
रामं प्रव्राजयारण्ये नव वर्षाणि पञ्च च ।
भरतः क्रियतां राजा पृथिव्यां पार्थिवर्षभः ॥ २६ ॥
चतुर्दश हि वर्षाणि रामे प्रव्राजिते वनं ।
रूढश्च कृतमूलश्च शेषं स्थास्यति ते सुतः ॥ २७ ॥
प्राप्तकालं तु ते मन्ये राजानं वीतसाध्वसा ।
रामाभिषेकसंकल्पान्निगृह्य विनिवर्तय ॥ २८ ॥
अनर्थमर्थरूपेण ग्राहिता सा ततस्तया ।
हृष्टा प्रतीता कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ २९ ॥
प्रज्ञां ते नावजानामि श्रेष्ठां श्रेष्ठाभिधायिनि ।
पृथिव्यामसि कुब्जानामुत्तमा बुद्धिनिश्चये ॥ ३० ॥
त्वमेव हि ममार्थेषु नित्ययुक्ता हितैषिणी ।
नाहं समवबुध्येय कुब्जे राज्ञः चिकीर्षितं ॥ ३१ ॥
सन्ति दुःसंस्थिताः कुब्जा वक्रा परमपापिकाः ।
त्वं पद्ममिव वातेन संनता प्रियदर्शना ॥ ३२ ॥
उरस्ते ऽभिनिविष्टं वै यावत् स्कन्धात् समुन्नतं ।
अधस्ताच्चोदरं शान्तं सुनाभमिव लज्जितं ॥ ३३ ॥
परिपूर्णं च जघनं सुपीनौ च पयोधरौ ।
विमलेन्दुसमं वक्त्रमहो राजसि मन्थरे ॥ ३४ ॥

जघनं तव निर्मृष्टं रसनादामभूषितं ।
जङ्घे भृशमुपन्यस्ते पादौ च व्यायतावुभौ ॥ ३५ ॥
त्वमायताभ्यां सक्थिभ्यां मन्थरे क्षौमवासिनी ।
अग्रतो मम गच्छन्ती टिट्टिभीव विराजसे ॥ ३६ ॥
आसन् या शम्बरे मायाः सहस्रमसुराधिपे ।
हृदये ते निविष्टास्ते भूयश्चान्याः सहस्रशः ॥ ३७ ॥
यच्चेदं ककुदाकारं कुब्जं चारु शुभानने ।
मतयः क्षत्रविद्याश्च मायाश्चात्र वसन्ति ते ॥ ३८ ॥
अत्र तेऽहं प्रमोक्ष्यामि मालां कुब्जे हिरण्मयीं ।
अभिषिक्ते च भरते राघवे च वनं गते ॥ ३९ ॥
जात्येन च सुवर्णेन सुनिष्टप्तेन सुन्दरि ।
लब्धार्था च प्रतीता च लेपयिष्यामि ते स्थगु ॥ ४० ॥
मुखे च तिलकं चित्रं जातरूपमयं शुभं ।
कारयिष्यामि ते कुब्जे शुभान्याभरणानि च ॥ ४१ ॥
परिधाय शुभे वस्त्रे देवतेव चरिष्यसि ।
चन्द्रमाह्वयमानेन मुखेनाप्रतिमानना ॥ ४२ ॥
यावदग्रनखं लिप्ता चन्दनेन सुगन्धिना ।
गमिष्यसि गतिं मुख्यां गर्वयन्ती द्विषज्जनं ॥ ४३ ॥
इति प्रशस्यमाना सा कैकेयीमिदमब्रवीत् ।
शयानां शयने शुभ्रे वेद्यामग्निशिखामिव ॥ ४४ ॥

गतोदके सेतुबन्धो न कल्याणि विधीयते ।
उत्तिष्ठ कुरु कल्याणं राजानमनुदर्शय ॥ ४५ ॥
तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मन्थरया सह ।
क्रोधागारं विशालाक्षी सौभाग्यमदगर्विता ॥ ४६ ॥
अनेकशतसाहस्रं मुक्ताहारं वराङ्गना ।
अवमुच्य वरार्हाणि शुभान्याभरणानि च ॥ ४७ ॥
ततो हेमोपमा तत्र कुब्जावाक्यवशं गता ।
संविश्य भूमौ कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥ ४८ ॥
इह वा मां मृतां कुब्जे नृपायावेदयिष्यसि ।
वनं वा राघवे प्राप्ते भरतः प्राप्स्यति क्षितिं ॥ ४९ ॥
न सुवर्णेन मे ह्यर्थो न रत्नैर्न च भोजनैः ।
एष मे जीवितस्यान्तो रामो यद्यभिषिच्यते ॥ ५० ॥

तथातिविद्धा महिषी तु कुब्जया
समाहता वागिषुभिर्मुहुर्मुहुः ।
विधाय हस्तौ हृदयेऽतिविस्मिता
शशंस कुब्जां कुपिता पुनः पुनः ॥ ५१ ॥
यमस्य वा मां विषयं गतामितो
निशम्य कुब्जे प्रतिवेदयिष्यसि ।
वनं गते वा सुचिराय राघवे
समृद्धकामो भरतो भविष्यति ॥ ५२ ॥

अहं हि नैवास्तरणानि न स्रजो
न चन्दनं नाञ्जनपानभोजनं ।
न किंचिदिच्छामि न चेह जीवितं
न चेदितो गच्छति राघवो वनं ॥ ५३ ॥

अथैवमुक्ता वचनं सुदारुणं
निधाय सर्वाभरणानि भामिनी ।
असंवृतामास्तरणेन मेदिनीं
तदाधिशिश्ये पतितेव किंनरी ॥ ५४ ॥

उदीर्णसंरम्भतमोवृतानना
तथा विमुक्तोत्तममाल्यभूषणा ।
नरेन्द्रपत्नी विमला बभूव सा
तमोवृता द्यौरिव मग्नतारका ॥ ५५ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे रामप्रवासनचिन्ता नाम नवमः सर्गः
॥ ९ ॥

CAPUT X.

DASARATHAE SERMO.

[* विदर्शिता यदा देवी कुब्जया पापया भृशं ।
* तदा शेते स्म सा भूमौ दिग्धविद्धेव कुञ्जरी ॥ १ ॥
* निश्चित्य मनसा कृत्यं सा सम्यगिति भामिनी ।
* मन्थरायै शनैः सर्वमाचचक्षे विचक्षणा ॥ २ ॥
* सा दीना निश्चयं कृत्वा मन्थरावाक्यमोहिता ।
* मुहूर्तं चिन्तयामास मार्गमात्मसुखावहं ॥ ३ ॥
* सा सुहृच्चार्थकामा च तं निशम्य विनिश्चयं ।
* बभूव परमप्रीता सिद्धिं प्राप्येव मन्थरा ॥ ४ ॥
* अथ सा रुषिता देवी सम्यक् कृत्वा विनिश्चयं ।
* संविवेशाबला भूमौ निवेश्य भ्रूकुटिं मुखे ॥ ५ ॥
* ततश्चित्राणि माल्यानि दिव्यान्याभरणानि च ।
* अपविद्धानि कैकेय्या तानि भूमिं प्रपेदिरे ॥ ६ ॥
* तया तान्यपविद्धानि माल्यान्याभरणानि च ।
* अशोभयन्त वसुधां नक्षत्राणि यथा नभः ॥ ७ ॥
* क्रोधागारे च पतिता सा बभौ मलिनाम्बरा ।
* एकवेणीं दृढं बद्ध्वा गतसत्त्वेव किंनरी ॥ ८ ॥]
आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनं ।
उपस्थानमनुज्ञाप्य प्रविवेश निवेशनं ॥ ९ ॥

अद्य रामाभिषेको वै प्रसिद्ध इति जज्ञिवान् ।
प्रियार्हां प्रियमाख्यातुं विवेशान्तःपुरं वशी ॥ १० ॥
स कैकेय्या गृहं श्रेष्ठं प्रविवेश महायशाः ।
पाण्डुराभ्रमिवाकाशं राहुयुक्तो निशाकरः ॥ ११ ॥
शुकबर्हिसमायुक्तं क्रौञ्चहंसरुतायुतं ।
वादित्ररवसंघुष्टं कुब्जावामनिकायुतं ॥ १२ ॥
लतागृहैश्चित्रगृहैश्चम्पकाशोकशोभितैः ।
दान्तराजतसौवर्णवेदिकाभिः समायुतं ॥ १३ ॥
नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्वापीभिश्चोपशोभितं ।
दान्तराजतसौवर्णैः संवृतं परमासनैः ॥ १४ ॥
विविधैरन्नपानैश्च भक्ष्यैश्च विविधैरपि ।
उपपन्नं महार्हैश्च भूषणैस्त्रिदिवोपमं ॥ १५ ॥
तत् प्रविश्य महाराजः स्वमन्तःपुरमृद्धिमत् ।
न ददर्श प्रियां राजा कैकेयीं शयनोत्तमे ॥ १६ ॥
स कामबलसंयुक्तो रत्यर्थी मनुजाधिपः ।
अपश्यन् दयितां भार्यां पप्रच्छ विषसाद च ॥ १७ ॥
न हि तस्य पुरा देवी तां वेलामत्यवर्तत ।
न च राजा गृहं शून्यं प्रविवेश कदाचन ॥ १८ ॥
ततो गृहगतो राजा कैकेयीं पर्यपृच्छत ।
यथापुरमविज्ञाय स्वार्थलिप्सुमपण्डितां ॥ १९ ॥

प्रतीहारी त्वथोवाच संत्रस्ता तु कृताञ्जलिः ।
देव देवी भृशं क्रुद्धा क्रोधागारमभिद्रुता ॥ २० ॥
प्रतीहार्या वचः श्रुत्वा राजा परमदुर्मनाः ।
विषसाद पुनर्भूयो लुलितव्याकुलेन्द्रियः ॥ २१ ॥
तत्र तां पतितां भूमौ शयानामतथोचितां ।
प्रतप्त इव दुःखेन सोऽपश्यज्जगतीपतिः ॥ २२ ॥
स वृद्धस्तरुणीं भार्यां प्राणेभ्योऽपि गरीयसीं ।
अपापः पापसंकल्पां ददर्श धरणीतले ॥ २३ ॥
लतामिव विनिष्कृत्तां पतितां देवतामिव ।
किंनरीमिव निर्धूतां च्युतामप्सरसं यथा ॥ २४ ॥
करेणुमिव दिग्धेन विद्धां मृगयुणा वने ।
महागज इवासाद्य स्नेहात् परिममर्श तां ॥ २५ ॥
परिमृश्य च पाणिभ्यामभिसंत्रस्तचेतनः ।
कामी कमलपत्राक्षीमुवाच वनितामिदं ॥ २६ ॥
न तेऽहमभिजानामि क्रोधमात्मनि संश्रितं ।
देवि केनाभियुक्तासि केन वासि विमानिता ॥ २७ ॥
यदिदं मम दुःखाय शेषे कल्याणि पांशुषु ।
भूतोपहतचित्तेव मम चित्तप्रमाथिनि ॥ २८ ॥
सन्ति मे कुशला वैद्याः सुविभक्ताश्च वृत्तिभिः ।
सुखितां त्वां करिष्यन्ति व्याधिमाचक्ष्व भामिनि ॥ २९ ॥

कः प्रियं लभतामद्य को वा सुमहदप्रियं ।
मा रौत्सीर्मा च कार्षीस्त्वं देवि संपरिशोषणं ॥ ३० ॥
अवध्यो बध्यतां को वा बध्यः को वा विमुच्यतां ।
दरिद्रः को भवेदाढ्यो द्रव्यवान् कोऽप्यकिंचनः ॥ ३१ ॥
अहं चैव मदीयाश्च सर्वे तव वशानुगाः ।
न ते कंचिदभिप्रायं व्याहन्तुमहमुत्सहे ॥ ३२ ॥
आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसि स्थितं ।
बलमात्मनि जानन्ती न मां शङ्कितुमर्हसि ॥ ३३ ॥
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ।
यावदावर्तते चक्रं तावती मे वसुंधरा ॥ ३४ ॥
* प्राचीनाः सिन्धुसौवीराः सौराष्ट्रा दक्षिणापथाः ।
* वङ्गाङ्गमगधा मत्स्याः समृद्धकाशिकोशलाः ॥ ३५ ॥
तत्र जातं बहु द्रव्यं धनधान्यमजाविकं ।
ततो वृणीष्व कैकेयि यद्यत् त्वं मनसेच्छसि ॥ ३६ ॥
तत् त्वं मे ब्रूहि कैकेयि यतस्ते भयमागतं ।
तत् ते व्यपनयिष्यामि नीहारमिव रश्मिवान् ॥ ३७ ॥
तथोक्ता सा समाश्वस्ता वक्तुकामा तदप्रियं ।
परिपीडयितुं भूयो भर्तारमुपचक्रमे ॥ ३८ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे दशरथवाक्यं नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥

CAPUT XI.

BENEFICIORUM PROMISSORUM PETITIO.

तं मन्मथशरैर्विद्धं कामवेगवशानुगं ।
उवाच पृथिवीपालं कैकेयी दारुणं वचः ॥ १ ॥
नास्मि विप्रकृता देव केनचिन्नावमानिता ।
अभिप्रायस्तु मे कश्चित् तमिच्छामि त्वया कृतं ॥ २ ॥
प्रतिज्ञां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि ।
अथ तद्व्याहरिष्यामि यदभिप्रार्थितं मया ॥ ३ ॥
वाङ्मात्रेण तदा राजा कैकेय्या स्ववशे कृतः ।
प्रचस्कन्द विनाशाय पाशं मृग इवात्मनः ॥ ४ ॥
तामुवाच महाराजः कैकेयीमीषदुत्स्मयः ।
कामी हस्तेन संगृह्य मूर्धजेषु भुवि स्थितां ॥ ५ ॥
अवलिप्ते न जानासि त्वत्तः प्रियतरो मम ।
मनुजो मनुजव्याघ्राद्रामादन्यो न विद्यते ॥ ६ ॥
तेनाजय्येन मुख्येन राघवेण महात्मना ।
शपे ते जीवनार्हेण ब्रूहि यन्मनसेच्छसि ॥ ७ ॥
यं मुहूर्तमपश्यंस्तु न जीवेयमहं ध्रुवं ।
तेन रामेण कैकेयि शपे ते वचनक्रियां ॥ ८ ॥

भद्रे हृदयमप्येतदनुमृश्योद्धरस्व मे ।
एतत् समीक्ष्य कैकेयि ब्रूहि यत् साधु मन्यसे ॥ ९ ॥
बलमात्मनि पश्यन्ती न विशङ्कितुमर्हसि ।
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ॥ १० ॥
सा तदर्थमना देवी तमभिप्रायमागतं ।
निर्माध्यस्थ्याच्च हर्षाच्च बभाषे दुर्वचं वचः ॥ ११ ॥
यथा क्रमेण शपसे वरं मम ददासि च ।
तच्छृण्वन्तु त्रयस्त्रिंशद्देवाः सेन्द्रपुरोगमाः ॥ १२ ॥
चन्द्रादित्यौ नभश्चैव ग्रहा रात्र्यहनी दिशः ।
जगच्च पृथिवी चेयं सगन्धर्वा सराक्षसा ॥ १३ ॥
निशाचराणि भूतानि गृहेषु गृहदेवताः ।
यानि चान्यानि भूतानि जानीयुर्भाषितं तव ॥ १४ ॥
सत्यसंधो महातेजा धर्मज्ञः सुसमाहितः ।
वरं मम ददात्येष तन्मे शृण्वन्तु देवताः ॥ १५ ॥
इति देवी महेष्वासं परिगृह्याभिशस्य च ।
ततः परमुवाचेदं वरदं काममोहितं ॥ १६ ॥
स्मर राजन् पुरावृत्तं तस्मिन् देवासुरे रणे ।
तत्र चाच्यावयच्छत्रुस्तव जीवितमन्तरा ॥ १७ ॥
तत्र चापि मया देव यत् त्वं समभिरक्षितः ।
जाग्रत्या यतमानायास्ततो मे प्राददा वरौ ॥ १८ ॥

तौ दत्तौ च वरौ देव निक्षेपौ मृगयाम्यहं ।
तवैव पृथिवीपाल सकाशे सत्यसंगर ॥ १९ ॥
तत् प्रतिश्रुत्य धर्मेण न चेद्दास्यसि मे वरौ ।
अद्यैव हि प्रहास्यामि जीवितं त्वद्विमानिता ॥ २० ॥
यो ऽभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पितः ।
अनेनैवाभिषेकेण भरतो मे ऽभिषिच्यतां ॥ २१ ॥
यो द्वितीयो वरो देव दत्तः प्रीतेन मे त्वया ।
तदा देवासुरे युद्धे तस्य कालो ऽयमागतः ॥ २२ ॥
नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ।
चीराजिनजटाधारी रामो भवतु तापसः ॥ २३ ॥
भरतो भजतामद्य यौवराज्यमकण्टकं ।
अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वने ॥ २४ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे वराभियाचनं नामैकादशः सर्गः ॥ ११ ॥

CAPUT XII.

DASARATHAE LAMENTATIO.

ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः ।
चिन्तामभिसमापेदे मुहूर्तं प्रतताप च ॥ १ ॥
किंनु मे यदिवा स्वप्नश्चित्तमोहोऽपि वा मम ।
अनुभूतोपसर्गो वा मानसो वाप्युपद्रवः ॥ २ ॥
इति संचिन्त्य तद्राजा नाध्यगच्छत् तदा सुखं ।
व्यथितो विक्लवश्चैव व्याघ्रीं दृष्ट्वा यथा मृगः ॥ ३ ॥
असंवृतायामासीनो जगत्यां दीर्घमुच्छ्वसन् ।
मण्डले पन्नगो रुद्धो मन्त्रैरिव महाविषः ॥ ४ ॥
अहो धिगिति सामर्षो वाचमुक्त्वा नराधिपः ।
मोहमापेदिवान् भूयः शोकोपहतचेतनः ॥ ५ ॥
चिरेण तु नृपः संज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः ।
कैकेयीमब्रवीत् क्रुद्धो निर्दहन्निव चक्षुषा ॥ ६ ॥
नृशंसे दुष्टचारित्रे कुलस्यास्य विनाशिनि ।
किं कृतं तव रामेण पापे पापं मयापि वा ॥ ७ ॥
सदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ।
तस्यैव त्वमनर्थाय किंनिमित्तमिहोद्यता ॥ ८ ॥

त्वं मयात्मविनाशार्थं भवनं स्वं निवेशिता ।
अविज्ञानान्नृपसुता व्याली तीक्ष्णविषा यथा ॥ ९ ॥
जीवलोको यदा सर्वो रामस्याह गुणास्तवं ।
अपराधं कमुद्दिश्य त्यक्ष्यामीष्टमहं सुतं ॥ १० ॥
कौशल्यां वा सुमित्रां वा त्यजेयमपि वा श्रियं ।
जीवितं वात्मनो रामं न त्वेव पितृवत्सलं ॥ ११ ॥
परा भवति मे प्रीतिर्दृष्ट्वा तनयमग्रजं ।
अपश्यतस्तु मे रामं नष्टं भवति चेतनं ॥ १२ ॥
तिष्ठेल्लोको विना सूर्यं शस्यं वा सलिलं विना ।
न तु रामं विना देहे तिष्ठेद्धि मम जीवनं ॥ १३ ॥
तदलं त्यज्यतामेष निश्चयः पापनिश्चये ।
अपि ते चरणौ मूर्ध्ना स्पृशाम्येष प्रसीद मे ॥ १४ ॥
किमिदं चिन्तितं पापे त्वया परमदारुणं ।
अथ जिज्ञाससे मां त्वं भरतस्य प्रियाप्रिये ॥ १५ ॥
अस्तु यत् तत् त्वया पूर्वं व्याहृतं राघवं प्रति ।
तत् त्वया प्रियवादिन्या सेवार्थं कथितं भवेत् ॥ १६ ॥
तच्छ्रुत्वा शोकसंतप्ता संतापयसि मां भृशं ।
आविष्टासि गृहं शून्यं सा त्वं परवशं गता ॥ १७ ॥
इक्ष्वाकूणां कुले देवि संप्राप्तः सुमहान् अयं ।
अनयो नयसंपन्ने यत्र ते विकृता मतिः ॥ १८ ॥

न हि किंचिदयुक्तं वा विप्रियं वा पुरा मम ।
अकरोस्त्वं विशालाक्षि तेन न श्रद्दधाम्यहं ॥ १९ ॥
ननु ते राघवस्तुल्यो भरतेन महात्मना ।
बहुशो हि स्म बाल्ये त्वं कथाः कथयसे मम ॥ २० ॥
तस्य धर्मात्मनो देवि वने वासं यशस्विनः ।
कथं रोचयसे भीरु नव वर्षाणि पञ्च च ॥ २१ ॥
रामो हि भरताद्भूयस्तव शुश्रूषते सदा ।
विशेषं त्वयि तस्मात् तु भरतस्य न लक्षये ॥ २२ ॥
शुश्रूषां गौरवं चैव प्रमाणं वचनक्रियां ।
कस्ते भूयस्तरं कुर्यादन्यत्र पुरुषर्षभात् ॥ २३ ॥
बहूनां स्त्रीसहस्राणां बहूनां चोपजीविनां ।
परिवादोऽपवादो वा राघवे नोपपद्यते ॥ २४ ॥
सान्त्वयन् सर्वभूतानि रामः शुद्धेन चेतसा ।
गृह्णाति मनुजव्याघ्रः प्रियैर्विषयवासिनः ॥ २५ ॥
सत्येन लोकान् जयति दीनान् दानेन राघवः ।
गुरून् शुश्रूषया वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ॥ २६ ॥
सत्यं दानं तपस्त्यागो मित्रता शौचमार्जवं ।
विद्या च गुरुशुश्रूषा ध्रुवाण्येतानि राघवे ॥ २७ ॥
तस्मिन्नार्जवसंपन्ने देवि देवोपमे कथं ।
पापमाशंससे रामे महर्षिसमतेजसि ॥ २८ ॥

न स्मराम्यप्रियं वाक्यं लोकस्य प्रियवादिनः ।
स कथं त्वत्कृते रामं वक्ष्यामि प्रियमप्रियं ॥ २९ ॥
क्षमा यस्मिन् दमस्त्यागः सत्यं धर्मः कृतज्ञता ।
अविहिंसा च भूतानां तमृते का गतिर्मम ॥ ३० ॥
मम वृद्धस्य कैकेयि गतान्तस्य तपस्विनः ।
दीनं लालप्यमानस्य कारुण्यं कर्तुमर्हसि ॥ ३१ ॥
पृथिव्यां सागरान्तायां यत् किंचिदधिगम्यते ।
तत् सर्वं तव दास्यामि मा च त्वं मृत्युमाविश ॥ ३२ ॥
अञ्जलिं कुर्मि कैकेयि पादौ चापि स्पृशामि ते ।
शरणं भव रामस्य माधर्मो मामिह स्पृशेत् ॥ ३३ ॥
इति दुःखाभिसंतप्तं विलपन्तमचेतनं ।
घूर्णमानं महाराजं शोकेन समभिप्लुतं ॥ ३४ ॥
पारं शोकार्णवस्याशु प्रार्थयन्तं पुनः पुनः ।
प्रत्युवाचाथ कैकेयी रौद्रा रौद्रतरं वचः ॥ ३५ ॥
यदि दत्त्वा वरौ राजन् पुनः प्रत्यनुतप्यसे ।
धार्मिकत्वं कथं वीर पृथिव्यां कथयिष्यसि ॥ ३६ ॥
यदा समेता बहवस्त्वया राजर्षयः सह ।
कथयिष्यन्ति धर्मज्ञ तत्र किं प्रतिवक्ष्यसि ॥ ३७ ॥
यस्याः प्रयत्नेः जीवामि या च मामभ्यपालयत् ।
तस्याः कृतं मया मिथ्या कैकेय्या इति वक्ष्यसि ॥ ३८ ॥

किल्विषत्वं नरेन्द्राणां करिष्यसि नराधिप ।
यो दत्वा वरमद्यैव पुनरन्यानि भाषसे ॥ ३९ ॥
शैव्यः श्येनकपोतीये स्वमांसं पक्षिणे ददौ ।
अलर्कश्चक्षुषी दत्वा जगाम गतिमुत्तमां ॥ ४० ॥
सागरः समयं कृत्वा न वेलामतिवर्तते ।
समयं मानृतं कार्षीः पूर्ववृत्तमनुस्मरन् ॥ ४१ ॥
सत्यधर्मं परित्यज्य रामं राज्येऽभिषिच्य च ।
सह कौशल्यया नित्यं रन्तुमिच्छसि दुर्मते ॥ ४२ ॥
भवत्वधर्मो धर्मो वा सत्यं वा यदिवानृतं ।
यत् त्वया संश्रुतं मह्यं तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥ ४३ ॥
अहं हि विषमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रतः ।
पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषिच्यते ॥ ४४ ॥
एकाहमपि पश्येयं यद्यहं राममातरं ।
अञ्जलिं प्रतिगृह्णन्तीं श्रेयो ननु मृतिर्मम ॥ ४५ ॥
भरतेनात्मना चाहं शपे ते मनुजाधिप ।
यथा नान्येन तुष्येयमृते रामविवासनात् ॥ ४६ ॥
एतावदुक्त्वा वचनं कैकेयी विरराम ह ।
श्रुत्वा तु राजा कैकेय्या वाक्यं परमशोभनं ॥ ४७ ॥
नाभ्यभाषत कैकेयीं मुहूर्तं व्याकुलेन्द्रियः ।
प्रेक्षतानिमिषो देवीं प्रियामप्रियवादिनीं ॥ ४८ ॥

स देव्या व्यवसायं च घोरं च शपथं कृतं ।
ध्यात्वा रामेति निःश्वस्य छिन्नस्तरुरिवापतत् ॥ ४९ ॥
नष्टचित्तो यथोन्मत्तो विपरीतो यथातुरः ।
हृततेजा यथा सर्पो बभूव जगतीपतिः ॥ ५० ॥
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य राजा परमदुर्मनाः ।
दीनयातुरया वाचा इति होवाच कैकयीं ॥ ५१ ॥
अनर्थमिममर्थाभं केन त्वमुपदेशिता ।
भूतोपहतचित्तेव ब्रुवन्ती मां न लज्जसे ॥ ५२ ॥
शीलव्यसनमेतत् ते नाभिजानाम्यहं पुरा ।
बालायास्तत् त्विदानीं ते लक्षये विपरीतवत् ॥ ५३ ॥
कुतो वा ते भयं जातं या त्वमेवंविधं वरं ।
राष्ट्रे भरतमासीनं वृणीषे राघवं वने ॥ ५४ ॥
विरमैतेन भावेन त्वमेतेनानृतेन च ।
यदि भर्तुः प्रियं कार्यं लोकस्य भरतस्य च ॥ ५५ ॥
नृशंसे पापसंकल्पे क्षुद्रे दुष्कृतकारिणि ।
किंनु दुःखमलीकं वा मयि रामे च पश्यसि ॥ ५६ ॥
न कथंचिदृते रामाद्भरतो राज्यमावसेत् ।
रामादपि हि तं मन्ये धर्मतो बलवत्तरं ॥ ५७ ॥
कथं द्रक्ष्यामि रामस्य वनं गच्छेति भाषिते ।
मुखवर्णं विवर्णं तं यथैवेन्दुमुपप्लुतं ॥ ५८ ॥

तां तु मे सुकृतां बुद्धिं सुहृद्भिः सह निश्चितां ।
कथं द्रक्ष्याम्यपावृत्तां परैरिव हृतां चमूं ॥ ५९ ॥
किं मां वक्ष्यन्ति राजानो नानादिग्भ्यः समागताः ।
बालो वतायमैक्ष्वाकुश्चिरं राज्यमकारयत् ॥ ६० ॥
यदा हि बहवो वृद्धा गुणवन्तो बहुश्रुताः ।
परिप्रक्ष्यन्ति काकुत्स्थं वक्ष्यामि किमहं तदा ॥ ६१ ॥
कैकेय्या क्लिश्यमानेन रामः प्रव्राजितो मया ।
यदि सत्यं ब्रवीम्येतत् तदसत्यं भविष्यति ॥ ६२ ॥
किं मां वक्ष्यति कौशल्या राघवे वनमास्थिते ।
किं चैनां प्रतिवक्ष्यामि कृत्वा विप्रियमीदृशं ॥ ६३ ॥
यदा यदा च कौशल्या दासीवच्च सखीव च ।
भार्यावद्भगिनीवच्च मातृवच्चोपतिष्ठति ॥ ६४ ॥
सततं प्रियकामा मे प्रियपुत्रा प्रियंवदा ।
न मया सत्कृता देवी सत्कृतार्हा कृते तव ॥ ६५ ॥
इदानीं तत् तपति मां यन्मया सत्कृतं त्वयि ।
अपथ्यं व्यञ्जनोपेतं भुक्तमन्नमिवातुरं ॥ ६६ ॥
विप्रकारं च रामस्य संप्रयाणं वनस्य च ।
सुमित्रा प्रेक्ष्य वै भीता कथं मे विश्वसिष्यति ॥ ६७ ॥
कृपणं वत वैदेही श्रोष्यति द्वयमप्रियं ।
मां च पञ्चत्वमापन्नं रामं च वनमाश्रितं ॥ ६८ ॥

वैदेही बत मे प्राणान् शोचन्ती क्षपयिष्यति ।
हीना हिमवतः पार्श्वे किंनरेणेव किंनरी ॥ ६९ ॥
न हि राममहं दृष्ट्वा प्रवसन्तं महावने ।
चिरं जीवितुमाशंसे रुदन्तीं चापि मैथिलीं ॥ ७० ॥
सतीं त्वामहमत्यन्तं व्यवस्याम्यसतीं सतीं ।
रूपिणीं विषसंयुक्तां पीत्वेव मदिरां नरः ॥ ७१ ॥
अनृतैर्बत मां सान्त्वैः सान्त्वयन्ती स्म भाषसे ।
गीतशब्देन संरुध्य लुब्धो मृगमिवावधीः ॥ ७२ ॥
अनार्य इति मामार्याः पुत्रविक्रायिकं ध्रुवं ।
विकरिष्यन्ति रथ्यासु सुरापं ब्राह्मणं यथा ॥ ७३ ॥
अहो मम महत् कृच्छ्रं यत्र वाचः क्षमे तव ।
दुःखमेवंविधं प्राप्तं पुराकृतमिवाशुभं ॥ ७४ ॥
चिरं खलु मया पापे त्वं पापेनाभिरक्षिता ।
अज्ञानादुपसंपन्ना रज्जुरुद्बन्धनी यथा ॥ ७५ ॥
रममाणस्त्वया सार्धं मृत्युं त्वां नाभिलक्षये ।
बालो रहसि हस्तेन कृष्णसर्पमिवास्पृशं ॥ ७६ ॥
तं तु मां जीवलोकोऽयं नूनमाक्रोष्टुमर्हति ।
मया ह्यपितृकः पुत्रः स महात्मा दुरात्मना ॥ ७७ ॥
बालिशो बत कामात्मा राजा दशरथो भृशं ।
स्त्रीकृते यः प्रियं पुत्रं वनं प्रस्थापयिष्यति ॥ ७८ ॥

व्रतैश्च ब्रह्मचर्यैश्च गुरुभिश्चोपकर्षितः ।
भोगकाले महत् कृच्छ्रं पुनरेव प्रपत्स्यते ॥ ७९ ॥
नालं द्वितीयं वचनं पुत्रो मां प्रतिभाषितुं ।
स वनं प्रव्रजेत्युक्तो बाढमित्येव वक्ष्यति ॥ ८० ॥
यदि मे राघवः कुर्याद्वनं गच्छेति चोदितः ।
प्रतिकूलं प्रियं मे स्यान्न तु वत्सः करिष्यति ॥ ८१ ॥
राघवे हि वनं प्राप्ते सर्वलोकस्य धिक्कृतं ।
मृत्युरक्षमणीयं मां नयिष्यति यमक्षयं ॥ ८२ ॥
मृते मयि गते रामे वनं मनुजपुंगवे ।
इष्टे मम जने शेषे किं पापं प्रतिपत्स्यसे ॥ ८३ ॥
कौशल्या मां च रामं च पुत्रं च यदि हास्यति ।
दुःखान्यसहती देवी मामेवानुमरिष्यति ॥ ८४ ॥
कौशल्यां च सुमित्रां च मां च पुत्रैस्त्रिभिः सह ।
प्रक्षिप्य नरके सा त्वं कैकेयि सुखिता भव ॥ ८५ ॥
मया रामेण च त्यक्तं शाश्वतं सत्कृतं गुणैः ।
इक्ष्वाकुकुलमक्षोभ्यमाकुलं पालयिष्यसि ॥ ८६ ॥
प्रियं चेद्भरतस्यैतद्रामप्रव्राजनं भवेत् ।
मा स्म मे भरतः कार्षीत् प्रेतकृत्यं गतायुषः ॥ ८७ ॥
हन्तानार्ये ममामित्रे सकामा भव कैकयि ।
सेदानीं विधवा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि ॥ ८८ ॥

कालरात्रिर्हि मे नूनं भार्यात्वपतिरस्कृता ।
त्वं राजपुत्रि दैवेन न्यवसो मम वेश्मनि ॥ ८९ ॥
अकीर्तिश्चातुला लोके ध्रुवः परिभवश्च मे ।
सर्वभूतेषु चावज्ञा यथा पापकृतस्तथा ॥ ९० ॥
कथं रथैर्विभुर्यात्वा गजाश्वैश्च मुहुर्मुहुः ।
पद्भ्यां रामो महारण्ये वत्सो मे विचरिष्यति ॥ ९१ ॥
यस्य चाहारसमये सूदाः कुण्डलधारिणः ।
अहंपूर्वाः पचन्ति स्म प्रशस्तमन्नभोजनं ॥ ९२ ॥
स कथंनु कषायाणि तिक्तानि कटुकानि च ।
भक्षयन् वन्यमाहारं सुतो मे वर्तयिष्यति ॥ ९३ ॥
महार्हवस्त्रसंवीतो भूत्वा चिरसुखोचितः ।
काषायपरिधानस्तु कथं भूमौ निवत्स्यति ॥ ९४ ॥
कस्यैतद्दारुणं वाक्यमेवंविधमचिन्तितं ।
रामस्यारण्यगमनं भरतस्याभिषेचनं ॥ ९५ ॥
धिगस्तु योषितो नाम शठाः स्वार्थपरायणाः ।
न ब्रवीमि स्त्रियः सर्वा भरतस्यैव मातरं ॥ ९६ ॥
अनर्थभावेऽर्थपरे नृशंसे
ममानुतापाय निवेशितासि ।
किमप्रियं पश्यसि मन्निमित्तं
हितानुकारिण्यथ वापि रामे ॥ ९७ ॥

परित्यजेयुः पितरोऽपि पुत्रान्
भार्याः पतींश्चापि कृतानुरागाः ।
कृत्स्नं हि सर्वं कुपितं जगत् स्याद्-
दृष्ट्वैव रामं व्यसने निमग्नं ॥ ९८ ॥
अहं पुनर्देवकुमाररूपं
अलंकृतं तं सुतमाव्रजन्तं ।
नन्दामि पश्यन्निव दर्शनेन
भवामि दृष्ट्वैव पुनर्युवेव ॥ ९९ ॥
विना हि सूर्येण भवेत् प्रवृत्तिर्-
अवर्षता वज्रधरेण वापि ।
रामं तु गच्छन्तमितः समीक्ष्य
जीवेन्न कश्चित् विति चेतना मे ॥ १०० ॥
विनाशकामामहितामभित्रां
आवासयं मृत्युमिवात्मनस्त्वां ।
चिरं वताङ्केन धृतासि सर्पी
महाविषा तेन हतोऽस्मि मोहात् ॥ १०१ ॥
मया च रामेण सलक्ष्मणेन च
प्रशास्तु हीनो भरतस्त्वया सह ।
पुरं च राष्ट्रं च निहत्य बान्धवान्
ममाहितानां च भवाभिभाषिणी ॥ १०२ ॥

नृशंसवृत्ते व्यसनप्रकारिणि
प्रसह्य वाक्यं यदिहाद्य भाषसे ।
न नाम ते केन मुखात् पतन्त्यधो
विशीर्यमाणा दशनाः सहस्रधा ॥ १०३ ॥
न किंचिदाहाहितमप्रियं वचो
न वेत्ति रामः परुषाणि भाषितुं ।
कथंनु रामे ह्यभिरामवादिनि
ब्रवीषि दोषान् गुणनित्यसंमते ॥ १०४ ॥
प्रताम्य वा प्रज्वल वा प्रणश्य वा
सहस्रशो वा स्फुटितां महीं व्रज ।
न ते करिष्यामि वचः सुदारुणं
ममाहितं केकयराजपांशने ॥ १०५ ॥
क्षुरोपमां नित्यमसत्प्रियंवदां
प्रदुष्टभावां स्वकुलोपघातिनीं ।
न जीवितुं त्वां विषहेऽमनोरमां
दिधक्षमाणां हृदयं सबन्धनं ॥ १०६ ॥
न जीवितं मेऽस्ति कुतः पुनः सुखं
विनात्मजेनात्मवता कुतो रतिः ।
ममाहितं देवि न कर्तुमर्हसि
स्पृशामि पादावपि ते प्रसीद मे ॥ १०७ ॥

स भूमिपालो विलपन्ननाथवत्
स्त्रिया गृहीतो हृदयेऽतिमात्रया ।
पपात देव्याश्चरणौ प्रसारितावु
उभावसंप्राप्य यथातुरस्तथा ॥ १०८ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे दशरथविलापो नाम द्वादशः सर्गः
॥ १२ ॥

CAPUT XIII.

DASARATHAS ANIMO PERTURBATUS.

अतदर्हं महाराजं शयानमतथोचितं ।
ययातिमिव पुण्यान्ते देवलोकात् परिच्युतं ॥ १ ॥
अनर्थरूपसिद्धार्था ह्यभीता भयदर्शिनी ।
पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना ॥ २ ॥
त्वं कत्थसे महाराज सत्यवादी दृढव्रतः ।
मम चेमं वरं कस्माद्विधारयितुमिच्छसि ॥ ३ ॥
एवमुक्तस्तु कैकेय्या राजा दशरथस्तदा ।
प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो मुहूर्तं विह्वलन्निव ॥ ४ ॥

अपुत्रेण मया पुत्रः श्रमेण महता महान् ।
रामो लब्धो महाबाहुः स कथं त्यज्यते मया ॥ ५ ॥
शूरश्च कृतविद्यश्च जितक्रोधः क्षमापरः ।
कथं कमलपत्राक्षो मया रामो विवास्यते ॥ ६ ॥
स्वर्गेऽपि खलु रामस्य कुशलं दैवतैरहं ।
प्रत्यादेशादभिहितं धारयिष्ये कथंचन ॥ ७ ॥
यदि दुःखमकृत्वा तु मम संक्रमणं भवेत् ।
अदुःखार्हस्य रामस्य ततः सुखमवाप्नुयां ॥ ८ ॥
तथा विलपतस्तस्य परिभ्रमितचेतसः ।
अस्तमभ्यागतः सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ॥ ९ ॥
सा त्रियामा तदार्तस्य चन्द्रमण्डलमण्डिता ।
राज्ञो विलपमानस्य न व्यभासत शर्वरी ॥ १० ॥
तथैवोष्णं विनिःश्वस्य वृद्धो दशरथो नृपः ।
विललापार्तवद्दुःखं गगणासक्तलोचनः ॥ ११ ॥
न प्रभातं तवेच्छामि निशे नक्षत्रभूषिते ।
क्रियतां मे दया भद्रे मयायं रचितोऽञ्जलिः ॥ १२ ॥
अथ वा गम्यतां शीघ्रं नाहमिच्छामि निर्घृणां ।
नृशंसां कैकयीं द्रष्टुं यत्कृते व्यसनं मम ॥ १३ ॥
विलप्यैव ततो राजा कैकेयीमुद्यताञ्जलिः ।
प्रसादयामास पुनः वाक्यं चेदमथाब्रवीत् ॥ १४ ॥

साधुवृत्तस्य दीनस्य त्वद्गतस्य गतायुषः ।
प्रसादः क्रियतां भद्रे देवि राज्ञो विशेषतः ॥ १५ ॥
शून्येन खलु सुश्रोणि मयेदं समुदाहृतं ।
कुरु साधु प्रसादं मे बाले सहृदया ह्यसि ॥ १६ ॥
प्रसीद देवि रामोऽपि त्वद्दत्तं राज्यमव्ययं ।
लभतामसितापाङ्गि यशः परमवाप्स्यसि ॥ १७ ॥
मम रामस्य लोकस्य गुरूणां भरतस्य च ।
प्रियमेतद्गुरुश्रोणि कुरु चारुमुखेक्षणे ॥ १८ ॥
विशुद्धभावस्य हि दुष्टभावा
ताम्रेक्षणस्याश्रुकलस्य राज्ञः ।
श्रुत्वा विचित्रं करुणं विलापं
भर्तुर्नृशंसा न चकार वाक्यं ॥ १९ ॥
ततः स राजा पुनरेव मूर्छितः
प्रियामतुष्टां प्रतिकूलभाषिणीं ।
समीक्ष्य पुत्रस्य विवासनं प्रति
क्षितौ विसंज्ञो निपपात दुःखितः ॥ २० ॥

इत्ययोध्याकाण्डे दशरथमोहो नाम त्रयोदशः सर्गः
॥ १३ ॥

CAPUT XIV.

RAMAE ARCESSITUS.

पुत्रशोकार्दितं पापा विसंज्ञं पतितं भुवि ।
विचेष्टमानमुत्प्रेक्ष्य ऐक्ष्वाकुमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥
पापं कृत्वेव किमिदं मम संश्रुत्य संश्रवं ।
शेषे क्षितितले सन्नः स्थित्यां स्थातुं त्वमर्हसि ॥ २ ॥
आहुः सत्यं हि परमं धर्मं धर्मविदो जनाः ।
सत्यमाश्रित्य च मया त्वं धर्मं प्रतिचोदितः ॥ ३ ॥
संश्रुत्य शैव्यः श्येनाय स्वां तनुं जगतीपतिः ।
प्रदाय पक्षिणे राजा जगाम गतिमुत्तमां ॥ ४ ॥
तथा ह्यलर्कस्तेजस्वी ब्राह्मणे वेदपारगे ।
याचमाने स्वके नेत्रे उद्धृत्याविमना ददौ ॥ ५ ॥
सरितां तु पतिः स्वल्पां मर्यादां स्थापितः पुरा ।
सत्यानुरोधात् समये वेलां स्वां नातिवर्तते ॥ ६ ॥
सत्यमेकपदं ब्रह्म सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः ।
सत्यमेवाक्षया वेदाः सत्येनावाप्यते परं ॥ ७ ॥
सत्यं समनुवर्तस्व यदि धर्मे धृता मतिः ।
स वरः सफलो मेऽस्तु वरदो ह्यसि सत्तम ॥ ८ ॥

धर्मस्यैवाभिकामार्थं मम चैवाभिचोदनात् ।
प्रव्राजय सुतं रामं त्रिः खलु त्वां ब्रवीम्यहं ॥ ९ ॥
समयं च ममार्येमं यदि त्वं न करिष्यसि ।
अग्रतस्ते परित्यक्ता परित्यक्ष्यामि जीवितं ॥ १० ॥
एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया ।
नाशकत् पाशमुन्मोक्तुं बलिरिन्द्रकृतं यथा ॥ ११ ॥
उद्भ्रान्तहृदयश्चापि विवर्णवदनोऽभवत् ।
स धुर्यो वै परिस्पन्दन् युगचक्रान्तरं यथा ॥ १२ ॥
विह्वलाभ्यां च नेत्राभ्यामपश्यन्निव भूमिपः ।
कृच्छ्राद्धैर्येण संस्तभ्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥ १३ ॥
यस्ते मन्त्रकृतः पाणिरग्नौ पापे मया धृतः ।
तं त्यजामि स्वयं चापि तव पुत्रं सह त्वया ॥ १४ ॥
प्रयाता रजनी देवि सूर्यस्योदयनं प्रति ।
अभिषेकं गुरुजनस्त्वरयिष्यति मां ध्रुवं ॥ १५ ॥
रामाभिषेकसंभारैस्तदर्थमुपकल्पितैः ।
रामः कारयितव्यो मे मृतस्य सलिलक्रियां ॥ १६ ॥
सपुत्रया त्वया नैव कर्तव्या सलिलक्रिया ।
व्याहन्तास्यशुभाचारे यदि रामाभिषेचनं ॥ १७ ॥
न शक्तोऽद्यास्म्यहं द्रष्टुं दृष्ट्वा पूर्वं तथासुखं ।
हतहर्षं हतानन्दं पुनर्जनमवाङ्मुखं ॥ १८ ॥

तां तथा ब्रुवतस्तस्य भूमिपस्य महात्मनः ।
प्रभाता शर्वरी पुण्या चन्द्रनक्षत्रमालिनी ॥ १९ ॥
ततः पापसमाचारा कैकेयी पार्थिवं पुनः ।
उवाच परुषं वाक्यं वाक्यज्ञा रोषमूर्छिता ॥ २० ॥
किमिदं भाषसे राजन् वाक्यं गररुजोपमं ।
आनाययितुमक्लिष्टं पुत्रं राममिहार्हसि ॥ २१ ॥
स्थाप्य राज्ये मम सुतं कृत्वा रामं वनेचरं ।
निःसपत्नां च मां कृत्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २२ ॥
स तुन्न इव तीक्ष्णेन प्रतोदेन हयोत्तमः ।
राजा प्रचोदितोऽभीक्ष्णं कैकेय्या वाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥
धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि नष्टा च मम चेतना ।
ज्येष्ठं पुत्रं प्रियं रामं द्रष्टुमिच्छामि धार्मिकं ॥ २४ ॥
ततः प्रभाता रजनिरुदिते च दिवाकरे ।
पुण्ये नक्षत्रयोगे च मुहूर्ते च समागते ॥ २५ ॥
वशिष्ठो गुणसंपन्नः शिष्यैः परिवृतस्तदा ।
उपगृह्याशु संभारान् प्रविवेश पुरोत्तमं ॥ २६ ॥
महोत्सवसमायुक्तां राघवार्थे समुत्सुकां ।
तां पुरीं समतिक्रम्य पुरन्दरपुरोपमां ॥ २७ ॥
ददर्शान्तःपुरं श्रीमान् नानाद्विजगणायुतं ।
यष्टिमद्भिः सुसंपूर्णं सदस्यैः परमार्चितैः ॥ २८ ॥

तदन्तःपुरमासाद्य व्यतिचक्राम तं जनं ।
वशिष्ठः परमप्रीतः परमर्षिभिरावृतः ॥ २९ ॥
स त्वपश्यद्विनिष्क्रान्तं सुमन्त्रं नाम सारथिं ।
द्वारे मनुजसिंहस्य सचिवं प्रियदर्शनं ॥ ३० ॥
तमुवाच महातेजाः सूतपुत्रं विशारदं ।
वशिष्ठः क्षिप्रमाचक्ष्व नृपतेर्मामिहागतं ॥ ३१ ॥
इमे गङ्गोदकघटा सागरेभ्यश्च काञ्चनाः ।
औडुम्बरं भद्रपीठमभिषेकार्थमाहृतं ॥ ३२ ॥
सर्ववीजानि गन्धाश्च रत्नानि विविधानि च ।
क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः ॥ ३३ ॥
अष्टौ च कन्या रुचिरा मत्तश्च वरवारणः ।
चतुरश्वो रथः श्रीमान् निस्त्रिंशो धनुरुत्तमं ॥ ३४ ॥
वाहनं नरसंयुक्तं छत्रं च शशिसंनिभं ।
श्वेते च बालव्यजने भृङ्गारं च हिरण्मयं ॥ ३५ ॥
हेमदामपिनद्धश्च ककुद्मान् पाण्डुरो वृषः ।
केसरी च चतुर्दंष्ट्रो हरिश्रेष्ठो महाबलः ॥ ३६ ॥
सिंहासनं व्याघ्रतनुः समिद्धश्च हुताशनः ।
सर्वे वादित्रसंघाश्च वेश्याश्चालंकृताः स्त्रियः ॥ ३७ ॥
आचार्या ब्राह्मणा गावः पुण्याश्च मृगपक्षिणः ।
पौरजानपदश्रेष्ठा नैगमाश्च गणैः सह ॥ ३८ ॥

एते चान्ये च बहवः प्रीयमाणाः प्रियंवदाः ।
अभिषेकाय रामस्य सह तिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ३९ ॥
त्वरयस्व महाराजं यथा समुदितेऽहनि ।
पुष्ये नक्षत्रयोगे च रामो राज्यमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा सूतपुत्रो महात्मनः ।
स्तुवन् नृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनं ॥ ४१ ॥
तं तु पूर्वोदितं वृद्धं द्वारिस्था राजसंमताः ।
न शेकुरभिसंरोद्धुं राज्ञः प्रियचिकीर्षवः ॥ ४२ ॥
स समीपस्थितो राज्ञस्तामवस्थामजज्ञिवान् ।
वाग्भिः परमतुष्टाभिरभिष्टोतुं प्रचक्रमे ॥ ४३ ॥
यथा नन्दति तेजस्वी सागरो भास्करोदये ।
प्रीतः प्रीतेन मनसा अद्य नन्दय नस्तथा ॥ ४४ ॥
इन्द्रमस्यां तु वेलायामभितुष्टाव मातलिः ।
सोऽजयद्दानवान् सर्वांस्तथा त्वां बोधयाम्यहं ॥ ४५ ॥
वेदाः सहाङ्गा विद्याश्च यथा ह्यात्मभुवं प्रभुं ।
ब्रह्माणं बोधयन्त्यद्य तथा त्वां बोधयाम्यहं ॥ ४६ ॥
आदित्यः सह चन्द्रेण यथा भूतधरां शुभां ।
बोधयत्यद्य पृथिवीं तथा त्वां बोधयाम्यहं ॥ ४७ ॥
उत्तिष्ठ सुमहाराज कृतकौतुकमङ्गलः ।
विराजमानो वपुषा मेरोरिव दिवाकरः ॥ ४८ ॥

सोमसूर्यौ च काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि ।
वरुणश्चाग्निरिन्द्रश्च विजयं प्रदिशन्तु ते ॥ ४९ ॥
गता भगवती रात्रिरहः शिवमुपस्थितं ।
प्रतिबुध्यस्व राजर्षे कृत्यं महदुपस्थितं ॥ ५० ॥
अयं वशिष्ठो भगवान् ब्राह्मणैः सह तिष्ठति ।
क्षिप्रमाज्ञाप्यतां राजन् राघवस्याभिषेचनं ॥ ५१ ॥
यथा ह्यपालाः पशवो यथा सेना ह्यनायका ।
एवं हि भविता राष्ट्रं यत्र राजा न तिष्ठति ॥ ५२ ॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा सान्त्वपूर्वमिवार्थवत् ।
अभ्यकीर्यत शोकेन भूय एव महीपतिः ॥ ५३ ॥
ततस्तु राजा तं सूतं सन्नहर्षः सुतं प्रति ।
शोकरक्तेक्षणः श्रीमान् उद्वीक्ष्योवाच धार्मिकः ॥ ५४ ॥
सूत किं दुःखितं त्वं मामस्तुत्यं स्तोतुमिच्छसि ।
वाक्यैस्तु खलु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि ॥ ५५ ॥
सुमन्त्रः करुणं श्रुत्वा दृष्ट्वा दीनं च पार्थिवं ।
प्रगृहीताञ्जलिः किंचित् तस्माद्देशादपाक्रमत् ॥ ५६ ॥
यदा वक्तुं स्वयं दैन्यान्न शशाक महीपतिः ।
तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञा कैकेयी प्रत्युवाच ह ॥ ५७ ॥
सुमन्त्र राजा रजनीं रामहर्षसमुत्सुकः ।
प्रजागरपरिश्रान्तो निद्राया वशमागतः ॥ ५८ ॥

तद्गच्छ त्वरितं सूत राजपुत्रं यशस्विनं ।
राममानय भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा ॥ ५९ ॥
अश्रुत्वा राजवचनं कथं गच्छामि भामिनि ।
तच्छ्रुत्वा मन्त्रिणो वाक्यं राजा मन्त्रिणमब्रवीत् ॥ ६० ॥
सुमन्त्र रामं द्रक्ष्यामि शीघ्रमानय सुन्दरं ।
स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द ह ॥ ६१ ॥
व्यक्तं रामाभिषेकार्थमिहायस्यति धर्मभाक् ।
इति सूतो मतिं कृत्वा हर्षेण महतावृतः ॥ ६२ ॥
निर्जगाम महातेजा राघवस्य दिदृक्षया ।
सागरह्रदसंकाशात् सुमन्त्रोऽन्तःपुराच्छुभात् ॥ ६३ ॥

ततः पुरस्तात् सहसा विनिःसृतो
महीपतेर्द्वारगतान् विलोकयन् ।
ददर्श पौरान् विविधान् महाधनान्
उपस्थितान् द्वारमुपेत्य विष्ठितान् ॥ ६४ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे रामानयनं नाम चतुर्दशः सर्गः
॥ १४ ॥

CAPUT XV.

SOLENNIUM INAUGURATIONIS APPARATUS.

ते तु तां रजनीमुष्य ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
उपतस्थुरुपस्थानं सह राजपुरोहितैः ॥ १ ॥
अमात्या बलमुख्याश्च मुख्या ये निगमस्य च ।
राघवस्याभिषेकार्थे प्रीयमाणाः सुसंगताः ॥ २ ॥
उदिते विमले सूर्ये पुष्ये चाभ्यागतेऽहनि ।
लग्ने कर्कटके प्राप्ते जन्म रामस्य च स्थिते ॥ ३ ॥
अभिषेकाय रामस्य द्विजेन्द्रैरुपकल्पितं ।
काञ्चना जलकुम्भाश्च भद्रपीठं स्वलंकृतं ॥ ४ ॥
रथश्च सम्यगास्तीर्णो भास्वता व्याघ्रचर्मणा ।
गङ्गायमुनयोः पुण्यात् संगमादाहृतं जलं ॥ ५ ॥
याश्चान्याः सरितः पुण्या ह्रदाः कूपाः सरांसि च ।
ताभ्यश्चैवाहृतं तोयं समुद्रेभ्यश्च सर्वशः ॥ ६ ॥
क्षौद्रं दधि घृतं लाजा दर्भाः सुमनसः पयः ।
अष्टौ च कन्या रुचिरा मत्तश्च वरवारणः ॥ ७ ॥
सजलाः क्षीरिभिश्छन्ना घटाः काञ्चनराजताः ।
पद्मोत्पलयुता भान्ति पूर्णाः परमवारिणा ॥ ८ ॥
* वेश्याश्चैव शुभाचाराः सर्वाभरणभूषिताः ।
* लीलावत्यः सुभ्रुवश्च लोलनेत्राः सहस्रशः ॥ ९ ॥

चन्द्रांशुविकचप्रख्यं पाण्डुरं रत्नभूषितं ।
सज्जं तिष्ठति रामस्य बालव्यजनमुत्तमं ॥ १० ॥
चन्द्रमण्डलसंकाशमातपत्रं च पाण्डुरं ।
सज्जं द्युतिकरं श्रीमदभिषेकपुरःसरं ॥ ११ ॥
पाण्डुरश्च वृषः सज्जः पाण्डुराश्वश्च संस्थितः ।
वादित्राणि च सर्वाणि वन्दिनश्च तथापरे ॥ १२ ॥
इक्ष्वाकूणां यथा राज्ये संभ्रियेताभिषेचनं ।
तथा जातीयमादाय यच्चान्यदपि किंचन ॥ १३ ॥
ते राजवचनात् तत्र समवेता मह्हीपतिं ।
अपश्यन्तोऽब्रुवन् को नु राज्ञो नः प्रतिवेदयेत् ॥ १४ ॥
पश्यामो न हि राजानमुदितश्च दिवाकरः ।
यौवराज्याभिषेकश्च सज्जो रामस्य धीमतः ॥ १५ ॥
इति तेषु ब्रुवाणेषु सर्वभौमान् मह्हीपतीन् ।
अब्रवीत् तान् इदं वाक्यं सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥ १६ ॥
रामं राज्ञो नियोगेन त्वरया प्रस्थितो ह्यहं ।
पूज्या राज्ञो भवन्तश्च रामस्य तु विशेषतः ॥ १७ ॥
अयं पृच्छामि वचनात् सुखमायुष्मतामहं ।
राज्ञः संप्रति बुद्धस्य अनागमनकारणं ॥ १८ ॥
इत्युक्त्वान्तःपुरद्वारमाजगाम पुराणवित् ।
सदासक्तं च तद्वेश्म सुमन्त्रः प्रविवेश ह ॥ १९ ॥

सोऽत्यासाद्य च तद्वेश्म तिरस्करिणमन्तरा ।
आशीर्भिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टाव राघवं ॥ २० ॥
सोमसूर्यौ च काकुत्स्थ शिववैश्रवणावपि ।
वरुणश्चाग्निरिन्द्रश्च विजयं प्रदिशन्तु ते ॥ २१ ॥
गता भगवती रात्रिरहः शिवमुपस्थितं ।
बुध्यस्व नरशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरं ॥ २२ ॥
ब्राह्मणा बलमुख्याश्च नैगमाश्चागतास्त्विह ।
दर्शनं तेऽभिकाङ्क्षन्ते प्रतिबुध्यस्व राघव ॥ २३ ॥
स्तुवन्तं तं तदा सूतं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदं ।
प्रतिबुध्य ततो राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥
राममानय सूतेति यदस्यभिहितोऽनया ।
किमिदं कारणं येन ममाज्ञा प्रतिहन्यते ॥ २५ ॥
न चैव संप्रसुप्तोऽहमानयेहाशु राघवं ।
इति राजा दशरथः सूतं तत्रान्वशात् पुनः ॥ २६ ॥
स राजवचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तं ।
निर्जगाम नृपावासान्मन्यमानः प्रियं महत् ॥ २७ ॥
प्रपन्नो राजमार्गं च पताकाध्वजशोभितं ।
हृष्टः समुदितः सूतो जगामाशु विलोकयन् ॥ २८ ॥
स सूतस्तत्र शुश्राव रामाधिकरणाः कथाः ।
अभिषेचनसंयुक्ताः सर्वलोकस्य हृष्टवत् ॥ २९ ॥

ततो ददर्श रुचिरं कैलाससदृशप्रभं ।
रामवेश्म सुमन्त्रस्तु शक्रवेश्मसमप्रभं ॥ ३० ॥
महाकपाटपिहितं वितर्दिशतशोभितं ।
काञ्चनप्रतिमैकाग्रं मणिविद्रुमतोरणं ॥ ३१ ॥
शारदाभ्रघनप्रख्यं दीप्तं मेरुगुहासमं ।
दामभिर्वरमाल्यानां प्रलम्बैः समलंकृतं ॥ ३२ ॥
मुक्तामणिभिराकीर्णं चन्दनागुरुधूपितं ।
गन्धान् मनोज्ञान् विसृजद्दार्दुरं शिखरं यथा ॥ ३३ ॥
सारसैश्च मयूरैश्च विनदद्भिर्विराजितं ।
सुकृतेहामृगाकीर्णं सूत्कीर्णं भक्तिभिस्तथा ॥ ३४ ॥
मनश्चक्षुश्च भूतानामाददत् तिग्मतेजसा ।
चन्द्रभास्करसंकाशं कुवेरभवनोपमं ॥ ३५ ॥
उपस्थितैः समाकीर्णं जनैरञ्जलिकारिभिः ।
उपादाय समाक्रान्तैस्तथा जानपदैर्जनैः ॥ ३६ ॥
रामोपवाह्यं च गजं मुक्तावरविभूषितं ।
कृताङ्कं चन्दनेनैव ददर्शैरावतोपमं ॥ ३७ ॥

स वाजियुक्तेन रथेन सारथिर्-
नराकुलं राजकुलं विराजयन् ।
वरूथिना रामगृहाभियातिना
पुरस्य सर्वस्य मनांसि हर्षयन् ॥ ३८ ॥

ततः समासाद्य महाधनं महत्
प्रहृष्टरोमा स बभूव सारथिः ।
मृगैर्मयूरैश्च समाकुलोल्वणं
गृहं वरार्हस्य शचीपतेरिव ॥ ३९ ॥
स तत्र कैलासनिभाः स्वलंकृताः
प्रविश्य कक्ष्यास्त्रिदशालयोपमाः ।
प्रियान् नरान् राममते स्थितान् बहून्
व्यपोह्य शुद्धान्तमुपस्थितो रथी ॥ ४० ॥
वयःस्थितैर्मागधसूतवन्दिभिः
तथैव वैतालिकसौख्यसुप्तिकैः ।
अभिष्टुवद्भिर्गुणतो नृपात्मजं
समावृतं द्वारपथं ददर्श ह ॥ ४१ ॥
तदाद्रिकूटाचलमेघसंनिभं
महाविमानप्रतिमं जनौघवत् ।
अवार्यमाणः प्रविवेश सारथिः
प्रभूतरत्नं मकरो यथार्णवं ॥ ४२ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे आभिषेचनिकद्रव्योपक्षेपो नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ १५ ॥

CAPUT XVI.

RAMAS EVOCATUS.

स तदन्तःपुरद्वारं समतीत्य जनाकुलं ।
प्रविविक्तां ततः कक्ष्यामाससाद पुराणवित् ॥ १ ॥
प्रासकार्मुकबिभ्रद्भिर्युवभिर्मृष्टकुण्डलैः ।
अप्रमादिभिरेकाग्रैः स्वनुरक्तैरधिष्ठितां ॥ २ ॥
तत्र काषायिणो वृद्धान् वेत्रपाणीन् स्वलंकृतान् ।
ददर्श विष्ठितान् द्वारि स्त्र्यध्यक्षान् सुसमाहितान् ॥ ३ ॥
ते समीक्ष्य समायान्तं रामप्रियचिकीर्षवः ।
सहसोत्पतिताः सर्वे आसनेभ्यः ससंभ्रमाः ॥ ४ ॥
तान् उवाच विनीतात्मा सूतपुत्रः प्रदक्षिणः ।
क्षिप्रमाख्यात रामाय सुमन्त्रो द्वारि तिष्ठति ॥ ५ ॥
ते राममुपसंगम्य भर्तुः प्रियचिकीर्षवः ।
सहभार्याय रामाय क्षिप्रमेवाचचक्षिरे ॥ ६ ॥
प्रतिवेदितमाज्ञाय सूतमभ्यन्तरं पितुः ।
तत्रैवानाययामास राघवः प्रियकाम्यया ॥ ७ ॥
तं वैश्रवणसंकाशमुपविष्टं स्वलंकृतं ।
ददर्श सूतः पर्यङ्के सौवर्णे सोत्तरच्छदे ॥ ८ ॥

वराहरुधिराभेण शुभ्रदर्पणेन सुगन्धिना ।
अनुलिप्तं परार्ध्येन चन्दनेन परंतपं ॥ ९ ॥
स्थितया पार्श्वतश्चापि बालव्यजनहस्तया ।
उपेतं सीतया भूयश्चित्रया शशिनं यथा ॥ १० ॥
तं तपन्तमिवादित्यमुपपन्नं स्वतेजसा ।
ववन्दे वरदं वन्दी विनयज्ञो विनीतवत् ॥ ११ ॥
प्राञ्जलिः सुमुखं दृष्ट्वा विहारशयनासने ।
राजपुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥ १२ ॥
कौशल्या सुप्रजा राम पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
महिष्या सह कैकेय्या गम्यतां तत्र मा चिरं ॥ १३ ॥
एवमुक्तस्तु संहृष्टो नरसिंहो महाद्युतिः ।
ततः संमानयामास सीतामिदमुवाच ह ॥ १४ ॥
देवि देवश्च देवी च समागम्य मदन्तरे ।
मन्त्रयेते ध्रुवं किंचिदभिषेचनसंहितं ॥ १५ ॥
लक्षयित्वा ह्यभिप्रायं प्रियकामा सुदक्षिणा ।
संचोदयति राजानं मदर्थमसितेक्षणा ॥ १६ ॥
दिष्ट्या खलु महाराजो महिष्या प्रियया सह ।
सुमन्त्रं प्राहिणोद्दूतमर्थकामकरं मम ॥ १७ ॥
यादृशी परिषत् तत्र तादृशो दूत आगतः ।
ध्रुवमद्यैव मां राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ १८ ॥

हन्त शीघ्रमितो गत्वा द्रक्ष्यामि जगतीपतिं ।
सह त्वं परिवारेण सुखमास्व रमस्व च ॥ १९ ॥
पतिसंमानिता सीता भर्तारमसितेक्षणा ।
आद्वारमनुवव्राज मङ्गलान्यभिदध्युषी ॥ २० ॥
राज्यं द्विजातिभिर्जुष्टं राजसूयाभिषेचनं ।
कर्तुमर्हति ते राजा वासवस्येव लोककृत् ॥ २१ ॥
दीक्षितं व्रतसंपन्नं वराजिनधरं शुचिं ।
कुरङ्गशृङ्गपाणिं च पश्यन्ती त्वां भजाम्यहं ॥ २२ ॥
पूर्वां दिशं वज्रधरो दक्षिणां पातु ते यमः ।
वरुणः पश्चिमामाशां धनेशस्तूत्तरां दिशं ॥ २३ ॥
अथ सीतामनुज्ञाप्य कृतकौतुकमङ्गलः ।
निश्चक्राम सुमन्त्रेण सह रामो निवेशनात् ॥ २४ ॥
पर्वतादिव निष्क्रम्य सिंहो गिरिगुहाशयः ।
लक्ष्मणं द्वारि सोऽपश्यत् प्रह्वाञ्जलिपुटं स्थितं ॥ २५ ॥
अथ मध्यमकक्षायां समागच्छत् सुहृज्जनैः ।
स सर्वान् अर्थिनो दृष्ट्वा समेत्य प्रतिनन्द्य च ॥ २६ ॥
ततः पावकसंकाशमारुरोह रथोत्तमं ।
वैयाघ्रं पुरुषव्याघ्रो राजतं राजनन्दनः ॥ २७ ॥
मेघनादमसंबाधं मणिहेमविभूषितं ।
मुष्णन्तमिव चक्षूंषि प्रभया सूर्यवर्चसं ॥ २८ ॥

करेणुशिशुकल्पैश्च युक्तं परमवाजिभिः ।
हरियुक्तं सहस्राक्षो रथमिन्द्र इवाशुगं ॥ २९ ॥
स पर्जन्य इवाकाशे स्वनवान् अभिनादयन् ।
निकेतान्निर्ययौ श्रीमान् महाभ्रादिव चन्द्रमाः ॥ ३० ॥
चित्रचामरपाणिस्तु लक्ष्मणो राघवानुजः ।
जुगोप भ्रातरं भ्राता रथमास्थाय पृष्ठतः ॥ ३१ ॥
ततो हलाहलशब्दस्तुमुलः समजायत ।
तस्य निष्क्रममाणस्य जनौघस्य समन्ततः ॥ ३२ ॥
ततो हयवरा मुख्या गजाश्च गिरिसंनिभाः ।
अनुजग्मुस्तदा रामं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३३ ॥
अग्रतश्चास्य संनद्धाश्चन्दनागुरुभूषिताः ।
खड्गचापधराः शूरा जग्मुराशंसवो जनाः ॥ ३४ ॥
ततो वादित्रशब्दाश्च स्तुतिशब्दाश्च वन्दिनां ।
सिंहनादाश्च शूराणां तत्र शुश्रुविरे पथि ॥ ३५ ॥
हर्म्यवातायनस्थाभिर्भूषिताभिः समन्ततः ।
कीर्यमाणः स पुष्पौघैर्ययौ स्त्रीभिररिंदमः ॥ ३६ ॥
रामं सर्वानवद्याङ्ग्यो रामपिप्रीषया ततः ।
वचोभिरग्र्यैर्हर्म्यस्थाः क्षितिस्थाश्च ववन्दिरे ॥ ३७ ॥
नूनं नन्दति ते माता कौशल्या मातृनन्दन ।
पश्यन्ती सिद्धयात्रं त्वां पित्र्यं राज्यमुपस्थितं ॥ ३८ ॥

सर्वसीमन्तिनीभ्यश्च सीतां सीमन्तिनीं वरां ।
अमन्यन्त हि ता नार्यो रामस्य हृदयप्रियां ॥ ३९ ॥
तया सुचरितं देव्या पुरा नूनं महत् तपः ।
रोहिणीव शशाङ्केन रामसंयोगमागता ॥ ४० ॥
इति प्रासादशृङ्गेषु प्रमदाभिर्नरोत्तमः ।
शुश्राव राजमार्गस्थः प्रिया वाच उदाहृताः ॥ ४१ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे रामाह्वानं नाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥

CAPUT XVII.

RAMAE ACCESSUS.

स रामो रथमास्थाय संप्रहृष्टसुहृज्जनः ।
अपश्यन्नगरं श्रीमान् नानाजनसमाकुलं ॥ १ ॥
स गृहैरभ्रसंकाशैः पाण्डुरैरुपशोभितं ।
राजमार्गं ययौ रामो मध्येनागुरुधूपितं ॥ २ ॥
संवृतं विविधैः पुष्पैर्भक्ष्यैरुच्चावचैरपि ।
ददर्श तं राजपथं दिवि देवपथं यथा ॥ ३ ॥
आशिर्वादान् बहून् शृण्वन् बहुभिःसमुदीरितान् ।
यथार्हं चापि संपूज्य सर्वान् एव नरान् ययौ ॥ ४ ॥

पितामहैराचरितं तथैव प्रपितामहैः ।
अद्योपादाय तं मार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ॥ ५ ॥
यथा स्म लालिताः पित्रा यथा सर्वैः पितामहैः ।
ततः सुखतरं सर्वे रामे वत्स्याम राजनि ॥ ६ ॥
अलमद्य हि भुक्तेन प्रियैरर्थैरलं च नः ।
यदि पश्याम निर्यातं रामं राज्ये प्रतिष्ठितं ॥ ७ ॥
एताश्चान्याश्च सुहृदामुदासीनः कथाः शुभाः ।
आत्मसंपूजनीः शृण्वन् ययौ रामो महापथं ॥ ८ ॥
न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात् ।
नरः शक्नोत्यपाक्रष्टुमतिक्रान्तेऽपि राघवे ॥ ९ ॥
यश्च रामं न पश्येत् तु यं च रामो न पश्यति ।
निन्दितः सर्वलोकेषु स्वात्माप्येनं विगर्हते ॥ १० ॥
सर्वेषां स हि धर्मात्मा वर्णानां कुरुते दयां ।
चतुर्णां हि वयःस्थानां तेन ते तमनुव्रताः ॥ ११ ॥
चतुष्पथान् देवपथांश्चैत्यांश्चायतनानि च ।
प्रदक्षिणं परिहरन् जगाम नृपतेः सुतः ॥ १२ ॥
स राजकुलमासाद्य महेन्द्रसदनोपमं ।
राजपुत्रः पितुर्वेश्म प्रविवेश श्रिया ज्वलन् ॥ १३ ॥
स कक्ष्या धन्विभिर्गुप्तास्तिस्रोऽतिक्रम्य वाजिभिः ।
पदातिरपरे कक्ष्ये द्वे जगाम नरोत्तमः ॥ १४ ॥

स सर्वाः समतिक्रम्य कक्ष्या दशरथात्मजः ।
संनिवर्त्य जनं सर्वं शुद्धान्तःपुरमाविशत् ॥ १५ ॥
तस्मिन् प्रविष्टे पितुरन्तिकं तदा
जनः स सर्वो मुदितो नृपात्मजे ।
प्रतीक्षते तस्य पुनः स्म निर्गमं
यथोदयं चन्द्रमसः सरित्पतिः ॥ १६ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे रामोपयानं नाम सप्तदशः सर्गः ॥ १७ ॥

CAPUT XVIII.

MIGRATIO IN SILVAM IMPERATA.

स ददर्शासने रामो विषण्णं पितरं तदा ।
कैकेय्या सहितं दीनं मुखेन परिशुष्यता ॥ १ ॥
स पितुश्चरणौ पूर्वमभिवाद्य विनीतवत् ।
ततो ववन्दे चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः ॥ २ ॥
रामेत्युक्त्वा तु वचनं वाष्पपर्याकुलेक्षणः ।
शशाक नृपतिर्दीनो नेक्षितुं नाभिभाषितुं ॥ ३ ॥
तदपूर्वं नरपतेर्दृष्ट्वा रूपं भयावहं ।
रामोऽपि भयमापन्नः पदा स्पृष्ट्वेव पन्नगं ॥ ४ ॥

इन्द्रियैरप्रहृष्टैस्तं शोकसंतापकर्शितं ।
निःश्वसन्तं महाराजं व्यथिताकुलचेतसं ॥ ५ ॥
ऊर्मिमालिनमक्षोभ्यं क्षुभ्यन्तमिव सागरं ।
उपप्लुतमिवादित्यमुक्तानृतमृषिं यथा ॥ ६ ॥
अचिन्त्यकल्पं हि पितुस्तं शोकमुपधारयन् ।
बभूव संरब्धतरः समुद्र इव पर्वणि ॥ ७ ॥
चिन्तयामास चतुरो रामः पितृहिते रतः ।
किंस्विदद्यैव नृपतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ॥ ८ ॥
अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति ।
तस्य मामद्य संप्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्तते ॥ ९ ॥
स दीन इव शोकार्तो विषण्णवदनद्युतिः ।
कैकेयीमभिवाद्यैव रामो वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥
कच्चिन्मया नापराद्धमज्ञानाद्येन मे पिता ।
कुपितस्तन्ममाचक्ष्व त्वं चैवैनं प्रसादय ॥ ११ ॥
अप्रसन्नमनाः किंनु सदा मां प्रति वत्सलः ।
विषण्णवदनो दीनो न हि मां प्रतिभाषते ॥ १२ ॥
शारीरो मानसो वापि कच्चिदेनं न बाधते ।
संतापो वाभितापो वा दुर्लभं हि सदासुखं ॥ १३ ॥
कच्चिन्न किंचिद्भरते कुमारे प्रियदर्शने ।
शत्रुघ्ने वा महासत्त्वे मातॄणां वा ममाशुभं ॥ १४ ॥

अतोऽयन् महाराजमकुर्वन् वा पितुर्वचः ।
मुहूर्तमपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते नृपे ॥ १५ ॥
यतोमूलं नरः पश्येत् प्रादुर्भावमिहात्मनः ।
कथं तस्मिन् न वर्तेत प्रत्यक्षे सति दैवते ॥ १६ ॥
कच्चिन्न परुषं किंचिदभिमानात् पिता मम ।
उक्तो भवत्या कोपेन येनास्य लुलितं मनः ॥ १७ ॥
एतदाचक्ष्व मे देवि तत्त्वेन परिपृच्छतः ।
किंनिमित्तमपूर्वोऽयं विकारो मनुजाधिपे ॥ १८ ॥
एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना ।
उवाचेदं सुनिर्लज्जा धृष्टमात्महितं वचः ॥ १९ ॥
न राजा कुपितो राम व्यसनं नास्य किंचन ।
किंचिन्मनोगतं त्वस्य त्वद्भयान्न तु भाषते ॥ २० ॥
प्रियं त्वामप्रियं वक्तुं वाणी नास्य प्रवर्तते ।
तदवश्यं त्वया कार्यं यदनेन श्रुतं मम ॥ २१ ॥
एष मह्यं वरं दत्वा पुरा मामभिपूज्य च ।
स पश्चात् तप्यते राजा यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ २२ ॥
अतिसृज्य ददानीति वरं मम विशांपतिः ।
स निरर्थं गतजले सेतुं बन्धितुमिच्छति ॥ २३ ॥
धर्ममूलमिदं राम विदितं च सतामपि ।
तत् सत्यं न त्यजेद्राजा कुपितस्त्वत्कृते न च ॥ २४ ॥

यदि तद्वक्ष्यते राजा शुभं वा यदि वाशुभं ।
करिष्यसि ततः सर्वमाख्यास्यामि पुनस्त्वहं ॥ २५ ॥
यदि त्वभिहितं राज्ञा त्वयि तन्न विपत्स्यते ।
ततोऽहमभिधास्यामि न ह्येष त्वयि वक्ष्यति ॥ २६ ॥
एतत् तु वचनं श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतं ।
उवाच व्यथितो रामस्तां देवीं नृपसंनिधौ ॥ २७ ॥
अहो धिङ् नार्हसे देवि वक्तुं मामीदृशं वचः ।
अहं हि वचनाद्राज्ञः पतेयमपि पावके ॥ २८ ॥
भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे ।
नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च विशेषतः ॥ २९ ॥
तद्ब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाङ्क्षितं ।
करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥ ३० ॥
तमार्जवसमायुक्तमनार्या सत्यवादिनं ।
उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणं ॥ ३१ ॥
पुरा देवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव ।
रक्षितेन वरौ दत्तौ सशल्येन महारणे ॥ ३२ ॥
तत्र मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनं ।
गमनं दण्डकारण्ये तव चाद्यैव राघव ॥ ३३ ॥
यदि सत्यप्रतिज्ञं त्वं पितरं कर्तुमिच्छसि ।
आत्मानं च नरश्रेष्ठ मम वाक्यमिदं शृणु ॥ ३४ ॥

संनिदेशे पितुस्तिष्ठ यथानेन प्रतिश्रुतं ।
त्वयारण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ॥ ३५ ॥
भरतस्त्वभिषिच्येत यदेतदभिषेचनं ।
त्वदर्थे विहितं राज्ञा तेन सर्वेण राघव ॥ ३६ ॥
सप्त सप्त च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ।
अभिषेकमिमं त्यक्त्वा जटाचीरधरो भव ॥ ३७ ॥
भरतः कोशलपतेः प्रशास्तु वसुधामिमां ।
नानारत्नसमाकीर्णां सवाजिरथकुञ्जरां ॥ ३८ ॥
एतेन त्वां नरेन्द्रोऽयं कारुण्येन समाप्लुतः ।
शोकैः संक्लिष्टवदनो न शक्नोति निरीक्षितुं ॥ ३९ ॥
एतत् कुरु नरेन्द्रस्य वचनं रघुनन्दन ।
सत्येन महता राम तारयस्व नरेश्वरं ॥ ४० ॥
इतीव तस्यां परुषं वदन्त्यां
न चैव रामः प्रविवेश शोकं ।
प्रविव्यथे चापि महानुभावो
राजा स्वपुत्रव्यसनाभितप्तः ॥ ४१ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे वनगमनादेशो नाम अष्टादशः सर्गः
॥ १८ ॥

CAPUT XIX.

FIDES DATA DE MIGRATIONE IN SILVAM.

तदप्रियममित्रघ्नो वचनं मरणोपमं ।
श्रुत्वा न विव्यथे रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥ १ ॥
एवमस्तु गमिष्यामि वनं वस्तुमहं त्वितः ।
जटाचीरधरो राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ २ ॥
इदं तु ज्ञातुमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः ।
नाभिनन्दति दुर्धर्षो यथा पूर्वमरिंदमः ॥ ३ ॥
मन्युर्न च त्वया कार्यो देवि ब्रूमि तवाग्रतः ।
यास्यामि भव सुप्रीता वनं चीरजटाधरः ॥ ४ ॥
हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च ।
नियुज्यमानो विश्रब्धः किं न कुर्यामहं प्रियं ॥ ५ ॥
अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहतीव मे ।
स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनं ॥ ६ ॥
अहं हि सीतां राज्यं च प्राणान् इष्टान् धनानि च ।
हृष्टो भ्रात्रे स्वयं दद्यां भरतायाप्रचोदितः ॥ ७ ॥
किंपुनर्मनुजेन्द्रेण स्वयं पित्रा नियोजितः ।
तव च प्रियकामार्थं प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥ ८ ॥

तथाश्वासय ह्रीमन्तं किं विदं यन्महीपतिः ।
वसुधासक्तनयनो मन्दमश्रूणि मुञ्चति ॥ ९ ॥
गच्छन्तु चैवानयितुं दूताः शीघ्रजवैर्हयैः ।
भरतं मातुलकुलादद्यैव नृपशासनात् ॥ १० ॥
दण्डकारण्यमेषोऽहमितो गच्छामि सत्वरः ।
अविचार्य पितुर्वाक्यं समा वस्तुं चतुर्दश ॥ ११ ॥
सा हृष्टा तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा रामस्य कैकयी ।
प्रस्थानं श्रद्दधाना हि त्वरयामास राघवं ॥ १२ ॥
एवं भवतु यास्यन्ति दूताः शीघ्रजवैर्हयैः ।
भरतं मातुलकुलादुपावर्तयितुं नराः ॥ १३ ॥
तव त्वहं क्षमं मन्ये नोत्सुकस्य विलम्बनं ।
राम तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि ॥ १४ ॥
व्रीडान्वितः स्वयं यच्च नृपस्त्वां नाभिभाषते ।
नैतत् किंचिन्नरश्रेष्ठ मन्युरेषोऽपनीयतां ॥ १५ ॥
यावत् त्वं न वनं यातः पुरादस्मादतित्वरन् ।
पिता तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा ॥ १६ ॥
धिक् कष्टमिति निःश्वस्य राजा शोकपरिप्लुतः ।
मूर्छितो न्यपतत् तस्मिन् पर्यङ्के हेमभूषिते ॥ १७ ॥
रामोऽप्युत्थाप्य राजानं कैकेय्याभिप्रचोदितः ।
कशयेव हतो वाजी वनं गन्तुं कृतत्वरः ॥ १८ ॥

तदप्रियमनार्याया वचनं दारुणोदयं ।
श्रुत्वा गतव्यथो रामः कैकेयीं वाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥
नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्सहे ।
विद्धि मामृषिभिस्तुल्यं केवलं धर्ममास्थितं ॥ २० ॥
यत् तत्र भवतः किंचिच्छक्यं कर्तुं प्रियं मया ।
प्राणान् अपि परित्यज्य सर्वथा कृतमेव तत् ॥ २१ ॥
न ह्यतो धर्मचरणं किंचिदस्ति महत्तरं ।
यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया ॥ २२ ॥
अनुक्तोऽप्यत्र भवता भवत्या वचनादहं ।
वने वत्स्यामि विजने वर्षाणीह चतुर्दश ॥ २३ ॥
न नूनं मयि कैकेयि किंचिदाशंससे गुणं ।
यद्राजानमवोचस्त्वं ममेश्वरतरा सती ॥ २४ ॥
यावन्मातरमापृच्छे सीतां चानुनयाम्यहं ।
ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां महद्वनं ॥ २५ ॥
भरतः पालयेद्राज्यं शुश्रूषेच्च पितुर्यथा ।
तथा भवत्या कर्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ॥ २६ ॥
रामस्य तु वचः श्रुत्वा भृशं दुःखगतः पिता ।
शोकादशक्नुवन् वक्तुं प्ररुरोद महास्वनं ॥ २७ ॥
वन्दित्वा चरणौ रामो विसंज्ञस्य पितुस्तदा ।
कैकेय्याश्चाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ॥ २८ ॥

स रामः पितरं कृत्वा कैकेयीं च प्रदक्षिणं ।
निष्क्रम्यान्तःपुरात् तस्मात् स्वं ददर्श सुहृज्जनं ॥ २९ ॥
तं वाष्पपरिपूर्णाक्षो पृष्ठतोऽनुजगाम ह ।
लक्ष्मणः परमक्रुद्धः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ ३० ॥
आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणं ।
शनैर्जगाम सापेक्षो दृष्टिं तत्राविचालयन् ॥ ३१ ॥
न चास्य महतीं लक्ष्मीं राज्यनाशोऽपकर्षति ।
लोककान्तस्य कान्तत्वाच्छीतरश्मेरिव क्षयः ॥ ३२ ॥
न वनं गन्तुकामस्य त्यजतश्च वसुंधरां ।
सर्वलोकातिगस्येव लक्ष्यते चित्तविक्रिया ॥ ३३ ॥
प्रतिषिध्य शुभं छत्रं व्यजने च स्वलंकृते ।
विसर्जयित्वा स्वजनं रथं पौरांस्तथा जनान् ॥ ३४ ॥
धारयन् मनसा दुःखमिन्द्रियाणि निगृह्य च ।
प्रविवेशात्मवान् वेश्म मातुरप्रियशंसिवान् ॥ ३५ ॥
सर्वोऽप्यभिजनः श्रीमान् श्रीमतः सत्यवादिनः ।
नालक्षयत रामस्य कंचिदाकारमानने ॥ ३६ ॥
उचितं च महाबाहुर्न जहौ हर्षमात्मवान् ।
शारदः समुदीर्णांशुश्चन्द्रस्तेज इवात्मजं ॥ ३७ ॥
वाचा मधुरया रामः सर्वं संमानयन् जनं ।
मातुः समीपं धर्मात्मा प्रविवेश महायशाः ॥ ३८ ॥

तं गुणैः समतां प्राप्तो भ्राता विपुलविक्रमः ।
सौमित्रिरनुवव्राज धारयन् दुःखमात्मजं ॥ ३९ ॥
प्रविश्य वेश्मातिभृशं मुदायुतं
समीक्ष्य तां चार्थविपत्तिमागतां ।
न चैव रामोऽत्र जगाम विक्रियां
सुहृज्जनस्यात्मविपत्तिशङ्कया ॥ ४० ॥

इत्ययोध्याकाण्डे वनवासप्रतिज्ञा नाम एकोनविंशः सर्गः
॥ १९ ॥

CAPUT XX.

CAUSALYAE LAMENTATIO.

तस्मिंस्तु पुरुषव्याघ्रे निष्क्रमति कृताञ्जलौ ।
आर्तशब्दो महान् जज्ञे स्त्रीणामन्तःपुरे तदा ॥ १ ॥
कृत्येष्वचोदितः पित्रा स्वतन्त्रेणैव कार्यकृत् ।
गतिर्यः शरणं चासीत् स रामोऽद्य प्रवत्स्यति ॥ २ ॥
कौशल्यायां यथा युक्तो जनन्यां वर्तते सदा ।
तथैव वर्ततेऽस्मासु जन्मप्रभृति राघवः ॥ ३ ॥

न क्रुध्यत्यतिशप्तो ऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् ।
क्रुद्धान् प्रसादयन् सर्वान् स इतो ऽद्य प्रवत्स्यति ॥ ४ ॥
अबुद्धिर्वत नो राजा जीवलोकं चरत्ययं ।
यो गतिं सर्वभूतानां परित्यजति राघवं ॥ ५ ॥
इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः ।
पतिमाचुक्रुशुश्चापि सस्वरं चापि चुक्रुशुः ॥ ६ ॥
स हि चान्तःपुरे घोरमार्तशब्दं महीपतिः ।
पुत्रशोकाभिसंतप्तः श्रुत्वा व्यलीयतासने ॥ ७ ॥
रामस्तु भृशमायस्तो निःश्वसन्निव कुञ्जरः ।
जगाम सहितो भ्रात्रा मातुरन्तःपुरं वशी ॥ ८ ॥
सो ऽपश्यत् पुरुषं तत्र वृद्धं परमपूजितं ।
उपविष्टं गृहद्वारि तिष्ठतश्चापरान् बहून् ॥ ९ ॥
दृष्ट्वैव तु तदा रामं ते सर्वे समुपस्थिताः ।
जयेति जयतां श्रेष्ठं वर्धयन्ति स्म राघवं ॥ १० ॥
प्रविश्य प्रथमां कक्ष्यां द्वितीयायां ददर्श सः ।
ब्राह्मणान् वेदसंपन्नान् वृद्धान् राज्ञाभिसत्कृतान् ॥ ११ ॥
प्रणम्य रामस्तान् वृद्धान् तृतीयायां ददर्श सः ।
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च द्वाररक्षणतत्पराः ॥ १२ ॥
वर्धयित्वा प्रहृष्टास्ताः प्रविश्य च गृहं स्त्रियः ।
न्यवेदयन्त त्वरिता राममातुः प्रियं तदा ॥ १३ ॥

कौशल्यापि तदा देवी रात्रिं स्थित्वा समाहिता ।
प्रभाते त्वकरोत् पूजां विष्णोः पुत्रहितैषिणी ॥ १४ ॥
सा क्षौमवसना हृष्टा नित्यं व्रतपरायणा ।
अग्निं जुहोति स्म तदा मन्त्रवत् कृतमङ्गला ॥ १५ ॥
प्रविश्य तु तदा रामो मातुरन्तःपुरं शुभं ।
ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं हुताशनं ॥ १६ ॥
देवकार्यनिमित्तं च तत्रापश्यत् समुद्यतं ।
दध्यक्षतघृतं चैव मोदकान् हविषस्तथा ॥ १७ ॥
लाजान् माल्यानि शुक्लानि पायसं कृशरं तथा ।
समिधः पूर्णकुम्भांश्च ददर्श रघुनन्दनः ॥ १८ ॥
तां शुक्लक्षौमसंवीतां व्रतयोगेन कर्शितां ।
तर्पयन्तीं ददर्शाद्भिर्देवतां वरवर्णिनीं ॥ १९ ॥
सा चिरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृनन्दनमागतं ।
अभिचक्राम संहृष्टा किशोरं बडवा यथा ॥ २० ॥
स मातरमभिक्रान्तामुपसंगृह्य राघवः ।
परिष्वक्तश्च बाहुभ्यामवघ्रातश्च मूर्धनि ॥ २१ ॥
तमुवाच दुराधर्षं राघवं सुतमात्मनः ।
कौशल्या पुत्रवात्सल्यादिदं प्रियहितं वचः ॥ २२ ॥
वृद्धानां धर्मशीलानां राजर्षीणां महात्मनां ।
प्राप्नुह्यायुश्च कीर्तिं च धर्मं चाप्युचितं कुले ॥ २३ ॥

सत्यप्रतिज्ञं पितरं राजानं पश्य राघव ।
अद्यैव त्वां स धर्मात्मा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥ २४ ॥
दत्तमासनमालभ्य भोजनेन निमन्त्रितः ।
मातरं राघवः किंचिद्व्रीडात् प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ २५ ॥
देवि नूनं न जानीषे महद्भयमुपस्थितं ।
इदं तव च दुःखाय वैदेह्या लक्ष्मणस्य च ॥ २६ ॥
गमिष्ये दण्डकारण्यं किमनेनासनेन मे ।
विष्टरासनयोग्यो हि कालोऽयं मामुपस्थितः ॥ २७ ॥
चतुर्दश हि वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने ।
मधुमूलफलैर्जीवन् हित्वा मुनिवदामिषं ॥ २८ ॥
भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति ।
मां पुनर्दण्डकारण्यं विवासयति तापसं ॥ २९ ॥
सा निकृत्तेव शालस्य यष्टिः परशुना वने ।
पपात सहसा देवी देवतेव दिवश्च्युता ॥ ३० ॥
तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां कदलीमिव ।
रामस्तूत्थापयामास मातरं गतचेतसं ॥ ३१ ॥
उपावृत्योत्थितां दीनां बडवामिव वाहितां ।
पांशुगुण्ठितसर्वाङ्गीं विममर्श च पाणिना ॥ ३२ ॥
सा राघवमुपासीनमसुखार्ता सुखोचिता ।
उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृण्वति लक्ष्मणे ॥ ३३ ॥

यदि पुत्र न जायेथा मम शोकाय राघव ।
न स्म दुःखमतो भूयः पश्येयमहमप्रजाः ॥ ३४ ॥
एक एव हि बन्ध्यायाः शोको भवति मानसः ।
अप्रजाऽस्मीति संतापो न ह्यन्यः पुत्र विद्यते ॥ ३५ ॥
न दृष्टपूर्वं कल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे ।
अपि पुत्रे विपश्येयमिति रामास्थितं मया ॥ ३६ ॥
सा बहून्यमनोज्ञानि वाक्यानि हृदयच्छिदां ।
अहं श्रोष्ये सपत्नीनामवराणां वरा सती ॥ ३७ ॥
अतो दुःखतरं किं नु प्रमदानां भविष्यति ।
मम शोको विलापश्च यादृशोऽयमनन्तकः ॥ ३८ ॥
त्वयि संनिहितेऽप्येवमहमासं निराकृता ।
किंपुनः प्रोषिते तात ध्रुवं मरणमेव मे ॥ ३९ ॥
अत्यन्तं निगृहीतास्मि भर्तुर्नित्यमसंमता ।
परिवारेण कैकेय्याः समा वाप्यथवावरा ॥ ४० ॥
यो हि मां सेवते कश्चिदथवाप्यनुवर्तते ।
कैकेय्याः पुत्रमन्वीक्ष्य स जनो नाभिभाषते ॥ ४१ ॥
नित्यक्रोधतया तस्याः कथं नु खरवादितं ।
कैकेय्या वदनं द्रष्टुं पुत्र शक्ष्यामि दुर्गता ॥ ४२ ॥
दश सप्त च वर्षाणि जातस्य तव राघव ।
आसितानि प्रकाङ्क्षन्त्या मया दुःखपरिक्षयं ॥ ४३ ॥

तदन्तयं मद्दुःखं नोत्सहे सहितुं चिरं ।
विप्रकारं सपत्नीनामेवं जीर्णापि राघव ॥ ४४ ॥
अपश्यन्ती तव मुखं परिपूर्णशशिप्रभं ।
कृपणा वर्तयिष्यामि कथं कृपणजीविका ॥ ४५ ॥
उपवासैश्च योगैश्च बहुभिश्च परिश्रमैः ।
दुःखसंवर्धितो मोघं त्वं हि दुर्गतया मया ॥ ४६ ॥
स्थिरं तु हृदयं मन्ये ममेदं यन्न दीर्यते ।
प्रावृषीव महानद्याः स्पृष्टं कूलं नवाम्भसा ॥ ४७ ॥

ममैव नूनं मरणं न विद्यते
न चावकाशोऽस्ति यमक्षये मम ।
यदन्तकोऽद्यैव न मां जिहीर्षति
प्रसह्य सिंहो रुदतीं मृगीमिव ॥ ४८ ॥
स्थिरं हि नूनं हृदयं ममायसं
न भिद्यते यद्भुवि नावदीर्यते ।
अनेन दुःखेन च देहमर्पितं
ध्रुवं ह्यकाले मरणं न विद्यते ॥ ४९ ॥
इदं तु दुःखं यदनर्थकानि मे
व्रतानि दानानि च संयमाश्च हि ।
तपश्च तप्तं यदपत्यकाम्यया
सुनिष्फलं बीजमिवोप्तमूषरे ॥ ५० ॥

यदि ह्यकाले मरणं यदृच्छया
लभेत कश्चिद्गुरुदुःखकर्षितः ।
गताहमद्यैव परेतसंसदं
विना त्वया धेनुरिवात्मजेन वै ॥ ५१ ॥

इत्ययोध्याकाण्डे कौशल्याविलापो नाम विंशः सर्गः
॥ २० ॥

			Pag.
Caput	LII.	2) Visvamitras ad epulas invitatus . .	194
»	LIII.	3) Colloquium Vasisthae cum Visvamitra	197
»	LIV.	4) Pugna Visvamitrae cum Sacis eorumque sociis	200
»	LV.	5) Vasisthae eremus incendio conflagratus	203
»	LVI.	6) Visvamitrae propositum	206
»	LVII.	7) Trisancûs sermo	209
»	LVIII.	8) Trisancûs exsecratio	212
»	LIX.	9) Vasishthidarum exsecratio	215
»	LX.	10) Trisancus in coelum sublatus . . .	218
»	LXI.	11) Sunassephi mancipatio	222
»	LXII.	12) Ambarishi sacrificium	225
»	LXIII.	13) Menacae habitatio terrestris . . .	228
»	LXIV.	14) Rambhae exsecratio	232
»	LXV.	15) Visvamitras in Brahmanum ordinem receptus	234
»	LXVI.	Janaci sermo	239
»	LXVII.	Arcus diffractus	242
»	LXVIII.	Legatorum Janaci oratio	245
»	LXIX.	Colloquium Janaci cum Dasaratha . .	247
»	LXX.	Puellarum petitio	250
»	LXXI.	Janaci prosapiae declaratio	255
»	LXXII.	Vaccarum donatio	258
»	LXXIII.	Dasarathae filiorum nuptiae	261
»	LXXIV.	Congressus cum Jamadagneio	265
»	LXXV.	Jamadagneii sermo	268
»	LXXVI.	Jamadagneius Superum sedibus exclusus .	271
»	LXXVII.	Bharatae dimissio	274

Liber II.

Caput	I.	Decretum de Rama inaugurando	281
»	II.	Civium sermo	285

			Pag.
Caput	III.	Dasarathae praecepta	289
»	IV.	Ramas ad imperium suscipiendum denuo sollicitatus	295
»	V.	Ramae ieiunium ordinatum	300
»	VI.	Festivus urbis ornatus	303
»	VII.	Mantharae lamentatio	306
»	VIII.	Mantharae sermo	310
»	IX.	Consilium Ramae in exilium pellendi . .	314
»	X.	Dasarathae sermo	321
»	XI.	Beneficiorum promissorum petitio . . .	325
»	XII.	Dasarathae lamentatio	328
»	XIII.	Dasarathas animo perturbatus	340
»	XIV.	Ramae arcessitus	343
»	XV.	Solennium inaugurationis apparatus . . .	350
»	XVI.	Ramas evocatus	355
»	XVII.	Ramae accessus	359
»	XVIII.	Migratio in silvam imperata	361
»	XIX.	Fides data de migratione in silvam . . .	366
»	XX.	Causalyae lamentatio	370

Pictura titulo Sanscrito supposita modulo multiplicato adumbrata est ex gemma annulo argenteo inclusa in museo editoris. Insculptae sunt figurae lapidi, quem vulgo *Lazuli* dicunt. Cernitur Ramas post gigantem devictum solio paterno insidens, uxorem recuperatam in gremio fovens; adstant fratres umbracula gestantes; simii, errorum eius comites, sociique periculorum, heroem gratulabundi adorant. Sine dubio eadem est gemma, quam *Raspe* in Catalogo gemmarum caelatarum exhibet, No. 714, sed ab artifice argumenti ignaro perperam delineatam.

CORRIGENDA.

Pag.	9	lin.	14	राघवो	leg.	राघवः
«	«	«	18	काष्टेः	«	काष्ठेः
«	17	«	16	घ्यानं	«	ध्यानं
«	26	«	4 et 5	काष्ट	«	काष्ठ
«	42	«	4	चाप्यायतेक्षणाः	«	चायतेक्षणाः
«	48	«	17	निवेसने	«	निवेशने
«	60	«	10	अष्टाश्रयाः	«	अष्टाश्रयः
«	68	«	9	रवणं	«	रावणं
«	75	«	11	सुमीवं	«	सुग्रीवं
«	82	«	2	करवामह्हे	«	करवामहे
«	97	«	10	निचारयितुं	«	विचारयितुं
«	108	«	4	अपतन्तीं	«	आपतन्तीं
«	110	«	7	क्रीध	«	क्रोध
«	125	«	1	लश्मण	«	लक्ष्मण
«	132	«	18	कन्यकुब्जं	«	कान्यकुब्जं
«	186	«	15	धिव्यां	«	दिव्यां
«	216	«	18	अब्रीत्	«	अब्रवीत्
«	222	«	13	दुर्नयात्	«	दुर्णयात्
«	232	«	4	वीडिता	«	व्रीडिता
«	235	«	1	काष्ट	«	काष्ठ
«	281	«	3	भात्रा	«	भ्रात्रा
«	351	«	20	तद्वेस्म	«	तद्वेश्म
«	369	«	13	दुख	«	दुः ख

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA C. F. THORMANNI.

TABULA CAPITUM,
quae hoc volumine continentur.

LIBER I.

			Pag.
PROOEMIA in laudem poetae			3
CAPUT	I.	Argumentum carminis	4
»	II.	Brahmanis adventus	14
»	III.	Argumenti compendium	19
»	IV.	Rhapsodorum institutio	24
»	V.	Urbis Ayodhyae descriptio	28
»	VI.	Regis praeconium	31
»	VII.	Laudes ministrorum regis	34
»	VIII.	Sumantrae sermo	36
»	IX.	Episodium de Rishyasringa	39
»	X.	Rishyasringae arcessitus	47
»	XI.	Consilium de sacris faciundis	51
»	XII.	Sacrificium inchoatum	53
»	XIII.	Sacrificii equini consummatio	57
»	XIV.	Ratio necandi Ravanae excogitata	63
»	XV.	Nectaris apparatus	69
»	XVI.	Simiorum procreatio	72
»	XVII.	Rishyasringae reditus	76
»	XVIII.	Rishyasringae discessus in silvam	81
»	XIX.	Dasarathidarum natales	84
»	XX.	Visvamitrae adventus	87

			Pag.
Caput	XXI.	Visvamitrae sermo	90
»	XXII.	Dasarathae sermo	92
»	XXIII.	Vasishthae sermo	95
»	XXIV.	Disciplinarum traditio	98
»	XXV.	Commoratio in Cupidinis eremo	101
»	XXVI.	Accessus ad Tadacae silvam	103
»	XXVII.	Tadacae generatio	107
»	XXVIII.	Tadacae caedes	109
»	XXIX.	Telorum traditio	114
»	XXX.	Subsidiorum traditio	117
»	XXXI.	Commoratio in eremo Consummato	119
»	XXXII.	Visvamitrae sacrificium	123
»	XXXIII.	Commoratio in ripa Soni	126
»	XXXIV.	Brahmadattis nuptiae	129
»	XXXV.	Stirpis Visvamitrae praeconium	135
»	XXXVI.	Nymphae Gangae origo	138
»	XXXVII.	Umae magnaminitas	140
»	XXXVIII.	Carticeii generatio	144
»	XXXIX.	Sagaridarum procreatio	147
»	XL.	Terra effossa	150
»	XLI.	Capili conspectus	153
»	XLII.	Procuratio sacrificii a Sagaro suscepti	157
»	XLIII.	Munus Bhagirathi concessum	160
»	XLIV.	Nymphae Gangae descensus	163
»	XLV.	Ambrosiae origo	170
»	XLVI.	Foetus Ditidis diffissus	175
»	XLVII.	Congressus cum Sumate	178
»	XLVIII.	Exsecratio Indrae et Ahalyae	181
»	XLIX.	Ahalyae liberatio a diris	185
»	L.	Congressus cum Janaco	188
»	LI.	Episodium de Visvamitra Capp. 15.	
		1) Satanandi sermo	191